

fkn
Fakultet za kriminologiju i sigurnosne studije

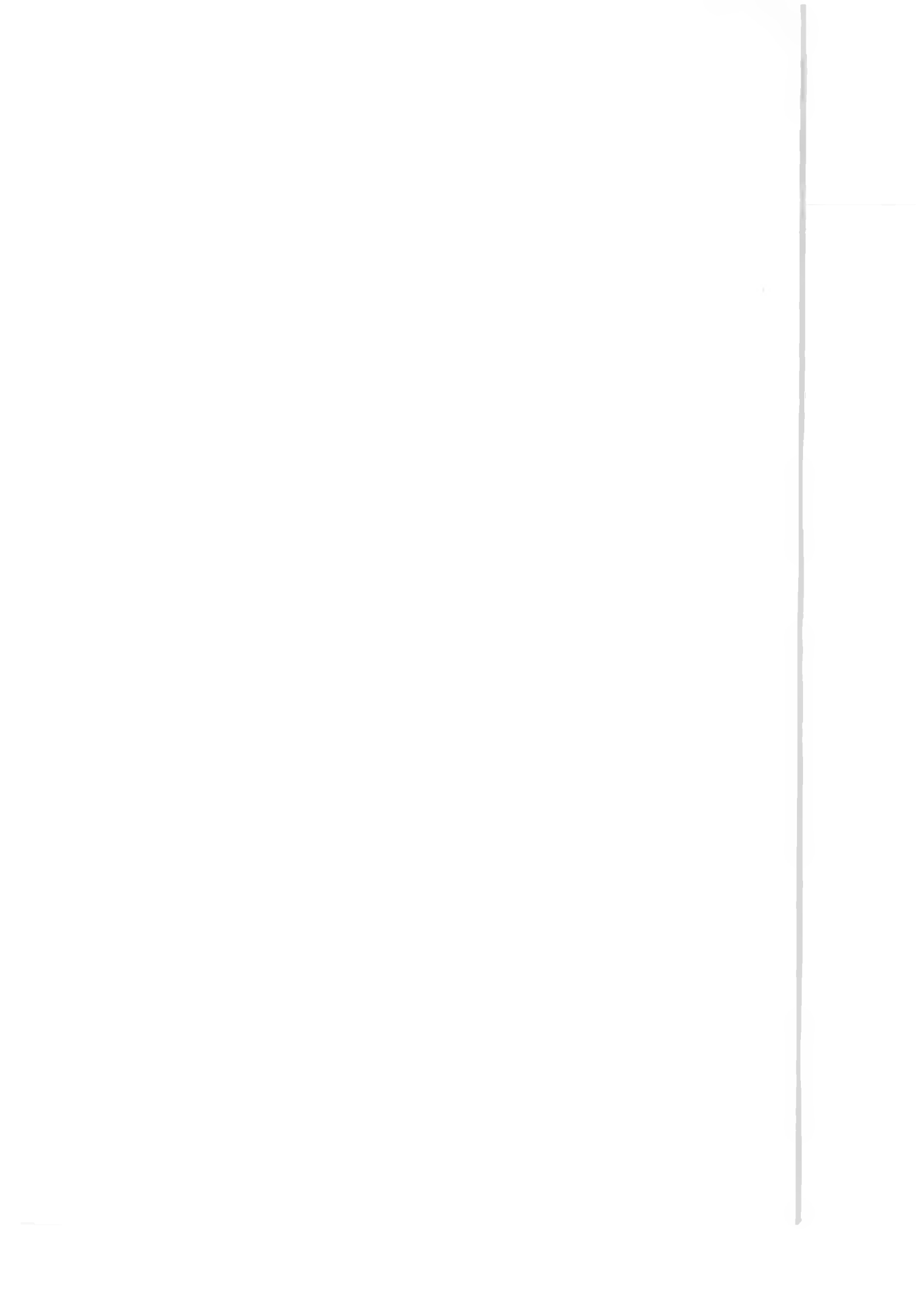
Kriminalističke teme

Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Godište II Sarajevo, 2002 Broj 3-4

OBAVJEŠTENJE SARADNICIMA

1. Tematski, prilozi treba da odgovaraju koncepcijskoj fizionomiji časopisa;
2. Tekstovi ne mogu biti duži od 15 stranica (stranica od 28 do 30 redova, font 11);
3. Prilozi treba da budu tehnički i lektorski sređeni;
4. Tekstove dostavljati na disketi i u tri odštampana primjerka;
5. Ne objavljuju se rukopisi koji su već publicirani;
6. Svaki prilog treba da ima siže na bosanskom ili srpskom ili hrvatskom te na engleskom jeziku;
7. Diskete i tekstovi se ne vraćaju;
8. Tekstovi trebaju biti lektorisani u duhu bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika (nelektorisani tekstovi neće biti objavljeni)

UDC 343.9

ISSN 1512-5505

KRIMINALISTIČKE TEME

časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

IZDAVAČUniverzitet u Sarajevu
Fakultet kriminalističkih nauka
Sarajevo**ZA IZDAVAČA**Prof. dr sci Hidajet Repovac
Vitomir Šafranji, izvršni direktor**UREĐUJE**

Redakcija Časopisa

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Dr. sci Mirsad D. Abazović

SEKRETAR REDAKCIJE

Lada Sadiković

RECENZIJE I PRIJEVOD

Redakcija

KOREKTURA

Redakcija

DTP

Predrag Puharić

DIZAJN KORICA

Tarik Jasenković

ADRESAZmaja od Bosne 8, 71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
e-mail: fkn@fknbih.edu

Časopis je upisan u Evidenciji javnih glasila F BiH pod rednim brojem 773. od 13.03.1998. godine i na temelju mišljenja federalnog Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta broj 02-413-1324/98, oslobođen plaćanja poreza na promet proizvoda i usluga

SADRŽAJ*Mirsad D. ABAZOVIĆ*

Fenomen postratne detraumatizacije
Post-war detraumatization phenomenon 9

Ljubomir Berberović

Teorijske osnove molekularno – genetičkih metoda identifikacije – “DNA Fingerprinting”
Theoretical basis of «DNA Fingerprinting» identification method 17

Mladen MILOSAVLJEVIĆ

Uticaj sapuna i različitih tekstilnih podloga na mogućnost određivanja porijekla ispitivanih tragova krvi u sudsko – medicinskim i kriminalističkim istraživanjima
Influence of soap and different textile materials on possibility of determination origin traces of blood in forensic – medicine and criminology investigation 31

Duško MODLY

Kriminalistika kao znanstvena disciplina
Criminalistics As A Science 41

Borislav PETROVIĆ

Hitne istražne radnje u svjetlu historijsko-pravne analize
Urgent investigation in the light of historical-legal analysis 95

Alija A. Ramljak

Žrtve nasilja u porodici
Victims of Family Violence 115

Miodrag N. Simović

Ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva u krivičnom postupku
Realization of Legal Property Requests in Criminal Law Procedures 137

Azra ADŽAJLIĆ - DEDOVIĆ

Prostitucija u Bosni i Hercegovini – Pravni aspekt
Prostitution in Bosnia and Herzegovina – Legal Aspects 157

<i>Nebojša BOJANIĆ</i> Krivotvorenje putnih isprava – kriminalistički aspekt Forgery of Travel Documents – Criminalistics aspect	169
<i>Amra FESTIĆ</i> Carina u funkciji zaštite prava intelektualne svojine Custom in The Function of Protection of Intellectual Property Rights	195
<i>Nedžad KORAJLIĆ</i> Mjere prvog zahvata – postupanja policije nakon saznanja za eksploziju Measures of The First Action – Police Procedure After Contingent of Explosion	201
<i>Almir MALJEVIĆ</i> Uloga oštećenog u krivičnom postupku kroz historiju The Role of Person Who Suffered Damages In Criminal Proceeding Trough History	219
<i>Elmedin MURATBEGOVIĆ</i> Maloljetnička delikvencija i socio-ekološki determinizam Juvenile Delinquency and Socio Ecological Determinism	237
<i>Lada SADIKOVIĆ</i> Vanredno stanje u slučaju Bosne i Hercegovine State of Emergency in The Case of Bosnia and Herzegovina	259
<i>Rusmir TANOVIĆ</i> Kaznenopravna zaštita informacijskih sustava Criminal Law Protection of Information systems	271
<i>Jasmin AHIĆ</i> Terorizam iznutra Inside Terrorism (1998) <i>Bruce Hoffman</i>	295
<i>Edina BEĆIREVIĆ</i> TAJNA IMPERIJA – KGB u Rusiji danas SECRET EMPIRE – The KGB in Russia Today <i>J.Michal Waller, 1994 Westview Press Inc</i>	301

Almir MALJEVIĆ

Komparativni sistemi krivičnog pravosuđa (tematski prikaz)

Comparative Criminal justice Systems (a topical approach)

Philip L. Reichel 1999

305

Lada SADIKOVIĆ

Docent Dr. Mirsad D. Abazović: «Državna bezbjednost:

Uvod i temeljni pojmovi» Fakultet kriminalističkih nauka 2002. godine

State Security – Intrudaction and Basic Notions

315

Giannis PANOUSSIS (Đanis PANUSIS)

Prenatranost zatvora (u Evropi) i ideološko oslobađanje

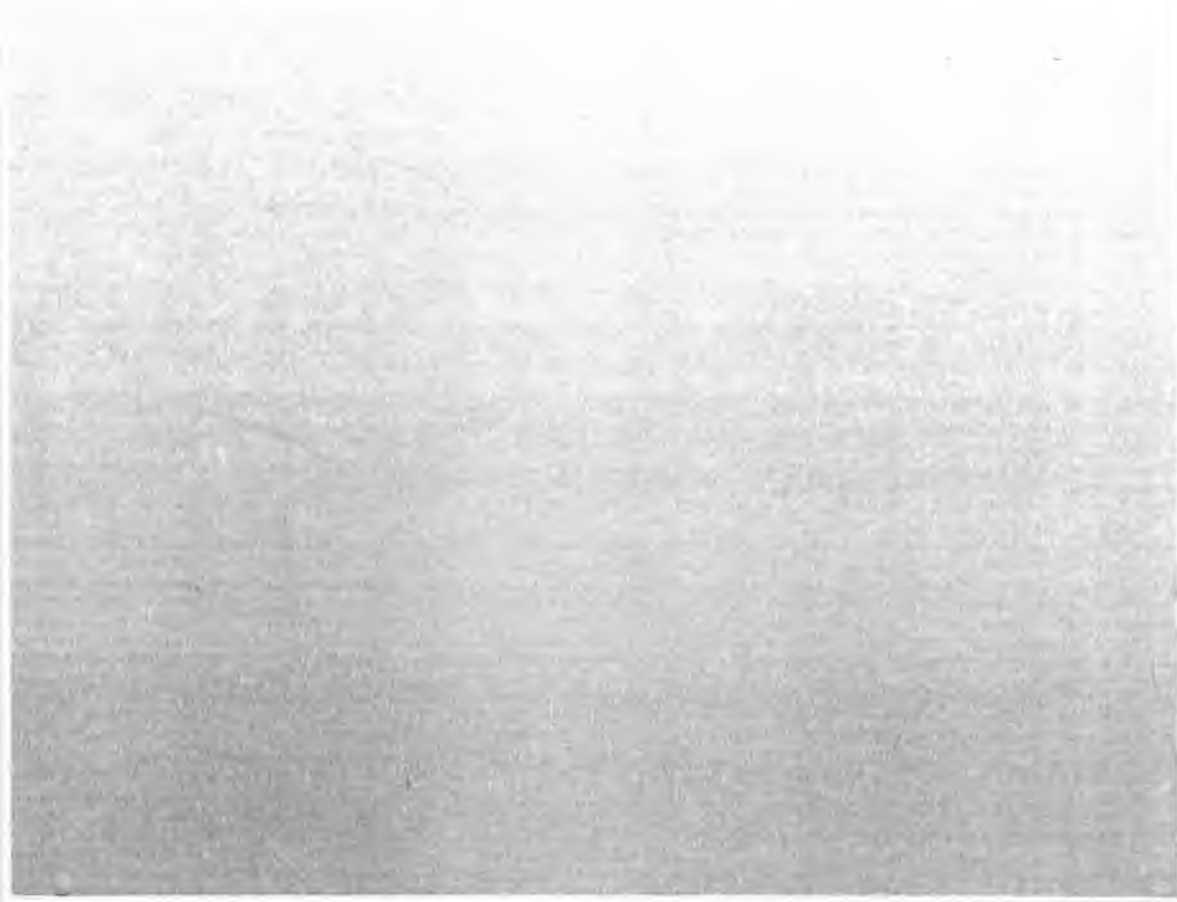
321

Beba E. Rašidović

Bibliografija diplomskih radova odbranjenih na Fakultetu kriminalističkih nauka u periodu od oktobra 1997. do kraja 2002. godine (I dio)

329

Tematski blok

Mirsad D. ABAZOVIĆ¹

Fenomen postratne detraumatizacije²

Post-war detraumatization phenomenon

Sažetak

Svaku društvenu pojavu ili društveni fenomen treba promatrati ne u statičkom, već u dinamičkom smislu. To se, sljedstveno ovome, odnosi i na torturu i traumu te pomoć žrtvama torture i nasilja, odnosno traumatiziranim osobama. Uzroke torture, subjekte i objekte torture, posljedice torture i bivstvovanje traumatiziranih osoba potrebno je opservirati u višeznačnom i višeslojnom smislu. Odnosno, u razmatranju ovog fenomena trebalo bi pristupati interdisciplinarno, a u društvenoj kurativi traumatiziranosti neophodno je sinhronizirano djelovanje više različitih subjekata. Traumatiziranost treba promatrati sa aspekta njene datosti (ono šta ona jeste, kakve je sadržajnosti, obimnosti, kompleksnosti itd.) i sa aspekta njenog trajanja. Nije problem njena datost ukoliko bi se stanje zadržalo samo na tome. Postoje različiti mehanizmi i različite institucije koje mogu uspješno i efikasno vršiti i izvršiti misiju detraumatiziranja. Međutim, problem nastaje kada, usljed različitih društvenih uvjetovanosti, imamo kontinuitet traume ili još gore, retraumatizaciju već jednom traumatizirane osobe. Kad o ovome govorimo, mislimo na traume koje su posljedica minule agresije na Bosnu i Hercegovinu i rata u Bosni i Hercegovini.

Građanin X je u proteklom (promatranom) periodu bio najčešće multitraumatiziran. Odnosno, u jednoj osobi imamo gubitnike i stradalnike istovremeno i to po više osnova. Najčešće se jednoj

¹ Dr. sci., docent na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu

² Ovaj tekst je pisan u povodu obilježavanja internacionalnog dana UN u podršci žrtvama torture, koji je ustanovljen Rezolucijom Skupštine UN 12.12.1997. godine. Podrška žrtvama torture podrazumijeva potpunu eradikaciju – iskorjenjivanje torture i efektivno funkcioniranje konvencija protiv torture i drugih okrutnih, nehumanih i degradirajućih tretmana ili kažnjavanja koje ulazi u područje torture prema definicijama o torturi.

osobi desilo nezakonito uhićenje, fizičko i psihičko maltretiranje, jedno ili više usmrćenja članova obitelji ili bliže rodbine, ili prijatelja i na kraju progon sa domicilnog staništa. Sve posljedice traumatiziranosti tim povodima moguće je u jednom uređenom društvu neutralizirati i tu osobu potpuno revitalizirati kako u njenoj psihofizičkoj supstanciji, tako i ambijentalno. Međutim, Bosna i Hercegovina nije uređena država, a bosanskohercegovačko društvo je razbijeno i rastrojeno. I upravo ovdje leži bit problema detraumazacije traumatiziranih osoba u nas. Međutim, prethodno treba razjasniti pitanje jednog termina koji se veže za traumatizirane osobe, a koji je potpuno neutemeljeno u upotrebi. Naime, u općoj komunikaciji, u javnosti, pa čak i u nekim naučnim krugovima, govori se da traumatizirane osobe treba raznovrsnim tretmanima *REsocijalizirati*. Nužno je ovom prilikom potpuno jasno kazati da je elementarno pogrešno govoriti o resocijalizaciji traumatiziranih osoba. Jer, osobe podvrgnute torturi, i na toj osnovi nosioci traume, nisu nikada bile asocijalne ili imale asocijalno ponašanje pa da bi ih trebalo *REsocijalizirati*. Te osobe su samo žrtve asocijalnih ponašanja asocijalnih osoba i samo se za izvršioce torture može govoriti da bi trebali biti na tretmanu resocijalizacije. Dakle, u općem fenomenu torture i traume postoji i potreba resocijalizacije, ali ne za objekt torture, nego za subjekt asocijalnog ponašanja koji je torturirao drugu (druge) osobu, jer je trauma posljedica takvog ponašanja.

U sociološkom smislu, za traumatizirane osobe trebalo bi vezati termine *revitalizacija društva*, *humanizacija ambijenta*, *adaptacija*, *humana reanimacija* i *reafirmacija prvotnog identiteta ličnosti*. Ovom prilikom nećemo u potpunosti elaborirati svu složenost onoga šta je fenomenološka esencija bekgraunda ovih termina, ali ćemo dati neke punktacije.

Agresija na Bosnu i Hercegovnu, u periodu od 1992. do 1995. godine, nije imala za cilj samo teritorijalno osvajanje ili teritorijalnu destrukciju ove države, nego je istovremeno, svim poznatim i raspoloživim (u potpunosti nedozvoljenim) sredstvima, izvršen udar na bosanskohercegovačko društvo sa svim njegovim egzistentnostima i koegzistentnostima. Bosanskohercegovačko društvo je razbijeno u ekonomskom, kulturalnom, religijskom, tradicijskom, normativnom i običajnom smislu. To je objektivno dovelo do konstituiranja potpuno novog društvenog ambijenta (ili mnoštva mikroambijenata) u do tada relativno harmoničnom

društvenom miljeu. Izmijenjena je demografska, etnografska, nacionalna, socijalna, vjerska, tradicijska i normativno-pravna struktura gotovo svih urbanih i ruralnih lokaliteta u Bosni i Hercegovini. I kakva je sad ovdje sveza sa *traumom* i *detraumacijom*?

Jednom istraumatizirana osoba je sa "paketom" traumatičnosti "izbijena" iz svog predašnjeg autentičnog ambijenta i progonom ili raseljavanjem (što je značajno traumatsko stanje) instalirana u novi, za nju, znatno neobjektivan ambijent. Pored općih problema adaptacije, ta osoba nailazi na niz objektivnih problema instaliranim u subjektivna ponašanja zatečenika i autohtonika tog novog ambijenta, bez obzira da li je riječ o destinacijama van granica Bosne i Hercegovine ili odredištima u njenim granicama. To novo ambijentalno stanje izaziva nove frustracije koje, logično, ne da doprinose detraumacijom, nego prethodnu traumu još više fiksiraju, a nerijetko generiraju usložavanje i multipliciranje traume. U ovom smislu treba imati na umu neke opće relacije koje mogu biti promatrane kao zajedničko stanje mnogobrojnim subjektima, ali i kao egzistencijalno stanje svakog subjekta ponaosob, odnosno onih subjekata koji su bili izloženi jednodimenzionalnoj ili višedimenzionalnoj torturi, dehumanizaciji i onečovječenju.

Pozabavit ćemo se, ali samo na nivou naznačnosti, nekim od tih relacija.

Prije agresije na Bosnu i Hercegovinu, mnogi subjekti ratne torture živjeli su u uvjetima kompaktnosti obitelji (bez obzira šta je ta osoba u obitelji bila – supružnik, majka, otac, dijete, djed, nana...). Tijekom agresije, takva obitelj je doživjela brutalno dekomponiranje, najčešće gotovo isključivo krajnje nasilnim putem (ubojstva, nezakonita i nehumana zatočenja i uzapćenja, nedefinirani nestanak, progon, osakaćenje, psihička degradacija i dr.). Sve su to bitni i materijalni elementi traumatiziranosti u svom korjenu, ali i bitni elementi za kontinuitet trajanja traume, budući da, najčešće, o vraćanju obiteljskog života na prethodno (predratno stanje), gotovo da nije moguće ni govoriti, a u mnogobrojnim slučajevima i nemoguće.

Nadalje, mnogobrojni pojedinci su promijenili, s aspekta suštine, ambijent u kojem su obitavali i prema kojem su u potpunosti formirali svoj sveukupni kulturalni habitus. To se odnosi na promjenu (nasilnim putem) mjesta življenja. Dosta

seoskog stanovništva je premješteno u gradove, a većina gradskog stanovništva je postala prinuđenom da život nastavi živjeti u seoskom ambijentu. Promjena mjesta stanovanja na relaciji selo grad (unutarnja migracija) u normalnim društvenim uvjetima nije ništa neobično i ne nosi sa sobom neke posebne probleme. Ali nasilno premještanje, bez prethodne psihološke i materijalne pripreme je, u pravilu, traumatizirajuće. Neuporedivo je teža situacija sa migracijom (dakako, nasilnom) na relaciji grad – selo. Pored toga što je, uz sve probleme adaptacije, ovaj fenomen značajan za dodatnu traumatizaciju, tu se javlja i širi društveni problem, a to je veoma teško prilagođavanje “dođoša” i domicilnog stanovništva, što nerijetko proizvodi značajne konflikte, koji predstavljaju novu traumatizaciju već traumatiziranih osoba.

Dodatnu traumu, u punom značenju, predstavlja i novi materijalni status kako promatrane osobe tako i osoba koje su uz njega, u egzistencijalnom smislu, na bilo koji način vezane, što se odnosi na za zaposlenost, odnosno izvore osnovnih prihoda. Osoba koja je bila zaposlena i ličnim angažmanom materijalno izdržavala sebe i svoju obitelj, nasilno je postala nezaposlena i to bez perspektive za zapošljavanje i življenje od svog rada i vlastitih sposobnosti (kvalifikacija).

Uz ovo, značajna je i relacija u sferi obrazovanja. Zapravo, već obrazovana osoba od te svoje obrazovanosti, u konkretno radnom smislu, gotovo da i nema više nikakve koristi. To je jedna strana medalje tog pitanja. Druga je što je obrazovana osoba, često, došla u manje obrazovanu (nekorektno nazvanom tzv. primitivnijom) sredinu gdje su dodatni konflikti gotovo neizbježni, ako ništa drugo, a onda na psihološkoj ravni u smislu tzv. povlačenja u sebe, odnosno dovođenja sebe u stanje introvertnosti. Isto je i sa neobrazovanom ili nedovoljno obrazovanom osobom koja je nasilno došla u ambijent više ili visoke razvijenosti od onoga šta ta osoba objektivno može percipirati a da ne dolazi u stanje, makar i latentnih, nesporazuma sa tom novom sredinom. Treća strana istog problema (obrazovanost-neobrazovanost) je u tome što je veoma teško obezbijediti uvjete za vlastito prekvalificiranje ili pak školovanje svoga potomstva, a to je posebno izraženo kod osoba koje su bile prinuđene da iz grada budu deportirane u seoski ambijent ili u slučaju prelaska iz većeg grada koji npr. ima visokoškolske institucije u sredinu koja to nema unutar svoje ukupne infrastrukture.

Poseban fenomen je i u pogleda običajnosti, kojega svaki čovjek unutar svoje mentalne strukture posjeduje. Svakom čovjeku je potrebno dosta vremena i gotovo savršeno tolerantan društveni ambijent pa da elemente svoje običajnosti uklopi sa novim običajnostima ili pak da neke svoje običaje (koji su bili i običaji sredine u kojoj se rodio i proveo dotadašnji životni vijek) odbaci i prestane ih prakticirati. Međutim, ukoliko je primoran da tu svoju običajnost usljed prisile (od podsmijeha i izrugivanja do fizičkog ataka) reducira, prikrije ili je se odrekne, to zasigurno može predstavljati težak udarac na njegovo mentalno zdravlje (već dobrano rovito prethodnom traumatizacijom) da su posljedice veoma teške, uključujući čak i suicidalnost. Nadalje, ukoliko je prinudni odlazak kao krajnju destinaciju imao inozemstvo, uz sve navedeno, javlja se i dodatan problem, a to je nepoznavanje jezika, običaja, tamošnjeg zakonodavstva, ishrane itd., itd.

Uz sve navedeno, za pojedinca predstavlja i veliki problem što je u prethodnom periodu (prije izvršene prisile nad njim) bio relativno dobro ili solidno informiran, uklopljen u društvene tokove i standarde, a sada je na margini događaja, dakako s aspekta reduciranog informiranja, nerijetko krivog informiranja, pa i potpunog dezinformiranja, što ga može dovesti u stanje zabuna, zabluda, zavedenosti i inferiornosti, u krajnjem slučaju dovodi ga do toga da postane obični homoid, a u lakšem slučaju, sa nimalo bezazlenim posljedicama, da bude transmitter nečije volje i kao takav ne subjekt društvene zbilje, nego objekt manipulacija za nečije, najčešće, uskogrude ciljeve.

Kada se na sve ovo doda da je najveći broj obitelji u predratnom periodu na potpuno zadovoljavajući, zadovoljavajući, ili relativno zadovoljavajući način imao riješen statambeni problem, a sada je bez vlastitog krova nad glavom, onda je slika potpuno zaokružena.

U vezi sa svim navedenim, ovdje se pojavljuje problem adaptacije, odnosno neadaptacije, što je preduvjet nastavljanja kontinuiteta traumatiziranosti sa longitudinalnim karakterom. Međutim, gotovo identičan problem sa adaptacijom je i kada se, primjenom raznovrsnih društvenih mjera, X traumatizirana osoba vrati u svoje domicilno područje. I tamo je stvoren gotovo u potpunosti različit društveni ambijent od onoga kojeg je ta osoba svojevremeno pod pritiskom, dakle traumatizirajuće, napustila. Taj stari/novi ambijent nema više prvotna obilježja u ekonomskom, kulturnom, obrazovnom, vjerskom, tradicijskom,

sigurnosnom, zdravstvenom, prijateljsko-poznaničkom i drugom smislu. Dakle, nužnost ka novoj adaptaciji. Uglavnom, u sadašnjim uvjetima, traumatizirana osoba nema adekvatnog ambijenta za kvalitetnu humanu autoidentifikaciju koja korespondira sa drugim zaokruženim personalnim i društvenim identitetima. Naprimjer, šatorska naselja, segregacija u obrazovanju, diskriminacija u ekonomskoj sferi, forsirajuća i instrumentalizirana vjerska i tradicijska ikonografija, subjektivizirana sigurnosna i politička situacija i drugo, samo djeluju frustrirajuće, a ne relaksirajuće i ne mogu biti faktori uljuđenja nego dalje mentalne i uopće društvene destruktivnosti i dehumanizacije. A humana reidentifikacija i autoidentifikacija je jedan od elementarnih preduvjeta detraumatizacije koja se vrši primjenom raznovrsnih mjera i postupaka različitih društvenih subjekata, u skladu sa suvremenim civiliziranim normama humanističke provenijencije.

Šta bi trebalo činiti?

- Neophodno je raditi na reintegraciji bosanskohercegovačkog društva, odnosno reafirmaciji onih vrijednosti koje znače humanu koegzistenciju objektivnih različitosti u jednom višenacionalnom, viševjerskom, višetradicijskom, općenito višekulturalnom društvu.
- Striktno poštivati i provoditi zakone u svim oblastima, koji su doneseni na demokratski način i demokratskim putem, u legalnim i legitimnim državnim institucijama, a na svim nivoima i u svim sredinama, dopustivim i raspoloživim sredstvima i metodama eliminirati praksu volontarističkog ponašanja u ime uskogrudih političkih ili nacionalnih (nacionalističkih) interesa, koji se nerijetko u praksi izdižu na nivo općeobavezujućeg postulata, a u biti su jedna od suštinskih kočnica reintegraciji bosanskohercegovačkog društva, odnosno osnova su parcijalizacije i partikularizacije društvenih odnosa, što je i meritum spore ili nedostatne normalizacije ukupnog stanja u BiH.
- Nužno je razvijati mehanizme ekonomske reintegracije Bosne i Hercegovine, bez obzira na njeno unutarnje administrativno uređenje, a jačanjem ekonomskog fundamenta države, stvarale bi se elementarne pa i objektivne pretpostavke za brži, svestraniji, razuđeniji i kvalitetniji ukupni društveni razvoj, uključujući razvoj i dostupnost građaninu Bosne i Hercegovine kvalitetnije zdravstvene zaštite, kvalitetnijeg obrazovanja, razvijenije

kulturalne, informativne, sportske i druge humane ambijentalnosti.

- Razvojem demokracije, snažno reafirmirati poštivanje ljudskih prava i sloboda u skladu sa međunarodno prihvaćenim normama i standardima. Nažalost, u BiH je na sceni pokušaj uniformiranja i parcijalizacije ljudskih prava i sloboda u skladu sa politikama koje dominiraju na pojedinim područjima ove države, uz pritajenu ili naglašenu tendenciju da se ljudska prava i slobode determiniraju ideološkim habitusom političkih subjekata (uz potporu, istina neoficijelnu, dijelova vjerskih institucija) koji za sebe tvrde da predstavljaju kolektivnu narodnu volju, svijest i savjest, ili se pak pokušavaju artikulirati prema striktno nacionalnom interesu.
- Neophodno je raditi na stvaranju uljuđenog sigurnosno-odbrambenog sistema na teritoriju cijele Bosne i Hercegovine, što se prvenstveno odnosi na potpunu depolitizaciju. Taj sistem(i) trebalo bi da bude oslobođen od svega onoga što ne spada u kodeks sigurnosno-odbrambene bitnosti. Naime, aktualno funkcionirajući sigurnosni i odbrambeni sistem(i) nisu sistem, nego je riječ o tri subsistema (de jure dva, de facto tri) u kojima su struka i zakonitost u drugom planu (mada ima ponešto i struke i zakonitosti), a suštinski, njihov akvitet je u funkciji političko-nacionalnih oligarhija i dometi su im upravo onoliki koliko je omeđen teritorij koji kontroliraju te oligarhije.
- Neophodno je izjednačiti normativno pravnu regulativu općih i posebnih stanja individualnog i kolektivnog bivstvovanja na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine, bez obzira na njen unutarnji administrativni ustroj.
- Sistem obrazovanja bi trebalo kontinuirano usklađivati sa iskustvima i praksom zemalja razvijene demokracije. U obrazovnim institucijama svih nivoa važno je insistirati na objektivnom izučavanju edukativnih i spoznajnih zadatosti, a eliminirati vulgarnu ideologizaciju izučavane materije, posebno u oblasti nastave iz humanističkih nauka i sadržaja (prvenstveno se to odnosi na tzv. grupe nacionalnih predmeta).
- Efikasno i bez zadržke, na prostoru cijele Bosne i Hercegovine, vršiti progon i kažnjavanje nosilaca djela suprotnih međunarodnom humanom i ratnom pravu, a posebno nositelja i izvršitelja djela ratnog zločina i zločina genocida (na međunarodnim i domaćim pravosudnim instancama).

- Odstraniti iz prakse vulgarnu i uopće instrumentalizaciju nacionalnih, vjerskih i tradicijskih osjećanja stanovništva Bosne i Hercegovine, odnosno stvarati uvjete za uljuđeni dijalog u tim oblastima, uz afirmaciju različitih vrijednosti, ali da ta afirmacija ne znači kočnicu ili negaciju jedne vrijednosti drugoj.
- Ukoliko se u ovom pravcu bude gradila Bosna i Hercegovina, odnosno restauriralo bosanskohercegovačko društvo, a to bi trebao biti i pravac provođenja pa i dogradnje Dejtonskog sporazuma, onda bi se moglo govoriti o reafirmaciji bosanskohercegovačkog građanina, o njegovoj humanoj reidentifikaciji, a nesporno bi bilo moguće svaku svjesnu jedinku detraumatizirati u općedruštvenom, medicinskom, psihološkom, normativno-pravnom, političkom, vjerskom, tradicijskom i svakom drugom smislu.
- Dakle, ponovo dobiti čovjeka.

Summary

Each social phenomenon should not be viewed in statistical, but in dynamic sense. That applies to torture and trauma as well as help to victims of torture and violence, actually, to traumatized persons. Cause of torture, subjects and objects of torture, meaning and sense of consequences of tortures and existence of traumatized persons, needs to be observed in various levels. However, analysis of this phenomenon requires interdisciplinary approach. And in social healing of traumatization, all different disciplines need to be involved. Traumatization should be viewed through its essence (what it actually is, what is the content, extent, complexity etc) as well as from the aspects of duration. The problem is not essence of traumatism, if the condition is only based on that. There are different mechanisms and different institutions that can successfully and effectively conduct and realize mission of detraumatization. Anyhow, problem occurs due to different social conditions, when we have continuous traumatism or retraumatization of already traumatized persons. When we speak of this phenomenon, we refer to trauma that is consequence of past aggression and war in Bosnia and Herzegovina.

Ljubomir Berberović¹

Teorijske osnove molekularno – genetičkih metoda identifikacije – “DNA Fingerprinting”

Theoretical basis of «DNA Fingerprinting» identification method

Sažetak

Osnovni pojmovi i principi klasične i molekularne genetike predstavljeni su kao naučna i teorijska osnova modernog forenzičkog metoda individualne identifikacije «DNA Fingerprinting» («DNK otisci»). Razmotreni su neki problemi u vezi sa domaćom terminologijom u molekularnobiološkoj naučnoj oblasti. Uključen je izbor najvažnije osnovne literature. Dijelovi izlaganja prikazani su u obliku nekoliko instruktivnih shema i tablica, kao zasebne cjeline izvan teksta («Box» = pregradak).

Pregledni (obzorni) članak

Opšti cilj cjelokupne forenzike je utvrđivanje materijalnih činjenica na osnovu kojih se mogu rekonstruisati kritični (relevantni) događaji iz prošlosti, po pravilu - događaji koji predstavljaju predmet policijskih (sudskih) istraga. Identifikacija učesnika u događanjima jedan je od glavnih zadataka forenzičkog istraživanja.

I pored ogromne uloge koju već više od sto godina igra u forenzici², konvencionalna analiza otisaka prstiju, jedan od ključnih metoda u klasičnim istražnim postupcima, nikad se nije mogla smatrati konačnim rješenjem problema identifikacije, budući da ima jedan primarni i kapitalan

¹ prof. Dr. sci., profesor na Prirodno – matematičkom fakultetu i Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu

² Otisci volarne površine strane vrhova prstiju prvi put su poslužili kao osobina za personalnu identifikaciju 1892. godine.

principijelni nedostatak. Naime, vrhovi prstiju mogu biti izmijenjeni hirurškom intervencijom transplantiranja (tuđe) kože. Osim toga, otiske prstiju nije uvijek lako naći, a moguće ih je i jednostavno prikrivati (rukavice). Ovo je bilo razlog što je nauka neprestano tražila nove biološke markere («biljege»³) ljudskih jedinki.⁴ Kada se radi o forenzičkoj identifikaciji osoba, do sada su kao markeri praćene krvne grupe raznih sistema, grupe tkivne snošljivosti, razlike u proteinima itd. Obično su u pitanju podaci o identitetu koji proizlaze iz analize bioloških mikrotragova, kao što su tragovi krvi, znoja, urina, sperme i sl.

Definitivan odgovor nauke na probleme uvrđivanja subjekata neke posmatrane radnje je metoda poznata pod engleskim imenom «DNA Fingerprinting» («uzimanje DNK otisaka prstiju»). Dobri stručnjaci i dobri poznavaoči engleskog jezika i genetičke terminologije smatraju da bi pogodniji bio naziv «DNA typing»⁵, ili «DNA identification»⁶.

Molekularno-genetička metoda identifikacije je konačna stoga (1) što je «DNK otisak» neizmjenjiv, (2) što «otiske» ostavljaju svi dijelovi tijela, uključujući i izlučevine, a ne samo vršci prstiju, (2) što su tragovi potrebni za identifikaciju količinski minimalni - «biološki mikrotragovi»⁷, (3) što se nikako ne može prevenirati ili prikriti ostavljanje tragova dovoljnih za analizu (rukavice, brisanje), (3) što su apsolutno individualno specifični, (4) što je praktično isključeno brisanje ili zastarijevanje tragova, (5) što je materijal uzoraka neograničeno dugo pristupačan analizi.

Naravno, i metoda «DNA Fingerprinting» ima svoje osjetljive tačke: (1) uzimanje uzoraka za obradu može obaviti samo visokostručno osoblje, (2) pri manipuliranju relevantnim

³ Primorac D. i saradnici (2001). Primjena analize DNA u sudskoj medicini i pravosuđu. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.

⁴ Riječ «marker» široko se upotrebljava u biologiji i genetici za označavanje karakterističnih osobina koje se mogu pratiti posebno projektovanim metodama; u literaturi na domaćim jezicima postoje manje-više neuspjeli, a svakako nepotrebni pokušaji pokušaji da se taj termin prevedu

⁵ King R. C. & Stansfield W. D. (1997). A Dictionary of Genetics (Fifth Edition). Oxford University Press, New York - Oxford.

⁶ Lander E. S. (1992). Use of DNA in identification. Symposium «Winding Your Way through DNA», University of California, San Francisco.

⁷ Tragovi koji su dovoljni za molekularnobiološke analize vjerovatno bi se mogli tačnije nazvati «nanotragovima», pošto se radi o relevantnim ostacima submikroskopskih dimenzija, odnosno o biološkom materijalu koji se ne može istraživati na nivou mikroskopskih posmatranja.

materijalima neophodna je primjena osjetljive i komplikovane opreme, (2) obavezno i bez izostavljanja moraju se slijediti precizna i vrlo zahtjevna pravila o rukovanju uzorcima, (3) postupci molekularno-biološke analize traže složene instrumente i aparature.

Kao i u brojnim drugim primjerima usvajanja novih tehnika i tehnologija, među značajna prethodna pitanja spada i pitanje adekvatne domaće terminologije u vezi sa preuzetom (novom) metodologijom. Molekularna biologija obiluje nazivljem na engleskom jeziku, nazivljem koje je nastajalo u laboratorijama, a često počiva na dosjetkama i labavim analogijama, tako da se ne može pohvaliti posebnom preciznošću niti sistematičnošću. Pri prevođenju molekularno-bioloških termina na naš jezik nailazi se stoga na mnogobrojne teškoće. Sve to se tiče i naziva metode o kojoj je riječ. Tačan i potpun prevod engleskog termina «DNA Fingerprinting» zapravo je posve nepraktičan: glasilo bi - «Ostavljanje DNK otisaka prstiju» ili (sa stanovišta kriminalistike) «Uzimanje DNK otisaka prstiju». Jezički posmatrano, pri tome riječ «prsti» može biti upotrebljena i u jednini i u množini. Ovakav prevod je, očevidno, nedoslovan i glomazan (četiri riječi umjesto dvije), uz to i slabo razumljiv. Da bi se iz njega moglo čitati neko jasno značenje morala bi se poznavati takoreći cjelokupna naučna teorija koja stoji iza ove forenzičke tehnike. Međutim, kao i mnoga druga imena iz novijih oblasti nauke, engleska sintagma «DNA Fingerprinting» upotrebljavaće se prevedena ili neprevedena kao konvencionalan tehnički termin. Možda je, u svrhu relativne kratkoće, ovu tehniku najuputnije nazivati «DNK otisci», dakle bez potpunog oslanjanja na klasični analogni forenzički pojam, koji podrazumijeva *otisake vrškova prstiju*. Bilo bi posve neispravno da se u domaćoj terminologiji zadržava engleska skraćenica "DNA" umjesto domaće ("DNK").

Naučna osnova tehnike identifikovanja pomoću DNK otisaka («prstiju») pripada istraživačkoj oblasti molekularne biologije, odnosno molekularne genetike. Najvažniji elementi ove osnove sadržani su u teorijskim sintezama, koje su izvedene iz bogatog fonda spoznaja klasične i moderne genetike, fundamentalne nauke o biološkom nasljeđivanju i biološkoj promjenljivosti.

Korpuskularna teorija biološkog nasljeđivanja

U drugoj polovini XIX vijeka svojim Gregor Mendel, otac moderne genetike, je svojim pokusima i interpretacijom njihovih rezultata

postulirao korpuskularnu teoriju nasljeđivanja: biološko ili organsko nasljeđivanje ostvaruje se putem odijeljenih, diskretnih materijalnih čestica, koje predstavljaju fizički most među generacijama živih bića. Ove čestice osiguravaju da potomci liče na roditelje po svim bitnim osobinama, dok su u isti mah i različiti. Putem tih čestica ostvaruje se ono što nazivamo nasljednošću, a to je, zapravo, pojava da se najvažnije osobine živih bića ponavljaju kroz njihova pokoljenja. Mendel je prvi opisao pravilnosti u transgeneracijskom ponavljanju vidljivih svojstava («Mendelovi zakoni»)⁸.

Nekoliko godina nakon što su Mendelova otkrića otrgnuta zaboravu (1900), danski genetičar Johannsen daje nasljednim česticama – nosiocima nasljednosti naziv *geni* (1905)⁹. On je za novi naziv jednostavno uzeo prva tri slova već postojećeg imena nauke o organskom nasljeđivanju – *genetike*. Mlada nauka je, dakle, imala ime prije nego njen najvažniji predmet istraživanja; termin *genetika* skovao je engleski biolog Bateson¹⁰, dok svijet još nije saznao za Mendelove radove.

Hibridološki eksperimenti omogućili su neizravnim putem saznanje da postoje i djeluju nasljedne osnove – geni, a Mendel je formulisao i prva pravila njihove raspodjele, njihovog hoda kroz generacije. Teorija o hromosomskoj lokalizaciji gena i radovi Morganove škole o zakonitostima smještaja gena u hromosomima¹¹ učvrstili su i obogatili korpuskularnu teoriju biološkog herediteta. Zaključni je postulat formalne ili klasične genetike («mendelizam-morganizam») da individualne nasljedne osobine zavise od parova *alelnih* gena, čije je mjesto u hromosomima; jedan parnjak potiče od jednog, a drugi od drugog roditelja. Aleli u paru mogu biti međusobno jednaki (*homozigot*) ili različiti (*heterozigot*). Ova shema i ova terminologija važe i u savremenoj (vidi Pregradak 1).

⁸ Mendel J. G. (1865). Versuche über Pflanzenhybriden. Verhandlungen des naturforschenden Vereins in Brunn, 4:3-47.

⁹ Johannsen W. (1909). Elemente der exakten Erblchkeitslehre. Fischer, Jena.

¹⁰ Bateson W. (1905). Letter to A. Sedgewick. In: Essays and Adresses (Edited by B. Bateson). Cambridge University Press, Cambridge, 1928.

¹¹ Morgan T. H. (1926). The Theory of the Gene. Yale University Press, New Haven.

Molekularna biologija gena

Hemijsku prirodu genetičkog materijala utvrdila je ekipa istraživača sa Harvardskog univerziteta, koju je predvodio Oswald T. Avery¹². Oni su pronašli da gene sačinjava jedan jedini spoj – dezoksiribo-nukleinska kiselina (DNK). Njihov nalaz je bio rezultat brižljivo planiranih, pedantnih pokusa, koji su izvođeni punih 15 godina.

Kada je otkriveno da predstavlja osnovni nasljedni materijal, DNK se odmah našla u centru pažnje brojnih istraživačkih laboratorija u svijetu. Građu veoma krupnih molekula, makromolekula DNK, razjasnili su svojim modelom «dvojnje spirale» Britanac Crick i Amerikanac Watson¹³. Molekula DNK sastoji se od dva polinukleotidna lanca. Nukleotide je najlakše zamisliti kao karike u tim lancima. Svi nukleotidi sadrže tri komponente, tri povezana jednostavnija spoja, a među sobom se razlikuju samo po jednoj od tih komponenti. U svakom nukleotidu nalazi se jedna od četiri različite heterociklične baze – adenin, guanin, citozin ili timin (A,G,C,T). Razlikuju se, dakle, četiri tipa nukleotida u sastavu DNK - adeninski, guaninski, citozinski i timinski. Dva nukleotidna polulanca DNK drže se zajedno putem hidrogenskih veza među komplementarnim bazama naspramnih nukleotida: adenin je komplementaran timinu, a guanin citozinu.

Crick i Watson su izvrsno objasnili kako njihov model građe DNK uspješno predstavlja glavne osobine supstancije biološkog nasljeđivanja¹⁴. Naročito jasno i jednostavno model tumači najvažniju sposobnost kojom mora raspolagati nasljedni materijal – sposobnost identične reprodukcije. Geni su segmenti molekule DNK i ujedno - organizacijske jedinice biološkog nasljeđivanja. Oni neposredno upravljaju vlastitom resintezom (autoreprodukcija, *duplikacija*) i sintezom ribo-nukleinskih kiselina (*transkripcija*)¹⁵, a posredno – sintezom proteina.

¹² Avery O. T., MacLeod C. M. & McCarthy M. (1944). Studies on the chemical nature of the substance inducing transformation of pneumococcal types. Induction of transformation by a deoxyribonucleic acid fraction isolated from *Pneumococcus* type III. *Journal of Experimental Medicine* 79:137-158.

¹³ Watson J. D. & Crick F. H. C. (1953). A structure for deoxyribose nucleic acid. *Nature* 171:737-738.

¹⁴ Watson J. D. & Crick F. H. C. (1953). Genetical implications of the structure of deoxyribonucleic acid. *Nature* 171:964-967.

¹⁵ Alberts B., Bray D., Lewis J., Raff M., Roberts K. & Watson J. (1994). *Molecular Biology of the Cell* (Third Edition). Garland Publishing Inc., New York.

U skladu sa klasičnom genetičkom teorijom o hromosomskoj lokalizaciji genetičkog materijala, DNK se u svim eukariotskim ćelijama dolazi intimno združena sa drugim supstancijama, prije svega sa molekulama proteina i ribo-nukleinske kiseline (RNK), tvoreći specifično organizovane nadmolekularne, tj. biološke strukture – hromosome¹⁶.

Teorija genetičke informacije

Korak po korak nauka je objasnila na koji način funkcioniše DNK. DNK je sjedište genetičke informacije, u tom smislu što nosi kodirano (šifrirano) uputstvo za sintezu bjelančevina u ćelijama živih bića. Redoslijed nukleotida, građevnih jedinica u sastavu DNK, odnosno heterocikličnih baza u njima, odgovara redoslijedu aminokiselina u molekulama odgovarajućih proteina. Određeni *triplet baza* (redoslijed od tri baze) u sastavu DNK jeste slovo nasljedne poruke, koje se realizuje ugradnjom određene aminokiseline u molekulu nekog proteina. Tri baze u DNK određuju mjesto ugradnje jedne aminokiseline u bjelančevinskoj molekuli. Datom tripletu baza DNK (*kodogen*) odgovara komplementarni triplet u informacionoj RNK (*kodon*), a ovome opet komplementarni triplet u sastavu transportne RNK (*antikodon*), koja «dovodi» odgovatajuću aminokiselinu na njeno mjesto u peptidnom lancu određenog proteina. Na taj način redoslijed baza DNK biva prvo *prepisan* sintezom iRNK (transkripcija), a zatim sistemom iRNK – tRNK *preveden* u redoslijed aminokiselina (translacija).

Genetička informacija se realizuje nizom sinteza, u kojima jedna molekula služi kao kalup (matrica, *matrični katalizator*) pri stvaranju neke druge molekule. Izgradnja nukleinskih kiselina i bjelančevina odvija se po obrascu *matričnih sinteza*, a to znači da su bitne odlike novonastale molekule određene osobinama neke prethodno postojeće, koja djeluje kao kalup (matrica). Polulanci DNK su matrica za sintezu RNK pri transkripciji, odnosno za sintezu same sebe - pri duplikaciji. U oba slučaja geni (DNK) igraju ulogu matričnih katalizatora. Duplikacija je autokatalitička matrična sinteza, a transkripcija - heterokatalitička matrična sinteza (vidi sheme i tablice «Teorija genetičke informacije – pregled osnovnih elemenata», pregradak 2). Sinteza proteina («translacija») je takođe heterokatalitički proces, u kojemu neposrednu ulogu matrice igra informacijska (informaciona) RNK.

¹⁶ Redžić A. (2001). Hromosomi i ćelijski ciklus. Univerzitetska knjiga, Sarajevo.

Proteini su, uz nukleinske kiseline, druga klasa najvažnijih bioloških makromolekula.

To su takođe polimerne makromolekule, građene od aminokiselina. Broj i linearni raspored aminokiselina određuje specifičnost proteinske molekule, kao i njeno mjesto u građi i funkcijama živog sistema. Taj raspored je određen «šifrom» redoslijeda baza u određenom dijelu neke od molekula DNK. Sinteza proteina sastoji se u uspostavljanu specifičnih (peptidnih) veza među aminokiselinama, po redoslijedu koji «diktira» odgovarajuća poruka zapisana redoslijedom baza u DNK, matričnom sintezom «prepisan» (*transkripcija*) u molekulu informacijske RNK (iRNK). U komplikovanom procesu sinteze proteina učestvuju osim iRNK, koja služi kao neposredni «kalup», i drugi tipovi RNK. Svi nastaju «prepisivanjem» odgovarajućih segmenata (odsječaka, sekvencija) DNK.

Osnovna biološka uloga bjelančevina je uloga biokatalizatora, bez proteina se ne bi mogli odvijati procesi metabolizma. Enzimi, supstancije proteinske prirode, omogućavaju biohemijske reakcije koje čine promet materije i energije u živim sistemima, promet koji i jeste sam život.

Molekularna biologija stvara pouzdanu predstavu o genima kao segmentima dugačkih makromolekula DNK, čija je karakteristika redoslijed nukleotida, odnosno redoslijed sastavnih baza. Redoslijed nukleotida, odnosno redoslijed baza u molekuli DNK predstavlja legitimaciju molekule DNK i ujedno - šifrirano uputstvo za sintezu bjelančevina (proteina) u ćelijama. Kao takav, gen je jedinica nasljedne informacije, dio zbirke nasljednih uputstava za funkcionisanje živih sistema. U svakoj ćeliji višećelijskog organizma, kao što je čovjek, nalazi se potpun sastav tih uputstava, čitava knjiga, ispisana redoslijedom baza u sastavu DNK. Cjelina te poruke jeste *genom* – potpuni sastav gena, cjelokupna nasljedna informacija.

Tipovi sekvencija DNK

Gen je, prema tome, dio molekule DNK sa specifičnim redoslijedom baza, određena *sekvencija*, koja se «prepisuje» u redoslijed baza različitih RNK. RNK je primarni proizvod gena. Geni – matrice za sintezu iRNK posredno određuju redoslijed aminokiselina u odgovarajućim proteinima, tako da se mogu označavati kao *proteinski geni*. Ostali geni su matrice za sintezu drugih tipova RNK. Ribonukleinske kiseline se međusobno razlikuju prije svega po svojim ulogama u procesima realizovanja genetičke informacije.

S obzirom na njihov aktivitet, sekvencije DNK se dijele na *strukturne* i *regulatorne*. Strukturnim sekvencijama pripadaju svi geni, kako *strukturni* (uključivši proteinske), koji djeluju kao matrice za sintezu raznih tipova RNK uključenih u sintezu proteina, tako i *regulatorni*, oni koji funkcionišu u kontroli transkripcije strukturnih gena putem regulatornih proteina. Relativno jednostavan sistem genetičke regulacije transkripcije predstavlja *operonski model*¹⁷. Regulatorne sekvencije DNK su one koje, se ne prepisuju, nego u interakciji sa različitim proteinskim supstancijama utiču na djelovanje DNK (vidi shemu «Tipovi sekvencija DNK s obzirom na aktivitet», Pregradak 3).

Strukturne sekvencije, matrice za sintezu RNK, odnosno potencijalno aktivni geni, djeluju ili ne djeluju zavisno od faze ontogenetskog razvića i tipa ćelija (tkiva) u kojima se nalaze. Praktično nijedan gen ne «radi» neprestano i u svim tkivima (vidi tablicu «Strukturne sekvencije – tipovi aktiviteta», Pregradak 3).

Sekvencije DNK dijele se s obzirom na broj njihovih kopija širom genoma, u nekoliko klasa (tipova, kategorija; vidi tabele i sheme «Tipovi sekvencija DNK po frekvenciji ponavljanja u genomu», Pregradak 4). *Unikatne* i *nisko repetitivne* sekvencije obuhvataju većinu strukturnih i regulatornih gena. *Srednje (umjereno) repetitivne* sekvencije obično su duge između 100 i 500 parova baza, a ponavljaju se u genomu 100 do 10.000 puta; ovom tipu pripadaju i neki strukturni geni. *Visoko repetitivne sekvencije (satelitska DNK)* obuhvataju dvije potklase – *tandemske* i *raspršene*. Tandemske repetitivne sekvencije sastoje se od niza međusobno jednakih ponavljanja, dugih nekoliko do nekoliko stotina parova baza, a nalaze se na mnogo mjesta u genomu. Raspršene (disperzne) satelitske sekvencije razbacane su pojedinačno po genomu u 10^4 - 10^6 kopija; razlikuju se *kratke* (obično ispod 500 pb, SINE – Short INterspersed Elements) i *dugačke* (obično iznad 500 pb dužine, LINE – Long INterspersed Elements¹⁸) disperzne satelitske sekvencije. Sekvencije nazvane SINE i LINE smatraju se mobilnim elementima (retrotranspozoni) i zajedno čine oko 10% dužine humanog genoma.

¹⁷ Jacob F. & Monod J. (1961). Genetic regulatory mechanisms in the synthesis of proteins. *Journal Mol. Biology* 3:318-356.

¹⁸ King R. C. & Stansfield W. D. (1997). *A Dictionary of Genetics* (Fifth Edition). Oxford University Press, New York – Oxford.

Dosadašnji rezultati projekta sekvencioniranja potpunog sastava humane DNK potvrđuju da se čovjekov haploidni (jednostruki) genom sastoji od približno tri milijarde parova baza¹⁹.

Hipervarijabilni regioni čovjekove DNK

Kategoriji umjereno repetitivnih sekvencija pripadaju, pored ostalih, regioni DNK vrlo naročitih osobina, označeni nazivom *minisateliti*²⁰. Minisateliti sadrže upadljivo promjenljiv broj tandemskih (uzastopnih) ponavljanja (*variable number tandem repeats, VNTR*) jedne te iste osnovne («sržne») DNK sekvencije, čija dužina varira između 15 i 100 parova nukleotida (parova baza). Minisateliti mogu biti smješteni između aktivnih gena ili u njihovom sastavu, a po genomu su razasuti u znatnom broju. Dužina im se kreće između 1000 i 5000 baza (1-5 kilobaza) i veoma je promjenljiva, zavisno od broja ponavljanja osnovne sekvencije²¹. Prvootkriveni minisatelit²² nađen je u intronu²³ gena za mioglobin i sastojao se od tandemskih ponavljanja dužine 33 para baza.

Minisateliti ispoljavaju osobit dužinski alelni polimorfizam kvantitativne prirode i odlikuju se velikim brojem alelnih varijanti (po nekoliko desetina i više, 50-100²⁴), zbog čega se odgovarajući regioni DNK nazivaju «hipervarijabilnim». Veoma je mala vjerovatnoća da genetički nesrodne jedinke imaju jednake alele u tim mjestima. Multialelna varijacija hipervarijabilnih regiona obezbjeđuje visoku heterozigotnost u odgovarajućim parovima lokusa i uvjetuje sliku individualne specifičnosti genoma²⁵.

¹⁹ Venter J. C., Adams M. D., Myers F. W. et al. (2001). The sequence of the human genome. *Science* 291:1304-1349.

²⁰ Jeffreys A. J., Wilson V. & Thein S. L. (1985a). Hipervariable "minisatellite" regions in human DNA. *Nature* 314(6006):67-73.

²¹ Klug W. S. & Cummings M. R. (2000). *Concepts of Genetics (Sixth Edition)*. Prentice-Hall International Inc., Upper Saddle River (New Jersey, USA).

²² Wyman A. & White R. (1980). A highly polymorphic locus in human DNA. *Proceedings Nat. Acad. of Science USA*, 77:6754-6758.

²³ Introni su sekvencije DNK u genomu eukariotskih organizama koje se prepisuju, ali ne prevode. Drugim riječima, introni služe kao matrica pri transkripciji, ali njihov redoslijed baza nije zastupljen u primarnoj strukturi odgovarajućeg proteina.

²⁴ Lander E. S. (1989). DNA fingerprinting on trial. *Nature* 339(6225):501-505.

²⁵ Jeffreys A. J., Wilson V. & Thein S. L. (1985a).

Tandemska poravljanja u minisatelitima sadrže zajedničku «sržnu» sekvenciju od 10-15 parova baza, koja može poslužiti kao osnova za pravljenje DNK probe za istovremenu detekciju alela u više hipervarijabilnih mjesta. Takva proba (sonda), koju čine tandemska ponavljanja sržne sekvencije, otkriva mnoge međusobno nejednake minisatelite i može dati individualno specifičan «DNK otisak» primjenjiv za genetičku analizu i identifikaciju osoba²⁶.

Metodologija proučavanja genetičkog materijala

Među tehnikama koje su tokom druge polovine XX vijeka revolucionarno unaprijedile istraživanje genetičkog materijala, odnosno bioloških makromolekula, najistaknutija mjesta zauzimaju (1) separacija molekula elektroforezom, (2) enzimska obrada materijala restrikcijskim endonukleazama, (3) tehnika DNK proba.

Elektroforeza je naziv za istraživačku tehniku koja se zasniva na diferencijalnoj migrativnosti makromolekula i koloidnih čestica u električnom polju. Kada se čestice ili makromolekule suspenduju ili rastvore u nekoj sredini koja ima osobinu provođenja elektriciteta, one dobiju električno punjenje proporcionalno svojoj masi i kreću se prema suprotno nabijenoj elektrodi. Brzina kretanja zavisi od veličine i oblika čestice, njenog naboja i gradijenta napona u električnom polju. Kada su ostali faktori ujednačeni, sitnije čestice se kreću manjom brzinom. Na taj način dolazi do razdvajanja molekula različite mase i naboja.

Postoje različite varijante elektroforeze, s obzirom na porozni medij koji nosi osnovni rastor i koji djeluje kao molekularno sito. Najbolje rezultate u separaciji makromolekula daje gel-elektroforeza (prvi put primijenjena sredinom pedesetih godina prošlog vijeka), ali i njeni transferi na čvrstim «nosačima» od inertnih materijala (filter-papir, celuloza acetat). Za separaciju nukleinskih kiselina osobito su pogodni agarozni i akril-amidni gel²⁷. Budući da nukleo-kiselinske molekule imaju konstantan naboj po jedinici mase, njihove frakcije se na akrilamidnom i agaroznom gelu gotovo idealno razdvajaju prema masi i konformaciji. Agarozni gel bolje razdvaja krupnije molekule DNK,

²⁶ Jeffreys A. J., Wilson V. & Thein S. L. (1985b). Individual specific "fingerprints" of human DNA. *Nature* 316(6023):76-79.

²⁷ Paulsen D. F. (2000). *Histology & Cell Biology - Examination and Board Review*. McGraw-Hill International Editions, New York etc.

one od nekoliko stotina i više nukleotida, dok je akrilamid gel efikasniji u separaciju kraćih sekvencija. Primjenom akrilamid gela moguće je razdvojiti molekule koje se po dužini razlikuju za jedan jedini nukleotid. Tehnike separiranja RNK i proteina u biti su jednake tehnici koja se primjenjuje u istraživanju DNK. Utvrđivanju i analizi razlika u dužini DNK molekula (odnosno njihovih fragmenata) služe isti tipovi elektroforeze koji služe u proučavanju proteina.

Tehnika «Southern blotting», nazvana po svome autoru, kojom se analiziraju fragmenti DNK imobilizirani na nitroceluloznom filmu, jako je unaprijedila molekularno-biološko upoznavanje čovječjeg genoma²⁸.

Metoda «lančane reakcije pomoću DNK polimeraze» (Polymerase Chain Reaction, PCR) omogućava da se relativno brzo i lako umnoži bilo koja odabrana sekvencija DNK. Zahvaljujući ovoj metodi za forenzičku analizu su dovoljne minimalne količine DNK, kakve, na primjer, sadrže biološki mikrotragovi.

Restriksijske (endo)nukleaze su specijalna klasa enzima čijim je otkrićem²⁹ i karakterizacijom³⁰ ostvarena bitna pretpostavka za različite pravce analize i manipulacije DNK. Rani ruski istraživači predložili su njih kraće, pa zato možda zgodnije ime – *restriktaze*, koje se takođe zadržalo u upotrebi.

Restriksijske endonukleaze su karakteristične za metabolizam bakterija i modrozelenih algi, u kojima se i nalaze. Njihova prirodna funkcija je razgradnja molekula strane DNK, koje u bakteriju mogu dospjeti izravnim ulaskom iz okoline (transformacija). Pod uticajem restriktaza dugačke molekule DNK se prekidaju u kraće fragmente. Svaka restriktaza obično djeluje uporedo sa paralelnim tipom enzima (modifikacijske endonukleaze, metilaze), čija je uloga da kataliziranjem određenih modifikacijskih reakcija (metilacija baza u kritičnim mjestima prepoznavanja ili rasijecanja) zaštite «domaću» DNK od razgradnje. Zato se govori o tzv. restriksijsko-modifikacijskim enzimskim sistemima.

²⁸ Tehnika je prvi put primijenjena 1975. godine.

²⁹ Meselson M. & Yuan R. (1968). DNA restriction enzyme from *E. coli*. Nature 217:1110-1114.

³⁰ Smith H. O. & Wilcox K. W. (1970). A restriction enzyme from *Haemophilus influenzae*. II Base sequence of the recognition site. Journal Mol. Biol. 51:393-409.

Svakoj restriktazi odgovaraju dva karakteristična mjesta u DNK koju razgrađuje, a to su mjesto prepoznavanja («recognition site») i mjesto restrikcije (mjesto na kojem restriktaza izaziva reakciju prekidanja molekule DNK, «restriction site»). Tipologija restrikcijskih endonukleaza zasniva se na razlikama u specifičnosti mjesta («sites», sajti) njihove reakcije sa molekulama DNK. Za postupke u analizi i manipulaciji DNK posebno su važne restriktaze tipa II, kojima se mjesto raspoznavanja poklapa sa mjestom presijecanja³¹.

Stroga specifičnost restrikcijskih endonukleaza u pogledu mjesta prepoznavanja i presijecanja na molekulama DNK ima veliki značaj. Određena sekvencija DNK, u reakciji sa određenom restriktazom, raspada se na onoliko fragmenata koliko odgovara broju mjesta presijecanja usljed djelovanja tog određenog enzima. Određena restriktaza izaziva raspadanje iste molekule DNK uvijek na jednak broj fragmenata stalne dužine, osim ukoliko u njoj postoje promjene usljed kojih je spriječen pristup i aktivnost dotičnog restrikcijskog enzima. Dužina fragmenata je različita i njih je moguće bez teškoća razdvojiti postupkom elektroforeze. Ako se mutacijom izmijeni redosljed baza u kritičnom mjestu raspoznavanja/presijecanja, do prekidanja DNK neće doći. Primjenom različitih restriktaza moguće je utvrditi redosljed baza na raznim položajima u molekuli DNK³².

Djelovanjem određene restriktaze mogu se, dakle, identifikovati alelne varijante pojedinih gena, pošto razni aleli daju fragmente nejednake dužine, zavisno od toga da li se u njima nalaze mjesta restrikcije ili ne. Takve promjene u sekvencijama DNK obično proizlaze iz najprostije mnutacije - zamjene pojedinačnih baza (nukelotida) u mjestu prepoznavanja (presijecanja). Ova pojava je označena terminom polimorfizam dužine restrikcijskih fragmenata («restriction fragment length polymorphism», RFLP). Različite sekvencije DNK na koje djeluje ista restriktaza razlikuju se među sobom po dužini nastalih restrikcijskih fragmenata.

DNK probe (hibridizacijske probe) su radioaktivnim izotopima ili na neki drugi način obilježeni jednolančani fragmenti DNK sa poznatim redosljedom baza, koji se odgovarajućim metodama (prema obilježavanju) lako uočavaju i prate.

³¹ Schleif R. (1993). Genetics and Molecular Biology (Second Edition). The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London.

³² Botstein D., White R., Skolnick M. & Davis R. (1985). Construction of a genetic linkage map in man using restriction fragment length polymorphisms. Am. Journal Hum. Genet. 32:314-331.

Djelovanjem temperature, električnih sila ili određenih hemikalija, dvostruki lanac DNK se razdvaja na dva jednolančana polinukleotida, pri čemu se potpuno sačuva originalni redoslijed nukleotida. Taj proces se naziva denaturacija. Razdvojeni polulanci DNK (ili njihovi dijelovi) ponovo se sastavljaju, putem obnavljanja hidrogenskih veza među komplementarnim nukleotidima (reanturacija).

Djelimična renaturacija na polulancima DNK veće dužine, iskorištava se u različitim molekularno-biološkim istraživanjima i pokusima. Osnovno oruđe pri tome su DNK probe (ponekad se nazivaju i DNK sonde, a u te svrhe može poslužiti i RNK), koje komplementarnim vezivanjem «prepoznaju» odgovarajuće sekvencije DNK.

DNK proba koja sadrži zajedničko tandemsko ponavljanje sržne sekvencije minisatelita u humanom genomu, otkriva veliki broj jako varijabilnih lokusa, parcijalno hibridizirajući sa fragmentima DNK prethodno obrađene određenom restriktazom. Ovim putem se dobijaju individualno specifični «DNK otisci» za opštu primjenu u genetičkoj analizi u forenzičke i medicinske svrhe ³³.

Specifične kombinacije navedenih tehnika omogućavaju utvrđivanje «DNK otisaka», kako je prikazano jednim pregledom procesnih faza u proceduri klasičnog tipa (Pregradak 5). Savremeni praktični postupci su inače u različitoj mjeri automatizovani i među sobom se mogu razlikovati po biohemijским i tehničkim detaljima.

Summary

Basic notions and principles of the classical and molecular genetics are presented as the general scientific ground of the modern forensic methods for individual identification («DNA Fingerprinting»). A selection of most important basic references is included. Some instructive original schemes and tables are made available as distinct enclosures («boxes») in the text.

³³ Gill P., Jeffreys A. J. & Werrett D. J. (1985). Forensic application of DNA "fingerprints". Nature 318(6046):577-579.

Mladen MILOSAVLJEVIĆ¹

Uticaj sapuna i različitih tekstilnih podloga na mogućnost određivanja porijekla ispitivanih tragova krvi u sudsko – medicinskim i kriminalističkim istraživanjima

Influence of soap and different textile materials on possibility of determination origin traces of blood in forensic – medicine and criminology investigation

Sažetak

U središtu navedenog rada prati se uticaj različitih sapuna i različitih tekstilnih podloga na mogućnost određivanja porijekla ispitivanih tragova krvi. Autor prati osam različitih sapuna (sa različitim pH vrijednostima), te deset različitih tekstilnih podloga u čiji sastav ulaze vlakna vještačkog i prirodnog porijekla.

Dobijeni rezultati su dijelom potvrdili dosadašnja, doduše dosta rijetka i nedovoljno objašnjenja saznanja, da sapuni ne utiču na mogućnost određivanja porijekla ispitivanih tragova krvi. Ovaj rad posjeduje jedan kvalitet više, on prati eventualno mogući uticaj različitih sapuna (prvenstveno kroz eventualni uticaj njihovih pH vrijednosti) kao i eventualni uticaj tekstilnih podloga na kojima su se nalazili ispitivani tragovi krvi.

Iako primjena novih tehnologija, posebno DNA analiza svakodnevno dokazuje svoj primat u kriminalističkim istraživanjima, klasične metode i svi mogući uticaji nikada neće moći biti upotpunosti eliminirani. Upravo u tome i lež vrijednost ovoga rada.

¹ Dr.sci., Ekspert za kriminalistiku i kriminalističku biologiju, Federalno ministarstvo unutarnjih poslova BiH, Sarajevo

UVOD

Savremena kriminalistika, posebno kriminalistička tehnika sve se više oslanja na savremena dostignuća različitih znanstvenih oblasti, prije svega: biologije, medicine, hemije, fizike, veterine, informatike itd. Primjenom navedenih dostignuća sve se više povećava efikasnost u determinaciji različitih tragova koji se pojavljuju prilikom izvršenja različitih krivičnih djela. Sa te strane čini se da kriminalci po prvi put neće imati miran san.

Međutim, realna stvarnost i želja kriminogene populacije za što savršenijim izvršenjem krivičnih djela, često nas upućuje da su kriminalci uvijek za milimetar ispred kriminalista.

U težnji za izvršenjem savršenog zločina kriminalci čine sve da uklone sve tragove koji bi ih mogli povezati sa izvršenjem nekog krivičnog djela. Kako su tragovi krvi najčešće prisutni tragovi prilikom izvršenja različitih krivičnih djela, te kako su i lako uočljivi, logično je da će kriminalci učiniti sve da ih uklone sa različitih (najčešće odjevnih) predmeta. Logičnim se čini da se u tim pokušajima posluže sapunom, deterdžentom i vodom.

Cilj ovog rada je da se proba utvrditi postoji li uticaj sapuna i različitih tekstilnih podloga na mogućnost određivanja porijekla ispitivanih tragova krvi.

MATERIJAL I METODE

Pripremanje podloge:

Kao podloga u navedenim eksperimentima su korišteni: bijela pamučna plahta (100% pamuk), bijele zavjese (100% sintetika), bijele zavjese (100% pamuk), stare jakne od plavog šušlavca (50% najlno – 50% sintetika), bijela jambolija (100% vuna), stare košulje (88% pamuk – 12% sintetika), siva obična postava (100% sintetika), bijeli sportski dresovi (65% sintetika – 35% pamuk), farmerice (100% pamuk), te pantalone (30% sintetika – 70% vuna).

Prije nego što su tragovi krvi nanešeni na navedene podloge iste su bile podvrgnute mašinskom pranju i sušenju. Nakon toga, tragovi krvi nanošeni su prskanjem i natapanjem, a zatim se pristupalo njihovom sušenju na sobnoj temperaturi. Nakon 48 časovnog sušenja pristupalo se pranju navedenih tragova sa određenih predmeta. Pranje je vršeno uz korištenje

odgovarajućeg sapuna u hladnoj i blago toploj vodi uz detaljno trljanje ribačom četkom. Navedeni način pranja činio se nekako najpraktičnijim, a istovremeno je provjeren i kod određenog broja kriminogenih lica koja su se u sklopu obrade odgovarajućih bioloških tragova pojavljivala kao počinioci (osumnjicheni) određenih krivičnih djela, čija analiza je vršena u našoj laboratoriji.

Prilikom pranja, uvijek se vodilo računa da se koristi ista količina vode i sapuna. Pranje je vršeno do onog nivoa za koje je već ranije iskustveno utvrđeno da predstavlja najmanju moguću količinu iz koje je moguće dobiti pozitivan rezultat (drugačiju mjeru jednostavno nije bilo moguće odrediti). Ovako pripremljeni uzorci detaljno su isprani vodom (opet ista količina – 5 litara), a nakon toga su podvrgnuti sušenju (na sobnoj temperaturi), da bi tek nakon toga bili analizirani primjenjenim tehnikama.

Tabela 1.

Sapuni korišteni u eksperimentu

SAPUNI	pH
“Becutan”, “Alkaloid”, Skopje	10,00
Hotelski sapun, HUP “Makedonijaturist”	10,42
“Astro”, “Astro”, Sarajevo	10,55
“Matinee”, Ceccano- Made in Italy	10,40
“Derby šport”, Palma, š.p. Bratislava	10,43
“Dial”, The Dial Corp. Phoenix	10,52
“Woodbury”, Ohio, Made in USA	10,56
“Life”	10,66

Nakon provedenih istraživanja vršena je odgovarajuća statistička obrada dobivenih rezultat korištenjem t% testa statističke značajnosti.

Precipitaciona tehnika u tečnoj sredini:

Ispitivani trag prosječne veličine - 4 x 4 mm, isjecan je zajedno sa podlogom i zatim je stavljan u odgovarajuću epruvetu. Na takav trag je dodavano nekoliko kapi (četiri) fiziološke otopine, a zatim se staklenim štapićem vršila maceracija (gnječenje i mješanje) ispitivanog traga. Ovako pripremljen uzorak je stavljan 24 časa u hladnjak na temperaturu od 4°C da bi se izvršila ekstrakcija bjelančevina (24 časa je optimalno vrijeme i nije preporučljivo da ekstrakcija traje duže). U toku trajanja ekstrakcije potrebno je proces maceracije ponoviti nekoliko puta. Stavljanjem uzorka u frižider u stvari se sprječava razmnožavanje bakterija.

Nakon izvršene ekstrakcije sadržaj epruvete se centrifugira (tri minute na 3000 okretaja/min) da bi se otklonile nečistoće.

Prije nastavka daljeg rada obično su vršena kontrolna ispitivanja da li su u ekstraktu prisutne bjelančevine. Orjentaciono se to može postići mučkanjem epruvete i ako se stvori pjena na površini onda je to znak da je titar pogodan za dalji rad. U ovom smislu je najsigurnije testiranje preko sulfosalicilne kiseline. Ispitivanom ekstraktu dodaje se 1/20 zapremine 50% sulfosalicilne kiseline. Ako dođe do zamućenja onda je to znak da postoji bjelančevina.

Nakon perioda ekstrakcije mikropipetom se uzima anti-humani serum (20 mikrolitara) i prebacuje se na dno odgovarajuće epruvete (koriste se najuže epruvete). Novim plastičnim nastavkom se zatim vrlo pažljivo niz rubove epruvete spušta ista količina ekstrakta (neki autori predlažu da se stavlja pet do deset puta veća količina ekstrakta od količine seruma). U toku izvođenja ove faze ne smiju postojati mjehurići vazduha.

U slijedećoj fazi postupka epruveta se stavlja na temperaturu od 37°C deset minuta. Nakon toga se vrši vizuelno očitavanje rezultata (poželjno je epruvetu stavljati ispred tamne podloge radi boljeg kontrasta).

Ako se na granici ekstrakta i seruma pojavi bjeličasti prsten (obruč) onda je reakcija pozitivna. Zamućenost samo gornje polovine tečnosti nije znak pozitivne reakcije.

Precipitacija u gelu:

U vodenom kupatilu na temperaturi od 50°C rastopi se 1% agar tako da bude homogen. Nakon toga sipa se u petrijeve posude, ali tako da sloj bude deo tri do četiri milimetra. Ovako pripremljeni preparati treba da odstoje nekoliko dana u hladnjaku i kada se agar potpuno stvrdne u njemu se prave određene rupice (tzv. bunari) koji se zatim ispunjavaju ekstraktom (pripremljenim na poznati način). Navedeni bunari prave se bliže perifernim dijelovima, a u centru se buši jedan bunar u koji se sipa anti-humani serum. Na ovaj način je moguće istovremeno vršiti testiranje većeg broja uzoraka.

Ovako pripremljeni uzorci stavlja se u vlažnu komoru na temperaturu od 25 do 37°C i ostavljaju se da odstoje najmanje 11 do 18 časova. Za to vrijeme se kontroliše pojava

polumjesečastog traga, a to je znak pozitivne reakcije. Ako se trag ne pojavi cio preparat se i dalje zadržava u vlažnoj komori i ponovo kontroliše.

Za ova ispitivanja je korišten zečiji anti-humani serum proizvođača "Organon tehnika Corp. West Chester.

Statistička obrada dobijenih rezultata bazirala se na izračunavanju t% vrijednosti za svaki pojedinačni uzorak, a nakon toga se prilazilo očitavanju vjerovatnosti iz odgovarajuće tablice distribucije t%. statistička obrada imala je za cilj da se utvrdi da li je neka razlika između dva procentualna odnosa statistički značajna ili je možda ta razlika samo slučajna.

REZULTATI I DISKUSIJA

Kada se analiziraju rezultati uticaja sapuna i različitih tekstilnih podloga na mogućnost određivanja porijekla ispitivanih tragova krvi vidljivo je da su u šest slučajeva zabilježene greške od 1,3%, u deset slučajeva od 2,5%, a u tri slučaja od 3,7%. Statistička obrada je pokazala da su sve navedene razlike iznad (znači da su u prihvatljivom području) statistički značajnih vrijednosti (razlika). Samo tri najveća odstupanja spadaju u kategorije graničnih vrijednosti i zabilježene su s sapunima "Life" i "Woodbury" i to kada su kao podloga korišteni tekstilni materijali izrađeni samo od vještačkih vlakana (zavjesa i postava - 100% sintetika), te od kombinacije vještačkih vlakana (jakna od šušlavca - 50% najlon i 50% sintetika). Navedena još manja odstupanja (greške), također, su zabilježene samo u slučajevima s ranije navedenim podlogama.

ZAKLJUČAK

Ispitivani sapuni čija vrijednost pH ne prelazi dozvoljene granice ne pokazuju uticaj na mogućnost određivanja porijekla ispitivanih tragova krvi (izloženih njihovom pranju u prethodnom postupku).

Savremena literatura o ovoj problematici ne donosi skoro nikakve podatke, te je zbog toga, mogućnost komparacije s drugim rezultatima svedena na minimum. Jedini, do sada objavljeni podaci iz domena ovog dijela istraživanja objavljeni su od strane Lukića i Pejakovića, koji u svojoj knjizi "Sudska medicina" navode da pranje sapunom može da smeta reakciji

precipitacije, odnosno određivanju porijekla tragova krvi. Navedena teza, pruža malo detaljnih podataka (npr. nema naziva sapuna, nema podataka o njihovim svojstvima, nema podataka o načinu pranja, nema podataka o podlogama na kojima su se tragovi nalazili, nema podataka o starosti krvi itd.) koji bi omogućili kvalitetno poređenje s rezultatima dobijenim u navedenom ispitivanju. Osim toga, nejasna je i sama konstatacija "...može da smeta reakciji precipitacije", jer izraz može nija precizno definisan. Nije, dakle, jasno da li je u pitanju tvrdnja proistekla iz statističke obrade rezultata nekog eksperimenta (opet nedostaju podaci o broju testiranja, korištenom testu za obradu statističkih podataka itd.) ili je, pak u pitanju, slobodna procjena.

Ovo je najbolji primjer kada određenu tvrdnju, zbog nepostojanja detaljnog objašnjenja, ne možemo posmatrati i prihvatiti u potpunom znanstvenom obliku. Ovakve informacije mogu se prihvatiti samo kao orijentacioni parametri, a nikako kao pravi i izvorni znanstveni podatak.

Konkretno posmatrano za ovaj rad, na osnovu egzaktnih rezultata provedenih istraživanja (uz postojanje čitavog niza parametara), a u odnosu na navode Lukića i Pejakovića, može se konstatovati da se razlikuju. Međutim, vjerovatno nikada nećemo saznati kolika je navedena razlika zaista, tim prije, što navedeni autori ne navode čak niti nazive korištenih tehnika i metoda koje su korištene u eksperimentu na osnovu čijih rezultata i navode svoju tvrdnju. Isto tako, ovako koncipirana tvrdnja "...može da smeta..." ne navodi jasno da li je tvrdnja plod vlastitih eksperimenata ili pak prenošenje iskustava drugih autora (što bi dakako zahtjevalo neka dodatna objašnjenja itd.).

Na kraju je moguće zaključiti i to da je ovo istovremeno i primjer da bilo kakva tvrdnja mora biti detaljno objašnjenja, te bilo kakvo drugačije navođenje ne bi bilo znanstveno prihvatljivo.

Tabela 2.
Uticaj različitih sapuna i različitih tekstilnih podloga na mogućnost određivanja porijekla tragova krvi

Uzorci	Broj testiranja	S A P U N I							
		Derby šport	Hotelski sapun	Mati nee	Becu-tan	Dial	Life	Woo dbury	Astro
Plaha (100% pamuk)	80	100	100	100	100	100	100	100	100
Farmerice (100% pamuk)	80	100	100	100	100	100	100	100	100
Pantalone (70% vuna-30% sintetika)	80	100	100	100	100	100	100	100	100
Zavjese (100% sintetika)	80	97,5	100	100	100	97,5	96,3	97,5	97,5
Zavjese (100% pamuk)	80	100	100	100	100	100	100	100	100
Jakna (50% najlon-50% sintetika)	80	97,5	98,7	98,7	97,5	97,5	96,3	97,5	98,7
Jambolija (100% vuna)	80	100	100	100	100	100	100	100	100
Košulja (88% pamuk-12% sintetika)	80	100	100	100	100	100	100	100	100
Postava (100% sintetika)	80	98,7	100	100	98,7	98,7	97,5	96,3	97,5
Sportski drers (65% sintetika 35% pamuk)	80	100	100	100	100	100	100	100	100

*- pozitivni rezultati ispitivanja izraženi u procentima

Tabela 3.

Granične vrijednosti statistički značajne razlike uticaja sapuna i različitih tekstilnih podloga na mogućnost određivanja porijekla tragova krvi

Uzorci	SAPUNI							
	Derby šport	Hotelski sapun	Mati-nee	Becutan	Dial	Life	Wood bury	Astro
Plahta (100% pamuk)								
Farmerice (100% pamuk)								
Pantalone (70% vuna 30% sintetika)								
Zavjese (100% sintetika)						0		
Zavjese (100% pamuk)								
Jakna (50% najlon-50% sintetika)						0		
Jambolija (100% vuna)								
Košulja (88% pamuk-12% sintetika)								
Postava (100% sintetika)							0	
Sportski drers (65% sintetika-35% pamuk)								

0 – granične vrijednosti statistički značajne razlike

Summary

In this work author tray find influence (effect) different soap (eight different soap with different pH value) and different textile material (ten different textile bases with different fibers – fibers of natural origin and fibers of artificial - chemical) on possibility determination origin traces of blood in criminology investigation, and forensic – medicine investigation.

This examination showed some early experience (very rarely experience and insufficient information) and results, that in this situations different soap and different textile bases does not effect on this level (determination of origin) investigation traces of blood.

During examination this experiment is confirm high sensitive test for determination origin traces of blood, and this work has one new quality. In this work author tray detect possibility influence pH value from different soap on this level investigation.

DNA analyze is very important, but some classical techniques will always have their value.

Osnovna literatura

1. Bischof, M. A. (1938): Ubojstvo, Naučna policija, Payot, Pariz.
2. Gaensslen, R. E., Franck, C. (1985): Blood stains, Forensic science, Interscience, New York u. London.
3. Gorkić, S. (1972): Tragovi ljudskog porijekla, O tragovima biološkog porijekla u kriminalističkoj obradi, SSUP, Beograd.
4. Ilišković, N. (1992): Tehnologija površinski aktivnih supstanci, Organska hemijska tehnologija, Svjetlost, Sarajevo.
5. Karakašević, K. i sar.(1973): Serološka tehnika, Priručnik standardnih metoda za mikrobiološki rutinski rad, Medicinska knjiga Bg-Zg.
6. Lukić, M., Pejaković, S. (1975): Identifikacija bioloških tragova, Sudska medicina, PFV: Beograd.
7. Milosavljević, M. (2000): Tragovi ljudskog podrijetla, Osnovi forenzičke biologije, Sarajevo.
8. Milovanović, M. (1975): Sudska medicina, Medicinska knjiga Bg-Zg.
9. Mitrović, V. (1986): Kriminalistička tehnika, VŠUP Srbije, Beograd.
10. Stites, D., Stobo, J., Walles, J. V. (1991): Klinički laboratorijski metodi detekcije antigena i antitijela, Osnovna i klinička imunologija, Savremena administracija, Beograd.

Duško MODLY¹

Kriminalistika kao znanstvena disciplina

Criminalistics As A Science

Sažetak

U ovom članku govori se o kriminalistici kao znanosti, odnosu kriminalistike i kaznenog prava i kriminologije, predmetu izučavanja kriminalističke znanosti, njenim zadacima i njenoj funkciji, njenoj metodologiji i strukturi, njenoj ulozi u suzbijanju kriminaliteta i njezinoj etici, edukaciji kriminalista i kvalitetama suvremenog kriminaliste. Ključne riječi: kriminalistička znanost, zadaci i funkcija kriminalistike, metodologija i struktura kriminalistike, edukacija kriminalista.

Uvod

U ovom radu ne želimo posebno dokazivati da je kriminalistika znanstvena disciplina, odnosno znanost, jer je to danas opće poznato i priznato, kako među stručnjacima, tako i laicima, kod ovih potonjih prvenstveno zahvaljujući masovnim medijima. Cilj nam je da ukažemo na strukturu kriminalističke znanosti (dihotomija, trihotomija) zbog edukacijsko-didaktičkih razloga, odnosno izrade adekvatnih nastavnih planova i programa na učilištima na kojima se izučava kriminalistička znanost, opći i posebni predmet spoznaje represivne i preventivne kriminalistike, metodologiju kriminalistike, njenu opću funkciju itd.

Ukratko u kontekstu izlaganja na određenom mjestu ukazat ćemo na terminološke razlike vezane uz sadržaje (grane) kriminalistike u anglosaksonskom, primarno američkom i većem dijelu kontinentalnog prava. Već u uvodu možemo reći

¹ Prof.dr.sci., Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

da po nama u sadržajnom smislu (know how) među tim kriminalistikama razlike nema.

Ukazat ćemo na činjenice koje kriminalistoci daju atribut samostalne znanstvene discipline (znanosti) kao što su: poseban predmet proučavanja i istraživanja, specifičan pristup procesu kriminalističkog istraživanja i posebne samostalne metode istraživanja (metodologija kriminalističke znanosti).

O kriminalistoci kao znanosti počinje se ozbiljnije govoriti krajem 19. stoljeća, što je vezano uz ime Hansa Grossa. Još uvijek znatan broj teoretičara i praktičara smatra kriminalistiku primarno heurističkom znanošću, dok se zanemaruje njezin silogistički karakter. Kriminalistiku se pogrešno veže isključivo uz ime Hansa Gross-a, iako pravila kriminalistike i njihova primjena sežu tisuće godina ranije. Marković, T. (23,111) u dijelu gdje govori o osobnom opisu navodi, citiramo : «Utvrdivanje identiteta i traganje za učiniocima krivičnih djela na temelju osobnog opisa vrlo je stara metoda. Osobni opisi u potjernicama utvrđeni su već kod starih Egipćana. Kao primjer neka nam posluži osobni opis iz doba Ptolomeja (XIV. Stoljeće prije naše ere), koji je objavio R. Heindl u svojoj «Daktiloskopiji» (1903) : «Mladi rob Aristogena, sin Hrizapa, predstavnika Albande, pobjegao je u Aleksandriju. Njegovo je ime Herman, nadimak Hejls. On je rođen u Siriji u Bambikou, oko 18 godina star, srednjeg stasa, golobrad je, noge su mu pravilne, na bradi ima brazdu, a s lijeve strane nosa ima malu okruglu bradavicu, na lijevom uglu usta ima posjekotinu, na desnoj ruci tetuaž od barbarskih slova.» H. Gross je ta pravila povezo u sustavnu cjelinu, u svom «Priručniku za istražne suce» iz 1893. godine (Graz). Doduše tek 1899. godine dodao je tom naslovu riječi «kao sustav kriminalistike.»

Ukratko ćemo ukazati na odnos između kriminalistike i kaznenog prava i kriminalistike i kriminologije, a u odnosu na druge znanosti koliko to bude potrebno.

Što je to znanost?

Petz, B. (44, 6) znanost definira kao sustavno znanje nekog područja koje se može objektivno provjeriti, a karakterizira ga pojmovni aparat i metodologija istraživanja. Radošević, D. (46) smatra da bi kriminalistika bila znanost da mora imati svoj poseban predmet proučavanja i istraživanja, svoj specifičan pristup procesu proučavanja i istraživanja i svoje samostalne

(posebne) metode istraživanja. U vezi sa znanostima treba imati u vidu znanstvena područja i znanstvena polja. U znanstvena područja ubrajaju se: (1) prirodne znanosti, (2) tehničke znanosti, (3) bio-medicina i zdravstvo, (4) bio-tehničke znanosti, (5) društvene znanosti i (6) humanističke znanosti. Kod društvenih znanosti imamo slijedeća znanstvena polja: (1) ekonomiju, (2) pravo, (3) politologiju, (4) informacijske znanosti, (5) sociologiju, (6) psihologiju, (7) odgojne znanosti i (8) socijalnu geografiju i demografiju. Kriminalistika kao znanstvena disciplina ima u navedenom kontekstu specifično mjesto iz razloga što je ona multidisciplinarna znanstvena disciplina. Osim što je tokom godina razvila vlastite metode i sredstva otkrivanja, istraživanja i dokazivanja, ona u velikom dijelu preuzima sredstva i metode iz drugih znanosti i prilagođava ih svojim potrebama. Primarno su to prirodne i tehničke znanosti.

Kriminalistika kao znanstvena disciplina: Iako još ima pojedinih skeptika kriminalistika se danas smatra znanstvenom disciplinom. To se temelji na tome što ona ima svoj metodološki sustav putem kojeg kritički opservira postojeća pravila kriminalistike (de lege lata), sistematizira ih i analizira. Nadalje, oblikuje i definira načela i institute kriminalistike i predlaže izmjene de lege ferenda, sukladno razvoju suvremenog aktualnog i očekivanog kriminaliteta. Utvrđujući međusobne odnose svog sadržaja kao pravila o otkrivanju (heuristički aspekt) i dokazivanju (pretežito silogistički aspekt) kaznenih djela, kriminalistička znanost koristi pojmove i termine koje je stvorila u svom okrilju, tzv. kriminalistička terminologija i doprinosi tumačenju svojih pravila i pomaže u njihovoj adekvatnoj primjeni. Unutar kriminalistike možemo govoriti o kriminalističkoj znanosti u užem smislu kao teoriji i dogmatici kriminalistike, koja svojim autoritetom i znanstvenom utemeljenošću postaje neminovni i neizostavni dopunski izvor za primjenu kriminalistike. Teorija i praksa kriminalistike se međusobno dopunjuju i zajednički doprinose jedinstvenom cilju i zadaći kriminalistike, in ultima linea prevenciji i represiji kriminaliteta.

Kriminalistika kao znanstvena disciplina, danas, iznimno je nacionalna, jer univerzalnost njenih znanstvenih temelja i načela, njene komparativne i povijesne metode uvijek joj daju opće značenje i međunarodne i univerzalne značajke. Kriminalistika djeluje s pozicija svoje znanstvene nezavisnosti i kritičnosti i sagledavanja svih komparativnih podataka i

znanstvenih spoznaja koje nisu ovisne o konkretnim prilikama u određenoj državi. Zbog toga kriminalistika kao znanstvena disciplina je internacionalna, univerzalna i optimalno slobodna u prosuđivanju. Zbog navedenog, pravila kriminalistike se u različitim zemljama neznatno razlikuju, ako se uopće razlikuju.

Kriminalisti se u svom svakodnevnom radu susreću s različitim kulturama, načinima života i nazorima, mentalitetima, religijama, uvjerenjima, interpretacijama i sl. Prilikom primjene pravila kriminalistike traži se etnička, religiozna, kulturna, politička i socijalna neutralnost. Zato i kriminalne strategije traže promjene u metodama borbe protiv kriminaliteta. Pojedine zemlje u održavanju svoje unutarnje sigurnosti moraju uvažavati različite pravne i sigurnosne kulture. O navedenom treba voditi računa prilikom izrade nastavnih planova i programa na učilištima na kojima se izučava kriminalistička znanost.

Kriminalistika i kazneno pravo

Kriminalistika ima s kaznenim pravom (materijalnim i postupovnim) zajedničku društvenu zadaću suzbijanja kriminaliteta preventivno-represivnim mjerama. Osnovni kriterij po kojem se razne discipline koje se bave kriminalitetom (kažnjivim ponašanjima i sadržajima) mogu podijeliti u dvije skupine, je njihova povezanost, potpuna i isključiva sa socijalnim fenomenom koji se naziva kriminalitet u širem smislu. Horvatić, Ž. -, Novoselec, P. (20,15.) kao skupinu potpune i isključive povezanosti s kažnjivim ponašanjima osim kaznenog prava smatraju slijedeće discipline: kriminologiju, penologiju, kriminalistiku i politiku suzbijanja kažnjivih ponašanja. U drugoj skupini djelomične povezanosti s problemom kažnjivih ponašanja po autorima spadaju : sudska (forenzička) medicina, sudska (forenzička) psihijatrija i psihologija i sudska statistika kriminala i delinkvencije. Po navedenim autorima discipline iz prve skupine u koju spada i kriminalistika, bave se problemima kažnjivih ponašanja, a ove iz druge skupine doprinose rezultatima u obavljanju zadataka i ciljevima disciplina iz prve skupine i znanosti kaznenog prava. To po mišljenju autora ne utječe na znanstveni identitet svake od tih disciplina, njihovu samostalnost i zasebnost u znanosti i vrijednosti njihovih znanstvenih spoznaja i bez obzira na njihov utjecaj ili povezanost sa učinkovitošću suzbijanja kažnjivih ponašanja. Osim kaznenog prava nijedna od navedenih disciplina nije pravna znanost ili struka, « pa i kada se one kao

posebni kolegiji upisuju i studiraju na našim ili stranim pravnim fakultetima.»

Interesantna je opservacija navedenih autora (ibidem, str. 15.) da se neke od navedenih disciplina svojim sadržajima više približavaju kaznenom procesnom nego materijalnom kaznenom pravu kao npr. kriminalistika. Po autorima, kriminalistika, kao i druge znanstvene discipline o kojima je riječ imaju s kaznenim pravom zajedničku zadaću da poboljšaju uvjete života u svakoj suvremenoj društvenoj zajednici i čovječanstvu smanjenjem nasilja čovjeka prema čovjeku, sprečavanjem svih povreda ili ugrožavanja temeljnih sloboda i prava svakog ljudskog bića i svih ostalih vrijednosti i dobara zaštićenih ustavima i međunarodnim pravom itd. « U tom zajedničkom zadatku svaka disciplina obavlja svoj dio posla prema osobitostima pristupa istom predmetu ili s obzirom na određene dijelove istog predmeta kojim se bave.»

Autori (ibidem, str. 18-19) kako je navedeno ističu da se kriminalistiku kao znanstvenu disciplinu često više povezuje s kaznenim procesnim pravom nego s materijalnim kaznenim pravom. Upozoravaju da znatan broj autora kriminalistiku spominje kao «kaznenu znanost» ili je svrstavaju u «pomoćne» discipline. Nastavno citiramo autore :»Razlozi zbog kojih je po nama kriminalistika jedna od četiri discipline koje se potpuno posvećuju kažnjivim ponašanjima i to prvenstveno kaznenim djelima je upravo u tome što je njena povezanost s kaznenim pravom, kriminologijom (uzroci i pojavni oblici kažnjivih ponašanja) i penologijom (povratnici npr.) očigledna i nerazdvojno međuzavisna. Izostavljajući za ovaj opis kriminalistike različitosti njezinog mogućeg užeg i šireg pojma i sadržaja, njene pripadnosti u kazneno procesno pravo samo kao tehnike prikupljanja materijalnih dokaza o onome što se dogodilo i argumente za njenu samostalnost, valja reći da autori smatraju da se radi o *disciplini i djelatnosti koja povodom mogućnosti da je neka promjena u vanjskom svijetu, neki događaj u stvari kažnjivo djelo, svojim taktičkim, metodičkim i tehničkim sadržajima nastoji utvrditi što se doista dogodilo i je li to što se dogodilo kažnjivo djelo i tko ga je počinio.*» Nastavno autori ističu, citiramo :»Radi se u ovom opisu o skraćenoj i pojednostavljenoj definiciji kriminalistike koja ima zadaću odgovoriti na brojna pitanja od važnosti za odgovor na pitanje: ima li ili nema razloga za primjenu kaznenog prava ili prava nekih drugih kažnjivih ponašanja u nekom konkretnom slučaju. Njezini zadaci koji se odnose na tzv. preventivno

djelovanje također su od važnosti za zajedničke ciljeve svih disciplina koje opisujemo i kaznenog prava.»

Između kriminalističke znanosti, kaznenog materijalnog i postupovnog prava postoji tijesna povezanost. Kazneno materijalno pravo određuje čime se bavi kriminalistika. To su posebni elementi kaznenih djela (bića). Samim tim to pravo suodređuje njezin predmet istraživanja (poseban objekt). U vezi s navedenim Vodinelić, V. (52) konstatira da postoji uska veza između kriminalističkih metoda i kaznenopravnih normi koje određuju biće kaznenih djela «jer teoretski stavovi kaznenopravne znanosti i njene norme o kaznenim djelima, njihovim obilježjima i elementima, imaju temeljno značenje za teoretsku razradu svake konkretne kriminalističke metodike i njenu primjenu u policijskoj i istražnoj praksi.» Iz navedenog proizlazi da svaki kriminalist mora dobro poznavati posebne elemente kaznenih djela, jer je to ono, što je on dužan otkriti i dokazati. Na taj način stavovi kaznenopravne znanosti i norme kaznenih zakona javljaju se kao polazišta za niz segmenata kriminalističke znanosti. Tek kada zna obilježja bića kaznenog djela kriminalist može konstruirati putove otkrivanja i istraživanja kaznenih djela određenog tipa. Praktički to znači da kriminalisti koji ne poznaju norme kaznenog materijalnog prava ne mogu uspješno otkrivati i istraživati kaznena djela, jer su u stalnoj opasnosti da promaše predmet obrade. Znanstvena razrada svake pojedine kriminalističke metodike počiva na preciznim odredbama kaznenih zakona u pogledu bića kaznenog djela.

Kada je riječ o odnosu kriminalističke znanosti i znanosti kaznenog postupovnog prava interesantno je razmišljanje Bayer-a, V.(4,50.) citiramo : « Krivično procesno pravo u stvari samo postavlja pred organe krivičnog postupka određene zadatke i posve ili gotovo posve prepušta tim organima da sami pronađu način kako će te zadatke riješiti. Krivično procesno pravo uglavnom ne propisuje sadržaj procesnih radnji nego samo njihov oblik, tj. bitne formalnosti.» Iz navedenog proizlazi da organ postupka koji poznaje samo kazneno postupovne norme nije istovremeno osposobljen i za kvalitetno sadržajno provođenje postupka, osobito istražnih radnji. Svaka dokazna radnja u pred istražnom ili istražnom postupku, odnosno na glavnoj raspravi mora kako joj naziv kaže, imati dokazni karakter, a to znači da mora imati svoj taktički, tehnički i metodički sadržaj, ako ne želi ostati golom formom, koja naravno ne garantira rezultat koji se očekuje od te radnje.

Pravila represivne kriminalistike pružaju postupovnim normama realni sadržaj, daju formi konkretnost razradom taktičkih načina i metoda, primjenom znanstveno-tehničkih sredstava i metoda postupanja. Kako upozoravaju suvremeni kriminalistički znanstvenici zadatak kriminalističke znanosti u odnosu na kazneno postupovno pravo je da istražuje i stvara modele taktičkih, tehničkih i metodičkih načina i oživotvorenja postupovnih radnji. Pravila kriminalistike pokrivaju mnogo veće područje od kazneno postupovnih normi. Razlog je u tome što se ona temelje na postulatima prirodnih, tehničkih i drugih znanosti. Važno je istaknuti da se neformalna djelatnost policije uz primjenu kriminalističkih pravila obavlja najvećim dijelom u sferi izvan kaznenog postupka, ali ne suprotno njegovim načelima i pozitivnim normama. Otkrivanje i fiksiranje van postupovnih informacija gnoseološke prirode od strane policije, dakle, njihov nastanak, ne zanima kaznenog postupovnog prava, osim iznimno, jer se taj proces zbiva izvan sfere kaznenog postupka. Dokazno pravo kao segment kazneno postupovne znanosti bavi se «gotovim» dokazima. Kriminalistička znanost proučava mehanizme i zakonomjernosti otkrivanja, prikupljanja i fiksiranja operativnih informacija (neformalne) ali i dokaznih informacija formalne prirode (dokaza). Operativne, spoznajne, neformalne informacije organa postupka, primarno policije interesiraju kazneno postupovnu znanost samo sa stanovišta mogućnosti njihove transformacije u dokaze u postupovnom smislu tzv. proces oblačenja u postupovno ruho. Za kriminaliste je izrazito važno kazneno postupovno učenje o predmetu dokazivanja i primjeni načela kaznenog postupka. Taktički načini i metode, kriminalističko tehnička sredstva i metode « moraju biti pravno dopušteni i besprijekorno moralni.»

Iz navedenog proizlazi da kriminalistička znanost i znanost kaznenog postupka imaju isti objekt interesa (istraživanja), ali su postupci istraživanja jasno razgraničeni. Postupak dokazivanja je objekt izučavanja teorije sudskih dokaza, kao kazneno postupovne znanosti, ali istovremeno i objekt istraživanja kriminalističke znanosti. Riječ je o istom objektu istraživanja, ali o dva pristupa, tako da nema dupliranja dokazne teorije. Ona se ne dijeli na postupovnu i kriminalističku. Teoriju sudskih dokaza zanima samo jedna strana dokazivanja, dinamički sustav pravno regulirane djelatnosti utvrđivanja činjenica u zakonom o kaznenom postupku predviđenoj postupovnoj formi u obliku formalno

reguliranih postupovnih radnji, a ne informativno-gnoseološki sadržaj tog dokazivanja, kojim se bavi kriminalistička znanost.

Pravila kriminalističke znanosti omogućavaju poduzimanje operativno-taktičkih radnji policije, istražnih i raspravnih radnji na najracionalniji i najučinkovitiji način. Organ postupka bira iz arsenala kriminalističke taktike ona pravila koja su najviše u skladu s konkretnom taktičkom ili taktičko-postupovnom situacijom. Određen broj stavova i taktičko-tehnički načini koje je stvorila i razradila kriminalistička znanost uključeni su u sadržaj normi zakona o kaznenom postupku. To se primarno odnosi na kriminalističko-taktičke preporuke. Uključivanje razrađenih načina kriminalističke taktike u norme zakona u kaznenom postupku vrši se ili usavršavanjem postojećih normi ili statuiranjem samostalnih normi (radnji) koje su do uključivanja bile samo kriminalističke. Tako norme kriminalističke znanosti postaju norme kazneno postupovnog prava.

Opća pravila ili standardi kojima zakon o kaznenom postupku regulira obavljanje istražnih i raspravnih radnji, dakle formu tih radnji, na kojoj osnovano insistira zakonodavac, oživotvoruju kriminalističke preporuke svojim sadržajima. Konkretnan izbor taktičke preporuke mora uvijek biti u skladu s načelom legaliteta. Po prirodi stvari zakonodavac ne može normama zakona o kaznenom postupku regulirati čitav prebogati kompleks taktičkih načina sprovođenja pojedinih postupovnih radnji. Za to u osnovi postoje dva razloga: 1. zakon o kaznenom postupku bi bio preglomazan i 2. razvojem znanosti i tehnike stalno se mijenjaju taktički načini, pri čemu bi statičnost kazneno postupovnih normi onemogućavala pravovremeno postupanje po boljim i znanstveno osnovanijim načinima. Zato zakonodavac normama zakona o kaznenom postupku normira ono što je opće, zajedničko, tipično, standardno. Svi taktički načini imaju pravnu i prirodno znanstvenu (društveno znanstvenu) prirodu. Tako se taktički načini kao kriminalističke preporuke oživotvoruju u granicama kazneno postupovnih odnosa, sprovođenjem postupovnih radnji. Treba imati u vidu da kriminalistička taktika ne znači slobodu biranja taktičkih mjera, nego njihov pravilan izbor. Takav izbor čini i zakonodavac kada je neki taktički način toliko svrsishodan i općeg karaktera da se mora stalno primjenjivati, barem u alternaciji. Vodinelić, V. (ibidem) ukazuje da obaveznost primjene nekog taktičkog sredstva od strane zakonodavca znači da je to izraz ocjene taktičkog načina kao ploda kriminalističke

znanstvene misli od strane zakonodavca kao najučinkovitijeg sredstva istraživanja za taj slučaj. Postupovna norma sama po sebi ne mijenja kriminalističku prirodu taktičkog načina, nego je odražava. To znači da znanstvene informacije prilagođene zadacima kaznenog postupka i unesene u norme zakona o kaznenom postupku ne gube time svoja kriminalistička svojstva, svoj kriminalistički identitet. Drugim riječima taktički načini su obavezni u smislu njihove primjene, ali zadržavaju svoj kriminalistički sadržaj u okviru postupovne norme. Oni načini koji nisu propisani kao obavezni koriste se po nahođenju organa postupka u vidu kriminalističkih preporuka.

Unutarnje jedinstvo kriminalističke znanosti i znanosti kaznenog postupnog prava ispoljava se u tome što se sva pravila i načini kriminalističke znanosti usaglašavaju s općim stavovima kazneno postupovne znanosti. Te opće stavove ne smije se odvajati od raspoloživih sredstava i mogućnosti kriminalistike. Znanstveni stavovi kriminalističke znanosti dopunjuju i obogaćuju kazneno postupovne norme. Još je Gross H. definirao kriminalistiku kao «znanost o realnostima kaznenog prava.» Kriminalistika je stvarna znanost, jer pravilno i duboko odražava stvarnost. Zato nikakvi postupovni zakoni sami po sebi, pa ni oni najstrožiji ne mogu biti u funkciji borbe protiv kriminaliteta bez pomoći kriminalističke znanosti. Iz prezentiranog proizlazi da materijalno i postupovno pravo i kriminalistika čine dijalektičko jedinstvo znanstvenih disciplina namijenjenih uspješnom suzbijanju kriminaliteta. Kako ističe Marković, T. (23,37) uloga kriminalistike u realizaciji postupovnih garancija svodi se na zahtjev da se utvrđivanje kazneno relevantnih činjenica vrši objektivno, istinito i na humani način.

Odnos kriminalistike i kriminologije

Horvatić, Ž.-Novoselec, P. (ibidem, str. 19.) o navedenom odnosu ističu, citiramo:» Kriminalistika i kriminologija, pa i kriminalista i kriminolog, mogu se u nekom konkretnom slučaju svojim znanstvenim zanimanjem ili u praktičnoj djelatnosti naći u situaciji traženja odgovora na pitanje zašto je neko kazneno djelo počinjeno i kako je počinjeno. No, kriminologija (kriminolog) će odgovore na ta pitanja tražiti zbog znanstvenih spoznaja, a kriminalistika (kriminalista) radi utvrđivanja svih okolnosti relevantnih za kaznenu postupak i primjenu materijalnog kaznenog prava. *Stručnjak, kriminalista ili diplomirani kriminalista postaje se u Hrvatskoj nakon studiranja*

i diplomiranja na policijskoj akademiji u Zagrebu, a kriminologijom se mogu baviti pravnici, sociolozi, politolozi, psihijatri i još neke druge struke, jer posebne kriminološke edukacije unas nema.»

Iako autori polaze od pogrešne premise da je kriminalistika policijska znanost, što je ona samo u većem dijelu, ukazuju da ona djeluje na temelju zakona, a svojim izrazitim multidisciplinarnim stručnim pristupom, u suvremenom suprotstavljanju sve sofisticiranijim oblicima kriminala ima u nacionalnim okvirima i međunarodnoj zajednici (Interpol, Europol) važnu zadaću u ostvarenju uvjeta za primjenu kaznenog prava kada postoji osnovana sumnja da je počinjeno neko kazneno djelo. S tim u vezi autori navode, citiramo : « **Stoga, moglo bi se reći, da je u velikom broju slučajeva, posebno kada se radi o težim kaznenim djelima, kazneno pravo bez kriminalistike «mrtvo slovo na papiru,» ono se bez nje ne može primijeniti i njegovi ciljevi se ne mogu ostvariti.**» Ovo vrlo lucidno razmišljanje možemo prokomentirati riječima da je kriminalistika disciplina, znanost i djelatnost usko povezana s kaznenim pravom, primarno postupovnim.

I kriminalistika i kriminologija proučavaju crimen i delinkventa, ali svaka znanost iz svog ugla. Kriminologija se bavi primarno uzrocima, uvjetima, stanjem, dinamikom i socijalnom prevencijom kriminaliteta. Kriminalistika se bavi taktičko-tehničkim i metodičkim mjerama represije i prevencije kriminaliteta. Njihov uzajamni utjecaj je vrlo velik. Tako npr. kriminološka učenja o tipologiji delinkvenata ili tipičnim uzrocima kaznenih djela određenih kategorija služe kriminalistici pri razradi taktičkih načina i metoda, znanstvenotehničkih metoda i sredstava, kao i metodika otkrivanja i istraživanja kaznenih djela i njihovih počinitelja. Obratno, kriminalistička fenomenologija je bogat materijal za kriminološka istraživanja kao i spoznaje kriminalista o uvjetima i uzrocima pojedinačnih kaznenih djela ili serije djela.

Iz navedenog proizlazi da kriminalistička znanost nije ni pravna ni kriminološka znanstvena disciplina, nego samostalna znanost jer, ima svoj predmet istraživanja, svoje metode istraživanja i prilazi kriminalitetu kao općem objektu istraživanja sa samosvojnih pozicija o čemu će nastavno biti više riječi.

Identifikacija elemenata pred kriminalne situacije obrađuje se u kriminologiji, ali način kako ih ograničiti da se ne pretvore u pogodne prilike za kriminal, zadatak je kriminalistike. Isto tako u okviru kriminalistike treba razviti indikatore kojima bi se utvrđivala opasnost od kriminalnog ponašanja prilikom uvođenja promjena na različitim područjima ljudskog djelovanja. Riječ je o ranoj identifikaciji skrivenih opasnosti, odnosno rizika za kriminalno ponašanje i planiranju mjera za njihovu neutralizaciju ili planiranje reaktivnih mjera, ako bi do kriminalnog ponašanja došlo. U navedenom smislu možemo govoriti o kriminalističkoj kriminologiji.

Predmet spoznaje kriminalističke znanosti

Predmet spoznaje kriminalističke znanosti proizlazi iz praktičnog kriminalističkog iskustva i prisutan je u svakodnevnoj kriminalističkoj praksi. Kao i druge znanosti, kriminalistika, osobito represivna, kao ukupnost znanstvenih metoda i sredstava i iskustvenih pravila za suzbijanje kriminaliteta ima svoj opći i posebni predmet znanstvene spoznaje. Prema Modly, D. (29) riječ je o slijedećem:

Opći predmet znanstvene spoznaje kriminalistike: Opći predmet znanstvene spoznaje kriminalistike je kriminalitet shvaćen u kolokvijalnom smislu te riječi. Riječ je o specifičnom zajedničkom predmetu spoznaje kriminalističke znanosti i drugih znanosti, pravnih i nepravni koje se bave suzbijanjem kažnjivih ponašanja. Kriminalistika izučava kriminalitet kao društvenu i individualnu patološku pojavu opredmećenu u kaznenim događajima ili djelima, osobito s aspekta otkrivenog (poznatog) i neotkrivenog (latentnog) kriminaliteta u vidu «tamne brojke.» Kazneni događaji su oni koji ukazuju da bi u njima moglo biti «začahureno» kazneno djelo. Kriminalistika kao otkrivačka i dokazna znanost (heurističko-silogistički aspekt) se na specifičan način bavi crimenom i delinkventom. Heuristička kriminalistika (primarno u ingerenciji policije) pristupa kaznenom djelu kao realnoj pojavi i označuje se kao otkrivanje kaznenih djela i počinitelja. Ona se pri tome koristi sredstvima opažanja, promatranja, bilježenja, životnim iskustvom, spoznajama prirodnih, tehničkih i drugih znanosti, statistikom, eksperimentima i sl. Silogistička kriminalistika, zvana i kriminalistika kaznenog postupka, također prilazi kaznenom djelu kao realnoj pojavi, ali i kao predmetu kaznenog postupka i kaznenog materijalnog prava. Ona polazi od vjerojatnosti da je određena osoba počinila kazneno djelo (minimum su tzv. osnovi

sumnje) i razmatra najsvrsishodnije načine izvođenja postupovnih radnji i dokaza s bogatim kriminalističkim sadržajima. Dok su sredstva i metode heurističke kriminalistike ograničena postupovnim načelima i nekim postupovnim propisima, sredstva i metode silogističke kriminalistike su ograničena postupovnim propisima. U procesu istraživanja kaznenih događaja i kaznenih djela kriminalistika se služi posebnim kriminalističkim metodama koje su unutar nje razvijene u tom cilju. Cilj kriminalističkog istraživanja je da se u okviru kaznenog događaja otkrije kazneno djelo, a potom isto razjasni, otkrije počinitelj, ako je nepoznat ili nedostupan, utvrdi način njegovog ulaska u kažnjivu zonu (oblik krivnje) itd.

U ovom radu zastupamo tezu da je kriminalistika zasebna, samostalna znanstvena disciplina koja živi izvan kaznenog postupka i koja će se kako ističe Makra, A. (26, 21) suglasno tokovima znanosti i tehnike pod stalnim pritiskom učinkovitog otkrivanja i suzbijanja kriminaliteta još više razvijati. Dijelimo mišljenje autora da se u tom smislu kriminalistika ne može tretirati kao «pomoćna znanost» teoriji kaznenog postupka, nego kao potpuno ekviparirana znanost, bez čije primjene se kazneni postupak ne bi mogao realno provesti. Autor se poziva na studiju Pfister, W.: Begriff, Inhalt und Bedeutung der Kriminalistik im System der Kriminalwissenschaften, *Kriminalistik*, br. 8 i 9/78, koji smatra da kriminalistika kao primjenjena, egzaktna i empirijska znanost daje kaznenom postupku kao sustavu postupovnih pravila potreban sadržaj. Makra, A. (ibidem, str. 26.) smatra, a to mišljenje i mi dijelimo, da je odnos između znanosti kaznenog postupka i kriminalistike kao znanosti, odnos normativne i činjenične discipline. Naime, pravila (norme) postupovnog prava djeluju silom zakona, a pravila (norme) kriminalistike argumentom znanstvene argumentiranosti i provjerenosti. Ako postupovno pravo preuzme pravila kriminalistike ona postaju postupovna pravila. Vidimo da se kazneno postupovno pravo i kriminalistika javljaju kao dijalektičko jedinstvo forme i sadržaja. To dijalektičko jedinstvo može biti narušeno. Može doći do suprotnosti između odredbi kaznenog postupovnog prava i pravila kriminalistike. Tada postupovna pravila imaju prednost pred pravilima kriminalističke znanosti. To nužno ne znači da su ona bolja i učinkovitija za svrhe kaznenog postupka. Zato kazneno postupovno pravo ne bi trebalo obzirom na statičnost svojih normi neutemeljeno ograničavati primjenu pravila kriminalističke znanosti, npr. samo zato jer je riječ o činjeničnoj disciplini, nego bi trebalo mehanizmom uvođenja tzv. generalnih klauzula omogućiti primjenu pravila kriminalistike.

Iz naprijed navedenog proizlazi da pravila kriminalistike putem normi postupovnog prava dozirano ulaze u kazneni postupak u otkrivačko dokaznom smislu. To imperativno traži na strani onih koji sudjeluju u kaznenom postupku (tužioc, suci, odvjetnici) da dobro poznaju pravila kriminalistike i njene mehanizme, ne samo zbog potrebe njihove primjene u postupku, nego i zbog mogućnosti pravilne ocjene izvedenih postupovnih radnji i dokaza. Druge suprotnosti koje se javljaju na relaciji kazneno postupovno pravo kriminalistika vezane su uz nedovoljnu zastupljenost kriminalističkih sadržaja u pojedinim postupovnim radnjama ili na prenatravanom insistiranju na njihovoj formi, što može prijeći u formalizam. Vice versa suprotnost se javlja i u slučaju ako kriminalistička pravila nemaju određenu formu koju određuje kriminalistička znanost. Makra, A. (ibidem, str. 26) s pravom upozorava da do bitne suprotnosti između kaznenog postupka i kriminalistike dolazi i onda kad se učinkovitost kaznenog postupka žrtvuje u interesu pojedinih postupovnih garancija, «što je neumitna logika njihovog postojanja kao ustavnih garancija.» U zadnje vrijeme svjedoci smo sve većeg ograničavanja ustavnih prava građana u kaznenom postupku, osobito u vezi s primjenom mjera tajnog nadzora, kada se radi o opasnim novim sofisticiranim oblicima organiziranog kriminaliteta. U tim slučajevima prevladava javni interes nad interesom pojedinaca.

Zbog stalnih svakodnevnih promjena na području prirodnih, tehničkih i drugih znanosti čija pravila kriminalistika kritički preuzima ili prilagođava svojim potrebama postupovno kazneno pravo ne može propisati ozbiljnije kriminalističke sadržaje svojih postupovnih radnji, osobito očevida i pretraga, jer bi zbog statičnosti postupovnih pravnih normi to predstavljalo prepreku utvrđivanja istine. Kazneno postupovno pravo samo kod nekih postupovnih radnji preuzima neka pravila kriminalistike koja time postaju postupovna pravila koja su trajnijeg karaktera i svojevrsna garancija uspješnosti kaznenog postupka. Makra, A. (ibidem, str. 26.) smatra da se kazneno postupovno pravo ne smije postaviti kao prepreka kriminalističkoj znanosti kada ona nudi dokazne činjenice i dokaze koji su odraz suvremenih dostignuća znanosti i tehnike apliciranih na područje kriminalistike. Postavljajući se kao prepreka u takvim situacijama, po autoru postupovno pravo prelazi iz oblasti nužne forme u formalizam, ili još gore u postupovni puritanizam koji predstavlja dijalektičku negaciju samog postupovnog prava.

Posebni predmet (objekt) znanstvene spoznaje kriminalistike : Posebni predmet znanstvene spoznaje represivne kriminalistike su kazneni događaji i kaznena djela. Za kriminalni (kazneni) događaj smo rekli da je to događaj koji indicira na mogućnost postojanja kaznenog djela. U procesu njihovog istraživanja, dakle, otkrivanja i razjašnjavanja, kao djelatnosti sui generis, kriminalisti se služe posebnim kriminalističkim metodama i sredstvima. Riječ je o postupanju organa represije post delictum. Informacijsko-spoznajnu strukturu otkrivačko-istraživačke dokazne kriminalističke djelatnosti, kao i preventivne, dobivamo ako iz cjelokupne djelatnosti kriminalista izdvojimo onaj aspekt koji je moguće realizirati samo kriminalističkim metodama. Ta djelatnost ima rekonstruktivan karakter i namijenjena je rekonstruiranju događaja iz prošlosti na temelju informacija prikupljenih iz raznih izvora informacija (materijalnih i personalnih). Te informacije mogu se koristiti u okviru neformalne i formalne djelatnosti organa represije. U tome se kako ističe Modly, D.(29, 46.) i ogleda posebnost predmeta kriminalistike. Autor smatra da baš kriminalni događaji ili kaznena djela kao predmeti znanstvene spoznaje kriminalistike daju kriminalistici svojstvo znanosti. Ona postaje znanostu time što izučava zakonomjernosti koje vladaju u odnosu na njezin poseban predmet znanstvene spoznaje. Kriminalistika otkriva, istražuje i proučava primarno zakonomjernosti nastanka spoznajnih (neformalnih) i dokaznih informacija u kriminalnom događaju ili kaznenom djelu koje se odnose na njih i njihove počinitelje. *Poseban predmet istraživanja represivne kriminalistike je otkrivanje i dokazivanje kaznenih djela i njihovih počinitelja i razjašnjavanje okolnosti kao skupa uvjeta, u kojima je djelo realizirano, kao i neka druga pitanja.*

Istraživanje kriminalističke znanosti usmjereno je velikim dijelom na činjenična pitanja. Između znanosti kaznenog postupovnog prava i kriminalistike postoji bitna razlika u metodologijskom pristupu predmetu istraživanja. Kazneno pravo (materijalno i postupovno) bave se kaznenim djelom sa stanovišta pravne znanosti, a kriminalistika se bavi otkrivanjem i razjašnjavanjem kaznenih djela primjenom pravila kriminalistike. Ono što je posebno interesantno za temu koja se obrađuje u ovom radu je činjenica, da u okviru kaznene represije svi njeni organi primjenjuju (ili trebaju primjenjivati) pravila kriminalistike u skladu sa svojim ulogama i stadijima postupka.

Baš kriminalni događaj, odnosno kazneno djelo kao objekti znanstvene spoznaje kriminalistike daju kriminalistima, kako je navedeno, svojstvo znanosti. Ona postaje znanošću time što znanstvenim metodama izučava zakonomjernosti koje vladaju u odnosu na njezin poseban predmet znanstvene spoznaje. Kako je istaknuto, kriminalistička znanost otkriva, istražuje i proučava primarno zakonomjernosti nastanka spoznajnih i dokaznih informacija o kaznenom (kriminalnom) događaju ili djelu koje se odnose na njih i njihove počinitelje. *Na temelju spoznatih zakonomjernosti kriminalistička znanost razrađuje taktičke načine, tehnička sredstva i metode otkrivanja, prikupljanja, fiksiranja, ispitivanja, ocjene i korištenja spoznajnih i dokaznih informacija o kaznenom djelu i njegovom počinitelju.* Obzirom na stalni razvoj kriminaliteta kriminalistička znanost mora stalno otkrivati nove načine i sredstva borbe protiv kriminaliteta izučavanjem kriminalističke prakse. Istovremeno kriminalistička znanost mora otkrivati i znanstveno tehnička sredstva i načine za prevenciju kriminaliteta.

Kriminalistika postaje znanošću jer : (1) izučava zakonomjernosti koje vladaju u pogledu njezinog posebnog predmeta istraživanja. Kako ističe Vodinelić, V. (52,3-22) ona otkriva, istražuje i proučava zakonomjernosti nastanka operativnih (spoznajnih) i dokaznih informacija o kriminalnom događaju koje se odnose na kazneno djelo i njegovog počinitelja. To je prvi element predmeta kriminalističke znanosti. (2) na osnovi spoznatih zakonomjernosti, kriminalistička znanost razrađuje znanstveno-tehnička sredstva i taktičke načine i metode otkrivanja, prikupljanja, fiksiranja, ispitivanja, ocjene i korištenja operativnih i dokaznih informacija o kaznenom djelu i počinitelju. To je drugi element predmeta kriminalistike, (3) istražuje i proučava kriminalističku praksu. To je treći element predmeta kriminalističke znanosti i (4) pronalazi znanstveno tehnička sredstva i načine za prevenciju kriminaliteta. Prevencija je četvrti element predmeta kriminalističke znanosti i o njemu nastavno govorimo. Treba imati u vidu da su zakonomjernosti koje istražuje kriminalistička znanost vrlo kompleksne. Činjenični supstrat njenog istraživanja, dakle, posebni objekt istraživanja je kombinacija socijalnih, prirodnih i tehničkih komponenti. Zato se u njenim okvirima isprepliće sve ono što ima znanstveni prirodno-tehnički karakter i društveno pravni karakter.

Kriminalni događaj, kao događaj u kome je sadržano kazneno djelo i njegov počinitelj, kao i objekt napada (objekt radnje) predstavljaju sustav, koji je sastavljen od više podsustava. Pri

tome je društvena komponenta odlučujuća. U genezi i viktimgenezi kaznenog djela, kao i u njegovom izvršenju prisutan je materijalno-prirodno-tehnički supstrat. Otkrivanje i istraživanje kaznenih djela ima i svoju prirodno-znanstvenu i tehničku komponentu. Pri obradi kaznenih djela uzimaju se u obzir socijalni uzroci i uvjeti, motivi i drugi socijalno-psihološki momenti koji su prožeti prirodnim i tehničkim. Zbog navedenog kriminalistička tehnika, zvana i prirodno-znanstvena kriminalistika ne može egzistirati kao samostalna znanost, niti se isključivo njenim metodama i sredstvima mogu razjasniti i uspješno prevenirati kaznena djela. Ona je uvijek grana kriminalistike.

Predmet znanstvene spoznaje preventivne kriminalistike: Kako ističe Modly, D. (29,47) zadnjih godina uz visoko razvijenu represivnu kriminalistiku kao skupu pravila koja se primjenjuju post delictum, razvila se i razvija se preventivna kriminalistika čija pravila se koriste za djelovanje ante delictum, za sprečavanje zločina. Riječ je o posebnim sredstvima i metodama preventivne kriminalistike. Specifičnost predmeta preventivne kriminalistike je u tome što se on pretpostavlja, još nema kaznenog djela, nego se na temelju iskustva i prognoze djeluje prije njegove pojave. Riječ je o očekivanom kriminalitetu.

Preventivna kriminalistika ima istovremeno i samostalan i pomoćni karakter. Težište unutar preventivne kriminalistike stavlja se na usavršavanje postojećih i pronalaženje novih načina i sredstava znanstveno-tehničke prirode za sprečavanje kriminaliteta. Pomoćni karakter preventivna kriminalistika ima ukoliko kriminalnoj i socijalnoj politici ukazuje na mogućnost profilaktičkih mjera. Preventivna kriminalistika optimalno koristi podatke iz područja represivne kriminalistike i istovremeno razvija različite oblike i metode preventivnog rada (primarno policije) i znanstveno verificira brojne spoznaje i iskustva iz preventivnog rada. Preventivnu kriminalistiku se ne smije konfundirati s preventivnom djelatnošću policije. To je drugi sustav energičnih i neposredno točno određenih mjera i radnji primarno usmjerenih protiv ponašanja kojima se ugrožava javni red i mir shvaćen u najširem smislu te riječi. Isto tako policijsku prevenciju ne treba poistovjećivati sa sprečavanjem kriminaliteta uopće, dakle, oblikom socijalne prevencije.

Razmatrajući predmete znanstvene spoznaje kriminalistike može se zaključiti da su zakonomjernosti koje istražuje kriminalistika vrlo kompleksne. Činjenični supstrat njezinog posebnog predmeta istraživanja su kombinacije socijalnih, prirodnih i tehničkih komponenti. Zato se u okvirima kriminalistike isprepliće sve ono što ima znanstveni prirodno-tehnički i društveno-pravni karakter.

Pavišić, B. (39,5.) pod predmetom kriminalistike podrazumijeva ispitivanje signala, nositelja poruke, pravila nastanka, prikupljanja, ispitivanja i ocjene obavijesti, te njenoga korištenja u informacijskim sustavima izvan postupovne (operativne) djelatnosti i kaznenog postupka, zatim stvarne provedbe djelovanja u vezi s tim. Tu se po autoru jasno vidi posebnost predmeta kriminalistike kao samostalne znanstvene discipline. «To su sadržaji koji ulaze u okvire predmeta kriminalistike kao znanstvene discipline.»

Zadaće kriminalističke znanosti

U vezi s predmetom istraživanja kriminalističke znanosti usko su vezane i zadaće kriminalistike. Kako navodi Pavišić, B. (39,6-7), citiramo: «Zadaće kriminalistike kao znanosti jesu sustavna istraživanja o njenom predmetu. Kriminalistika kao praksa ima zadaću da nastoji optimirati djelatnost istraživanja kaznenog djela. Usmjerena je na podatke, obavijesti, izvore, načine, sredstva i uvjete prikupljanja saznanja, dakle, na gnoseološke i informacijske sadržaje. U tom smislu postaje operacionalna, tehnološka komponenta u strukturi cjelokupnoga toka izvan postupovne i postupovne obrade kaznenog djela. Prikupljanju saznanja neophodnih kaznenom postupku, kriminalistika pristupa sustavno, kao cjelini međusobno povezanih radnji. Njima kriminalistika nastoji rekonstruirati prošlost, događaj kojega istražuje, a to je (vjerojatno) kazneno djelo ili pojedini isječak te prošlosti, kao i osigurati neometani tok procedure kojoj je predmet razmatranja kazneno djelo.»

Iz navedenog nedvojbeno proizlazi da su kriminalistička znanost i kazneno postupovna znanost u funkciji kaznenog materijalnog prava. Zbog tog prava de facto postoje i te dvije znanstvene discipline, one su u njegovoj funkciji. Međutim, kao što navedene discipline ne mogu egzistirati bez materijalnog kaznenog prava, tako ni kriminalistička znanost ne može egzistirati bez postupovnog kaznenog prava. Ona je u njegovoj

funkciji. Bez njega kriminalistika ne egzistira. U funkciji tog prava daje mu otkrivačko-dokaznu operativnu dimenziju.

Osnovna zadaća kriminalistike je rekonstruiranje prošlosti događaja koji indicira na postojanje kaznenog djela ili samog kaznenog djela ako je poznato od samog početka. Zadaća kriminalistike je i osiguranje neometanog toka operativne (neformalne) i kazneno postupovne procedure istraživanja kaznenog događaja ili djela. Riječ je o kriminalističkoj proceduri. Marković, T. (23,28) navodi slijedeće zadatke kriminalistike. (1) ispitivanje i utvrđivanje načina izvršenja kaznenih djela, (2) utvrđivanje načina otkrivanja (pronalaženja), prikupljanja, pravnog i stvarnog fiksiranja dokaza koji ukazuju da je izvršeno kazneno djelo, 3) utvrđivanje i upućivanje kako se na temelju pronađenih dokaza utvrđuje i hvata počinitelj kaznenog djela, (4) pomaganje u pronalaženju najsvrsishodnijih metoda u provođenju operativnih i postupovnih radnji i (5) upućivanje na svrsishodna sredstva u prevenciji kriminaliteta.

Osnovne funkcije kriminalističke znanosti

Opća funkcija kriminalističke znanosti je stvaranje temelja za najučinkovitije i najoptimalnije postupanje u cilju suzbijanja kriminaliteta. Ta opća funkcija kriminalistike podrazumijeva tri pod funkcije : spoznajnu, konstruktivnu i komunikacijsku. Razrađujući načine i metode otkrivanja, istraživanja i dokazivanja kaznenih djela i njihovih počinitelja i prenoseći ih u svakodnevnu praktičnu djelatnost suzbijanja kriminaliteta, kriminalistička znanost se uklapa u opći sustav represivnog i preventivnog suzbijanja kriminaliteta.

Iz do sada izloženog proizlazi da kriminalistika kao cjelovita znanost istražuje cjelokupnu represivnu i preventivnu djelatnost nadležnih represivno-preventivnih organa sa stanovišta otkrivanja, istraživanja i prevencije kriminaliteta u okviru svog predmeta spoznaje. Navedeno je da je posebni predmet znanstvene spoznaje kriminalistike, dijalektički gledano, cjeloviti pojam i svojevrsni sustav naprijed analiziranih elemenata. Pri tome u strukturi predmeta kriminalistike, kao i u svakoj drugoj znanosti treba razlikovati teorijske principe, stavove i saznanja od preporuka upućenih praksi otkrivanja i dokazivanja kriminaliteta.

Predmet spoznaje kriminalističke znanosti treba promatrati kroz navedene tri osnovne funkcije kriminalističke znanosti: (1)

spoznajnu, (2) konstruktivnu u vidu razrade novih znanstvenih metoda i sredstava i usavršavanje postojećih, te stvaranje modela rada kriminalista (optimalizacija algoritama) i (3) komunikativnu koja se manifestira u vidu stručnog osposobljavanja kriminalista. U tom smislu može se govoriti o teorijskoj i praktičnoj kriminalistici.

Teorijska kriminalistika obuhvaća brojna pitanja iz područja filozofije, posebno gnoseologije i epistemologije, psihologije, logike, sudske psihologije i psihijatrije, teorije sustava, organizacije rada i sl. Ona se bavi spoznajno teoretskim pitanjima istraživanja kaznenih djela, teoretskim temeljima kriminalističke znanosti, istinom u postupku i sredstvima i metodama utvrđivanja istine, misaonim modeliranjem, postavljanjem verzija, negativnim činjenicama, strukturom kriminalistike, odnosima među pojedinim granama kriminalistike i sličnim pitanjima. Teorijsku kriminalistiku možemo označiti kao kriminalističku znanost u užem smislu. S druge strane represivna kriminalistika je skup kriminalističkih pravila koja se primjenjuju *post delictum*. Zadnjih godina uz visoko razvijenu i središnju cjelinu represivne kriminalistike, kao skupa pravila koja se primjenjuju *post delictum*, razvijala se i razvija se preventivna kriminalistika, čija pravila se koriste za djelovanje *ante delictum*, za sprečavanje kaznenih djela. Radi se o posebnim sredstvima i metodama preventivne kriminalistike, o čemu je naprijed bilo riječi. Svakim danom se razne informacije o fenomenologiji i etiologiji kriminaliteta slijevaju u policiju i tu obrađuju, a rezultati te obrade se koriste u njenom radu. Riječ je o sve većoj ulozi kriminalističke informatike i analitike. Distribuiranjem obrađenih informacija različitim društvenim subjektima o kriminalitetu informacijski sustav policije djeluje u funkciji preveniranja. Kako je navedeno preventivna kriminalistika optimalno koristi podatke iz područja represivne kriminalistike i istovremeno razvija različite oblike i metode preventivnog rada, primarno policije i utire put kriminalističkoj informatici i analitici i znanstveno verificira brojne spoznaje i iskustva iz preventivnog rada. Čitav niz operativno taktičko-tehničkih mjera i radnji ima istovremeno represivni i preventivni karakter. Riječ je o prevenciji kroz represiju.

Kriminalistička znanost pruža praksi otkrivanja kaznenih djela i njihovih počinitelja, istražujući njene zakonomjernosti, modele znanstvenog i stručnog postupanja. Ona se drugim riječima bavi otkrivanjem zakonomjernosti nastanka operativnih i

dokaznih informacija materijalne i personalne prirode. Pri tome posebnu ulogu igra znanstveno utemeljen model otkrivanja i dokazivanja kaznenih djela unutar kriminalističkih metodika. Riječ je o specijaliziranom modelu otkrivanja i dokazivanja, dakle, istraživanja pojedinih kategorija kaznenih djela s težištem na fenomenološkim obilježjima tih djela uvjetovanih mjestom, vremenom, načinom i sredstvom izvršenja, oblikom krivnje i drugim okolnostima i identifikacijskim mjerama i radnjama. Riječ je o sredstvima i interakcijama kojima se služe suvremeni kriminalisti i koje se javljaju unutar tog modela i njegovim izlaznim veličinama.

Kriminalistička znanost proučava : (1) pojavne oblike i načine izvršenja kaznenih djela uopće i pojedinih kaznenih djela. Riječ je o delinkventskoj taktici i tehnici, (2) pojavne forme života prijestupnika. Točke 1. i 2. čine kriminalnu fenomenologiju, (3) praksu suzbijanja kriminaliteta, (4) primjenu tekovina prirodnih, tehničkih i drugih znanosti pri otkrivanju i dokazivanju kaznenih djela, (5) primjenu taktičkih i psiholoških metoda i sredstava istraživanja, (6) psihologiju istraživanja i suđenja i (7) logičke aspekte dokazivanja i suđenja.

Metodologija kriminalističke znanosti

Znanstvena djelatnost kriminalistike determinirana je njezinim ciljem, a to je suzbijanje kriminaliteta. U ostvarivanju tog cilja veliku ulogu igraju kriminalističke metode istraživanja i dokazivanja. Otkrivanje i istraživanje činjenica u vezi s kaznenim djelima mora se odvijati po pravilima kriminalistike i to lege artis. Kriminalistička znanost pruža svakodnevnoj kriminalističkoj praksi, na osnovi njenog praćenja i izučavanja njezinih zakonitosti, modele znanstvenog i stručnog postupanja kriminalista. Kako ističe Modly, D. (29,48) kriminalistička znanost, kao i svaka druga znanost, primjenjuje opće znanstvene metode prilagođene vlastitim potrebama, kao i svoje vlastite metode, specijalne kriminalističke metode. To su specifične znanstvene metode imanentne samo kriminalistici. Te posebne metode karakteriziraju kriminalističku znanstvenu oblast. One su u uskoj vezi s posebnim predmetom istraživanja kriminalistike. Proces spoznaje u oblasti kriminaliteta ne smije biti proizvoljan i prepušten nahodanju organa postupka. Primjena posebnih kriminalističkih metoda uvjetovana je posebnim čimbenicima, kao što je npr. vrsta kriminalnog događaja, odnosno djela, kao objekta spoznaje. Spoznajna djelatnost kriminalista može se provoditi u otkrivačkoj

(heurističkoj) i kazneno postupovnoj (silogističkoj) formi. Subjekti spoznajnog kriminalističkog procesa su školovani kriminalisti. Cilj spoznaje je otkrivanje i dokazivanje kaznenog djela i njegovog počinitelja i kriminalistička profilaksa.

Od općih znanstvenih metoda koje preuzima kriminalistička znanost za vlastite potrebe, prevaliraju prirodno-tehničke metode. Neke od tih općih znanstvenih metoda kriminalistička znanost preuzima bez posebnog prilagođavanja i prerađivanja. Ipak, nije riječ o čistoj mehaničkoj primjeni tih metoda. One se transformiraju i aktivno prilagođavaju potrebama kriminalističke znanosti. Te potrebe direktno su uvjetovane potrebama pred istražnog (pred kaznenog) i kaznenog postupka. Istovremeno u okvirima kriminalističke znanosti svakodnevno se stvaraju sasvim nove, izvorne (originalne) kriminalističke metode u okvirima kriminalističke traseologije, daktiloskopije, identifikacije, fotografije, psihologije itd.

Kriminalni događaj i kazneno djelo su fizikalno-psihički fenomen i kao takvi u dijelu «pripadaju» prirodno-znanstvenim i tehničkim znanostima, a u dijelu društvenim i humanističkim znanostima.

Zbog potreba otkrivanja i istraživanja, kao i dokazivanja kaznenih djela unutar kriminalističke znanosti vrši se konstruiranje specijalnih kriminalističkih uređaja. Riječ je o kriminalističko tehničkim sredstvima za rad na terenu koja mi za potrebe ovog rada nazivamo operativno-otkrivačkom kriminalističkom tehnikom i sofisticiranim uređajima za ispitivanja i analize u forenzičkim laboratorijima, koje za potrebe ovog rada nazivamo istražnom ili laboratorijskom tehnikom. Navedene kriminalističke tehnike treba promatrati u dijalektičkom jedinstvu, jer ova podjela ima samo didaktički karakter. Ti operativni i laboratorijski uređaji su isključivo namijenjeni i prilagođeni potrebama kriminalističke znanosti i prakse. Operativna tehnika ima primarno otkrivački karakter, a iznimno dokazni kada se operira s tzv. stvarnim objektivnim nalazom u vidu tragova i predmeta kaznenog djela koji se može koristiti u dokazne svrhe neposredno od strane organa postupka bez pomoći stručnjaka. Riječ je o tzv. stvarnim dokazima. Nažalost njih je u kriminalističkoj praksi relativno malo. To su slučajevi «kada stvari govore same za sebe.» Istražna ili laboratorijska tehnika primarno služi u dokazne svrhe putem nalaza i mišljenja vještaka, a rjeđe u otkrivačke svrhe.

Kriminalisti svih kategorija, svakim danom pronalaze sve novije i novije modele rada (hodogrami) i usavršavaju postojeće algoritme operativnih taktičko-tehničkih mjera i radnji, kao i istražnih i postupovnih radnji. Kao sredstvo spoznaje u okvirima kriminalističke znanosti ne javljaju se samo tehnički uređaji i različiti materijali, nego i pojmovi i termini (termini tehnici), kategorije i teorije. Riječ je o pojmovnom aparatu kriminalističke znanosti. Nepoznavanje kriminalističkih kategorija i pojmova dovodi do prekida u komunikacijskoj mreži ili do zastoja, teškoća, smetnji i sl. među kriminalistima «komunikacijski šumovi.» Riječ je o semantičkom problemu koji nastaje u razumijevanju pojedinih termina i simbola kojima se koristi kriminalistika. Svaka profesija, struka i socijalna grupa, pa tako i kriminalistička uvijek komunicira svojim tokovima, frazama i izrazima kojima ne može komunicirati s drugim pojedincima ili grupama, zato što za njih kriminalistički pojmovi i termini imaju sasvim drugo značenje. Takav specijalni jezik kriminalista kao grupe odražava stupanj grupne kohezije i dok se komunicira unutar grupe nema nikakvih problema. Međutim čim se takvim jezikom šalju poruke izvan grupe nastaju semantički problemi koji mogu dovesti do prekida u komunikacijskom sustavu.

Kako je navedeno kriminalistička znanost razvija vlastite teorije koje su u njezinoj isključivoj domeni kao što su : teorija kriminalističkog planiranja, teorija istraživanja kaznenih djela, teorija ekspertizne djelatnosti, učenje o grupnoj pripadnosti, teorija kriminalističke identifikacije, učenje o radu s indicijama i verzijama i sl. Kao posebno važne kriminalističke teorije danas smatraju se: učenje o načinu izvršenja kaznenih djela (tehnički modus operandi), učenje o mehanizmima nastanka i formiranja tragova (mehanizmi odražavanja i/ili separacije), učenje o specifičnim identifikacijskim obilježjima i grupnoj pripadnosti, učenje o kriminalističkom traganju za osobama i stvarima, učenje o općim principima metodike kriminalističkih vještačenja (identifikacijskih, situacijskih i dijagnostičkih), teorija kriminalističkog prognoziranja itd. Posebnu ulogu u svakodnevnom radu kriminalista igra proces konstruktivizacije koji se razvio unutar kriminalističke znanosti. Riječ je o složenom misaonom procesu neposredno povezanim s operativnom i postupovnom djelatnošću kriminalista pomoću kojega se, na temelju postupka identifikacije, razlikovanja, analize i sinteze, apstrakcije i približne generalizacije, utvrđuju granice među određenim predmetima, njihovim svojstvima, odnosima, radi boljeg operiranja s njima. Riječ je o svojevrsnom

misaonom apstrahiranju kriminalista i izdvajanju svojstava i odnosa predmeta koji interesiraju kriminaliste. U okvirima kriminalističke znanosti razvijen je i proces materijalizacije istražnih situacija. To je postupak u okviru kojega se na osnovi analize i sinteze i ocjene istražne situacije prihvaćaju određena rješenja o kaznenom djelu i počinitelju i realizira ih se. Sustav posebnih kriminalističkih teorija je vrlo dinamičan. Svakako da razrada i razvoj opće teorije kriminalistike povlači za sobom i promjene u području posebnih kriminalističkih teorija. Svakodnevna integracija i diferencijacija znanstvenih znanja dovodi do nastanka novih, posebnih kriminalističkih teorija, promjena starih, apsorpcije jednih teorija po drugima i sl. Posebne kriminalističke teorije su temelj istraživanja i razrade sredstava, postupaka i metodika istraživanja, te sprečavanja zločina, koji zajedno tvore drugi dio predmeta kriminalistike.

Sredstva, postupci i metode kriminalističke znanosti se grupiraju u određene sustave i stvaraju grane kriminalistike: kriminalističku taktiku, tehniku i metodike. Svaka od ovih kriminalističkih grana sastoji se od sustava određenih znanstvenih postavki, koje se u kriminalističkoj literaturi nazivaju «opće postavke» i sustava sredstava, postupaka i metoda rada s dokazima (metodike) i sl. koji se temelje na tim postavkama. Opće postavke kriminalističke taktike, tehnike i metodika predstavljaju ekstrakt sadržaja posebnih kriminalističkih teorija, čiji sustav ovisi o tome gdje će se primjenjivati: u tehnici, taktici ili metodikama. Sve što se navodi u «općim postavkama» sadržano je u posebnim kriminalističkim teorijama, uzetim zajedno. Treba imati u vidu da istovremeno ne ulazi sav sadržaj posebnih kriminalističkih teorija u «opće postavke,» što više zbroj «općih postavki» nije jednak sadržaju zbroja posebnih teorija. To znači da «opće postavke» iako su sustav teorijskih znanja nemaju samostalno metodološko značenje na planu posebnih kriminalističkih teorija. Kao sustav sastojaka posebnih teorija «opće postavke» ulaze u sustav opće teorije kriminalistike, ali ne u svojstvu samostalnih strukturnih dijelova, već kao uvjetno grupiranje nekih njezinih kategorija i pojmova. Na taj način treba unutar kriminalističke znanosti ocjenjivati metodološko značenje «općih postavki» koje ne mogu zamijeniti ni posebne kriminalističke teorije, niti opću teoriju kriminalistike. Isto tako niti posebne kriminalističke teorije ne iscrpljuju sadržaj opće teorije kriminalistike.

U okvirima kriminalističke znanosti u skladu s njenim zadacima i ciljevima razvijaju se i kriminalistička vještačenja (identifikacijska, situacijska i dijagnostička). Ona se razlikuju od drugih vještačenja (forenzičkih) uz ostalo i po tome što metodologija rada ovih drugih nije kriminalistička, nego ne kriminalistička. To znači da su sredstva i metode kriminalističkih vještačenja specijalne metode i sredstva, različitih od onih koji se primjenjuju u procesu drugih ne kriminalističkih vještačenja i karakteristični su baš za kriminalističku znanost. Ukoliko su kriminalistička vještačenja locirana unutar policije, govorimo o policijskoj djelatnosti koju nazivaju znanstvena policija (police sciences). Vidimo da kriminalistička znanost osim svoje metodologije koristi metodologije drugih znanstvenih disciplina, ali kako ističe Pavišić, B. (39,5) ona to «čini na poseban način, redovito uz prethodnu pretvorbu izvorne metode svojim posebnim ciljevima.»

Treba imati u vidu i funkcijske istražne modele. Ključni funkcijski strukturni modeli predmeta kriminalističkog istraživanja unutar kriminalističke fenomenologije su : (1) model situacije ostvarenja kaznenog djela, (2) model načina ostvarenja djela i (3) model viktimizacije. Uz ove modele mogu se oblikovati i drugi funkcijski modeli. Opisani modeli uspostavljaju izravnu vezu kriminalističke fenomenologije, kriminalističke taktike i kaznenog prava. Njihov je zadatak stvaranje temelja za razradu taktičkih pravila postupanja u razjašnjavanju kaznenog djela. Oni tako postaju polazištem kriminalističke metodike. Međutim njihovo je sustavno mjesto u kriminalističkoj morfologiji. U praktičnom smislu, funkcijski modeli su temelj kriminalističkih operativnih evidencija.

Struktura (sustav) kriminalističke znanosti

Kriminalistička znanost je jedinstvena znanost. Iz praktičkih i didaktičkih razloga dijele ju u dvije (dihotomija) ili tri grane(trihotomija). Tradicionalna do nedavno široko prihvaćena dihotomija polazi od toga da kriminalističku znanost tvore njena dva znanstvena područja, dvije grane : (1) kriminalistička taktika i (2) kriminalistička tehnika. Zbog ubrzanog razvoja prirodnih i tehničkih znanosti, a time i kriminalističke znanosti zadnjih godina izdvajaju se posebne taktike koje nazivaju kriminalističke metodike. Danas je sve veći broj pristalica navedene trihotomije. Šaver i Vinberg (49,5-6) dijele kriminalističku znanost na opći i posebni dio. Opći dio

obuhvaća pravila koja se mogu primijeniti u istraživanju i rješavanju bilo kojeg kriminalnog događaja ili djela. Posebni dio ili kako autori kažu «posebna metodika» uopćava iskustva istraživanja kod pojedinih vrsta kriminalnih događaja ili kaznenih djela i određuje suglasno karakteristikama dane vrste kaznenih djela najsvrsishodnije načine i metode istraživanja tih djela. Pitanje strukture kriminalističke znanosti stalno je aktualno.

Smatramo da trihotomni pristup, o kome treba voditi računa kod izrade nastavnih planova za edukaciju kriminalista, više odgovara prirodi i funkciji suvremene kriminalističke znanosti. Riječ je u stvari o tri podsustava kriminalističke znanosti kao sustava. Ovi podsustavi su u funkciji kriminalističke znanosti funkcionalno ravnopravni i dijalektički najuže povezani. Oni se paralelno, ravnopravno i opsežno razvijaju u organskoj povezanosti s kriminalistikom kao sustavom, tj. cjelinom. Svojstva i funkcije navedenih podsustava determinirani su svojstvima i funkcijama kriminalistike kao znanosti, kao sustava i ne mogu se odvojiti od njega.

Kriminalistička taktika - je grana, podsustav kriminalističke znanosti koja se bavi pojavnim oblicima i načinima izvršenja kaznenih djela, motivima počinitelja i njihovim ciljevima (kriminalna ili delinkventska taktika i tehnika), stručnim znanjima, vještinama, običajima, navikama, shvaćanjima, načinom života i psihologijom počinitelja kaznenih djela (kriminalistička fenomenologija). Kada je riječ o kriminalističkoj fenomenologiji treba voditi računa i o kriminalističkoj tehnologiji i tehnici zločina. Riječ je o posebnoj grani kriminalističke fenomenologije koja se bavi istraživanjem procesa zločina, dakle, procesom njegovog ostvarivanja. Pri tome je težište na središnjem dinamičkom dijelu kaznenog djela, radnji izvršenja i njenim ukupnim sastojcima, uključujući i posljedicu. Više o tome vidi kod Modly, D. I Korajlić, N.(34,255.). Kriminalistička taktika proučava praksu otkrivanja, istraživanja i sprečavanja kriminaliteta, kako bi usavršila postojeće načine (metode) i pravila i pronašla nove, koji svi služe otkrivanju, razjašnjavanju i sprečavanju kaznenih djela, a nisu tehničke prirode. Njen cilj je pružanje kriminalističkoj praksi najoptimalnijih modela ponašanja opće prirode, koji važe za sva kaznena djela. Konačno ona vrši organsko povezivanje taktičkih i tehničkih načina, ona «udahnjuje» život kriminalističkoj tehnici. Iz navedenog proizlazi da je kriminalistička taktika ispravan i svrsishodan postupak kriminalista u istraživanju kaznenih djela i u postupku traganja

za njihovim počiniteljima. Ona je misaoni i iskustveni proces pomoću kojeg se kriminalistička procedura, kao djelovanje kriminalista sui generis, usmjerava prema određenom cilju i pri tome primjenjuju najsvrsishodnije kriminalističke metode.

U konkretnom istraživanju pojedinih kategorija kaznenih djela, pravila kriminalističke taktike omogućavaju da se odredi koja kriminalističko taktička i tehnička sredstva i metode treba u konkretnom slučaju primijeniti, na koji način, kojim redoslijedom i kada, da bi se postigli optimalni rezultati. Tu spada i određivanje vrste, sadržaja i redoslijeda pitanja kod korištenja personalnih izvora informacija (ispitivanja osoba), postavljanje verzija, korištenje indicija i sl. Pravila kriminalističke taktike koja se temelje na kriminalističkom iskustvu i spoznajama različitih znanosti (multidisciplinarnost) ne mogu se « a priori » poznavati. Pojavni oblici kaznenih djela kao element kriminalističke taktike su : vrsta i tip kaznenog djela i način njegovog izvršenja shvaćen u najširem smislu riječi. U pitanju su taktičko-psihološke zakonitosti koje spadaju u ovu granu kriminalističke znanosti. Poseban element kriminalističke taktike je delinkventska tehnika i taktika. To su razne metode i sredstva koje primjenjuju počinitelji kaznenih djela pri izvršenju i prikriivanju kaznenih djela. U okviru kriminalne fenomenologije, kao elementu kriminalističke taktike prikupljaju se, sistematiziraju i proučavaju : (1) pojavni oblici kriminaliteta (kriminalna morfologija, delinkventska tehnika i taktika) i (2) pojavne životne forme kriminalaca (kriminografija). Pomoću pravila kriminalističke taktike kriminalisti se suprotstavljaju kriminalnoj taktici kriminalaca. Kriminalistička taktika proučavajući praksu otkrivanja i istraživanja kriminaliteta, pronalazi zakonomjernosti kriminalističkih situacija, taktičkih rješenja i kombinacija i stvara učenje o planiranju kriminalističke procedure policije i sudova, učenje o verzijama i indicijama, pruža modele i preporuke za najoptimalnije obavljanje kriminalističke procedure organa represije, primarno policije, kako ističe Modly, D. (33,284-286). Na ovom mjestu potrebno je napomenuti da obzirom da je kriminalistika jedinstvena znanstvena disciplina otpada ili se isključuje parcijalni pristup bilo sa stanovišta kriminalističke taktike bilo kriminalističke tehnike. I kriminalistička taktika i tehnika služe jedinstvenom cilju, suzbijanju kriminaliteta. To je njihov jedinstveni i nedjeljiv zadatak. Primjena kriminalističko tehničkih sredstava bez taktičkog cilja ili primjena kriminalističko taktičkih postupaka bez kriminalističko tehničkih sadržaja ne može biti u funkciji suzbijanja kriminaliteta.

Kriminalistička tehnika – je grana (podsustav) kriminalističke znanosti koja se bavi pronalaženjem, proučavanjem, prilagođavanjem i usavršavanjem najpogodnijih znanstveno-tehničkih metoda i sredstava za suzbijanje kriminaliteta, iz područja prirodnih i tehničkih znanosti, a u cilju otkrivanja, osiguranja, fiksiranja i tumačenja tragova i predmeta koji su u vezi s kaznenim djelom u otkrivačko-dokazne svrhe. Tragovi i predmeti u vezi s kaznenim djelom u okviru kriminalističke tehnike nazivaju se «objektivni nalaz.» Putem kriminalističke tehnike u pred kazneni i kazneni postupak uvode se znanstvene i tehničke metode i sredstva sa svrhom otkrivanja i tumačenja tragova, predmeta i okolnosti u vezi s kaznenim djelima, koji su od značaja za otkrivanje i razjašnjavanje kaznenih djela, identifikaciju počinitelja, napadnutih i drugih objekata i sl. Izraz «znanstveno-tehnički» treba tumačiti kao oznaku za sve metode i sredstva koji se temelje na primjeni rezultata prirodnih i tehničkih znanosti.

Kriminalistička tehnika proučava zakonomjernosti nastanka kaznenih djela u smislu njihove materijalne strane (mjesto, način, sredstvo i vrijeme izvršenja.), pronalazi specijalne (specifične) kriminalističko tehničke metode i znanstveno-tehnička sredstva i materijale za otkrivanje, objašnjenje i dokazivanje kaznenih djela i njihovo sprečavanje. Preventivni aspekt kriminalističke tehnike dolazi do izražaja u izučavanju i pronalaženju znanstveno-tehničkih metoda i sredstava za sprečavanje kaznenih djela. Iz praktičnih i didaktičkih razloga kriminalističku tehniku se danas dijeli na operativnu i laboratorijsku ili istražnu, o čemu je naprijed bilo riječi. Kriminalističku tehniku naziva se i prirodno-znanstvena kriminalistika. U okviru kriminalističke tehnike razvijaju se posebne kautele za primjenu tehničkih sredstava i metoda u postupku. U pravilu kod upotrebe tehničkih sredstava i metoda trebaju biti ispunjeni slijedeći uvjeti : (1) da je njihova primjena pravno dopuštena, (2) da su ispunjeni uvjeti znanstvene utemeljenosti primjene, (3) da je primjena sredstava i metoda u kriminalističkoj praksi isprobana (aprobacija) i (4) da se njihovom upotrebom što manje povređuje psihofizički integritet i dignitet osoba.

Kriminalistička tehnika u pravilu se dijeli na teorijsku i primijenjenu. Načelno je prihvaćena slijedeća podjela primijenjene kriminalističke tehnike na : (1) identifikacijsku, (2) registracijsku, (3) fotografsku i drugih tehničkih registracija, (4)

traseološku, (5) operativnu, (6) balističku, (7) istražnu i (8) koja se primjenjuje kod nekih posebnih oblika vještačenja.

Unutar kriminalističke tehnike razvili su se i posebni kriteriji za izbor metode kriminalističke tehnike. Za tu svrhu postoje slijedeći kriteriji : (1) kriterij učinkovitosti, (2) kriterij složenosti koji se ispoljava u tome, da kod izbora dvije ili više metoda ili sredstava koji mogu dovesti do rješenja problema uvijek treba izabrati i koristiti jednostavnije, (3) kriterij etičnosti koji znači da u radu treba primjenjivati metode i sredstva koji su etički prihvatljivi i (4) kriterij ekonomičnosti koji znači da se postigne rezultat sa što manje troškova, ali to ne smije ići na štetu utvrđivanja istine. (Modly, 33,286-287). Posebno važno područje unutar kriminalističke tehnike je područje kriminalističke registracije.

Kada je riječ o kriminalističkoj tehnici treba upozoriti na kriminalističku ekspertologiju. Razvoj znanosti uopće, a posebno kriminalističke traži da se u sustav kriminalističke nastave u okviru kriminalističke tehnike (ali i taktike) uvede kriminalistički ekspertni sustav kao samostalni, ali integralni dio kriminalistike. Ova oblast izučava teoriju kriminalističkih vještačenja, kao sustav znanja o zakonomjernostima i na njima zasnovanim metodama primjene. Zatim, predmet, objekt i strukturu metodika kriminalističkih vještačenja, organizaciju, provođenje, sustav i funkciju ekspertiznih institucija, određivanje vještačenja, obaveze i prava vještaka, prirodu procesa vještačenja, ocjenu i korištenje rezultata vještačenja u otkrivačko-dokazne svrhe.

Kriminalističke metodike – su dijelovi kriminalistike u okviru kojih se proučavaju i istražuju posebnosti (specifičnosti) otkrivanja, istraživanja, dokazivanja i sprečavanja određene vrste (tipa) kaznenih djela ili određenog tipa kaznenog djela. Zovu ih i posebna taktika. Svaka pojedina kriminalistička metodika istražuje i proučava posebnosti primjene, konkretiziranja taktičkih i tehničkih pravila, načina i sredstava za otkrivanje, istraživanje i sprečavanje određenog tipa kaznenog djela. Vrste kriminalističkih metodika u osnovi su determinirane rješenjima u kaznenom zakonu. Obično su vezane uz glave kaznenog zakona. Drugim riječima kriminalističkih metodika ima toliko koliko ima grupacija kaznenih djela. Pogrešno je smatrati da kriminalističke metodike samo sintetiziraju načine i sredstva kriminalističke taktike i tehnike. Za razradu metodika otkrivanja i dokazivanja

pojedinih grupacija kaznenih djela one koriste spoznaje i podatke drugih znanosti i tehnike i prilagođavaju ih potrebama konkretne metodike npr. kod organiziranog i kompjutorskog kriminala, terorizma i sl. Kriminalističke metodike su treći i završni dio kriminalističke znanosti i to samostalan dio unutar postojeće trihotomije, završna karika u njezinom lancu. Sadržaj kriminalističkih metodika je sustav teoretskih stavova, tehničkih sredstava i metoda, taktičkih načina i metodičkih preporuka koje treba primijeniti u postupku prevencije, otkrivanja i dokazivanja pojedinih kategorija kaznenih djela i njihovih počinitelja. Riječ je o svojevrsnom obliku instruktaze. Drugim riječima kriminalističke metodike danas, predstavljaju zbir svih kriminalističko taktičkih i tehničkih znanja i njihovu stvaralačku (kreativnu) primjenu u otkrivanju i razjašnjavanju pojedinih kategorija kaznenih djela.

Kriminalističke metodike su specijalizirani dio kriminalističke znanosti u kojem se obrađuju razlike, pojedinosti i detalji pojedinih kategorija kaznenih djela. Sa znanjem samo općih taktičkih i tehničkih pravila kriminalisti nisu potpuno osposobljeni za optimalno obavljanje svojih zadataka, jer ne raspoložu završnim, zaokruženim znanjem. Kriminalistički podsustavi kriminalistička taktika i tehnika koncipirani su tako da se znanstveno-tehnička sredstva i metode u pogledu njihove primjene prezentiraju u općem, univerzalnom obliku, dakle, zajednički za sve kriminalističke metodike. Ti podsustavi uče o općim kriminalističkim karakteristikama kaznenog djela. Kriminalističke metodike konstruiraju se po drugom načelu, po načelu konkretne instruktaze i preporuka koje se odnose samo na određeni tip kaznenog djela, konkretnu kriminalnu situaciju tog djela i njegovog počinitelja u njihovoj fenomenološkoj pojavnosti, individualnosti i dinamizmu. Vidimo, da su kriminalističke metodike sustav stručnih preporuka kako da se opća pravila i spoznaje taktike i tehnike primjene na specifične uvjete i konkretne situacije svakog kaznenog djela (operativne ili krivične stvari).

Iz izloženog proizlazi da kriminalističke metodike istražuju i proučavaju zakonomjernosti i osobitosti nastanka, prikupljanja, fiksiranja, ispitivanja, ocjene i korištenja operativnih i dokaznih informacija po tipu kaznenog djela, kao i osobitosti taktike i tehnike provođenja informacijskog procesa upravo kod određenog tipa kaznenog djela. Može se reći da je odnos kriminalističke taktike i metodika analogan odnosu između općeg i posebnog dijela kaznenog materijalnog prava.

Kriminalističke metodike pružaju znanstveno utemeljen model otkrivanja i dokazivanja kaznenih djela. Riječ je o specijaliziranom modelu procesa otkrivanja i dokazivanja kaznenih djela, dakle istraživanja pojedinih kategorija kaznenih djela s težištem na fenomenološkim obilježjima delikata uvjetovanih mjestom, vremenom, načinom i sredstvom izvršenja, oblikom krivnje i drugim okolnostima i identifikacijskim mjerama i radnjama. Riječ je o sredstvima i interakcijama kojima se koristi kriminalist i koje se javljaju unutar tog modela i njegovim izlaznim veličinama.

Unutar kriminalističkih metodika treba osobito uvažavati kaznenopravni pristup, modificirajući ga sukladno pravilima kriminalistike. Unutar kriminalističkih metodika, po prirodi stvari, a i zbog metodoloških razloga posebnu pažnju treba posvetiti kriminalističkoj fenomenologiji.

Osnova za izradu svake pojedine kriminalističke metodike je *kriminalistička karakteristika*. Nju čine tipična kriminalistička situacija kao tipska svojevrsnost polazišnih informacija, način izvršenja određenog kaznenog djela, način prikrivanja kaznenog djela, tipični materijalni tragovi djela i počinitelja itd., ukupna situacija kaznenog djela, počinitelj tj. njegova karakteristična obilježja i žrtva (viktinolokšno-taktički pristup).

Otkrivanje bogatstva sadržaja, strana i veza stvarnosti koju nazivamo kriminalitetom, moguće je samo kada se razvija čitav sustav kriminalističke znanosti o kojem je naprijed bilo riječi, ako se svaki dio kriminalistike promatra produbljeno i razrađeno, ako se ne zaustavlja na prvom nivou koji je neminovno uopćen. U tome i jest uloga kriminalističkih metodika.

U okviru kriminalističkih metodika posebnu ulogu igra morfolojska tipologija i klasifikacija pojava kaznenih djela. Riječ je o razvrstavanju pojava kaznenih djela na temelju utvrđenih kriterija u svrhu stvaranja funkcijskih istražnih modela. To je sintetički kriterij razvrstavanja stvarnih pojava u čijim se okvirima apstraktni sastojci zakonskoga bića kaznenog djela popunjavaju stvarnim, tipičnim i posebnim sadržajima njihova ostvarenja i tako konkretizirani razvrstavaju u određene skupine. Rezultat takvog metodološkog postupka jest : (1) stvaranje tipologije pojave kaznenog djela, (2) istraživanje značajki pojedinih vidova ostvarenja i (3) stvaranje posebnih taktičkih cjelina (kriminalističke metodike).

Kriminalistika u anglosaksonskom području:

Kada je riječ o kriminalističkoj znanosti uočavaju se prvenstveno pojmovno-terminološke razlike između kontinentalne kriminalistike i anglosaksonske, osobito američke. Kako ćemo nastavno ukazati te razlike se po nama primarno javljaju na jezičnom području, a ne i na sadržajnom, funkcionalnom. Marković, T. (23,52.) navodi da je razvitak kriminalistike u SAD-u započeo tri decenije kasnije nego u Evropi, ali zbog ekonomskih potencijala SAD-a to «zaostajanje» je brzo prebrođeno. Prvi kriminalistički laboratoriji u SAD-u formirani su u okviru policijskih službi kao njihov integralni dio. Kako ističe autor (ibidem) pionir modernih policijskih metoda u SAD-u koje su istovjetne metodama znanstvene kriminalistike bio je August Volmer. On je osnovao 1923. godine pri policiji prvi kriminalistički laboratorij u SAD-u. Nakon toga kriminalistička znanost u SAD-u naglo se razvijala do danas neslućenih granica.

Pavišić, B. (39,9.) navodi da se npr. u 6. izdanju Black's Law Dictionary iz 1991. godine kriminalistika označuje kao «science of crime detection based upon the application of chemistry, physics, psysiology, psychology and other sciences.» To se stajalište u najnovijim američkim izvorima donekle mijenja, ali je još uvijek obilježeno, kako upozorava - Pavišić, - B. dvostupanjskim (ali trokomponentnim) pristupom : 1. forensic science uključuje: a) criminalistics (s pretežitim sadržajima kriminalističke tehnike) i b) forensic medicine (koja sadržajno obuhvaća cjelokupno područje sudske medicine i psihijatrije) koje funkcijski sjedinjuje na znanstvenoj, didaktičkoj i praktičnoj osnovi, 2. criminal investigation koja kao funkcijsko sjedinjenje prema najnovijim američkim izvorima postaje « a focus of academic study...in which the impact of forensic science is felt more and more.» Kako ističe Pavišić, B. (ibidem) izraz kriminalistika u opisanom smislu prvi je upotrijebio MacMillan u djelu «Introduction to Criminalistics» 1948. godine. U sadašnje vrijeme kriminalistički sadržaji su uklopljeni u vrlo velik broj sveučilišnih nastavnih programa predmeta criminal investigation, criminal justice i dr. Pionirima kriminalistike u SAD-u osim navedenog A. Volmera su Paul P. Kirk (University of California) i Ralph F. Turner (Michigan State University).

Nastavno ćemo ukazati na stavove nekih američkih autora u odnosu na kriminalističku znanost. Namjerno smo odabrali nešto starija izdanja. Tako Weston, P. B. i Wells, K. M. (55,1)

pod pojmom «Criminal investigation» (kriminalističko istraživanje) podrazumijevaju zakonito traganje za osobama i stvarima korisnim u rekonstruiranju okolnosti zabranjenih aktivnosti ili propuštanja i utvrđivanje duševnih stanja osoba koja su ih pri izvršenju kaznenih djela pratila (oblik krivnje-op. autora). Kako ističu autori riječ je o istraživanju (kriminalističkom) koje se kreće od poznatog ka nepoznatom, vremenski retroaktivno, čiji je cilj utvrđivanje istine. Autori taj pojam primarno vežu uz rad policije.

O'Hara, C. E. i Osterburg, J. W. (37) pojam kriminalistika vežu uz kriminalističke laboratorije i kriminalističku traseologiju.

Svensson, A. i dr. (48) pod pojmom «Tehnike istraživanja lica mjesta» podrazumijevaju brojne kriminalističke sadržaje, od mjera prve intervencije i prvog zahvata policije, uloge istražitelja na licu mjesta, rad specijaliziranog osoblja na licu mjesta, sam rad na licu mjesta, utvrđivanje identiteta i sl. kao i rad s brojnim tragovima i predmetima u vezi s kaznenim djelom. Na kraju autori daju metodičke upute za rad na licu mjesta kod pojedinih kaznenih djela (kriminalističke metodike).

Cunliffe, F. i Piazza, P. B. (10,5) pod pojmom kriminalistika (criminalistics) podrazumijevaju primjenu znanstvenih metoda promatranja i analiza radi otkrivanja i tumačenja materijalnih dokaza (physical evidence), a znanstvenike koji obavljaju te poslove zovu kriminalisti. U osnovi pojam kriminalistike vežu uz kriminalističke laboratorije i kriminalistička vještačenja.

Califana, A. L. i Levkov, J. S. (9,1) u uvodu ističu da se u knjizi navode brojni načini kojima znanost pomaže u otkrivanju zločina. Po njima u tome i jest bit kriminalistike. Međutim oni vežu taj pojam uz rad policije, rad na licu mjesta i rad u laboratorijima. Ono što je bitno za naša razmatranja je činjenica da autori upozoravaju da se sadržaj knjige odnosi na fundamentalna znanja iz kriminalistike, a ne na detaljna znanja iz područja raznih znanosti. Autori upozoravaju da se ta fundamentalna znanja iz kriminalistike temelje na znanstvenim spoznajama, koje se ne navode i ne tumače. I ta knjiga se u svom sadržaju primarno odnosi na kriminalističko tehničke operativne i laboratorijske sadržaje.

O'Hara, C. E. (36,5) ima pristup koji je najbliži pojmu kontinentalne kriminalistike. Autor naglašava da je

kriminalističko istraživanje vještina, a ne znanost, pa ga stoga treba prije razmatrati kroz razna pravila i preporuke, a ne pravnih i inih rigidnih teorija. S tim u vezi autor navodi da elementi intuicije ili sretna inspiracija u izboru metoda kriminalističkog istraživanja utječu na rezultat neovisno od metodičke primjene raznih zamornih metoda. Autor smatra istraživanje (investigation) primjenom vještina. U knjizi prvo govori o metodama istraživanja, zatim o radu na licu mjesta, o prikupljanju informacija iz personalnih izvora, oblicima traganja za informacijama, ispitivanju osoba, nestalim osobama, tajnom nadzoru i sl. Nakon toga govori o istraživanju pojedinih kategorija kaznenih djela (metodički aspekt), promatranju (ne opažanju), opisivanju i dr.

Iz navedenog proizlazi znatna šarolikost po pitanju definiranja pojma kriminalistika u SAD-u. Ona je po svemu uvjetovana sustavom kaznenih postupaka i tradicijom.

U toku mjeseca lipnja «skinuta» je s Interneta obavijest (www.calstatela.edu/academic/hhs/crmnlstx.htm) poslana s California State University iz Los Angelesa kojom se pozivaju interesenti za poslijediplomski studij iz kriminalistike radi stjecanja znanstvenog stupnja magistra znanosti s područja kemije. Kao uvjet za upis traži se na strani kandidata da su završili tečajeve iz osnova kaznenog prava, policijske organizacije i uprave, sustava identifikacije osoba, forenzičkih znanosti, kazneno postupovne istrage, kompjutorske tehnike u kaznenom pravosuđu, napredne kriminalistike, seminar o specijalnim problemima u kriminalistici, sudskoj medicini u kriminalistici itd. Iz navedenog je vidljivo da je riječ o jednom kriminalističkom kolažu.

U nekim zemljama pojmovna oznaka kriminalistike kao samostalne znanstvene discipline je nepoznata. Umjesto tog pojma upotrebljava se izraz «znanstvena policija» kao npr. u Italiji (polizia scientifica), koji pojam obuhvaća područje primjene prirodnih i tehničkih metoda u istraživanju kaznenih djela. U nekim anglosaksonskim zemljama dio kriminalistike označava se kao forensic sciences (forenzičke znanosti) i police sciences (policijske znanosti). Kako ističe Makra, A. (26,22.) razvoj kriminalistike nakon drugog svjetskog rata, i na Zapadu i na Istoku najuže je povezan sa sve složenijim zadacima policije. Otuda neki kriminalistiku zovu police sciences (police scientifique). S druge strane neki kriminalisti uzimaju pojam «police sciences» uže, pa pod tim uglavnom obuhvaćaju širok

pojam kriminalističke tehnike (operativne i laboratorijske) S tim u vezi Makra, A. (ibidem) navodi, citiramo : «Dosljedno tome, nastaje na području kontinentalne Evrope dioba kriminalističke tehnike na «*police technique*», koja obuhvaća manje složene kriminalističko-tehničke poslove, uključujući jednostavnija kriminalističko-tehnička ispitivanja,» dok «*police sciences*» predstavlja ekspertiznu funkciju, dakle, primjenu znanstveno tehničkih metoda u kriminalistici, i to uglavnom u laboratorijima. Danas je pod utjecajem suvremenih kretanja u policiji nastala samostalna disciplina koju zovemo znanstvena policija koja, pored kriminalistike, čini bitne znanstvene elemente u radu suvremene policije.» Ovakav pristup je po nama nepotpun i neadekvatan. Prvo, kako smo istakli nije dobro pojam kriminalistike isključivo vezati uz rad policije, jer pravila kriminalistike u svom radu primjenjuju i kriminalisti zaposleni u drugim organima (tužiocima, suci i sl.). Drugo, na taj način se «razbija» kriminalistička tehnika kao jedinstvena grana kriminalističke znanosti, što je za teoriju i praksu kriminalistike opasna tendencija. Dakle, policijska operativna tehnika nije samo policijska, iako pretežito jest. Drugo, metode znanstvene policije u koje spadaju ekspertize vezane su po nama primarno uz tzv. kriminalistička vještačenja u policijskim laboratorijima. Međutim, izvan policije postoje brojni forenzički laboratoriji i instituti u kojima se provode za potrebe pravosuđa raznovrsna vještačenja po zahtjevu sudova. Inače po nama pojam «*criminal investigation*» u anglosaksonskom pravu obuhvaća taktičko-tehničko-metodičke sadržaje kriminalističke znanosti sukladno njenoj strukturi kako je dana u ovom radu i gledano kroz prizmu kontinentalne kriminalističke znanosti. S druge strane «*forensic sciences*» obuhvaćaju područje vještačenja, dakle onaj dio kriminalističke tehnike koji kod nas zovemo laboratorijska ili istražna tehnika, bez obzira gdje se vještačenja odvijaju. U Evropi laboratoriji za kriminalistička vještačenja razvili su se prvenstveno pri policiji i koriste njenim potrebama. S druge strane za potrebe sudova razvili su se tzv. sudski (forenzički) laboratoriji locirani izvan policije pri raznim ustanovama, institutima, fakultetima i sl. Ishod vještačenja u vidu nalaza i mišljenja vještaka, bez obzira u kojem laboratoriju je izvršeno vještačenje, ako je poštovana postupovna forma predviđena zakonom o kaznenom postupku može postati dokaz u kazneno postupovnom smislu nakon ocjene organa postupka. Nalaz i mišljenje vještaka ne postaje dokaz, danas zvan naučni dokaz eo ipso, nego tek nakon ocjene organa postupka. Upozoravamo da su pogrešni pristupi onih teoretičara koji odvajaju operativnu (otkrivačku) tehniku za rad na terenu od

laboratorijske ili istražne tehnike koja se primjenjuje u laboratorijima tokom vještačenja. Ta podjela po nama dopuštena je samo iz didaktičkih razloga. Naime, operativna tehnika uz ostalo služi za pribavljanje predmeta vještačenja, dakle, za primjenu laboratorijske tehnike. Riječ je o objektivnim nalazima na licu mjesta u vidu tragova i predmeta koji su otkriveni i osigurani za potrebe neposrednog korištenja u dokazne svrhe (stvarni dokazi) ili putem vještačenja. Zato se laboratorijska tehnika ne može odvojiti od operativne, osobito kada je riječ o tzv. «putu materijalnih dokaza.» Kako smo istakli, smatramo da su različiti i pojmovni i praktični pristupi sadržajima kriminalističke znanosti u Evropi i anglosaksonskim zemljama, prvenstveno SAD-u, uvjetovani pravnim sustavima u pojedinim zemljama, postojećom kriminalističkom praksom kao i tradicijom. Po nama većina sadržaja kriminalističke znanosti u Evropi u anglosaksonskom pravu obuhvaćena je pojmom ~~«criminal investigation»~~ (kriminalističko istraživanje), a manji dio pojmom ~~«forensic sciences»~~ (forenzičke znanosti). Znanstveno tehnički gledano nema razlike u primjeni pravila kriminalistike u Evropi i anglosaksonskim zemljama, jer se ta primjena temelji na korištenju tzv. «unutarnjih pravila» pojedinih znanosti i tehnike. A čim su u igri pravila znanosti tehnike, onda razlika nema, jer su ona jedinstvena u pogledu primjene za cijeli Svijet. Dakle sadržajno gledajući, po nama nema razlike u primjeni pojedinih kriminalističkih pravila neovisno o vladajućoj strukturi kriminalističke znanosti u pojedinim zemljama. Razlike se mogu javiti samo u području formalno-pravnih uvjeta primjene tih pravila, koja variraju od zemlje do zemlje, ali ne i u sadržajnom smislu. Baš ta okolnost da se pravila kriminalističke znanosti temelje na spoznajama suvremenih znanosti i tehnike su zajednički nazivnik za njihovu primjenu. To se najbolje vidi u svakodnevnoj praksi. Nisam vidio kriminaliste iz brojnih zemalja koji nisu odmah našli zajednički jezik razmatrajući probleme kriminaliteta, bez obzira na pravna rješenja u njihovim zemljama i aktualnu strukturu kriminalistike.

U SAD-u na znatnom broju fakulteta prevladavaju multidisciplinarni programi. Tako npr. na Sveučilištu u Sjevernoj Arizoni postoji program : «Police Science and Administration,» u okviru kojeg se kao predmet studija mogu odabrati sadržaji koji čine kriminalističku znanost. Na Sveučilištu Southeast Missouri State University održavaju se predavanja iz kriminalistike, te praktične vježbe iz područja prikupljanja i osiguranja materijalnih dokaza na mjestu zločina

i vježbe iz korištenja personalnih dokaznih izvora (saslušanja, ispitivanja). Na Sveučilištu Berkeley u Kaliforniji još 1950. godine otvoren je odjel kriminalistike.

Uloga kriminalističke znanosti u suzbijanju kriminaliteta

Današnje stanje, dinamika, struktura i fenomenologija suvremenog kriminaliteta čini borbu protiv te društveno patološke pojave vrlo složenom i teškom. Masovnost, trend stalnog porasta, osobito novih opasnijih i složenijih oblika, sve veća upotreba nasilja i prisutnost organiziranih oblika kriminaliteta, njegova internacionalizacija i globalizacija i dr. otežavaju njegovo suzbijanje. «Tamna brojka» je svakim danom sve veća, a sigurnost društva sve manja. Kriminalitet je odavno postao globalni problem. Tehnici kriminalaca danas se imperativno treba suprotstaviti tehnikom kriminalista. Pošto suvremeni kriminalci koriste postulate suvremenih znanosti i tehnike i organi represije moraju koristiti znanstvene metode i sredstva u borbi protiv njih. Na taj način se kriminalistička znanost kao ukupnost znanstvenih metoda i sredstava za borbu protiv kriminaliteta javlja kao *condicio sine qua non*.

Spoznaje kriminalističke znanosti osim u postupku otkrivanja dolaze do izražaja i u postupku dokazivanja. Izvođenje dokaza na sudu uz primjenu pravila kriminalističke znanosti, je od fundamentalne važnosti sa sudski dokazni postupak. Putem pravila kriminalistike u dokazno pravo uvode se znanstvene metode i sredstva. Marginalizacija nastave iz kriminalistike na nekim pravnim fakultetima u prošlosti se danas osvećuje u praksi. Efemerna zastupljenost sadržaja kriminalističke znanosti u nastavnim programima na pravnim fakultetima javlja se kao artifičijelno odvajanje pravnih od činjeničnih pitanja, koja u svakodnevnom radu prethode pravnima. Pravo zbog njih i postoji. Riječ je o svojevrsnom anakronizmu.

Pravna znanost i kriminalistička znanost temelje se na dva principijelno različita misaona procesa. Pravno mišljenje je u osnovi normativno pravno, koje se u biti svodi na procjenjivanje. Kriminalističko mišljenje je znanstveno-činjenično. Zato tamo gdje se kriminalistička znanost «protjeruje» u područje policije i policijske prakse dolazi do osiromašenja pravilnog funkcioniranja kaznenog pravosuđa. Kriminalistička znanost kao niz pravila o kriminalističkom postupanju tzv. kriminalističkoj proceduri je u svojoj osnovi proces otkrivanja, utvrđivanja i spoznaje. Kriminalističko

postupanje od sumnji do dokaza je misaona i radna cjelina sui generis. Pri tome kako je naprijed navedeno kriminalistički misaoni proces mora imati izrazito rekonstruktivan karakter.

Kako ističe Modly, D. (29, 55.) kriminalistički radni, misaoni i dokazni proces je apstraktna misaona radna shema. Pretpostavke za kriminalističku djelatnost su: sposobnost traženja, utvrđivanja i registriranja podataka i činjenica u smislu promjena u objektivnoj stvarnosti, koje su u vezi s pokušanim ili izvršenim kaznenim djelima i koje se objektivno mogu opaziti. Sve te promjene moraju se uočiti, shvatiti i psihološki i traseološki dijagnosticirati, tj. ocijeniti i dešifrirati kao posljedica određenih kriminalnih uzroka. Riječ je o kriminalističkoj diferencijalnoj dijagnozi.

Kriminalist u okviru kriminalističkog misaonog procesa izvodi zaključke iz posljedica, on se kreće od posljedica kaznenog djela prema njegovim uzrocima. Kriminalist mora ocijeniti sve raspoložive informacije iz dostupnih materijalnih i personalnih izvora informacija. Pri tome treba primijeniti specifične kriminalističke inventivne metode u cilju objašnjenja kriminalnog slučaja. Ovaj proces pretpostavlja na strani kriminalista poznavanje i ovladavanje specifičnim misaonim kategorijama kao što su : indukcija i dedukcija, analiza i sinteza, selekcija, eliminacija, kumulacija, generalizacija, apstrakcija, logičko rasuđivanje i zaključivanje itd. Pri tome kriminalist mora poznavati i vladati taktičkim i tehničkim kriminalističkim iskustvima i metodama, dakle, mora vladati sposobnostima kriminalističke spoznaje koje se tiču dešifriranja materijalnih nositelja informacija tzv. signala u vidu tragova i predmeta kaznenog djela. Usporedo s procesom dešifriranja mora se odvijati i proces ocjenjivanja materijalnih nositelja informacija. Idući od posljedica prema uzrocima kriminalist nastoji dobiti što više odgovora na 9 zlatnih pitanja kriminalistike. Riječ je o tzv. kriminalističkoj diferencijalnoj dijagnozi, misaonoj rekonstrukciji, a po potrebi i realnoj, kaznenog događaja ili djela pomoću relikata iz prošlosti. Pri tome treba imati u vidu da ti relikti, zapisi, mogu biti materijalne prirode u vidu tragova i predmeta kaznenog djela (signali) i «idealne» prirode kao zapisi u sivoj kori mozga kod ljudi tzv. engrami. Vještina logičkog zaključivanja je glavna karakteristika rada kriminalista (kriminalističke procedure), a izvođenje dokaza i potvrđivanje dobivenih zaključaka temeljni zadatak. Riječ je o posebnoj intelektualnoj aktivnosti koju moraju razviti kriminalisti žele li otkriti i objasniti kazneno djelo.

Kriminalistički način razmišljanja kriminalista diktiraju aktivnosti kojima se oni bave. Primjena pravila kriminalistike omogućava kriminalistima prijelaz iz stadija subjektivnog uvjerenja o postojanju ili nepostojanju činjenica (relevantnih i irelevantnih) u stadij objektivne spoznaje koja se može kontrolirati metodama određene znanosti. Osobitost spoznajnog procesa kriminalista leži u njihovom fiziološkom i psihološkom spoznajnom aparatu. Psihološke karakteristike mišljenja determinirane su posebnim tipovima problemskih situacija i zadataka s kojima se tokom kriminalističke procedure susreću. Kako ističe Pfister, W. (45) kod kriminalista moraju postojati posebne strukture u mišljenju, sustavi i modeli i profesionalni misaoni zahvati u postupku njihovog djelovanja, kao i određeno povezivanje misaonih operacija i verzija i postojanjem unutarnjeg uvjerenja prilikom rješavanja istraživačkih zadataka. Specifičnost i složenost kriminalističkog misaonog procesa uvjetovana je specifičnošću zadataka koji stoje pred kriminalistima i koji u velikom dijelu ima rekonstruktivan karakter.

Kad razmatramo razine borbe protiv kriminaliteta razlikujemo : (1) kriminalno političku, (2) kriminalno stratešku i (3) kriminalističku stratešku. Kriminalistička strategija je područje znanstvenog istraživanja, koje se bavi pitanjima kako kriminalističkim mjerama i radnjama ograničavati kriminalitet na globalnoj razini, uzimajući u obzir kriminalno političke i pravne okvire, te načelo učinkovitosti. Drugim riječima kako kriminalističkim mjerama svladati kriminalitet kao cjelinu ili njegove pojedine dijelove, a ne pojedinačna kaznena djela. Neki teoretičari je tretiraju kao treću oblast kriminalistike uz preventivnu i represivnu. Kako ističe Dvoršek, A. (13,75.) kriminalistička strategija je usmjerena na budući kriminalitet i predstavlja jedno od sredstava kriminalne politike za realizaciju njezinih ciljeva. Ima značajnu ulogu u planiranju kriminalističkih mjera za sprečavanje kriminaliteta. Kriminalistička strategija traži učinkovitija rješenja ne samo za poznate oblike kriminaliteta, već i za nove, one koji dolaze s novim tehnologijama i društvenim promjenama (očekivani kriminalitet). U osnovi razlikujemo teorijsku operativnu kriminalističku strategiju i praktičnu kriminalističku strategiju. Teorijska ima zadatak da putem znanstvenih istraživanja stvara suvremenu koncepciju suzbijanja kriminaliteta na temelju znanstvenih analiza i prognoza. Praktična operativna kriminalistička strategija je nacrt neposredne praktične aktivnosti suzbijanja kriminaliteta i njegova primjena u praksi,

plansko korištenje operativno taktičkih i tehničkih metoda, načina i sredstava u većem prostoru i vremenu s orijentacijom koja se uzdiže iznad pojedinog slučaja. Ona mora proizlaziti iz teorijska operativne kriminalističke strategije.

Osnovne komponente kriminalističke znanosti su otkrivačka i dokazna komponenta. Na temelju njih se razvrstava cjelokupna kriminalistička djelatnost. U okviru otkrivačke (heurističke) kriminalistike prevladava sloboda djelovanja, neformalni karakter postupanja i on je u pravilu u ingerenciji policije. Težište je na otkrivanju nepoznatog i rekonstruiranju prošlosti. U okviru uvjetno rečeno «dokazne» kriminalistike, silogističke (kriminalistike kaznenog postupka) težište je na dokaznom aspektu. Ta granica nije međutim oštro odvojena, jer se i u okviru heurističke kriminalistike koriste dokazi, primarno spoznajni, indicijalni.

Etika kriminalističke znanosti

Kao i svaka znanost, kriminalistika je usko povezana s etikom, posebno kada je riječ o deontologiji kriminalista kao profesionalaca. Postupak otkrivanja i istraživanja kaznenih djela i postupanje s počiniteljima moraju uvijek biti u skladu s načelom zakonitosti. Istinu se može otkrivati samo na osnovi zakonski prihvaćenih i moralno opravdanih taktičko-tehničkih načina i metoda.

Deontologija u kriminalističkom radu osobito dolazi do izražaja u području silogističke kriminalistike. Rezultati rada se moraju podvrći strogoj i detaljnoj postupovnoj analizi (kontroli) i tu se stvaraju pretpostavke za ocjenu djelotvornosti cjeline sustava kaznenopravne zaštite, ali i o njegovoj prikladnosti da osigura pouzdanu zaštitu od neosnovanih zahvata u ličnost pojedinaca ili prava fizičkih i pravnih osoba. Kriminalistička deontologija se ne temelji samo na pisanim pravilima postupanja. Ona mora biti komponenta utkana u strukturu pojedine radnje i postupka u cjelini. Ona u prvi plan mora staviti stručnu sposobnost, profesionalnu odgovornost, objektivnost, kritičnost i niz drugih osobina koje igraju važnu ulogu u funkcioniranju konkretnog sustava kaznene represije. Ukazuje se posebno potrebnom u dvojbjenim situacijama nedorečenosti pravnih propisa, otvorenim problemima upotrebe stanovitih sredstava u postupku razjašnjavanja činjenica i sl. Njeno je značenje u svakodnevnom radu organa represije mnogo veće od pažnje koja joj se poklanja.

Kad je riječ o kriminalističkoj etici treba nešto reći i o profesionalnom policijskom moralu. To je sustav etičkih obrazaca specifičnih za policiju kao profesionalnu grupu prema kojima se prilikom vršenja svoje stručne aktivnosti trebaju vladati policajci. Taj moral je usko vezan uz profesionalne običaje u policiji. To je sustav obrazaca ponašanja specifičnih za policiju kao profesionalnu grupu po kojima se treba odvijati stručna policijska aktivnost. Profesionalni običaji u policiji određuju načine po kojima će se policijske aktivnosti odvijati da bi se što učinkovitije izvršila društvena uloga policije. To znači da svaki policijski posao mora biti obavljen stručno i pravovremeno, dakle, uz primjenu svih onih mjera koje se u toj struci i konkretnoj situaciji smatraju potrebnima da on bude dobro obavljen. Osnovne elemente profesionalnih običaja u policiji treba ugraditi u nastavna planove i programe, osobito kod školovanja kriminalista-policajaca.

Nešto o edukaciji kriminalista

Kriminalistika kao znanost je logički organiziran sustav teorija, pojmova, informacija, saznanja. Svojstva i funkcije njenih podsustava određeni su svojstvima i funkcijama kriminalistike kao sustava i ne mogu se odvojiti od njega. Krug interesa kriminalističke znanosti je mnogo širi od kazneno postupovne znanosti što traži sveobuhvatnost, potpunost i interdisciplinarnost u procesu obrazovanja kriminalista. Pri tome treba imati u vidu da se kriminalistička znanost bavi utvrđivanjem i primjenom najsvrsishodnijih metoda u suzbijanju kriminaliteta polazeći od potreba društva i njegovih građana da se suzbija i ograničava kriminalitet.

Kriza u otkrivanju i suzbijanju kriminaliteta, stručni konzervativizam kriminalista, precjenjivanje uloge pravnih normi (normativizam) i sl. traži diferencijaciju potreba obrazovanja i obuke kriminalista. Mora se raditi o širokoj humanističkoj naobrazbi, a ne uskoj obuci za izvršavanje kriminalističkih zadataka. Nastavni planovi i programi moraju biti interdisciplinarni i treba biti uspostavljena ravnoteža između teoretske i praktične obuke. Traži se programirano obučavanje kroz prizmu teoretskih spoznaja i iskustava iz prakse. Na ovom mjestu istakli bi da pod znanjem kriminalista u ovom radu podrazumijevamo sintezu informacija.

Važan aspekt edukacije kriminalista je kontrola načina usvajanja znanja. Mora se upravljati procesom studija.

Studentima ne treba samo pružati zbroj gotovih informacija, treba ih animirati da sami pribavljaju i obrađuju relevantne informacije. Pri tome treba voditi računa o metodama selekcije i aplikacije informacija. Posebnu ulogu danas igraju organizacijska znanja. Javlja se i aktualno pitanje : koja stara znanja isključiti iz procesa obrazovanja, a koja nova unijeti u taj proces?

Treba imati u vidu da se obrazovanje kriminalista u osnovi može provoditi kao: (1) univerzitetski kolegij, (2) policijski kolegij i (3) poseban kolegij s naglaskom na prevenciju kriminaliteta (preventivna kriminalistika). Pri tome treba imati u vidu da djelovanje kriminalista u kompliciranom tehnološkom društvu i bavljenje sve mobilnijom populacijom zahtijeva obrazovanje, a ne samo obuku kriminalista. Kod prvog i drugog kolegija treba biti adekvatno zastupljena zorna nastava u simuliranim stvarnim životnim situacijama. Kriminalisti trebaju vježbati (praktična obuka) u životnim potencijalno opasnim situacijama, progresivno opasnim situacijama za policajce i društvo. Nažalost to je u praksi moguće provesti skoro isključivo u vezi s kriminalistima - policajcima. Također treba imati u vidu da nastava treba obuhvatiti sadržaje izvan tradicionalnih uloga kriminalista, kao oblik djelatnosti društvenih usluga i povezivanja s lokalnom zajednicom (community policing). Interne tzv. «resorske» obuke su danas nedovoljne. U nastavi se traži širok, raznolik interdisciplinarni i multidisciplinarni pristup. Uz ostalo danas se traži poznavanje etničkih i kulturnih vrijednosti i običaja na određenom području, uloge religija i faktora nasljeđa itd. Kriminaliste treba upozoriti da etnički korijeni ostaju i da kod nekih skupina nema trenda asimilacije u novu društvenu sredinu. Ostaju enklave.

Posebno je važno voditi računa, ovisno o profilima kriminalista koji studiraju, na koji način i u kom obimu će u nastavi biti zastupljeni sadržaji preventivne, represivne i teorijske kriminalistike.

Velika je uloga «case work-a» (case study). Na taj način dobivaju se saznanja o suvremenom kriminalitetu i objektivnim životnim situacijama. Važnost vizualizacije nastave je dobro poznata. Upozoravamo da nastavni planovi i programi moraju biti prilagođeni potrebama određene sredine i zahtjevima aktualnog kriminaliteta. Obzirom na brz razvoj kriminaliteta i njegovu migraciju ti planovi trebaju biti vrlo fleksibilni i ažurni. Treba

voditi računa i o specijalizaciji kriminalista, pa im pred kraj studija pružiti veća znanja iz područja na koje će raditi (usmjerenje). Obzirom na funkciju suvremenog kriminaliste po nama veći dio nastave treba biti proveden za školovanje tzv. all round kriminalista, a pred kraj školovanja, kako je navedeno ići na usmjerenja. Problem je što se za takav program nastave moraju unaprijed znati potrebe društva za određenim profilima kriminalista, kako aktualne tako i očekivane. Drugim riječima plediramo za kombinaciju stjecanja specijalističkih i općih kriminalističkih znanja. Bez toga kriminalisti u praksi ne mogu postići vrhunske rezultate.

Progres je stvar nužnosti, a ne nečije volje. Svijet se danas nalazi u punom jeku grandiozne znanstveno-tehničke revolucije čije rezultate koriste kriminalci, pa po logici stvari trebaju i kriminalisti. Kibernetizacija određenih kriminalističkih poslova, osobito kriminalističko-tehničkih, upotreba elektronsko-računarskih strojeva, stalni razvoj matematičkog aparata (teorija vjerojatnosti, matematička logika, teorija informacija, teorije algoritama, teorije automata, teorije raspoznavanja likova, matematičkog modeliranja i sl.) i sredstava računarske tehnike za računarske operacije npr. za potrebe određenih vještačenja i dr. traže određenu zastupljenost u nastavnim planovima i programima. Učinjen je veliki napredak u primjeni matematičkog arsenala i elektronsko-računarskih strojeva za otkrivanje kvantitativnih zakonomjernosti pojava koje su karakteristične baš po svojoj raznovrsnosti npr. analitička metoda utvrđivanja identiteta osoba po fotografiji, utvrđivanje granica variranja kod vještačenja rukopisa, izrada i razrada količinskih metodika za ispitivanje fizikalno-kemijskih ispitivanja predmeta i sl. Postoji mogućnost pretvaranja video informacija u brojčane signale i njihovo ispitivanje radi davanja kriminalističko-tehničkog mišljenja, pa o tome također treba voditi računa.

Isto tako u okviru nastavnih planova i programa treba voditi računa o adekvatnoj zastupljenosti sadržaja vezanih uz kriminalistički ili policijski menadžment koji obuhvaća izvršavanje brojnih zadataka koji proizlaze iz upravljanja, rukovođenja, kontrole upravljanja, izvršenja obrazovanja u struci i «proizvodnje» uspjeha. Zadatak je menadžmenta u postavljanju cilja i njegovom razbijanju na više segmenata, te usmjeravanje i upravljanje realizacijom cilja. Samo se tako mogu na optimalan način koristiti kriminalističko taktički, tehnički i metodički načini i sredstva i kontrolirati postavljanje i

izvršavanje optimalnih ciljeva i zadataka. Ovlaštenja i zadaci daju se grupama i pojedincima koji su najkompetentniji, koji imaju najbolju stvarnu stručnu kvalifikaciju.

Smatramo da pri primjeni specifičnih metoda u znanosti kakva je kriminalistika treba svjesno polaziti od neke filozofske teorije, metode i svjetonazora. Kriminalistiku i kazneno pravo nije moguće zamisliti kao «čiste» znanosti bez ovakve ili onakve filozofske koncepcije. Metodološko značenje filozofskih kategorija je toliko, da se bez njih ne mogu shvatiti teorije posebnih znanosti kao što su učenje o sudskoj istini, kriminalističkoj identifikaciji, mjestu kazneno postupovne znanosti u sustavu društvene sigurnosti i sl. Posebne znanosti moraju «posuditi» određene filozofske kategorije, njihove glavne principe i osnovne pojmove. Tako npr. dijalektička metoda izražava opće metodološke principe procesa spoznaje, koji omogućavaju stvaranje općeg sustava metoda kriminalistike kao znanosti (promatranje, mjerenje, opisivanje, kompariranje, eksperiment i sl.).

Svaki znanstveni rad je prožet ideologijom različitih stupnjeva i povezan je najčešće posredno s društvenom praksom kao njen izraz ili negacija i ima ideološku orijentaciju i klasni karakter, pogotovo u društvenim znanostima. U kriminalistici postoji niz pitanja koja nisu specifično pravne prirode. Riječ je o opće spoznajnim teoretskim filozofskim pitanjima. Iako na ta pitanja odgovor mora dati filozofija to istovremeno ne znači da to mogu učiniti filozofi zato, jer im nedostaje poznavanje stručne materije. Postoje teoretičari koji još uvijek mjere probleme suvremene kriminalistike s idealističkih i metafizičkih pozicija, a da toga često nisu svjesni npr. u oblasti utvrđivanja istine koja se po njima može stupnjevati. Istina je jedna, ili je ima ili je nema. Razvoj kriminalističke znanosti uvjerljivo svjedoči da je nužno rješavati pitanja suvremene znanstvene spoznaje uz pomoć dijalektike, koja ne samo da je opća teorija, nego i opća metoda znanstvenog istraživanja.

U procesu edukacije kriminalista treba voditi računa i o kriminalističkom inženjeringu. Riječ je o poduzimanju određenih mjera i radnji iz djelokruga rada policije, tužilaštava i sudova pravovremeno, na odgovarajući način i sukladno pravilima kriminalistike, kao i pozitivnim pravnim propisima. Do njega se dolazi različitim operativnim i istražnim radnjama i mjerama.

Na kraju ovih izlaganja ističemo da u nastavne planove i programe treba ugraditi rješavanje teoretskih i praktičnih problema kod istraživanja pojedinih kaznenih djela tzv. brain storming. Ono je usko povezano s navedenom analizom i raščlambom pojedinih slučajeva (case study). U toku raščlambe pojedinih slučajeva studenti trebaju pokazati usvojena znanja i vještine iz kriminalistike. Scenarij za pojedini slučaj može se predočiti tako, da se slučaj razmotri u cjelini ili postupno. Na taj način studenti su suočeni sa situacijom koja se stalno mijenja tzv. otvorena hipoteza i koju oni moraju rješavati.

Trebalo bi organizirati posjete studenata raspravama na sudu i prisustvovanje provođenju očevida (uvidaja) kada je to moguće. U vezi s navedenim treba naglasiti posebnu ulogu u nastavnom procesu praktičnih vježbi (praktikum).

Tokom edukacije kriminalista treba sadržajima kriminalističke znanosti pripremiti kriminaliste za rad na suzbijanju kriminaliteta i rukovođenje kriminalističkim poslovima, ovisno obrazovnoj razini. Planom i izvođenjem vježbi (tzv. situacijska kriminalistika) treba postići da povezanost znanstvene teorije i primijenjene prakse postane potpuno jasna. Posebno treba težiti da se budući kriminalisti osposobe za : (1) ispravno shvaćanje kriminalne situacije, njezino problemsko ocjenjivanje, razvijanje sposobnosti za alternativna odlučivanja kod donošenja odluka i njihovo obrazlaganje u stožernim ulogama i sudjelovanje u ostalim kriminalističkim zadacima, (2) provođenje odluke, angažirajući pri tome raspoložive snage taktički ispravno, te u stožernim ulogama sudjelovanje u tom zadatku, (3) shvaćanje i ocjenjivanje značenja i karaktera aktualnosti zakonskih i pod zakonskih propisa u vezi s konkretnim zadacima utemeljenim na iskustvu i načelima kriminalističkog postupanja, (4) raspolaganje temeljnim znanjima iz područja kriminalističke tehnike koja omogućavaju rukovođenje pri provođenju postupovnih i kriminalističkih radnji i mjera u skladu sa značajem slučaja i načelima kriminalističke znanosti i (5) stalno raščlanjivanje i usavršavanje svog taktičkog i tehničkog znanja.

Iz navedenog proizlazi da je obučavanje kriminalista sustavno razvijanje sklopa ponašanja koji čine stavovi, znanja i vještine i koje se traži od kriminalista da bi na odgovarajući način izvršili dani zadatak ili rad. Ono je često uključeno u daljnje obrazovanje ili je povezano s njim. Iskustvo u učenju koristi se sve više i sve češće da bi se povezao pojam obučavanja i

obrazovanja. Unutar obučavanja razvijaju se i moralne vrijednosti i shvaćanja vezana uz polje rada kriminalista. Posebnu ulogu igra pri tome obučavanje kriminalista putem simulatora. Za razliku od obučavanja kriminalista u uobičajenim svakodnevnim stvarnim uvjetima rada, postoji i obučavanje koje se provodi izvan tog rada (izvan stvarne situacije rada) u slučajevima kada se složenim i/ili kritičnim zadacima mora pokloniti veća pažnja. Ovo obučavanje uključuje neki oblik simulacije. Pri tome treba imati u vidu karakteristike svakog simulatora za obučavanje. Tako u osnovi razlikujemo slijedeće simulatore : (1) koji pokušavaju predočiti stvarnu životnu situaciju u kojoj se obavljaju kriminalističke operacije, (2) koji omogućavaju svojim korisnicima određeno ovladavanje situacijom i (3) koji su usmjereno smišljeni tako da se izostavljaju određeni nevažni dijelovi stvarne situacije djelovanja.

Posebnu pažnju u procesu edukacije kriminalista treba posvetiti problemima u komuniciranju među kriminalistima kao profesionalcima. Riječ je o mogućim problemima koji dovode do prekida u komunikacijskoj mreži ili do zastoja, teškoća, smetnji itd. Ilustracije radi navode se slijedeći problemi : (1) Različitosti u semantičkom tumačenju poruka. Pojedinci mogu interpretirati određene poruke različito, osobito kada je riječ o međunarodnoj suradnji. Riječ je o različitostima semantičke interpretacije koja nastaje između procesa kodiranja i dekodiranja, (2) Selektivna percepcija. Kriminalisti shvaćaju određene poruke ili obavijesti na vlastiti način. Zato se u okviru selektivne percepcije blokira nova obavijest, osobito, ako je u suprotnosti s onim što primatelj obavijesti vjeruje. Ona je rezultat stereotipa koji predstavlja zastoj, barijeru u komuniciranju. Stereotipi utječu na selekciju u percepciji tako da se u komunikaciji teži čuti samo ono što ide u prilog tih stereotipa, (3) Nerazvijene vještine slušanja. Kriminalisti trebaju znati slušati druge. Kada je riječ o rukovoditeljima oni trebaju prihvatiti neverbalne i emocionalne reakcije u pojedinim situacijama i sl. drugih. Slušanje treba razviti kao vještinu «doziranja» poruke, ako čujemo samo pola a ostalo sami dogradimo vrlo brzo dolazi do prekida u komuniciranju. Dobar kriminalist, osobito rukovoditelj mora znati dobro slušati, (4) Vrednovanje stavova. Primatelj obavijesti uvijek vrednuje primljene obavijesti kroz prizmu svojih prihvaćenih stavova. Budući da pošiljatelj i primatelj obavijesti imaju različita iskustva i različite stavove, dolazi do različitih procjena onoga što se porukom želi reći, (5) Vjerodostojnost izvora informacija.

Onaj tko prima poruku mora biti siguran u vjerodostojnost izvora obavijesti i taj stupanj povjerenja u izvor određuje odnos prema primljenoj poruci, što ne znači da sama poruka mora biti vjerodostojna, (6) semantički problem nastaje u razumijevanju pojedinih termina i simbola. Svaka profesija, struka i socijalna grupa uvijek komunicira svojim tokovima, frazama i izrazima kojima ne mogu komunicirati s drugim pojedincima ili grupama zato što bi za njih imali sasvim drugo značenje. Takav specijalni «jezik grupe» odražava stupanj grupne kohezije i dok se komunicira unutar grupe nema problema. Međutim, čim se takvim jezikom šalju poruke izvan grupe nastaju semantički problemi koji mogu dovesti do prekida u komunikacijskom sustavu, (7) Filtriranje informacija. Riječ je o obliku manipulacije s informacijama na određenoj točki gdje onaj koji treba poslati informaciju dalje po vlastitom nahođenju filtrira neke stvari koje mogu kasnije iskriviti informaciju i njezin smisao. Ovdje nije riječ o «filtriranju» policijskih informacija namijenjenih obavještavanju javnosti koje se javlja kao nužno zlo. Ali, i u ovom potonjem slučaju treba poštovati načelo istinitosti, pravovremenosti, objektivnosti i sl., (8) Vremenski tjesnac. To je značajna barijera u komuniciranju kada je riječ o kriminalistima, osobito kada je riječ o rukovoditeljima koji nemaju dovoljno vremena za pravo komuniciranje s podređenima. Zbog ovog čimbenika rukovoditelji traže kratke izvještaje (briefing), primaju izvještaje stojeći i sl. Takav pristup je s organizacijskog stajališta neprihvatljiv, jer rezultira kratkim, nerijetko nevješto sročnim informacijama koje ne odražavaju prave rezultate ili pravi smisao. To također ne utječe dobro na međuljudske odnose, (9) Preopterećenost ili pretrpanost komunikacijama i informacijama. Informatička tehnologija omogućava prikupljanje velikog broja informacija, ali ih istovremeno ne prerađuje u odgovarajućem obliku za pojedine razine komuniciranja i rukovođenja. Dolazi do «bombardiranja informacijama», što dovodi do prekida u informacijskom sustavu. Unapređivanje komunikacija u organizaciji stalni je zadatak rukovodne strukture i ona mora nastojati da «svi razumiju ono što moraju razumjeti.»

Kvalitete suvremenog kriminaliste

Pravilan izbor i pravilno školovanje kriminalističkih kadrova jedan je od najznačajnijih preduvjeta za uspješno suzbijanje kriminaliteta. Specifičnost službi koje se bave suzbijanjem zločina i naglašena opasnost od mogućih profesionalnih deformacija traži na strani kriminalista visoke standarde. Ti su

standardi različiti u različitim državama, ali kao općeprihvaćeni standardi kriminalista danas vrijede slijedeći standardi : (1) *Psihofizičke prirode* : u smislu tjelesne prikladnosti i pristojnog izgleda, fizičke kondicije, postojanja zdravih i funkcionalno dovoljno osjetljivih osjetila, dara dobrog zapažanja, dobrog pamćenja, sposobnosti kombiniranja, inteligencije, imaginacije, logičnog i razboritog načina razmišljanja koje omogućava pravilno rasuđivanje i odlučivanje, mirnoće i sposobnosti samosavladvavanja i u najsloženijim i neočekivanim situacijama, stalne tjelesne spremnosti (kondicioniranost) i sposobnosti brzog refleksnog djelovanja, iskustva, ustrajnosti, strpljivosti, mentalne sposobnosti i znanja za rukovodne djelatnosti, dozirana sumnjičavost itd., (2) *Karakterne osobine*: beskompromisno poštenje, bez upotrebe obmana i trikova, davanja lažnih obećanja ili obećanja koja se ne mogu ili ne smiju ispuniti, bez upotrebe prijetnji ili prisile radi iznude iskaza, nekorumpiranost, bez davanja koncesija motiviranih prijateljstvom, ljubavlju, razumijevanjem, energičnost i ustrajnost, samokritičnost i sposobnost primanja opravdane kritike, nepostojanje predrasuda po bilo kom osnovu i sl. Kriminalist mora biti hrabar, senzitivan i taktičan, (3) *Emotivne prirode* : sklonost i ljubav prema izabranom pozivu kriminaliste i poslu koja omogućava savladavanje svih napora, izlaganje opasnosti, kritici (opravdanoj i neopravdanoj) i sl., (4) *Poznavanje propisa i kriminaliteta* : dobar kriminalist mora poznavati zakonske i pod zakonske propise koje primjenjuje u svom radu, pravila kriminalistike i srodnih znanstvenih disciplina. Pravni propisi predstavljaju pravnu osnovu za rad kriminalista, a poznavanje postulata kriminalističke znanosti i drugih znanstvenih disciplina stručnu osnovu za rad kriminalista. Životno, konkretno poznavanje kriminaliteta, ljudi, društvenih odnosa, života uopće, temeljni je preduvjet za primjenu teoretskih znanja u praksi. Takvo znanje kriminalist može steći samo stalnim i upornim učenjem. To mu omogućava da bude «up to date». Poznavanje ljudi i psihologije, osobito kriminalističke psihologije (psihologija koja se primjenjuje unutar kriminalističke znanosti) nužan su uvjet za uspješno kriminalističko postupanje. Kriminalist mora biti dobar psiholog «zdravog razuma», mora se adekvatno izražavati, mora poznavati običaje i navike kriminalaca, njihov jezik, mora se koncizno pismeno izražavati itd. Katalog kvaliteta suvremenog kriminaliste je mnogo veći od navedenih kvaliteta, koje su date ilustracije radi. Posebno bi istakli potrebu depersonalizacije kriminalista u smislu njihove nepristranosti prilikom donošenja odluka. Oni se moraju osloboditi osobnih sklonosti, stavova,

predrasuda, strasti i posebnosti, a donošenje odluka mora se temeljiti na nepristranom gledanju na osobe, ljudske odnose i društvo u cjelini. De facto riječ je o obliku «personalizacije» sui generis u smislu takvog formiranja ličnosti kriminalista da oni u potpunosti prihvaćaju opće usvojena stanovišta u društvu. O navedenom treba voditi računa u procesu edukacije kriminalista.

Zaključna razmatranja

Kriminalistika danas egzistira kao samostalna znanost jer raspolaže vlastitim, općim i posebnim objektom proučavanja i istraživanja (spoznaje), jer ima specifičan pristup u proučavanju i istraživanju svojih objekata spoznaje i posebne samostalne metode i sredstva istraživanja (metodologija), ima svoju unutarnju strukturu, svoj pojmovni aparat, ima vlastite teorije, načela, fond sistematiziranog znanja u obliku pravila, koja na određenom području omogućavaju ostvarivanje novih znanstvenih spoznaja, otkrivanje novih, dosad nepoznatih činjenica i zakonitosti. Kriminalistika danas, je jedinstveni sustav principa, teorija i spoznajnih metoda. Njen vlastiti predmet proučavanja i istraživanja povezan je s praksom koji služi kao jedan od osnovnih kriterija istine. Zbog navedenog po nama kriminalistika ispunjava uvjete koji se danas traže za egzistenciju neke znanosti.

Kazneno materijalno i postupovno pravo nisu ni teorijska ni metodološka osnova za kriminalističku znanost. Kriminalistička znanost ne ostvaruje samo postupovne zadatke. Ona se bavi brojnim problemima koji su izvan kruga interesa kazneno postupovne znanosti. Kriminalistika ne proizlazi iz principa kaznenog postupovnog prava i ne pretpostavlja primjenu njegovih teoretskih principa. Drugo je pitanje što se pravila kriminalistike moraju primjenjivati u skladu s općim principima kazneno postupovnog prava, kada se primjenjuju u pred kaznenom i kaznenom postupku. U drugim slučajevima njihova primjena je ograničena zaštitom ljudskih prava i drugih ustavnih kategorija i kriminalističkom etikom. Kriminalistika ne polazi od teorijskih principa bilo koje kaznene znanosti, ona ima svoje vlastite teorijske principe. Zato i jest samostalna znanost.

Kriminalistika osim što je znanost je istovremeno i struka. Bitna karakteristika spoznajne djelatnosti u okvirima kriminalističke znanosti je njezina heurističnost. Društveni karakter kriminalističke znanosti dolazi do izražaja kroz

praktičnu primjenu njezinih postulata. Ona se javlja i kao praktična strana društvene djelatnosti. S tog stanovišta ona je i struka jer koristi znanstvene metode i vrši znanstveno utvrđivanje činjenica u vezi s rješavanjem konkretnih kriminalističkih problema i zadataka, dakle, ima svoju neposrednu praktičnu primjenu. To znači da posjeduje kompleks poslova i problema koje u okviru struke kriminalisti, kao stručnjaci moraju znati obavljati na profesionalnom stručnom nivou. Kriminalistička struka ima svoj vlastiti pristup problemima kriminaliteta i svoje metode rješavanja tih problema, čiju osnovu čine različite znanstvene metode.

Za kriminalističku znanost nije bitno kojoj nauci koja metoda ili spoznaja pripada, nego da li ta metoda može korisno poslužiti u rješavanju konkretnih kriminalističkih problema. Budući da obrazovanje za struku znači kondenziranje različitih znanstvenih spoznaja u smislu nekog znatno definiranog cilja, kriminalistička struka mora nužno biti multidisciplinarna.

Kriminalistička znanost predstavlja svojevrsni kondenzat svega pozitivnog u znanstvenom i iskustvenom smislu. Istovremeno ona, u odnosu na kaznenopravne znanosti, uslijed svog dinamičkog karaktera može bolje da prati ekspanzivne tokove modernih znanosti, osobito u tehničkim područjima. Pravila kriminalističke znanosti omogućavaju da se pravna dogma učini životnijom, da ju se prožme duhom novog vremena, novom tehnologijom, novim znanstvenim dometima, koji konstantno mijenjaju sliku današnjice. Omogućavajući transmisiju brojnih raznovrsnih dostignuća znanosti i razvijajući uvjete za njihovu primjenu u oblasti kazneno pravnih znanosti, kriminalistička znanost na tom planu danas daje veliki doprinos. Bez primjene pravila kriminalističke znanosti norme kaznenog postupovnog prava (ali i materijalnog) ne mogu doći u pravu funkciju koju im je namijenio zakonodavac. One «ostaju mrtvo slovo na papiru.»

Pravna znanost i kriminalistička znanost počivaju na dva principijelno različita misaona procesa. Pravno mišljenje je primarno ocjenjivanje. Primjena prava slijedi iz jednog reda u ocjenjivanju. Norme koje u tom smislu postoje dovode do primjene prava. U praksi se pogrešno misli da je kriminalistički misaoni rad vezan uz otkrivanje i dokazivanje kaznenih djela relativno jednostavan. Smatra se da je dovoljno imati otvorene oči, zdrav razum i iskustvo da se razjasni sporno činjenično stanje. Baš na tom planu se griješi. Povezivanje normativno

pravnog mišljenja i činjenično znanstvenog kriminalističkog mišljenja otežano je time, što se u osnovi dva različita mišljenja moraju dovesti u međusobnu vezu. Pored toga unutar kriminalističke znanosti postoje različita područja tehničkog, prirodno-znanstvenog, medicinskog, psihološkog, sociološkog porijekla i sl. Time na strani pravne znanosti nastaje u odnosu na primjenu pravila kriminalistike neutemeljen strah od diletantizma i time do udaljavanja značajnog znanstvenog područja u primjeni prava, primarno kaznenog. Guranjem kriminalističke znanosti u područje naučne policije i policijske prakse koja tendencija još uvijek postoji kod onih koji ne vladaju znanjima koja se tretiraju u ovom radu, dolazi de facto do jačanja kaznenog progona izvan prava i do osiromašenja kaznenog pravosuđa.

Kriminalističku znanost treba demistificirati i kod krivičara djelovati u pravcu da prihvate u praksi provjerenu spoznaju da se pouzdano izvođenje dokaza i njihovo ocjenjivanje, kao krucijalno pitanje kaznenog postupka i utvrđivanja istine, može ostvariti samo na podlozi spoznaja kriminalističke znanosti. Pri tome treba imati u vidu da se odnos između kaznenopravne znanosti i kriminalistike ne ostvaruje samo pravnim, već i kriminalističkim kategorijama.

Summary

This article deals with criminalistics as a science, a correlation of criminalistics, criminal law and criminology, the subject of criminalistics as well as with its tasks and function, its methodology and structure, its role in fighting crime, the ethics and education of the criminalists, and the qualities of a modern criminalist.

Key words: criminalistics, structure of criminalistics, methodology and ethics of criminalistics.

Popis korištene literature

1. Adler, F. : Criminology, New York, McGraw-Hill Inc. 1991.
2. Aleksić, Ž. : Prevencija kriminaliteta i kriminalistika, Zbornik radova policijske akademije, beograd, 2002.
3. Bayer, V. : Kazneno procesno pravo-odabrana poglavlja, Zagreb, 1995 (priredio prof. dr. D. Krapac),
4. Bayer, V. : Jugoslavensko krivično procesno pravo, knjiga I. Zagreb, 1977.
5. Bashinski, J. S. : Criminalistics : an emerging professional, Journal of the forensic science and society, Vol. 29. br. 1. siječanj-veljača, 1989.
6. Belkin, R. S. : Obščaja teorija kriminalistiki v uslovijah naučno-tehničkoj revolucii, Sovetskoe Gosudarstvo i Pravo, broj 5. Moskva, 1977.
7. Black's Law Dictionary, 6th ed. St. Paul, 1991.
8. Bohigian, H. : Higher education for police officers, The Police Journal, Vol. 52., br. 2., London, travanj-lipanj, 1979.
9. Califana, A. L.-Levkov, J. S. : Criminalistics for law enforcement officer, Ms Graw-Hill Book Company, New York, 1978.
10. Cunliffe, F.-Piazza, P. B. : Criminalistics and scientific investigation, Prentice-Hall Inc. Englewood Cliffs, New Jersey, 1980.
11. Dimitrijević, D. : Kriminologija i krivični postupak, JRKK, br. 4., 1968.
12. Diener, E. i dr. : Role playing in police training, The Police Journal, Vol. XLIL br. 4. London, listopad-prosinac, 1976.
13. Dvoršek, A. : Značaj kriminalističke strategije za prevenciju kriminaliteta, Zbornik radova policijske akademije, Beograd, 2002.
14. Feldman, P. : The psychology of crime, Cambridge, 1993.
15. Geerds, F. : Kriminalistik, Lübeck, 1987.
16. Grimshaw, R.- Jefferson, T. : Interpreting police work, London, 1987.
17. Gross, H.-Geerds, F. : Handbuch der kriminalistik, Bd. I. I II. 10 Aufl., Berlin 1978.
18. Hampton, C. : Criminal procedure, 3rd ed. London, 1982.
19. Hartman, J. : Criminalistics : a profession without professionals ? Journal of the forensic science and society, Vol. 29. br. 1. 1989.

20. Horvatić, Ž.-Novoselec, P. : Kazneno pravo opći dio, Zagreb, 2001.
21. Klink, M.-Kordus, S. : Kriminalstrategie Stuttgart, 1986.
22. Knight, B. : Ethics and discipline in forensic science, *Journal of the Forensic Science Society*, Vol. 29. br. 1. siječanj-veljača, 1989.
23. Marković, T. : Kriminalistika, Zagreb, 1977.
24. Makra, A. : Odnos između načela krivičnog postupka i načela kriminalistike, Priručnik, Zagreb, br. 4. 1982.
25. Makra, A. : Krivični postupak i kriminalistika, poseban otisak iz Zbornika Pravnog fakulteta u Rijeci, 1980.
26. Makra, A. : Organi unutrašnjih poslova i zakon o krivičnom postupku, studija, Zagreb, 1989.
27. Maver, D. : Kriminalistika, Ljubljana, 1997.
28. Modly, D. : Nauka i stručnost u službi pravde, Priručnik, br. 6. Zagreb, 1986.
29. Modly, D. : Kriminalistika kao nauka, Pravna misao, broj 7-8, srpanj-kolovoz, Sarajevo, 1999.
30. Modly, D. : Organi unutrašnjih poslova i primjena člana 154. ZKP-a, Zagreb, 1990. monografija.
31. Modly, D. : Kriminalistička tehnika u funkciji službe unutrašnjih poslova, Priručnik, br. 3. Zagreb, 1979.
32. Modly, D. : kriminalistički aspekti pretprocesne djelatnosti organa unutrašnjih poslova, Naša Zakonitost, Zagreb, br. 3. 1989.
33. Modly, D. : Priručni kriminalistički leksikon, Sarajevo, 1998.
34. Modly, D.-Korajlić, N. : Kriminalistički rječnik, Tešanj, 2002.
35. O'Hara, C. E.- Osterburg, J. W. : An introduction to criminalistics, Indiana University Press, Bloomington/Lodon, 1949.
36. O'Hara, C. E. : Fundamentals of criminal investigation, Charles C Thomas-Publisher, Springfield, Illinois, 1971.
37. O'Hara, C. E.-Osterburg, J. W. An introduction to criminalistics, New York, 1960.
38. O'Hara, C. E.-O'Hara, G. : Fundamentals of criminal investigation, 6th ed. Springfield, 1994.
39. Pavišić, B. : Uvod u kriminalistiku, Zagreb, 2002.
40. Pavišić, B.-Modly, D. : Kriminalistika, Rijeka 1999.
41. Pavišić, B. : Pretprocesna aktivnost, Hrvatski ljetopis kazneno pravo i praksu, br. 1. 1994. Zagreb.
42. Peters, K. : Kriminalistika i krivično pravosuđe, *Archiv für Kriminologie*, sv. 173. br. 1. i 2. Lübeck, 1984., (prijevod, Zagreb, 1985.)

43. Pfister, W. : Prilog kriminalističkom misaonom procesu, Izbor, br. 1. 1981., Zagreb.
44. Petz, B. : Metodologija istraživanja sigurnosnih pojava (skripta), Zagreb, MUP RH, 1996.
45. Pfister, W. : Pojam, sadržaj i značenje kriminalistike u sistemu krivične znanosti, Kriminalistik, br. 8-9., 1979.
46. Radošević, D. : Znanost i struka, Sveučilišni Vjesnik, Zagreb, 1987.
47. Souchon, H. : Policija i primjena krivičnih propisa, International Criminal Police Review, 35 godište, br. 341., Paris, listopad, 1980.
48. Svensson, A. i dr. : Technique of crime scene investigation, Elsevier, New York, 1981.
49. Šaver, B. M. i Vinberg, A. I. : Kriminalistika, Beograd, 1947.
50. Tappolèt, J. A. : Les problemes de la criminalistique moderne, Revue Internationale de Criminologie et de Police Technique, Vol. 35. Geneve, travanj-lipanj, br. 2., 1982.
51. Vodinelić, V.-Aleksić, Ž. : Kriminalistika, Zagreb, 1990.
52. Vodinelić, V. : Kriminalistika u sistemu znanosti, Priručnik br. 1., Zagreb, 1989.
53. Vodinelić, V. : Taktički načini i krivično procesno pravo, Glasnik Pravnog fakulteta u Kragujevcu, 1985.
54. Vodinelić, V. : Otkrivanje i dokazivanje-kriminalistika I i II Skoplje, 1985.
55. Weston, P. B. i Wells, K. M. : Criminal investigations-basic perspectives, Prentice Hall, New Jersey, 1990.
56. Windelsham, L. : Responses to crime, Oxford, 1987.
57. Zander, M. : The investigation of crime, The Criminal Law Review, travanj 1979.

Borislav PETROVIĆ¹

Hitne istražne radnje u svjetlu historijsko-pravne analize²

Urgent investigation in the light of historical-legal analysis

1. Uvod

Jedan od ciljeva istorijsko-pravne analize ogleda se u provjeri ispravnosti i dosljednosti naših pozitivno-pravnih rješenja iz oblasti hitnih (anticipiranih) istražnih radnji pretresanja stana i osoba, privremenog oduzimanja predmeta, uviđaja i vještačenja. Na taj način biti ćemo u prilici da argumentovano sagledamo neke prednosti, ali i nedostatke naših zakonskih rješenja, pogotovo što je Zakon o krivičnom postupku Federacije BiH donesen tek prije četiri godine. Pored toga, ovakva uporedna analiza aktuelna je i zbog toga što je u našoj zemlji u toku krivičnopravna reforma, gdje se upravo na krivičnoprocesnom planu predviđaju značajne izmjene i dopune. Sama po sebi ta činjenica ukazuje da se neka pozitivna zakonska rješenja nisu u sudskoj praksi pokazala najcjelishodnijim. Tako ćemo primjenom istorijsko-pravnog metoda³ nastojati osvjetliti neke uslove i uzroke nastanka i razvoja pojedinih pozitivnih zakonskih rješenja koja se odnose na ove četiri hitne istražne radnje.

¹ Dr. sci., Viši asistent Pravnog fakulteta u Sarajevu

² Ova problematika predstavlja segment doktorske disertacije pod naslovom «Kriminalistički sadržaji anticipiranih istražnih radnji iz područja kriminaliteta vezanog uz drogu» odbranjene na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu, dana 05. septembra 2002. godine.

³ Stanojčić, I. (1982). *Komparativno-istorijski metod*, u: Pečujlić, M. *Metodologija društvenih nauka*. Beograd: Savremena administracija, str. 462. Ova vrsta istraživanja, tzv. "udaljeno poređenje", odnosi se na traženje onog što je slično, zajedničko u izučavanim pojavama i procesima posmatranim u njihovoj istorijskoj dimenziji.

2. Istorijsko-pravni metod

Uporedno-pravna analiza primjenom istorijsko-pravnog metoda pokazuje da u zakonima Bosne i Hercegovine⁴, Hrvatske⁵, Srbije⁶, Crne Gore⁷, Kraljevine Jugoslavije⁸, te Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ)⁹ i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ)¹⁰ rješenja iz oblasti hitnih istražnih radnji imaju mnoge zajedničke karakteristike. Pri tome, istorijski razvoj našeg krivičnog procesnog zakonodavstva možemo podijeliti u tri etape: prva, u koju spadaju zakoni Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Knjažestva Srbije i Crne Gore iz devetnaestog stoljeća, druga, u koju spada zakon Kraljevine Jugoslavije, i treća, u koju spadaju zakoni bivše Jugoslavije, počev od Zakonika o krivičnom postupku iz 1948. godine, zatim Zakona o krivičnom postupku iz 1954. godine, koji je mjenjan i dopunjavan 1960., 1962., 1965., 1967., 1970. i 1973. godine te Zakona o krivičnom postupku SFRJ iz 1976., koji je značajnije izmjenjen i dopunjen 1985. godine.

Zakoni koje smo svrstali u prvu fazu karakteristični su po tome što pripadaju državama koje su kasnije ujedinjene u Kraljevinu Jugoslaviju i, naravno, što je među njima i zakon tadašnje Bosne i Hercegovine. Naprotiv, zakoni koje smo svrstali u drugu i treću fazu, karakteristični su po tome što predstavljaju istorijski slijed nastanka i razvoja krivičnog procesnog prava Jugoslavije, počev od Kraljevine Jugoslavije, pa sve do raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i ponovnog stvaranja samostalnih država, među kojima i Bosne i Hercegovine. Našom komparativno-istorijskom analizom biti će obuhvaćeni oni zakoni, kao i njihove izmjene i dopune, koji su značajni u odnosu na problematiku hitnih istražnih radnji pretresanja, privremenog oduzimanja predmeta, uviđaja i

⁴ Kazneni postupnik za Bosnu i Hercegovinu, od 31.08.1880. godine.

⁵ Kazneni postupnik Hrvatske, od 17.05.1875. godine.

⁶ Zakonik o postupku sudskom u krivičnim delima, za Knjažestvo Srbiju, od 10.04.1865. godine.

⁷ Zakon o postupku sudskom u krivičnim djelima, za Crnu Goru, od avgusta 1896. godine.

⁸ Zakonik o sudskom krivičnom postupku Kraljevine Jugoslavije, od 16.02.1929. godine, sa izmjenama i dopunama u Sudskom krivičnom postupku Kraljevine Jugoslavije, od 09.10.1931. godine.

⁹ Zakonik o krivičnom postupku Federativne Narodne Republike Jugoslavije, od 01.01.1954. godine.

¹⁰ Zakon o krivičnom postupku Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, od 24.12.1976, sa izmjenama i dopunama iz 1985. godine.

vještačenja. Tako ćemo govoriti o zakonima iz prve i druge faze historijskog razvoja, a u pogledu zakonodavnog kontinuiteta poslije drugog svjetskog rata govorit ćemo o ZKP FNRJ iz 1954., uz kraći osvrt na ZKP iz 1948., zatim ZKP SFRJ iz 1976. sa stanjem iz 1992. godine.

2.1. Krivičnoprocesno zakonodavstvo Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Knjažestva Srbije i Crne Gore

Ovom prilikom neće se vršiti komparativna analiza svih odredaba vezanih za hitne istražne radnje, već samo onih koje su, po našem mišljenju, posebno značajne u odnosu na rješenja pozitivnog ZKP FBiH. Dakle, pored opštih napomena i načelnog osvrta na tadašnja zakonska rješenja, naša pažnja biti će posvećena samo pojedinim odredbama, i to onim koje se tiču hitnih istražnih radnji.

Tako su, sva četiri zakona o krivičnom postupku poznavali šest istražnih radnji koje, uz nešto različite nazive, imaju dosta sličnosti sa našim pozitivnim zakonom. To su pretresanje, privremeno oduzimanje predmeta, uviđaj, vještačenje, ispitivanje svjedoka i ispitivanje okrivljenika. Interesantno je da se u Zakonu o postupku sudskom u krivičnim djelima za Crnu Goru, pod naslovom Vještački pregled podrazumijevalo provođenje vještačenja i uviđaja, tj. "vještačkog uviđaja", kako je u zakonu navedeno.

Kada su, pak, u pitanju hitne istražne radnje, onda treba reći da u zakonskim odredbama to pitanje nije regulisano na identičan način. Naime, jedino se u Kaznenom postupniku Hrvatske (čl. 81.) govori da državni odvjetnik (tužilac) može narediti vlastima sigurnosti (policiji) da prije istražnog postupka provedu očevid (uviđaj) i premetačinu (pretresanje), ukoliko sudbene osobe nisu u mogućnosti da provedu te istražne radnje, a potrebno je postupati bez oklijevanja (hitno). Mada nije bilo izričito propisano, ali tumačenjem zakonskih odredaba koje se odnose na istražne radnje i pretkrivični postupak smatramo da su se pored uviđaja i pretresanja mogle provoditi i radnje vještačenja i privremenog oduzimanja predmeta. Do takvog zaključka dolazimo jer se pretresanje poduzima upravo zbog pronalaska i oduzimanja predmeta krivičnog djela, ili osoba, a uviđaj i vještačenje su bili predviđeni kao jedna

istražna radnja pod naslovom "Ob očevidu i o vještacih"¹¹. Dakle, praktično se radilo o uviđaju prilikom kojeg su prema potrebi angažovani vještaci.

Kada su u pitanju preostala tri zakonodavstva, ne govori se konkretno o hitnim istražnim radnjama, ali se u vidu generalnih klauzula predviđa mogućnost pred-izviđaja od strane policije (Srbija), isljeđenja (Crna Gora) i potrebite istrage (BiH), ukoliko postoji pogibelj skopčana sa odgodom (opasnost od odgađanja, odnosno hitnost). S obzirom na zakonske odredbe o istražnim radnjama, može se zaključiti da bi pod predviđenim generalnim klauzulama trebalo podrazumijevati uviđaj i pretresanje, a kako je zajedno sa tim radnjama ili u neposrednoj vezi s njima regulisana i materija vještačenja i privremenog oduzimanja predmeta, onda, po našem mišljenju, i te radnje¹². Pri tome, po hrvatskom i srbijanskom zakonu, uviđaj je mogla provoditi i policija, a u zakonima Bosne i Hercegovine i Crne Gore, to je bilo u nadležnosti suda.

Našu pažnju posebno je privukla jedna odredba koja se odnosi na uslove pod kojima se mogao poduzimati uviđaj (očevid). Naime, u zakonima tih zemalja, prilikom vršenja uviđaja bilo je predviđeno obligatorno prisustvo dva sudska svjedoka. Ovakva odredba čini nam se veoma prihvatljivom, s obzirom na značaj uviđaja u krivičnom postupku uopšte. Tu, prije svega, mislimo na postupak otkrivanja, prikupljanja, fiksiranja i osiguranja predmeta i tragova prilikom vršenja uviđaja i od čega, veoma često, može zavisiti ishod budućeg krivičnog postupka. Prisustvo svjedoka vršenju tako važne istražne radnje, kakav je uviđaj, uveliko doprinosi zakonitosti, ali i javnosti rada suda, odnosno policije. Kada to uporedimo sa našim pozitivnim zakonskim rješenjem onda smo mišljenja da bi to bilo veoma

¹¹ V. Odsjek treći, paragraf 107. – 129. Kaznenog postupnika Hrvatske iz 1875.

¹² U Kaznenom postupniku za BiH govori se o Očevidu i o vještacih, kao jednoj istražnoj radnji (glava deseta), te o Preiskivanju kućah i osobah i o zaustavi, kao drugoj istražnoj radnji (glava jedanaesta). U Zakoniku o postupku sudskom u krivičnim djelima za Knjažestvo Srbiju govori se o Sudskom uviđaju, koji može biti prost i složen. Složen je onaj sudski uviđaj kada se za saznanje nečega, pored sudije i vještaci upotrebljavaju (Dio četiri, odjeljak dva). Također, u posebnom odjeljku predviđena je istražna radnja Pretres kuće i uzapćenje artija (Dio tri, odjeljak tri). Najzad, u Zakonu o postupku sudskom u krivičnim djelima za Crnu Goru predviđene su, također dvije istražne radnje i to O vještačkom pregledu (glava sedma) i O istraživanju po kući, pretresu stvari i lica i uzapćivanju pisama (glava osma). Odredbama o vještačkom pregledu regulisan je i uviđaj, koji je u drugom planu u odnosu na vještačenje.

cjelishodno rješenje. U prilog tome ide i zakonska odredba o svjedocima prilikom pretresanja. U tom smislu ne vidimo gotovo nikakvu razliku u pogledu krivičnoprocesnog značaja tih radnji, pa samim tim i potrebe za svjedocima prilikom njihovog provođenja.

Što se tiče ostalih zakonskih rješenja, vezanih za istražne radnje, onda treba reći da ona imaju izvjesnih sličnosti sa današnjim. Primjetno je da tim zakonima nije bila predviđena posebna istražna radnja koja se odnosila na postupanje sa sumnjivim stvarima. Međutim, analizom odredaba koje se odnose na privremeno oduzimanje predmeta, može se zapaziti da je obuhvaćeno i postupanje sa sumnjivim stvarima, odnosno predmetima koji se pronađu, npr., pretresanjem, a nisu u vezi sa predmetom konkretnog pretresanja. Sasvim je logično da se i takvi predmeti privremeno oduzimaju radi provjere njihovog porijekla i eventualne veze sa određenim krivičnim djelom¹³. Naravno, ta odredba nije identična današnjoj, ali se može dovesti u vezu s njom.

2.2. *Zakonik o sudskom krivičnom postupku Kraljevine Jugoslavije*¹⁴

Zakonikom o sudskom krivičnom postupku Kraljevine Jugoslavije (u daljnjem tekstu *Zakonik*) nominalno su bile propisane četiri istražne radnje, ali se u poređenju sa današnjim stanjem bez sumnje radilo o šest. Naime, pretresanje stana i osoba i uzapćenje bili su predviđeni pod jednim naslovom, kao i sudski uviđaj i vještaci. Smatramo da se u ovim slučajevima nesumnjivo radilo o četiri, a ne dvije istražne radnje, kakav zaključak se može izvući i tumačenjem zakonskih odredbi. Prema tome, pomenuti zakon poznao je sljedeće istražne radnje: 1) pretresanje stana i osoba, 2) uzapćenje (privremeno oduzimanje predmeta), 3) ispit okrivljenog, 4) ispit svjedoka, 5) sudski uviđaj i 6) vještačenje.

Kao i kod prethodnog naslova, i ovom prilikom ćemo se osvrnuti samo na odredbe koje se odnose na hitne istražne radnje.

¹³ V. čl. 125. Kaznenog postupnika za BiH i čl. 135. Kaznenog postupnika Hrvatske;

¹⁴ Ovaj *Zakonik* donesen je 16.02.1929., a stupio je na snagu 01.01.1930. godine. Dopunjen je 09.10.1931.godine. Kao osnova za njegovu izradu poslužio je Kazneni postupnik Hrvatske, od 17.05.1875. godine. V. *Ogorelica, N. (1929). Zakonik o sudskom krivičnom postupku. Zagreb, str. 15. i dalje.*

U tom smislu, a kao važnu činjenicu, ističemo veoma naglašenu ulogu državnog tužioca u krivičnom progonu, što je značajan zaokret u odnosu na zakone o kojima smo prethodno govorili. To je posebno došlo do izražaja u pripremnom postupku¹⁵, prilikom provođenja izviđaja. Izviđaji su se sastojali u izvršavanju posebnih krivičnoprocesnih radnji u svrhu da se sačuvaju potrebne osobe ili predmeti, ali i u izvršavanju dokaznih radnji, kao što su sudski uviđaj, ispitivanje vještaka, ispitivanje svjedoka, ispitivanje okrivljenog i prikupljanje isprava. Njihova svrha je, dakle, da se pribave potrebni dokazi za rješavanje pitanja, da li će se uopšte pokrenuti krivični postupak i protiv koga¹⁶. Prema odredbama paragrafa 91. do 96. predmetnog Zakonika, državnom tužiocu se podnose ili dostavljaju prijave o izvršenim krivičnim djelima a on je bio dužan da ih cijeni i preduzima izviđaje, tj. neophodne mjere u cilju razjašnjenja prijavljenog djela i donošenja odluke o pokretanju krivičnog postupka, iz čega nedvojbeno proizilazi da je on centralna ličnost, odnosno glavni organ u izviđajima¹⁷. Takva ovlaštenja prema ranijim zakonima imao je istražni sudija. Prema tome, nova ovlaštenja državnog tužioca, bez sumnje su predstavljala veliko poboljšanje krivičnog postupka Kraljevine Jugoslavije u odnosu na prethodna rješenja. To je, nadalje, proizilazilo i iz pravne prirode samih izviđaja. Prema zakonskim odredbama svi izviđaji mogli su se podijeliti na tužilačke, sudske i policijske, iz čega proizilazi da je i tužilac mogao vršiti izviđaje¹⁸.

U pogledu tužilačkih izviđaja potrebno je reći sljedeće. Prema paragrafu 101. Zakonika, državni tužilac nije mogao sam vršiti istražne radnje, već je mogao istražnom sudiji stavljati prijedloge za izvršenje pojedinih istražnih radnji. Međutim kada su u pitanju izviđaji, tj. postupanje u pripremnom postupku, prije istrage, onda je situacija bila nešto drukčija. Naime, prema paragrafu 92. Zakonika, državni tužilac je mogao zahtijevati provođenje izviđaja od istražnog sudije, sreskog sudije ili policijske vlasti. Ali, pored toga, tužilac je mogao saslušati

¹⁵ Pripremni postupak po svemu je adekvatan današnjem pretkrivičnom postupku. Radi se, dakle, o postupanju po saznanju za izvršeno krivično djelo za koje se goni po službenoj dužnosti, a prije pokretanja istrage. V. čl. 89. do 96. Zakona o sudskom krivičnom postupku Kraljevine Jugoslavije.

¹⁶ Dolenc, M. (1933). Teorija sudskog krivičnog postupka za Kraljevinu Jugoslaviju. Beograd, str. 180.

¹⁷ Čubinski, M. (1933). Naučni i praktični komentar Zakonika o sudskom krivičnom postupku Kraljevine Jugoslavije. Beograd, str. 215.

¹⁸ Heingsberg, L. (1934). Osnovni propisi sudskog krivičnog postupka. Zagreb, str. 149, 150.

osobu koja je prijavila krivično djelo i druge osobe u vezi sa konkretnim slučajem, te odrediti privremeno zadržavanje pisama, telegrama i drugih pošiljki, dok ne stigne naredba istražnog sudije. U takvim slučajevima, kako ističe Dolenc, nedvojbeno se radilo o izviđajima državnog tužioca¹⁹.

Kada su u pitanju sudski izviđaji, onda su bile moguće dvije situacije, prva, kada se oni provode na zahtjev državnog tužioca, i druga, kada se oni provode samoinicijativno od strane suda. U prvom slučaju, državni tužilac u svom zahtjevu naznačava pravac sudskih izviđaja, okolnosti koje se trebaju izviditi, a mogao je naznačiti i pojedine službene radnje, koje je smatrao potrebnima da se izvrše, te pojedina pitanja o kojima treba saslušati izvjesnu osobu, dok je nadležni sudija sam odnio na način njihovog provođenja (paragraf 92. Zakonika).

Najzad, kada su u pitanju policijski izviđaji, onda u teoriji nalazimo stav da je državni tužilac, po pravilu, izviđaje zahtijevao od policijske vlasti²⁰. Takvo stanovište može se temeljiti upravo na tehničkoj opremljenosti i operativnosti policije, kao i činjenici da je to državni organ koji je u najneposrednijoj permanentnoj vezi sa građanima pa je u prilici da prvi dozna za izvršeno krivično djelo. Samim tim, policija je u mogućnosti da najefikasnije postupa u skladu sa načelom brzine, što je veoma bitno kod osiguranja predmeta i tragova krivičnog djela, ali i hvatanja učinilaca. Osim toga policija raspolaze sa brojnim instrumentima legitimne prinude.

Nadalje, u skladu sa paragrafom 93. Zakonika, policija je mogla, izuzetno, izvršiti uviđaj²¹ i pretresanje stana i osoba u slučajevima neodložne potrebe, ako sudija nije u mogućnosti da izvrši te radnje. U tom slučaju, očigledno se radilo o hitnim istražnim radnjama. Međutim, da bi zapisnici o uviđaju i

¹⁹ Dolenc, M., Teorija..., o. c., str. 179. Tako i Heingsberg, L., *ibid.*, str. 149.

²⁰ Heningsberg, L., *ibid.* Tako i Čubinski, M., o. c., str. 227. Autor navodi da će se državni tužilac kad god je to moguće, u pravilu, obratiti policijskim vlastima za obavljanje informativnih ili prethodnih izviđaja.

²¹ Paragrafom 181 Zakonika bilo je predviđeno da se uviđaj vrši u prisustvu dva svjedoka, čime je nastavljen kontinuitet ranijih zakona, odnosno zakona zemalja čiji je sljedbenik Kraljevina Jugoslavija. Međutim, Zakonom o izmjenama i dopunama u sudskom krivičnom postupku, od 09.10.1931. godine, ta odredba je novelirana, pa je glasila: "ako istražni sudija smatra za potrebno ili ako to traži okrivljenik, na uviđaj će se pozvati dva sudska svjedoka". Mišljenja smo da je odredba o fakultativnom prisustvu svjedoka uviđaju bilo cjelishodnija. Treba polaziti od mnogobrojnih načela postupanja, ali i od nezavisnosti i povjerenja koje imaju državni organi.

pretresanju mogli biti dokazi na sudu, bilo je potrebno da ih odobri (kolacionira) nadležni istražni sudija. Pri tome, istražni sudija je morao ispitati potpunost takvih zapisnika, a pored njihove potvrde (odobrenja) mogao je narediti obnovu ili dopunu policijskog postupanja, odnosno provedene istražne radnje.

Bez obzira na razloge kojima se zakonodavac tada rukovodio, smatramo cjelishodnijim rješenje u pozitivnom ZKP FBiH, prema kojem se odobrenje ima dati prije poduzimanja određene istražne radnje (uviđaj ili vještačenje), a ne vršiti naknadnu verifikaciju zapisnika o već izvršenoj istražnoj radnji. S obzirom da su i tada i danas razlozi za postupanje policije bili slučajevi hitnosti, odnosno opasnosti od odlaganja, onda je logično da istražni sudija, ukoliko ne može odmah pristupiti provođenju određene istražne radnje, istu povjeri policiji. Naravno, uslov je da zapisnik o poduzetoj radnji treba imati istu dokaznu snagu kao da je u pitanju postupanje istražnog sudije. Ukoliko je zakonodavac želio osigurati kontrolu zakonitosti postupanja, onda smatramo da je trebao predvidjeti prethodno odobrenje, a ne naknadnu verifikaciju zapisnika ili pak obnovu ili dopunu istražne radnje. Našu konstataciju temeljimo na činjenici da je gotovo nemoguće ponoviti ili dopuniti uviđaj i pri tome postići njegov primarni i osnovni cilj, iz prostog razloga što je mjesto događaja utoliko izmjenjeno da je moguća samo rekonstrukcija događaja, a nikako uviđaj.

Za razliku od ZKP FBiH, Zakonik je predviđao da pretresanje, u pravilu, vrši istražni sudija sam ili sudski činovnik, ili organ javne sigurnosti. Kao što je već rečeno, policija je izuzetno mogla i sama po sopstvenom nahođenju izvršiti pretresanje. Kada je u pitanju naređivanje pretresanja, to je, u pravilu, vršio istražni sudija, a izuzetno, u slučaju hitnosti i državni tužilac.

2.3. Zakon o krivičnom postupku Federativne Narodne Republike Jugoslavije iz 1948. godine²²

Glavom XII ZKP FNRJ iz 1948. godine bio je propisan postupak isljeđenja koji se sastojao od izviđaja i istrage (čl. 108. st. 1.). Zajedničko za izviđaj i istragu jeste što su imali isti cilj, a to je utvrđivanje "da li je i koje krivično djelo učinjeno, ko je učinilac i postoje li pretpostavke za njegovo gonjenje, kao i da se prikupe potrebni dokazi i ustanove činjenice koje su od važnosti za utvrđivanje krivične odgovornosti i stepena društvene opasnosti

²² Ovaj zakon je objavljen u "Službenom listu FNRJ" br. 97, od 06.1948.g.

djela i učinioca" (čl. 107.). Razlike između izviđaja i istrage sastojale su se u sljedećem: (a) "Izviđaj se pokretao kad je postojala opravdana sumnja da je krivično djelo učinjeno bez obzira da li je učinilac poznat" (čl. 123. st. 1.), dakle i protiv nepoznatog učinioca, dok se "Istraga mogla pokrenuti samo protiv određene osobe kad postoji opravdana sumnja da je ona izvršila teško krivično djelo" (čl. 128. st. 1.); (b) Razlika je, dakle, bila i u težini izvršenog djela zbog kojeg je trebalo pokrenuti isljeđenje, jer je u stavu 2. člana 123. bilo predviđeno da se isljeđenje završava izviđajem kada su u pitanju lakša krivična djela, dok se istraga pokretala samo za teška krivična djela; (c) Takodjer, provođenje izviđaja (prethodnog postupka) bilo je u kompetenciji javnog tužioca ili isljednog organa, s tim što isljedni organ nije mogao provoditi izviđaje bez nadzora javnog tužioca (čl. 124.), dok je istragu, po rješenju javnog tužioca, provodio javni tužilac, islednik javnog tužioca ili ovlaštenu islednik UDB-e (Uprava državne bezbjednosti, odnosno tajna policija), a ostali isljedni organi (istražni sudija i organi unutrašnjih poslova) samo po ovlaštenju javnog tužioca (čl. 129.).

ZKP FNRJ iz 1948., predviđao je, u Glavi XIV, sljedeće isljedne radnje: (a) Pretresanje stana i osobe. Oduzimanje predmeta. Postupak sa sumnjivim stvarima (čl. 146. – 155.), (b) Ispitivanje okrivljenog (čl. 156. – 163.), (c) Ispitivanje svjedoka (čl. 164. – 171.) i (d) Uviđaj i vještaci (čl. 172. – 179.). Bez obzira što su isljedne radnje svrstane u četiri podnaslova, smatramo da se u stvarnosti radilo o šest radnji, i to: pretresanje stana i osobe, oduzimanje predmeta, postupak sa sumnjivim stvarima, ispitivanje okrivljenog, ispitivanje svjedoka, uviđaj i vještačenje. Tumačenjem čl. 108. st. 2., prema kojem se "ako je istrazi prethodio izviđaj, isljedne radnje obavljene u izviđaju ne moraju ponoviti", proizilazi da isljedne radnje obavljene u izviđaju i u istrazi imaju istu dokaznu vrijednost. Ako tome dodamo činjenicu da se isljeđenje završavalo izviđajem kada su u pitanju lakša krivična djela (čl. 123. st. 2.), onda je praktično nemoguće govoriti o hitnim isljednim radnjama, jer su se sve mogle poduzimati i u izviđaju i u istrazi. Uostalom, i sam naziv 'isljedne' a ne istražne govori u prilog tome.

U odnosu na današnja rješenja primjetne su određene razlike kod pojedinih istražnih radnji. Tako je prema čl. 146. bilo predviđeno da se "Pretresanje stana i ostalih prostorija okrivljenog ili druge osobe može poduzeti kad se očekuje da će se okrivljeni pretresanjem uhvatiti ili da će se pronaći tragovi krivičnog djela ili da će se pronaći predmeti važni za isljeđenje".

Nadalje, "Pretresanje osobe može se poduzeti kad se očekuje da će se njezinim pretresanjem pronaći predmeti važni za isljeđenje". Smatramo da je 'očekivanje' mnogo manji stepen sumnje od 'vjerovatnoće' da će se ostvariti cilj pretresanja, što upućuje na zaključak da se radilo o fleksibilnijoj odredbi nego što je to danas slučaj. Također, za razliku od današnje situacije, pretresanje je naređivao javni tužilac ili isljedni organ pismenom naredbom (čl. 147. st. 1.), a kada je postojala opasnost da će gonjena osoba pobjeći ili da će se prikriti tragovi krivičnog djela ako bi se čekalo na donošenje naredbe nadležnog organa, naredbu su mogli donijeti i pripadnici narodne milicije (čl. 147. st. 2.). Najzad, odredbom čl. 150. st. 3. bilo je predviđeno obligatorno prisustvo svjedoka pretresanju u svim slučajevima. Pretresanje bez svjedoka, dakle, zakon nije dozvoljavao.

Odredbe o privremenom oduzimanju predmeta, postupanju sa sumnjivim stvarima, ispitivanju okrivljenog i ispitivanju svjedoka nisu imale značajnije razlike u odnosu na današnja rješenja.

Odredbe o uviđaju i vještacima, osim zakonskog pojma uviđaja (čl. 172. st. 1.), govorile su isključivo o vještačenju. Nije, dakle, bilo izričitog govora ni o rekonstrukciji događaja, a vještake je određivao javni tužilac, isljedni organ ili sud (čl. 174. st. 1.).

2.4. Zakonik o krivičnom postupku Federativne Narodne Republike Jugoslavije iz 1954, sa izmjenama i dopunama, zaključno sa stanjem iz 1973. godine

Prema ZKP-u iz 1954. godine javni tužilac nije mogao sam provoditi izviđaje niti istragu. On je mogao zahtijevati provođenje izviđaja od strane izviđajnih organa, a to su istražni sudija, sreski sudija i ovlašteni organi unutrašnjih poslova (čl. 141). Kada je u pitanju istraga, ona se pokretala po prijedlogu javnog tužioca ali i oštećenog kao tužioca, a njome je rukovodio istražni sudija (čl. 157). Odmah se uočava da su ukinuta sva ovlaštenja UDB-e u pretkrivičnom i krivičnom postupku, što je sasvim prihvatljivo. Istražni sudija dobija onu ulogu koja mu je i primjerena, tj. da on rukovodi istragom. U tom smislu, mogao je povjeravati provođenje istrage ili pojedinih istražnih radnji sreskom sudu ili ovlaštenom istražnom organu unutrašnjih poslova (čl. 160).

Prema tom ZKP-u prethodni ili pripremni postupak nije bio identičan za sva krivična djela. Naime, za teška krivična djela taj

postupak se djelio na izviđaj i istragu, dok je kod lakših krivičnih djela redovno poduziman samo izviđaj. Pri tome zakon ne pravi precizno razgraničenje između izviđaja i istrage s obzirom da se u obje faze mogu poduzimati sve istražne radnje. Takav zaključak nedvojbeno proizilazi iz samog naslova Glave XVIII koji glasi: "Radnje u izviđaju i istrazi", a to su: 1) pretresanje stana i osoba, 2) privremeno oduzimanje predmeta, 3) postupanje sa sumnjivim stvarima, 4) ispitivanje okrivljenog, 5) saslušanje svjedoka i 6) uviđaj i vještaci. Značajno je napomenuti da zakon nije pravio razliku u pogledu faze postupka kada se bilo koja od ovih radnji može poduzimati. Naravno, potvrda takvog stava može se naći i u mnogobrojnim odredbama o izviđaju. U tom smislu sve istražne radnje praktično su mogle biti hitne, odnosno anticipirane, čak i ispitivanje okrivljenog i saslušanje svjedoka, s obzirom da se neko mogao okriviti i nakon provođenja izviđaja, a ne samo pokretanja istrage, kakav je danas slučaj. Prema tome, ZKP-om iz 1954. godine, na specifičan način su regulisane istražne radnje, time što se one praktično i ne zovu istražne, već radnje u izviđaju i istrazi, ali je izjednačena njihova dokazna snaga. Kao što se vidi, po prvi put je kao samostalna procesna radnja bilo predviđeno postupanje sa sumnjivim stvarima, dok su se uviđaj i vještačenje smatrali jedinstvenom procesnom radnjom. Najzad, zakonodavac je izostavio svjedoke prilikom vršenja uviđaja što, po našem mišljenju, ne predstavlja poboljšanje u odnosu na ranija rješenja, već naprotiv. Kako smo već istakli, svjedoci su dodatni garant, ne samo zakonitosti, već i javnosti rada i, u krajnjem slučaju, opravdanosti i cjelishodnosti samog uviđaja.

Kada je u pitanju poduzimanje izviđajnih procesnih radnji od strane organa unutrašnjih poslova onda su važne sljedeće konstatacije. Prije svega, organi unutrašnjih poslova bili su ravnopravni sa ostalim izviđajnim organima, istražnim sudijom i sreskim sudijom, što proizilazi iz odredbe čl. 141. ZKP-a²³. Nadalje, prema čl. 143. ZKP-a organi unutrašnjih poslova su mogli, u hitnim slučajevima, samoinicijativno (dakle, i bez zahtjeva javnog tužioca) poduzeti pojedine izviđajne radnje, s tim da su o svemu poduzetom morali obavjestiti javnog tužioca. Nadalje, u istom članu bilo je predviđeno da organi unutrašnjih poslova ne mogu provoditi one izviđajne radnje koje se kasnije ne bi mogle ponoviti. Međutim, ukoliko postoji opasnost od odlaganja, oni su mogli provoditi sve izviđajne radnje izuzev obdukcije i ekshumacije leša.

²³ V. Vasiljević, T. (1957). Komentar zakonika o krivičnom postupku. Beograd, str. 156.

Iz prethodne zakonske odredbe proizilazi veoma važna činjenica, a to je da su procesne radnje svih izviđajnih organa imale istu zakonsku vrijednost. Tako su, za razliku od ZKP-a Kraljevine Jugoslavije, i radnje ovlaštenih organa unutrašnjih poslova u izviđaju konačne i ne podliježu nikakvom odobrenju ili kontroli²⁴. Ovakav stav zakonodavca predstavlja, po našem mišljenju, značajno poboljšanje u odnosu na sva ranija zakonska rješenja. Jer, kao što smo već istakli, teško je opravdati potrebu za naknadnom kontrolom i odobrenjem zapisnika o pojedinim procesnim radnjama koje je organ unutrašnjih poslova poduzeo u skladu sa zakonskim ovlaštenjima. Time je, na neki način, otklonjen izvjesni nesklad između ovlaštenja za poduzimanje procesnih radnji od strane organa unutrašnjih poslova i njihove pravne snage, koji je egzistirao u ZKP-u Kraljevine Jugoslavije.

Kao što je u uvodu konstatovano, ZKP iz 1954. pretrpio je mnogobrojne izmjene i dopune tokom svog dvadeset-dvogodišnjeg egzistiranja. Nakon posljednjih njegovih izmjena i dopuna iz 1973. godine, izmjenilo se i stanje u pogledu hitnih istražnih radnji. One su se od tada zvale istražne radnje, a ne radnje u izviđaju i istrazi, kao što je ranije bio slučaj, a poduzimale su se, u pravilu, samo u istrazi. Izuzetno su se mogle poduzimati i prije pokretanja istrage, i to od strane istražnog sudije i organa unutrašnjih poslova, kada se, u stvari, radilo o anticipiranim radnjama.

Tako je bilo predviđeno da policija može i prije pokretanja istrage izvršiti privremeno oduzimanje predmeta ako postoji opasnost od odlaganja, i izvršiti pretresanje stana i osoba. Nadalje, ako istražni sudija nije bio u mogućnosti da odmah izađe na mjesto događaja, policija je mogla i sama izvršiti uviđaj i potrebna vještačenja, osim obdukcije i ekshumacije leša²⁵. Pored toga, ukoliko je učinilac krivičnog djela bio nepoznat, javni tužilac je mogao zatražiti da policija preduzme pojedine istražne radnje ako bi, s obzirom na okolnosti slučaja, bilo cjelishodno da se i prije pokretanja istrage poduzmu takve radnje²⁶. Nameće se pitanje koje radnje je javni tužilac mogao zatražiti od policije. Mislimo da se radilo o pretresanju stana i osoba, privremenom oduzimanju predmeta, saslušanju

²⁴ Ibid., str. 159.

²⁵ V. čl. 143. Zakonika o krivičnom postupku SFRJ (potpuno prečišćeni tekst nakon posljednjih izmjena i dopuna iz 1973. godine), Jedanaesto prečišćeno i dopunjeno izdanje, Beograd, 1974.

²⁶ V. čl. 144. istog Zakonika.

svjedoka, te uviđaju i vještačenju, osim obdukcije i ekshumacije leša. Logično je da se nije moglo zatražiti ispitivanje okrivljenog, kad je on nepoznat²⁷, kao ni postupanje sa sumnjivim stvarima, jer se one, u skladu sa odredbama ZKP, mogu pronaći samo kod okrivljenog.

Cjeneći ovakva zakonska rješenja u pogledu hitnih istražnih radnji, možemo reći da su ona veoma prihvatljiva, uz opasku da bi bilo svrsishodnije da je za poduzimanje uviđaja i vještačenja bilo potrebno predvidjeti prethodno odobrenje istražnog sudije. Također, ostajemo privrženi stavu da bi se prilikom provođenja uviđaja trebalo predvidjeti fakultativno prisustvo dva svjedoka. Svjedoci bi se mogli angažovati ukoliko to istražni sudija (u prekrivičnom postupku policija) smatra za potrebno, ili ako to zahtijeva okrivljeni. Najzad, mogućnost javnog tužioca da od policije zahtijeva provođenje određenih istražnih radnji, cijenimo kao vrlo dobru i kompatibilnu sa efikasnošću provođenja krivičnog progona.

2.5. Zakon o krivičnom postupku SFRJ iz 1976, sa stanjem iz 1992. godine

Kada je u pitanju Zakon o krivičnom postupku Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1976., sa stanjem iz 1992. godine, onda u pogledu hitnih istražnih radnji koje se provode u prekrivičnom postupku nije bilo nikakvih izmjena u odnosu na prethodni ZKP.

Međutim, u pogledu odredaba koje se odnose na istražne radnje učinjene su određene izmjene i dopune. Naime, po prvi put su uviđaj i vještačenje propisani kao samostalne istražne radnje.

S obzirom na činjenicu da je ranijim odredbama uviđaju bila posvećena jedna, veoma štura, zakonska odredba, sada je došlo do izvjesnog proširenja. To proširenje odnosilo se na jednu novu dimenziju uviđaja, a mi bi smo rekli novu istražnu radnju, kao što je rekonstrukcija događaja, koja se sastojala u ponavljanju određene radnje ili situacije u uslovima pod kojima se prema izvedenim dokazima određeni događaj odigrao (čl. 239). Rekonstrukcija je bila predviđena i za slučajeve kada su u iskazima pojedinih svjedoka ili okrivljenih radnje ili situacije

²⁷ Ukoliko bi u toku provođenja zahtijevanih istražnih radnji od strane OUP-a okrivljeni postao poznat, postupanje po zahtjevu javnog tužioca moralo bi prestati. Up. Zakon o krivičnom postupku, uz bilješke i komentar V. Bayera, Zagreb, 1987, str. 123.

različito prikazane. Prema tome, rekonstrukcija događaja mogla sa sastojati, kako u ponavljanju pojedinih faza ili cjelokupnog toka izvršenog krivičnog djela, tako i postavljanju predmeta ili osoba u određeni položaj radi provjeravanja datih izjava²⁸. Inovacija se sastojala u uvođenju instituta stručnih osoba prilikom vršenja uviđaja i rekonstrukcije. Nije se, dakle, radilo o vještacima već o osobama koje posjeduju određena stručna znanja, a njihova uloga je da pomažu uviđajnom organu prilikom vršenja uviđaja i rekonstrukcije događaja. Smatramo sasvim ispravnom odredbu kojom se sud ovlašćuje da, po potrebi, angažuje vještaka i prilikom vršenja uviđaja. To ističemo s obzirom na novu situaciju, tj. da je vještačenje predviđeno kao samostalna istražna radnja. Nema sumnje da su nove odredbe, posebno one o uviđaju, u potpunosti bile u funkciji sudske i kriminalističke prakse otkrivanja, istraživanja i dokazivanja krivičnih djela.

U pogledu privremenog oduzimanja predmeta zakonske odredbe su ostale identične, kao u prethodnom ZKP-u.

2.6. Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, iz 1998. godine

Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu ZKP FBiH) pretrpio je određene izmjene i dopune u pogledu hitnih istražnih radnji, u odnosu na raniji ZKP. Te izmjene i dopune odnose se prevashodno na uslove pod kojima se određene istražne radnje mogu poduzimati, uz konstataciju da je uvedena jedna nova istražna radnja "Nadzor i tehničko snimanje telefonskih i drugih razgovora", koja se može poduzimati samo u toku istrage, dakle, ne može biti hitna, odnosno anticipirana.

Kada je u pitanju pretresanje stana i osoba, izmjene se odnose na pretresanje bez naredbe suda, a dopune na jačanje uloge tužioca. Tako su, sada, osnovi pod kojima se pretresanje stana i drugih prostorija može izvršiti bez sudske naredbe, restriktivniji u odnosu na ranije rješenje (čl. 199. st. 1. ZKP FBiH). Prema tom restriktivnijem stavu zakonodavca sada OUP-a ne mogu ući u tuđi stan i druge prostorije i po potrebi izvršiti pretresanje, bez naredbe suda, "ako je očigledno da se drukčije ne bi mogli osigurati dokazi". Kada je, pak, u pitanju jačanje uloge tužioca,

²⁸ Vasiljević, T., Grubač, M. (1990). Komentar zakona o krivičnom postupku. Beograd: Savremena administracija, str. 319.

treba reći da su učinjene dvije dopune. Radi se o odredbama člana 199. st. 5. i čl. 146. st. 1., koje se odnose na pretresanje stana i drugih prostorija od strane OUP-a bez pismene naredbe suda. Prva odredba (čl. 199. st. 5.) je, u odnosu na ranije rješenje, dopunjena sa obavezom OUP-a da prilikom izvještavanja istražnog sudije i tužioca o obavljenom pretresu, navedu razloge zbog kojih su izvršili pretresanje bez sudske naredbe. Druga odredba (čl. 146. st. 1.) dopunjena je tako što je za OUP-a koji izvrše pretresanje stana i drugih prostorija bez naredbe suda, prije pokretanja istrage, predviđena obaveza da odmah o tome izvjesti nadležnog tužioca. U potpunosti se slažemo sa stavovima procesualista koji smatraju da se radi o kvalitetnim promjenama kojima se, uz ostalo, pružajući dodatne garancije za pretresanje stana i osoba još dosljednije štite osnovna ljudska prava i slobode zajamčene ustavom i međunarodnim dokumentima²⁹.

Istražna radnja privremeno oduzimanje predmeta djelimično je, također, dopunjena. Te dopune odnose se kako na privremeno oduzimanje predmeta kao hitnu istražnu radnju, tako i na privremeno oduzimanje predmeta u toku istrage. Dopunom koja se odnosi na privremeno oduzimanje predmeta kao hitnu istražnu radnju predviđena je obaveza OUP-a da, ukoliko prije pokretanja istrage izvrše privremeno oduzimanje predmeta, o tome odmah izvjesti nadležnog tužioca (čl. 146. st. 1. ZKP FBiH). Nema sumnje da ova inovacija, isto kao i kada se radi o pretresanju, predstavlja poboljšanje kako u pogledu jačanja načela legaliteta tako i dosljednijeg poštivanja ljudskih prava.

Dopune koje se odnose na privremeno oduzimanje predmeta u toku istrage, učinjene su u članu 203., gdje je uveden novi stav (st. 2.) kojim je predviđen sadržaj naredbe istražnog sudije kada se vrši privremeno oduzimanje pisama, telegrama i drugih poštanskih pošiljki koje su upućene okrivljenom ili koje on šalje drugim osobama, pod uslovom da postoje okolnosti zbog kojih se s osnovom može očekivati da će te pošiljke poslužiti kao dokaz u krivičnom postupku. Ove odredbe ne odnose se na poštanske pošiljke koje okrivljeni i njegov branilac međusobno razmjenjuju (čl. 203. st. 4.). U toj naredbi mora se naznačiti okrivljeni na kojeg se naredba odnosi, način izvršenja naredbe, vrijeme trajanja mjere i prometno preduzeće koje će mjeru

²⁹ V. Sijerčić-Čolić, H., et. al. (1999). Komentar zakona o krivičnom postupku. Sarajevo: OSCE, str. 255, 256. Također v. i Zakon o krivičnom postupku, s objašnjenjima novih rješenja i registrom pojmova, Grupa autora, Federalno Ministarstvo pravde, Sarajevo, 1998, str. 447, 448.

izvršiti. U novom stavu također je predviđeno da poduzete mjere mogu trajati najduže tri mjeseca, a iz važnih razloga istražni sudija ih može produžiti za još tri mjeseca, s tim da će se poduzete mjere ukinuti čim prestanu razlozi za njihovo daljnje poduzimanje. Osim navedenog, dopunama (čl. 203. st. 5.) je predviđeno da se, ukoliko to interesu postupka dopuštaju, o poduzetim mjerama obavijesti i okrivljeni protiv koga su te mjere primjenjene. Najzad, učinjena je još jedna izmjena ranijeg člana 214. st. 4., tako što je propisano da u slučaju odsutnosti okrivljenog, članovima njegove porodice neće biti predata pošiljka, niti će se oni obavjestiti o njenom sadržaju (kao što je to ranije bio slučaj), već će se oni samo obavjestiti o tome da je okrivljenom upućena pošiljka. Ako okrivljeni nakon toga ne zatraži predaju pošiljke, ista će se vratiti pošiljaocu (čl. 203. st. 7.). Kao što se iz prethodnog vidi, riječ je o slučajevima kada se privremeno oduzimanje predmeta ne može poduzimati kao hitna, odnosno anticipirana istražna radnja, s obzirom da se predviđene mjere mogu provoditi samo u odnosu na okrivljenog, tj. nakon što je krivični postupak pokrenut. Međutim, s obzirom na njihov značaj, odlučili smo se da prezentiramo i te izmjene i dopune. Za razliku od dopune koja se odnosi na privremeno oduzimanje predmeta kao hitnu istražnu radnju, smatramo da mogućnost obavješćavanja okrivljenog o naredbi o zadržavanju i oduzimanju poštanskih pošiljki, kao i vraćanju pošiljke pošiljaocu ne idu u prilog efikasnosti krivičnog postupka. Naime, ovom, i još nekim odredbama ZKP FBiH (prevažodno mislimo na čl. 4. st. 1.), se naprosto otupljuje oštrica krivičnog progona i okrivljeni u određenoj mjeri favorizira u odnosu na oštećenog. Stoga mislimo da nema prihvatljivog opravdanja za obavješćavanje okrivljenog da je protiv njega poduzeta navedena mjera.

Kada su u pitanju procesne odredbe o istražnim radnjama uviđaj i vještačenje, ZKP FBiH je zadržao ranija rješenja. Međutim, ukoliko se ove radnje poduzimaju prije pokretanja istrage, od strane OUP-a, zakonodavac je predvidio obligatorno odobrenje istražnog sudije. Radi se, dakle, o dopuni u odnosu na ranije rješenje kada su OUP-a mogli postupati samo uz prethodno obavješćavanje (čl. 154. st. 2. ZKP SFRJ), ali bez odobrenja istražnog sudije. Ova dopuna se može ocijeniti kao prihvatljiva, s obzirom da se dokazi pribavljeni uviđajem i vještačenjem koriste bez ikakvih rezervi u krivičnom postupku³⁰.

³⁰ Tako i Zakon o krivičnom postupku, s objašnjenjima novih rješenja i registrom pojmova, Federalno ministarstvo pravde, Sarajevo, 1998, str. 442.

REZIME

Kada je u pitanju krivično procesno zakonodavstvo Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Knjažestva Srbije i Crne Gore iz devetnaestog stoljeća onda se može reći da je istražni sudija bio centralna figura pretkrivičnog postupka. Osvrćući se na krivični postupak Bosne i Hercegovine (paragraf 26) vidljivo je da su poslove javnog tužioca obavljali članovi suda, a u pravilu istražni sudija. To znači da je jedino sud bio nadležan za prijem krivičnih prijava (paragraf 70), odluke po krivičnim prijavama (paragraf 74), te podizanje optužnice (paragraf 181). Sud je bio istovremeno i organ gonjenja i suđenja, što je danas nezamislivo. U tom pogledu može se konstatovati da je krivični postupak tog doba imao karakteristike inkvizitorskog postupka, uz napomenu da je okrivljeni imao pravo na branioca od momenta kada mu je dostavljena optužnica (paragraf 31). Zakonik o sudskom krivičnom postupku za Kraljevinu Jugoslaviju u velikoj mjeri zadržao je kontinuitet zakona onih zemalja čiji je sljedbenik Kraljevina Jugoslavija, uz evidentna poboljšanja. Ona se, prevashodno odnose na položaj državnog tužioca koji je u cjelosti preuzeo funkciju krivičnog gonjenja za krivična djela za koja se goni po službenoj dužnosti. Uzimamo sebi slobodu tvrditi kako je tadašnji položaj tužioca bio bolji nego što je danas u ZKP FBiH. To je vidljivo posebno iz odredbi ZKP FBiH prema kojim se tužilac obligatorno obavještava o poduzetim hitnim istražnim radnjama, a prije njihovog poduzimanja samo ako je to moguće. Nasuprot tome, prema odredbama ZKP Kraljevine Jugoslavije tužilac je bio dužan da poduzme sve što je potrebno radi pronalaženja i prikupljanja osnova sumnje, pomoću kojih se može ući u trag nepoznatom učinioocu (paragraf 91), dok je u FBiH takvo postupanje u nadležnosti policije (čl. 143). Nadalje, kao veoma cjelishodnu ističemo i odredbu paragrafa 92. prema kojoj je državni tužilac mogao zahtijevati da istražni sudija ili policija poduzmu izviđaj (današnji pretkrivični postupak) radi pribavljanja potrebnih dokaza, da bi se započelo krivično gonjenje protiv određene osobe ili da se prijava odbaci. Takvim rješenjem je uloga tužioca bila naglašenija nego danas, kada on razmatrajući krivičnu prijavu može zahtijevati od policije da prikupi potrebne informacije i da poduzme druge potrebne mjere radi otkrivanja krivičnog djela i učinioaca (čl. 145), dok ne može zahtijevati poduzimanje hitnih istražnih radnji.

ZKP bivše Jugoslavije iz 1948. godine bio je karakterističan po tome što je istragu provodio javni tužilac ili ovlašteni isljednik

UDB-e (uprava državne bezbjednosti), a istražni sudija i policija su to mogli samo po odobrenju javnog tužioca. Takva rješenja napuštena su novim ZKP-om iz 1954., kada je javni tužilac mogao samo zahtijevati (ne i provoditi) da istragu pokrene istražni sudija ili policija. Ukinuta su sva ovlaštenja UDB-e u prekrivičnom i krivičnom postupku. Sve istražne radnje mogle su se poduzimati kako u izviđajima tako i u istrazi, uz napomenu da su se sve do izmjena i dopuna ZKP-a iz 1973., istražne radnje zvale "radnje u izviđaju i istrazi". Praktično, tek od ZKP-a iz 1973., imamo institut hitnih istražnih radnji kakav poznaje i današnji ZKP FBiH, s tim što su uviđaj i vještačenje sve do ZKP-a iz 1976. godine bili formalno jedna istražna radnja. Nadalje, ZKP-om iz 1976., odredbe o uviđaju dopunjene su odredbama o rekonstrukciji događaja i mogućnošću korištenja stručnih osoba prilikom vršenja uviđaja i rekonstrukcije događaja. Uvođenje instituta stručnih osoba bila je veoma značajna dopuna. Stručne osobe raznih profila mogu biti od neprocjenjive koristi uviđajnom organu prilikom rada na mjestu događaja. Zato smo mišljenja da bi u današnjem ZKP-u trebalo ići i dalje, te kriminalistu izdići na nivo stručne osobe koja obligatorno prisustvuje uviđaju. Što se tiče pretresanja i privremenog oduzimanja predmeta zadržana su ranija rješenja.

Zakonom o krivičnom postupku Federacije BiH iz 1998. godine izvršene su određene izmjene i dopune u pogledu hitnih (anticipiranih) istražnih radnji. Ovom prilikom ističemo dopunu iz čl. 146. st. 2. prema kojoj je organima unutrašnjih poslova za poduzimanje uviđaja i vještačenja potrebno odobrenje istražnog sudije, što ranije nije bio slučaj. Također, smatramo da obaveza obavješćavanja tužioca o istražnim radnjama koje se, u slučaju opasnosti od odlaganja, poduzimaju od strane organa unutrašnjih poslova u prekrivičnom postupku, doprinosi jačanju zakonitosti i poštivanju ljudskih prava. Međutim, svoje neslaganje izražavamo zbog izostavljanja čl. 155. ranijeg ZKP-a prema kojem je tužilac imao veće ovlasti u prekrivičnom postupku, pogotovo u pogledu otkrivanja i istraživanja krivičnih djela sa nepoznatim učinocima, kada je mogao neposredno od organa unutrašnjih poslova zahtijevati poduzimanje pojedinih istražnih radnji. Smatramo da današnja rješenja u čl. 147. ZKP FBiH nisu adekvatna supstitucija, s obzirom da posredna uloga istražnog sudije može usporavati rad, a nikako doprinosti njegovoj efikasnosti. Gotovo se stiče utisak da se uloga istražnog sudije proširila i na domen krivičnog gonjenja, a na uštrb tužilačke funkcije, što smatramo neprihvatljivim rješenjem.

Summary

One of the aim of historical-legal analysis is reflected in confirmation of accuracy and consistency of our positive legal solutions in the field of urgent (anticipated) inspection of properties and persons, temporary repossession of objects, conduct of investigation and expertise. In that way we will be able to see advantages but also disadvantages of our legal solutions, especially because law of criminal conduct in BiH was brought only few years ago. Apart from that this comparative analysis is relevant because of criminal legal reform in our country, since in this area we are expected to have significant changes and additions. This points out that some positive legal solutions in court practice have not been the most effective. So, by applying historical legal method we will highlight some conditions and causes in development of certain positive legal solutions that refer to these four urgent investigative acts.

Alija A. Ramljak¹

Žrtve nasilja u porodici

Victims of Family Violence

Sažetak

Definirajući porodicu (porodicu), prema Zakonu o braku, možemo slobodno, akribično i jasno ustvrditi da je porodica zakonom uređena zajednica. Kada to potvrdimo, proizilazi da je porodica pod zaštitom društva, odnosno države i njene jurisdikcije. Bez obzira na navedenu formulaciju, a i tendence s druge strane da je porodica privatna stvar pojedinca, akteri u bračnoj zajednici moraju se povinovati principima legaliteta i države u cjelini.

Duboki su korijeni nasilničkog kriminaliteta, u koji spada i ova tematska cjelina. Krajem 60-ih godina prošlog vijeka nasilnički kriminalitet se u SAD kretao po godišnjoj stopi od 6%, što je navelo direktora FBI (g. William Sessions-a) da ovoj kategoriji pokloni prvorazredno značenje, izjednačivši ga sa terorizmom, drogom, kontrašpijunažom..., pa stoga ga i svrstava u zločine sa nacionalnim prioritetom.

Iz navedenog, proizilazi imperativ da se ova violentna forma kriminaliteta svestrano istraži.²

¹ Prof. Dr. sci., Fakultet kriminalističkih nauka

² "Biološki i psihološki činioci – odlikuje ih težnja da čovjekovu agresivnost povežu sa raznim činiocima poput strukture mozga, genetskih deformacija, niske inteligencije i sličnih činilaca. Istraživanja pokazuju da nasilje kao stalnu crtu u ponašanju pokazuju djeca koja su frustrirana ili viktimizirana nasilnošću roditelja koja im služi kao model ponašanja. Na to ukazuje i značajno istraživanje Dorothy Lewis (1985), koja je, sa saradnicima, izučavala dječiju dob devet osuđenih ubica. To razdoblje njihovog života bilo je obilježeno teškim violentnim aktima još u djetinjstvu, ali i poremećajima u neurologiji (normalan EEG) i psihotičnim simptomima kao što su paranoja, nelogična misao i kulminacije" (Ignjatović Đ.: Kriminologija, Nomos, Beograd, 1996).

Uvod

Poznate su okolnosti ispoljavanja nasilničkog kriminaliteta, pa se stoga u tu kategoriju svrstavaju, na prvom mjestu, ubistva i nanošenje tjelesnih povreda, gdje je upotreba sile predominantno obilježje. Sem toga, u kategoriju nasilja spada i zločin silovanja (sama riječ govori o nasilju *sui generis*) i razbojništvo.

Posebni oblici novijeg kriminaliteta imaju obilježje nasilničkog izražaja, a to su *nasilje u porodici* i *nasilje prema djeci*. Ovaj drugi vid nasilništva ima, zaista, odiozan karakter i na njemu ćemo se više zadržati.

Porodični ambijent se u prošlosti, pa sve donedavno, smatrao "uzornom ćelijom zdravog društva". Međutim, tek kada su poduzeta brojna seriozna istraživanja, pokazala su da gornji optimistički navodi nisu realno utemeljeni, i da se u porodici vrše sve vrste zloupotreba i direktnog nasilja. Stoga se može sa sigurnošću tvrditi da su ona postojala i ranije, samo su bila dobro kamuflirana i "van očiju" javnosti. Žrtve u porodici su djeca, supružnici, roditelji, bivši supružnici i ostali koji žive u intimnom krugu obitelji. Pravosudna statistika SAD govori o brojcima oko 4 miliona slučajeva nasilja u porodici, a po nekima je ta cifra i znatno veća (spominju se i tamne brojke za četiri puta veće). Ovi su pokazatelji prisilili da je VIII kongres UN za prevenciju zločina, u Havani 1990. godine usvojio posebnu Rezoluciju o nasilju u porodici, kao svojevrsan problem.

Spomenut ćemo neke ranije zablude i nepoznanice. Naučni autoriteti, ističemo *Person-a* i *Bales-a*. naglašavaju da je bračna zajednica "mirna luka u kojoj se partneri usidre, i povuku iz svijeta punog konflikata³". Međutim, da to, ipak, nije "oaza idile", harmoničnih odnosa, sretnih bračnih partnera i njihove djece, svakodnevno smo svjedoci da je porodica poligon ispoljavanja svakojake vrste nasilja, odnosno sadističkog izživljavanja nad slabijim članovima porodice (obično supruge i djece) koji postaju žrtve. To je u pravom smislu, **dezorganizacija porodice**, u kojoj je bitno narušen sklad, uobičajeno prisutan u zdravoj porodici. Pod tim se podrazumijeva, na prvom mjestu, **zlostavljanje supruge**, a potom i djece. Radi se ne samo o fizičkoj i psihičkoj torturi, nego se pod tim podrazumijeva i zapuštenost djece i omladine,

³ Šeparović Z.: Viktimologija, Informator, Zagreb, 1999. godine

tj. potpunom odsustvu primjene odgojnih mjera i materijalne brige prema djeci. Stoga, ovaj segment populacije iziskuje krivično-pravnu zaštitu, a socijalnu posebno. Nameće se potreba, da se u svim slučajevima dezorganizacije porodice poduzimaju mjere društvene intervencije, putem odgovarajućih institucija. One su vrlo ozbiljne i poduzimaju se po svim kautelama socijalnih i viktimoloških načela.

Postoji sistem **društvenih normi** socijalne kontrole i socijalne zaštite. S tim u vezi, neophodno je naglasiti, da je široka lepeza vrijednosnih sudova zastupljena u pravnom sistemu, o zaštiti pojedinih vidova dezorganizirane porodice:

- osoba nesposobna za samostalan život,
- grubo poremećeni bračni odnosi,
- poremećaj u ponašanju osoba,
- društveno neprihvatljivo ponašanje,
- opravdani interesi djeteta,
- ovisnici o alkoholu i drogama

Bez obzira na sve predostrožnosti pri intervencijama u porodici, postoje surove društvene intervencije, što nalažu krajnju opreznost u njihovom poduzimanju. Drugim riječima, koliko god je to moguće izbjeći "društveno" nasilje u porodici. To su sljedeći slučajevi i okolnosti:

- 1) lišenje roditeljskog prava,
- 2) oduzimanje djeteta,
- 3) produženje roditeljskog prava,
- 4) osporavanje očinstva i materinstva,
- 5) stavljanje pod starateljstvo,
- 6) usvajanje i slično.

PROLEGOMENA NASILJU U FAMILIJI

a) Nasilje među partnerima

Glavna značajka nasilja u familiji – nad ženom i djecom – je njegova permanentnost i hronicitet. Vremenom žrtve se navikavaju na zlo, prikrivajući nasilje od vanjskog svijeta (policije i drugih organa). Interesantne je rezultate pokazalo istraživanje u Engleskoj: 1/3 žrtava prestaje živjeti sa napadačem; 88% žena napuštalo je kuću nakon prvog napada; 47% je odlazilo od kuće 2-5 puta, a 53% mnogo češće je napuštalo kuću.

Ne napuštanje kuće od strane napadnutih žena motivirano je brojnim razlozima, a svi se svode na mirenje sa sudbinom, ponajviše iz egzistencijalnih razloga, a oni su sljedeći:

- osjećanje manje vrijednosti,
- egzistencijalne neprilike,
- vjerovanje u popravljavanje supruge,
- ovisnost od supruge – “podređen-nadređen” odnos,
- gledanje na rastavu kao sramni žig.

Ubistva u bračnoj zajednici nisu rijetkost; supruzi kao počinitelji su prisutni u 41%, a supruge u 10% ubistava.

Nasilje u porodici je veoma raširen oblik nasilja u društvu, čak i vodeći vid nasilja. Ono je dobro skriveno od javnosti, pa stoga izmiče društvenoj kontroli. Upravo, nasilje u porodici masovnije generira i regrutira buduće nasilnike u društvu. Ovu vrstu nasilja modeliraju slijedeće sociopatološke pojave, kao što su:

- nezaposlenost,
- otuđenost,
- skitnja,
- prostitucija,
- narkomanija,
- frustracija, itd.

Ono što posebno karakteriše nasilje u porodici je njena skrivenost, koja se duboko isprepliće i zadire u intimnu sferu; žrtve radije trpe nasilje nego što ga otkrivaju. Ne žele da svoju nevolju prezentiraju javnosti. S tim u vezi i država uvažava privatnost do određene granice, pa kad nasilje postane manifestno i utječe na okolinu, tek tada će društvo da interveniše.⁴

Preveniranje i suzbijanje nasilja u porodici stoji ispred svih drugih mjera, a ono se najuspješnije postiže u samoj porodici. Kada je to onemogućeno, u razrješavanje problema uključuju se i treće osobe, institucije pa i javnost. Međutim, kada je nasilje

³Gotovo redovito noću, u kasnim satima, zbog vriske, zapomaganja, svađe, pa i tuče, komšije zovu upomoć miliciju (policiju) kako bi smirile komšijski incident – porodični sukob. Ogrebane, okrvljavljene, uplakane... policija privodi u policijsku postaju i čekaju jutro, dolazak svojih pretpostavljenih. U više navrata, autor ovog rada konsultiran je od policijskih funkcionera o «čemu se ovdje radi?!», jer su oni zaticali «posvađane» supružnike, zagrljene u intimnom ljubakanju... Nije bilo teško dijagnosticirati da se radi o «sado-mazohističkoj bračnoj konstelaciji», pa su njihova ispoljavanja – mada uz remećenje javnog reda i mira – shvatana kao «normalna» pojava.

poprimilo tolike razmjere da su sve navedene mjere iluzorne i bezuspješne, pristupa se krivično-pravnoj intervenciji, koja je krajnje sredstvo.

U svim situacijama, kada je to god moguće, izbjegavati represivne mjere, posebno krivično-pravne intervencije, a sve više koristiti institucije sistema sa odgojnim poduhvatima, uključujući vaspitače, socijalne radnike, psihoterapeute, zdravstvene radnike, učitelje itd.

Kao što jasno proizilazi iz priloženog, pristup mora biti interdisciplinaran, budući je nasilje u porodici kompleksan problem pa je neophodno pristupati i koristiti sve kriminološko/viktimološke odrednice, uključujući i psihološke i socijalnopatološke mjere.

b) tortura djece i omladine

Veoma je rasprostranjena pojava zloupotrebe djeteta, a danas je taj pojam proširen na etiološke, fenomenološke i socijalno-političke aspekte. Ona, sem toga, pokazuje institucionalnu pozornost pa i krivično-pravnu zaštitu, pa i pravičnost.

Specifična zaštita kojom se izravno štiti integritet ličnosti djeteta i maloljetnika, ima naglašenu primjenu u slijedećim okolnostima:

- zapuštenost (odgojna) i zlostavljanje maloljetnika,
- izmjenjenost porodičnog stanja,
- oduzimanje maloljetnika,
- posredovanje u obavljanju prostitucije i "trgovine bijelim robljem" (film "Dom za vješanje" etc),
- navođenje na samoubistvo maloljetnika (čl. 175 KZ FBiH),
- obljuba maloljetnog lica (čl. 224 KZ FBiH)⁵

Samo vaspitanje je dug, mukotrpan i naročito obazriv postupak, sa zacrtanim ciljevima. Ono neminovno podrazumijeva i disciplinsko kažnjavanje maloljetnika, s tim da se ne smije prekoračiti granica u kažnjavanju. Dakle, "... disciplinsko kažnjavanje mora biti razumno, obrazloženo, zaslužno, da ono bude umjereno, neškodljivo i da nije zabranjeno" (Tahović J.: Krivično pravo, posebni dio)

⁴ KZ FBiH, Službene novine FBiH br 43, 20. nov. 1998. god.

Zapuštanje maloljetnika je zaseban pojavni oblik krivičnog djela. Ono se sastoji u činjenici da je zakonska obaveza roditelja da se stara o djetetu, vodi brigu o odgoju, odnosno podizanju djeteta u fizičkom i duševnom pogledu. Prevažodno, roditelji moraju stvoriti uvjete materijalne prirode. Iz ovog proizilazi da se roditelji staraju o kvalitetnoj ishrani, odjevanju, školovanju, eventualnom omogućavanju hobija. Drugim riječima, da se žrtvuje u cilju zdravog stasanja i izgrađivanja ličnosti djeteta. Pravi, normalni roditelji to čine s velikom ljubavlju i entuzijazmom.

c) Krivična djela protiv djece i omladine

Sa stanovišta krivičnog prava inkriminacije na štetu omladine a i djece, sadržane su posebno u slijedećim značajnim činjenicama:

- povrede dužnosti uzdržavanja (70% slučajeva)
- zapuštenost i zlostavljanje maloljetnika;
- ostala krivična djela.

Vrlo teška, morbidna i društveno opasna krivična djela ispoljena prema maloljetnicima su slijedeća:

- 1) vanbračni život sa maloljetnicima,
- 2) rodoskrvnuće,
- 3) oduzimanje maloljetnika,
- 4) raspad porodice,
- 5) napuštanje djeteta,
- 6) zlostavljanje djeteta.

Najteža vrsta krivičnog djela prema djetetu, i koje poprima izrazitu psihopatološku kategoriju je *incest*. Ujedno je zločin *sui generis*. Žrtve najteže vrste, budući se u cjelosti uništava život ove osjetljive i nezrele dječije ličnosti, u fazi njenog početnog stasanja. Iznosimo četiri slučaja incesta prema kćerkama-djevojčicama, sa svim obilježjima demonskog zločina. U jednom od ovih krivičnih predmeta šestogodišnja djevojčica nakon što je silovana od oca-monstruma, izmasakrirana je, nakon što je pretrpjela stravične muke.

Postoje dva stroga tabua, koja su stara gotovo koliko i ljudski rod; dakle, traju od praiskonskih vremena, a stariji su od sve i jedne religije. To su tabu ubistva i tabu incesta (rodoskrvnuća). Poštuju se od najstarijih i od najprimitivnijih naroda, jer u ljudi

je prisutan strah od kazne koja će uslijediti od strane demonskih sila, odmah nakon kršenja zabrane. Ipak, tabu incesta (a i ubistva) krše se kod ljudi, doduše u rijetkim prilikama. Međutim, životinje su dosljednije u poštivanju incestnog tabua nego što su ljudi.

Rodoskrvnuće se čini u uzlaznoj i silaznoj liniji. Najčešće su akteri muškarci, redovito su to psihopate, usto alkoholomani, sa izraženim hiperseksualnim nagonom, i čiji je inhibitorni mehanizam u moralnoj sferi veoma insuficijentan. Oni obično vode porijeklo iz vrlo niskih socijalnih slojeva, sa skućenim stambenim uvjetima, pa spavaju svi u jednoj prostoriji. Pospješujuće viktimo/kriminogene situacije se pojavljuju, kada je supruga u bolnici ili odsutna (na putu), pa u toku noći otac se približava kćerki i stupa u inkriminirani teški zločin rodoskrvnuća. Periodično, ti se odnosi ponavljaju kad se god ukaže prilika. U pitanju su kćerke maloljetnice, koje iz straha i srama skrivaju svoju grozomornu sudbinu. Zločin se otkriva tek kada kćerke odrastu, pruže otpor, bježe od kuće ili nastupa trudnoća u takvoj demonskoj konstelaciji.

U našem pozitivnom krivičnom zakonodavstvu, rodoskrvnuće se tretira kao zasebno krivično djelo. Tako u čl. 239 KZ FBiH jasno stoji da je rodoskrvnuće obljuba sa srodnikom po krvi, i to srodnici po pravoj liniji svi srodnici, te u pobočnoj liniji do drugog stepena. Sem toga, rodoskrvnuće može biti u sticaju sa krivičnim djelom silovanja (čl. 221 KZ FBiH) ili obljube sa maloljetnim licem (čl. 228 KZ F BiH⁶), budući da ne apsorbuju rodoskrvnuće.

Ne samo da je u pitanju povreda morala i morbidnih shvatanja o polnim odnosima, već se radi o još težem pomaku, podriivanju zdravih odnosa porodice (J. Tahović). Dakle, rodoskrvnuće je drastično rušenje porodične zajednice, pa shodno tome krivično djelo koje je direktno upereno protiv porodice. Po elementarnim principima genetike, začće i porod nastali u rodoskrvnuću predstavljaju težak eugenički problem, sa obilježjem i težinom krivičnog djela uperenog protiv roda i općenito zdravog društva.

⁶ KZ FBiH, cit. dj.

Kazuistički prikazi

Slučaj 1. U kriv. predmetu K.188/74 Okružnog suda u B. Luci, proizilazi da je B.N. (40) u prvoj polovini 1972. godine, u Dizeldorfu, SR Njemačka, upotrebom sile prinudio na obljubu svoju mldb. kćerku B.B. (12), a po povratku u Banja Luku sa istom i na istovjetan način održavao polne odnose, pri čemu je istu vezao metalnim lančićima i kravatama za ležaj i tukao je tako da joj je jednom prilikom nanio brojne povrede svuda po tijelu u vidu masnica. Dakle, izvršio obljubu nad nemoćnim maloljetnim licem, koje nije navršilo 14 godina, pa je time počinio krivično djelo iz čl. 224 KZ FBiH, u vezi s čl. 239 KZ-a.

U toku istražnog postupka, neosporno je utvrđeno da je optuženi izvršio obljubu nad mldb. kćerkom i da je to činio u više navrata, u toku dvije godine, a što je potvrđeno objektivnim pregledom ginekologa i nalazom defloracije. Sem toga, stalno je prisiljavao kćerku da mu objasni s kim je održavala intimne odnose, sugestibilno joj naturajući različite ljude, čak i nastavnike škole koju je pohađala. U toku svih polnih odnosa sa kćerkom, istu bi prethodno vezao lančićima za ruke i noge, tukući je, pritom, kaišem. Kad bi je tukao, zapitkiwao je ko ju je upropastio i s kim se sastaje. Po mišljenju psihijatra, on to čini iz griznje savjesti i osjećaja krivice za ono što je počinio nad mldb. kćerkom B.

Ličnost optuženog je karakterno izmijenjena, sa oskudno i kržljivo formiranim moralnim principima. Zbog osjećaja krivnje i griznje savjesti, pristupa drastičnom kažnjavanju mldb. kćerke B., koja je bila predmet njegovog sagriješenja. Optuženi je to sam sebi objašnjavao nesistematiziranim stavom prema okolini, tvrdeći da je njegovu kćerku neko upropastio, da mu neko prijeti i da bi ga mogao i ubiti. Ovi stavovi, koji u sebi imaju dosta bizarnih crta poprimili su karakter paranoidnih ideja. Sve je ovo omogućavalo optuženom da se smirenije osjeća i na taj način potisne osjećaj krivnje i potrebe za samokažnjavanjem, prenese na mldb. kćerku i ostale. Optuženi je karakterno izmijenjena ličnost u smislu psihopatije. U njegovoj intrapsihičkoj sferi, nastoji se, po svaku cijenu, učiniti otklon, da eksklivira i griznu savjesti i ideje samokažnjavanja⁷. On je slučaj prijavio SUP-u zahtijevajući energičnu istragu. Na taj način, prebacuje i zvanično određuje odgovornost i krivicu na druge, a sebe oslobađa odgovornosti pred savješću.⁸

⁷ Nastović I. : Psihologija Ega psihopatije, «Male Novin». G. Milanovac, 1989. god.

⁸ Osovska M.: Psihologija morala, Sarajevo, 1972. god.

Slučaj 2.

Također, predmet Okružnog suda u Barjoj Luci, broj Kri. 271/72. Noću dana 1/2 oktobar 1972. godine, na tavanu svoje kuće, D.H. (38) izvršio je kombinirani samoubilački akt pucnjem iz revolvera u predjelu desne sljepoočnice i istovremenim aktom vješanja.

Po saznanjima milicije i uzetim informativnim iskazima bliže rodbine (supruge, sina i kćerke) došlo se do podataka da je stradali D.H. nakon povratka sa svadbe, uveče 01.10.1972. godine, bio potišten, pod utjecajem alkohola. Pomenutog dana išao je u selo R. sa kćerkom E. na svadbu kod svoje sestre. Po povratku kući, kako je izjavio suprug, svratio je u kafanu da pije, a da je kćerka E. ostala kod njene majke u K. da prespava. Nije zaspao cijele noći, bio je pri piću i neuobičajeno šutljiv, te upadljivo potišten. Sve do 04 h, pred zoru nisu zaspali, ponešto su pričali, čak su imali i normalni seksualni odnos. Oko 04 h ona je odlučila da skokne do majčine kuće i ustanovila da se kćerka E. tamo ne nalazi niti je svraćala. Plačući se vratila kući i obavijestila muža. On vidno uznemiren na tu vijest samo je rekao da ne plače i odmah se potom, u spavaćem rublju udaljio iz sobe. Ubrzo se čuo pucanj pištolja, a sa tavana je doprla lupa. Niti ona, a ni sin nisu se peli na tavan, već su pozvali hodžu, koji se odmah popeo na tavan, i obavijestio ih da se H. ubio.

Kćerka D.E. (16), u izjavi datoj istražnom sudiji, precizno navodi da je sa ocem krenula na svadbu u selo R., gdje se udavala kćerka njegove sestre. Odvezli su se sa komšijom, konjskim kolima, a po povratku otac je insistirao da se vrate pješice. U K. je svratio u kafanu i popio dvije ljute, duple rakije, mada je već bio pri piću. Zahtijevao je da i kćerka uđe u kafanu. Kad su krenuli kući, otac je bio izričit da nastave ići preko njive, a ne putem, čemu se ona u prvi mah protivila. Stigavši do plasta sijena, on ju je čvrsto zgrabio za ruku i povukao prema sijenu. Bilo je jasno šta otac smjera, pokušala je da više, ali joj je zatvorio usta. Dovukao je do sijena, oborio je i uspio joj skinuti gaćice. Gotovo je savladao, ali su obližnjim putem naišli neki momci koji su pjevali. Uspjela mu je reći da će ih pozvati u pomoć, našto ju je pustio. Sa skinutom odjećom uspjela je pobjeći preko njive. Na kraju, drhteći i plačući E. navodi da joj nije žao oca, čak joj je i drago što se ubio. Ovo obrazlaže užasnom i tragičnom okolnošću što ju je otac 1969. godine silovao sa nepunih 13 godina dok se majka nalazila u bolnici. U krvi ubijenog utvrđeno je 0,9 promile, a u mokraći 1,10 promile alkohola (pri kraju eliminacione faze).

Slučaj 3.

U zabitom selu općine Bosanske Gradiške monstruozi tip nakon što je silovao šestogodišnju kćerku, istu je potom izmasakrirao. Osuđen je na smrtnu kaznu, ali mu je primjenom čl. 29 KZ kazna preinačena na 20 godina strogog zatvora. Nakon što je vremensku kaznu izdržao, vratio se kući, ponovo se ženi. Poslije izvjesnog vremena mentalno retardiranu pastorku je silovao a potom na svirep način izmasakrirao.

Niti u toku prvobitnog istražnog postupka, a ni za vrijeme izdržavanja kazne nije pokazivao griže savjesti niti je ispoljavao kajanje za počinjeni izuzetno teški zločin.

Ni približno ovom nije zabilježeno u analima kriminalistike slično djelo. Ovo je čudovište potpuno anestetizirano na sve moralne kategorije. Od prvog zločina pa do kraja, nije pokazivao ni elementarne kako psihičke tako ni emocionalne pomake. Zbog drugog silovanja, a potom masakra nad mentalno retardiranom žrtvom – curicom, osuđen je na smrtnu kaznu i bez milosti od bilo koga, pogubljen je.

Slučaj 4.

*U bližoj okolini Bosanske Gradiške, u solidno urbanom većem naselju, 16,5 godišnja djevojka ostala je gravidna. Nalazila se u VII mjesecu trudnoće. Kako je majci priznala, u što se majka i sama uvjerila, zatrudnjela je sa ocem. U 13-oj godini, dok se majka nalazila u bolnici, otac ju je silovao. Doduše, preneražena i u smrtnom strahu nije se puno ni opirala. Otac-sablast je koristio svaku zgodu, odsustva supruge, i tada je nastupao sa, zaista, monstruozi načinima na kćerku. Majka djevojčice je, kasnije, počela naslućivati užasna događanja. Naročito se u to počela sve više uvjeravati, kada je kod kćerke počela primjećivati tjelesne promjene, odnosno znake trudnoće. Stoga se odlučila da napravi zamku suprugovim užasnim i prljavim atacima. Nagovijestila je odlazak bližoj rodbini u Prnjavor. To je bio izgovor, a ona se sakrila u štalu, nekoliko sati pritajila, a potom se prišunjala u kuću i zatekla supruga i kćerku **in flagranti** u morbidnom seksualnom aktu. Odmah se uputila u SUP Bosanska Gradiška i inspektor Kriminističke službe prijavila slučaj. Inspektor je munjevito reagirao, lišio slobode teškog zločinca i po saradnicima ga priveo u SUP. Maloljetnicu sa poodmaklom trudnoćom je prvo doveo na pregled ginekologu u Medicinskom centru Bosanska*

Gradiška i nakon što ju je zapisnički saslušao, predao je zdravstvenoj službi na daljnji medicinski postupak i tretman.

Ginekolozi su bili u velikoj dilemi šta raditi. Trudnoća se normalno odvijala, što se tiče fiziološkog toka. Međutim, moralo se odlučivati o sudbini daljnje trudnoće i eventualnom porodu. Dileme su bile više nego kompleksne i veoma delikatne. Sve zbog eugeničkih razloga, a u istoj mjeri i etičkih. Trebalo je donijeti radikalnu odluku. Ginekolozi u Bosanskoj Gradišci nisu se mogli odlučiti na prekid vrlo visoke trudnoće, što bi bilo ravno ubilačkom aktu (djeteubistvo). Sem toga po trudnicu je postojao rizik prvog reda. Nađeno je Solomonsko rješenje. Maloljetnu trudnicu pred porođajem, uz pratnju, uputili su na Ginekološko-akušersku kliniku Medicinskog fakulteta u Zagrebu. U ovoj, zaista, renomiranoj ustanovi izvršen je prekid poodmakle trudnoće i u solidnom zdravstvenom stanju, nakon izvjesnog vremena, otpuštena je na kućni oporavak. Njeno psihičko stanje i pretrpljeni veoma teški stresovi sa posljedicama ostaće dugi vremenski period, a možda i do kraja života.

U prezentiranim i veoma impresivnim slučajevima incesta, dokazane su najteže forme rodoskrvnuća, izrazitih psihopata. Okrenuli su se protiv roda svoga, u cvijetu njihovog djetinjstva, na taj način se legitimirajući kao homo demons-i. Sasvim hladnokrvno su počinili okrutna djela, uopće ne reagirajući na posljedice, a one predstavljaju stravu i užas. U prvom slučaju, nakon što je počinio jezivi zločin, čini sve radnje da se i dalje osjeća dobro u svojoj demonskoj začahurenosti. Ide dotle daleko da ne želi da podnosi ni grizu savjesti, potiskuje je ka unesrećenom stvorenju da i dalje pati. Tako da je u ovom slučaju ispoljen krajnji stepen sadizma i drskosti psihopatske ličnosti. U drugom slučaju zločinac je zadržao izvjesnu dozu grize savjesti i pušta iskru svjetla. Kad je istina izašla na čistac i poteže obarač revolvera i zateže omču, dokazujući tim činom da je, ipak, ostalo i nešto ljudskog. U trećem slučaju, monstruozi zločinac ne samo da je počinio stravično nedjelo, on je i morbidni nekrofil, ubija izmrcvareno šestogodišnje dijete. Na kraju, u četvrtom slučaju incesta i silovanja, žrtva kao maloljetnica ostaje u drugom stanju, što zločincu ništa ne smeta pa i dalje nastavlja sa grozomornim bahanalijama i ne pomišljajući da organizira prekid trudnoće, otklanjajući na taj način tešku bruku i sramotu.

U sve četiri slučaja akteri su grozni i nepopravljivi zločinci. Njihovo smaknuće je jedino ispravan i mentalno - higijenski savršen, pa i zaslužen ljudski čin.

Fizičko zlostavljanje djece često ide do svireposti, pa i smrtonosnog povređivanja. Dakle, široka je lepeza povreda, i one su sve mahom tupe mehaničke povrede.

Prije dvadesetak godina, u selu K. kod Jajca, u jednoj romskoj porodici, tačnije dječak rođen u konkubinatu dobi od 4,5 godine, bio je svakodnevno maltretiran od oca. Nemilosrdno i bez razloga je zlostavljan. Kritičnog dana u mahmurluku otac se žestoko okomio na nedužno dijete. Tukao ga je (pesnicama), a potom bi ga oborio na zemlju i u tom položaju gazao i šutao nogama svuda po tijelu i udovima, a najviše po stomaku. Tuču djeteta je započeo ujutru i nastavio u epizodama cijeli dan, sve do kasno uveče. Dijete je u večernjim satima palo u postelju i nije imalo snage ni da ustane na noge. U tihim jecajima provelo cijelu noć, sa bolovima i stravičnim patnjama, a pred zoru je u stanju šoka i umrlo.

Razlog tuči i užasnom fizičkom mučenju djeteta, otac nije mogao dati valjano objašnjenje. Dakle, tipično sadističko izivljavanje!

U toku sudsko-medicinske obdukcije leša konstatirane su brojne kontuzione povrede po rukama, ponajviše po grudima i trbuhu. Po izgledu "žablji" stomak – enormno proširen i sa fenomenom "sante leda"; dakle, prisustvo u stomaku slobodne tečnosti (krevi?). Bez obzira na konstitucionalno tamnu put kože (Rom), provejava bljedilo u licu, posebno školjkama ušiju, a i sluznice su upadljivo blijede. Prilikom otvaranja utrobe, konstatuje se prisustvo krvi (zgrušane i tečne) u trbušnoj šupljini, te serijska fraktura rebara sa desne strane. Jetra je na više mjesta naprsle Glissonove kapsule, sa razderotinama jetrenog tkiva iz kojih je obilno tekla krv.

U zaključku obduccionog zapisnika izričito stoji apodiktička tvrdnja:

- 1. Smrt je nasilna, neposrednog nastanka, nastupila je uslijed unutrašnjeg iskrvarenja i sljedstvenog posttraumatskog (hemoragičnog) šoka.*
- 2. Iskrvarenje u trbušnu šupljinu nastalo je iz više razderotina, naprsnuća jetrenog tkiva a djelomično i kidanjem međurebarnih krvnih žila.*

3. Rupture jetre i iskrvarenje je posljedica snažnih višestrukih udaraca tupe mehaničke sile.
4. S obzirom na nagnječenja spolja na grudima i trbuhu, udarci su zadati najvjerojatnije nogama ili sličnim podobnim sredstvom (načinom).
5. Povrede se kvalifikuju teškim i po život opasnim.
6. S obzirom na izgled povreda, njihovo višestruko nanošenje smrt je ubilačkog porijekla i sa svirepim karakterom.

Nevjerovatno i frapantno proizilazi iz daljnjeg toka sudsko-istražnog postupka. Naime, nakon što su organi kriminalističke službe SUP Jajce i istražni sudija Okružnog suda Banja Luka prikupili sve relevantne dokaze i činjenice, predmet sa krivičnom prijavom dostavljen je Okružnom javnom tužilaštvu Banja Luka. Nakon razmatranja spisa, Okružni javni tužilac Banja Luka, vraća spis uz prekvalifikaciju djela (ubistvo iz nehata??) Općinskom javnom tužilaštvu u Jajcu na daljnji postupak. Dakle, sekundarna viktimizacija sa još težim, bolnim i drastičnim kršenjem zakonitosti. Slučaj i sa ovog stanovišta poprima obilježje nezabilježeno u analima kriminalistike i sudovanja u našoj zemlji.

Fizičko – sadističko – maltretiranje, sa vrlo čestom okrutnošću, ispoljeno prema djeci, nema granica u intenzitetu niti je ograničena vremenski. Tako djeca i odrastaju uz mnogo gore od spartanskog vaspitanja. Nikad se neće saznati koliko ih je u tom mučilištu i podleglo od zadobijenih povreda. Nevjerovatno, koliko ovaj oblik drastike ostavlja duboke tragove u psihičkom stasanju djeteta. Ona će kad odrastu biti još svirepija, prema vlastitoj djeci a i okolini. Ona pate cijelog života od "Sindroma tučenog djeteta".

Sindrom tučenog djeteta

Permanentno nasilje u djetinjstvu ima dalekosežne reperkusije na skladan razvoj ličnosti. Sistematska i izrazito fizička okrutnost prema svojoj djeci, bilo jednog ili oba roditelja, veoma je pogodno tlo za razvoj psihičkih poremećaja žrtve. Traume u ranom djetinjstvu onemogućavaju skladno, harmonično i svestrano prilagođavanje u kasnijem životu; one stvaraju neadaptibilne ličnosti. Inače, patološka sredina, u djetinjstvu posebno, određuje kasniji profil destruktivne ličnosti. Dva su poremećaja najčešća, a stoje u dijametralno suprotnim polovima – sadizam i mazohizam, koji se neobično snažno privlače. Porodični milje prožet je terorom, uz odsustvo

roditeljske ljubavi i brige. Poslije mučnog perioda, dijete u svom razvoju, postaje povučeno u sebe (intravertirano), ono je plašljivo, prema svakom nepovjerljivo. U njemu se akumulira agresija, a iskaliće je, čim mu se ukaže prilika, na slabijem od sebe. U njega je anestetizirana tjelesna bol, kako kod sebe, tako i drugog. Dok su mali, u njima se javlja prkos, bijes i mržnja prema okrutnom tlačitelju.³ Pojavljuje mu se želja za osvetom, ali je svjestan da je to nemoguće ostvariti, pa je potiskuje. Želja za osvetom je vremenom sve veća i izrazitija, pa mu postaje karakterna crta vodilja. U izgradnji sindroma tučenog djeteta, osoba uspijeva adaptibilnošću i izgradnjom mehanizma identifikacije da se poistovjeti sa agresorom, odnosno mučiteljem.

Dakle, vrlo je interesantna i apsurdna magnetska vezanost, upravo za one koji ih zlostavljaju. Oni se privlače i vežu magnetskim silama za one prema kojima bi po svim pravilima morali imati najveću odbojnost. Oni to čine uz žrtvovanje i najuzvišenijih vrijednosti. Teško objašnjiv i paradoksalan fenomen.⁴

U zlostavljanoj porodičnoj sredini "primjena roditeljske snage je proizvoljna, kapriciozna i apsolutna". Zlostavljani se predaju sudbini, bez mogućnosti da spriječe nasilje.⁵

Zlostavljanja su nekad haotična, bizarna, bez povoda, a u drugim prilikama, u većini slučajeva, sistematična. Tučena djeca se s vremenom uspijevaju adaptirati na morbidnu klimu. U njih se izgrađuju automatizmi u robovskoj poslušnosti i dodvoravanju.

Dijete je dobrim dijelom izolirano, usamljeno, udaljeno od šire socijalne zajednice, vremenom postaje samotnjak. On stiče kompleks napuštenosti, prepuštenosti vlastitoj sudbini, što mu veoma teško pada. Živi za onaj dan kada će postati odrasla osoba, što će mu donijeti spas iz paklene sredine i put u neograničenu slobodu. Međutim, i kad odraste postaje neadaptibilno biće.⁶

³ Adamović V.: *Od vlasti do paranoje*, Nolit, Beograd, 1987.

⁴ Ovaj fenomen prvi je uočio i na njega upozorio ugledni psihoanalitičar *Bruno Bettlheim*. Kraće vrijeme je i sam proveo u nacističkom konclogoru i lucidno je zapazio neshvatljivu pojavu, da logoraši imitiraju svoje mučitelje sve dok se s njima ne poistovjete. Bespogovorno prihvataju sve njihove vrijednosti. Pod dugom psihoemocionalnom stegom i napetošću postepeno se pervertiraju u apsurdnu idealizaciju okrutnog gospodara i mučitelja.

⁵ Judit Lewis Herman: *Trauma i oporavak*, "Svjetlost"; Sarajevo 1997.

⁶ "Trauma neizbježno donosi gubitak. Čak i oni koji su dovoljno sretni da ostanu tjelesno neozlijeđeni, ipak gube unutrašnje strukture selfa bezbjedno

Nakon završenog razvoja djeteta i formiranja odrasle osobe, dolaze do izražaja njegove karakterne crte: grubost, surovost, odsustvo i najmanje sentimentalnosti. Grubost je vodilja i matrica njegovog ponašanja. To je crta komuniciranja sa okolinom.

Osobe koje nose sindrom tučenog djeteta, kasnije u životu, kao odrasli, ispoljavaju dva vrlo upečatljiva karakterna poremećaja: postaju još teži i okrutniji sadisti nego što su njihovi mučitelji, ili će njihov razvoj da skrene u mazohističkom pravcu. Ali i jedna i druga crta, bez obzira na suprotnost polarizacije, neobično se međusobno privlače. Nisu rijetki i brakovi u sadomazohističkoj konstelaciji.

Ličnosti koje nose pečat sindroma tučenog djeteta, vrlo su nesretna bića, često sa ispoljenim antisocijalnim i kriminogenim ponašanjem, posebno izraženim u "krvnim deliktima", a, također, i u seksualnim deliktima.

Kako bi u potpunosti shvatili i dublje prodrijeli u krimino/viktimogeni problem nasilja u familiji, neophodan je osvrt i detaljan prikaz konstelacije porodičnog miljea. Predstavlja vrlo kompleksan i zamršen fenomen, koji duboko zadire u biološke, psihološke i socijalne komponente svake osobe, koja učestvuje i participira u ovom temeljnom društvenom segmentu. Familija predstavlja nukleus odnosno embrion društva. Svi članovi porodice su vrlo aktivni sudionici i upravo iz te bliskosti i povezanosti izvire sve protivrječnosti i konflikti, koji nose pojavno obilježje nasilja u familiji.

Ono što posebno karakterizira i daje specifično obilježje porodici je njena *formiranost, zdrava utemeljenost, zrelost i sposobnost* oba partnera koji stupaju u brak. Rijetki su pa i unikatni brakovi sazdana od *prave ljubavi*. Jer, mora se naglasiti, da *"...jedan od najjačih doživljaja u ljudskom bivstvovanju u kome sudjeluje cjelina jeste doživljaj ljubavi. Zašto se do njega dolazi tako rijetko? Zato što se ljudi nalaze na različitom stepenu razvoja svoje individuacije..."*(Jerotić V.)⁹. Pa, u čemu se sastoji suština fenomena individuacije? Neophodno je istaći da je to vrlo složen i težak proces u vajanju, stasanju i oblikovanju individue, toliko značajne i po mnogo čemu sudbonosne po

vezane za druge osobe. Oni koji gube važne osobe u životu, suočavaju se sa novom prazninom u njihovim odnosima sa prijateljima, porodicom ili zajednicom..."(Judith Lewis Herman: cit. djelo).

⁹ Jerotić V.: *Čovjek i njegov identitet*, Med.knjiga, 1960

svako ljudsko biće. Naime, u razvoju ličnosti je najosjetljivije sazrijevanje odnosno proces individuacije, ili po **Karl Gustavu Jungu**, "... proces diferencijacije koji ima za cilj razvitak individualne ličnosti..."¹⁰. U tome, osebujnu ulogu imaju biološke, psihološke i duhovne determinante, u podjednakom omjeru, a pridodati su im socio-kulturni faktori, koji učestvuju u konačnom oblikovanju ličnosti.

Tokom razvoja i formiranja ličnosti najsnažniji duhovni pečat daje mu doživljaj ljubavi, a postiže se samo cjelovitim bićem. Nažalost, taj sretni životni čin je izuzetno rijedak trenutak. A razlog je u različitom stepenu stasanja partnera. Postavlja se logično pitanje, šta je uopće ljubav? Na ovo pitanje je, zaista, teško dati jasan odgovor. Jer, "ljubav je najuniverzalnija, najstrahovitija i najtanovitija kosmička energija" (*Tajer de Šarden*). A da je to uistinu tako, u životu svakog čovjeka, sve se vrti i u vezi je s ljubavlju ili mržnjom. Ljudske emocije se stalno nalaze na nekoj koordinati, tj. pomjeraju se s jednog mjesta na drugo. Kod nekog se nalaze pretežno na jednoj, a kod drugih na drugoj strani (polu), pa se upravo po toj činjenici i prosuđuje da li neki čovjek više voli ili mrzi (Stojanović J.)

Prije stupanja u brak, partneri se privlače, a sam izbor im je u potpunosti iracionalan. To se dešava u ogromnom broju slučajeva, tako da je raritetna zrela i cjelovito sazdana obostrana ljubav. U samom izboru partnera presudan je psihološki determinizam, koji prema **Melaniji Klajn** ovisi od rane narcističke faze, pa preko oralnog i analno-genitalnog perioda, što je i odlučujuće u izboru partnera. Tako, npr., narcistički izbor je "...dosta složen i može da bude po ugledu: na samog sebe, na ono što se bilo u djetinjstvu i ono što se želi da bude (traženje Ja-ideala u partneru)". Takva narcistička ljubav neminovno zapada u diskontinuitet i pokazuje tendencu postepenog izbljeđivanja i gašenja ljubavi. To bi bila i suština svih nesporazuma i sukoba u porodičnom krugu. Kako navodi **Ekerman** "...da bi identifikovali manifestacije sloma porodice nije se potrebno mnogo truditi; postoje nesumnjive indikacije emocionalnog otuđenja, izolovanosti članova porodice, izgrađivanje kritičnih barijera za komuniciranje i pojavu porodičnih frakcija i rascjepa. To su jasni podaci o obliku konflikata i neprijateljstava koji dezintegrišu jedinstvo porodice..." I inače su izražene protivrječnosti jedinke naspram

¹⁰ Jung K. G.: *Dinamika nesvjesnog*, Matica Srpska, Novi Sad, 1984.

društva, iz čega rezultiraju ne samo nesporazumi već i žestoki sukobi¹¹ Žena u porodici je uvijek u podređenom, ponižavajućem inferiornom položaju.

Ne samo u porodici, već i u društvu; ona nije našla niti izborila svoje pravo mjesto koje joj pripada (nije joj ni omogućeno). Stoga su vrlo značajne sociokulturne odrednice koje uobličavaju viktimizaciju žena. Upravo, sjajne primjedbe **Ekermana**¹², ponajviše se odnose na status žene, jer je "uočljiv diskontinuitet u odnosima između individue, porodice i šireg društva – postoje nepodudarnosti, nedostatak usklađenosti...", što na specifičan način modelira posebne forme viktimizacije, ponajviše rezervirane ženama. Taj je fenomen posljedica položaja žene u društvu, njeno žalosno rangiranje, srozavši je na najnižu stepenicu ljudskog vrijednovanja. Još u *Hamurabijevom* zakoniku, žena je izjednačavana sa životinjama i stvarima. Vječno je bila unaprijed žigosana, te kao potencijalna žrtva, sa lahkocom je prislanjana na stub srama. Otuda je i psihološki kod nje prisutna nesigurnost, strepnja i anksioznost, toliko naglašena kod žena.

Ne samo da je takav odnos bio u drevnim vremenima, već se još bolnije protezao u Srednjem, pa sve do Novog vijeka. Dakle, odnos prema ženi stagnira, čak šta više on je sve perfidniji, bolniji, u krajnjem ishodu tragičniji. Treba se podsjetiti srednjovjekovne Evrope i posljedica stravičnog i morbidnog misticizma. Žene su od zločinačke inkvizicije unaprijed žigosane, kao najveća opasnost po ljude i društvo. Do kojeg vrhunca je ispoljavana sablasnost, svaki benevolentan postupak žene, proglašavan je jeretičkim. Ili žena ružnog ili upadljivo lijepog izgleda, bile su unaprijed markirane kao potencijalne žrtve.

¹¹ * "Karakteristika našeg vremena je čudna disharmonija u odnosima individue sa širom zajednicom i društvom. Razmišljamo o postojanju mnogih hipoteza: *Dirkemova* koncepcija o anomiji, *Fromovo* naglašavanje tendencije ka otuđenju, *Rizmanova* teorija o čovjeku kojem upravljaju drugi. Bez obzira na termine svi se slažu u pogledu tendencije ka osjećanju izgubljenosti, usamljenosti i konfuznosti ličnog identiteta. Majka, otac i dijete zamišljaju svako na svoj način šta porodica jeste ili šta bi trebalo da bude. Roditelji ne sagledavaju adekvatno svoje burne i nesređene odnose sa društvom. Osjećaju se osujećenim, konfuznim, potištenim, usamljenim i razdražljivim; oni traže žrtvu..."(Ekermen, N.W.: *Psihodinamika porodičnog života*, "Pobjeda", Titograd, 1987).

¹² Ekermen N. W.: cit. dj. !

Inkvizicija je išla do te brutalnosti, da su žene sa nizom neurotskih poremećaja proglašavali "vješticama" i žive spaljivali na lomačama. U jednom Parizu, a i drugim evropskim metropolama, iskrena ljubav žene, upoređivana je i poistovjećivana sa odanošću psa prema gospodaru. To je užasno srozavanje dostojanstva ljudskog bića u liku žene. I to one iste žene, od koje su došli na svijet i svi oni sadistički i neljudski tipovi koji su se tako drakonski ponijeli prema njoj¹³.

Demonско ponašanje prema ženi nije bio samo u privatnoj sferi, već se udomaćio i u institucionalnom odnosu. Eminentni **Erich Erickson**, taj usud žene eksplicite prezentira: "*Žena se kroz vijekove prepuštala raznim ulogama koje su vodile eksploataciji mazohističkih potencijala: dopustila je da postane ograničena i nepokretna, porobljena i podjetinjena, prostituisana i eksploatisana, a iz svega je toga u najboljem slučaju izvlačila ono što u psihopatologiji nazivamo <sekundarne koristi>*"¹⁴.

Na kraju, rezimirajući izneseno, nameće nam se osnovana tvrdnja, da je psihologija žene specifično formirana i uvjetovana, ne toliko njenim anatomo-fiziološkim ustrojstvom, koliko historijskim datostima i vijekovnim odnosom čovjeka i društva prema ženi kao jedinki.

Naučna istraživanja izvršena od stručnjaka sa Univerziteta u Indijani – Pensilvanija (Edward W. Gondolf, J. Richard McFerron) na veoma impozantnom uzorku od 6.000 žena – ispitanica zlostavljanih u familijama nasilja. Njima je pružena pomoć u prihvatilištima od 1983. do 1985. godine, a potjecale su iz Texasa. Motivi za traženje pomoći zlostavljanih žena su sljedeći¹⁵:

1. *Stečena bespomoćnost*: interesantno je naglasiti, što su god okrutnije zlostavljane žene to će rijetko potražiti pomoć. Ovaj se paradoks objašnjava iscrpljujućim strahom i samooptuživanjem (Walker, 1979, 1984). Viktimizaciji u ovim slučajevima doprinosi i nasilje pretrpljeno u djetinjstvu.
2. *Nedostatak sredstava za život* spriječit će zlostavljanu ženu da traži pomoć budući da financijski ovisi o suprugu.
3. *Muškarci skloni nasilju* su predestinirani agresivni nasilnici koji su u djetinjstvu pretrpjeli torture, pa kasnije u životu

¹³ Bayer V.: *Ugovor sa đavlom*, Informator, Zagreb, 1988.

¹⁴ Erickson E.: *Omladina, kriza ,identifikacija" Pobjeda"*, Titograd, 1976

¹⁵ Edward W.: Gondolf J. Richard McFerron:

iskaljuju bijes prema slabijem (Walker, 1984). Njih se zlostavljane supruge strahovito boje i ne usuđuju da ih se riješe.

4. *Strategija preživljavanja*: zbog dugotrajnosti zlostavljanja to se pojavljuju sve veće potrebe traženja pomoći.

Prema rezultatima istraživanja navedene grupe naučnika, pokazalo se da je "fizičko zlostavljanje žena iz Texasa bezobzirnije" i violentnije nego u drugim ispitivanjima. Utvrđeno je sljedeće:

- žene su zlostavljane oružjem ili sl. predmetima42%
- žene su zlostavljane pištoljem16%
- žene su zlostavljane nožem17%
- prijetnje ubistvom suprugama67%
- pretučene žene 72%
- zlostavljane trudnice53%
- zlostavljana djeca56%

Ozbiljnost i žestina fizičkog povređivanja jasno proizilazi iz sljedećih podataka:

- povrede glave pretrpjele su žene.....51%
- frakture kostiju13%
- žene koje su zatražile medic. pomoć42%

Zlostavljanje vrše po prirodi nasilničke ili kriminogene osobe, a većinom su sklone alkoholu (62%). Prema tome, "...nasilnik je čovjek koji je sklon preduzimanju akcija koje kulminiraju nanošenjem zla drugim ljudima" (H. Toh, 1978).¹⁶

Inače, u cjelovitijem sagledavanju nasilja u porodici i njegovih uzroka, neophodno se pozabaviti sociopatološkom strukturiranosti porodice. Iz nje provejavaju slučajevi socijalne dezorganizacije ličnosti, a najimpresivniju sliku pružaju: "...siledžijstvo, prostitucija, narkomanija, alkoholizam, kocka, skitnja, prosjačenje, itd. Kao kritični oblici mogu se javiti i teška krivična djela uperena protiv članova porodice: teška zlostavljanja i zapuštenost maloljetnika, teške tjelesne povrede i ubistvo"¹⁷

¹⁶ "Uživanje u zastrašivanju podrazumijeva najneprijatniji tip nasilnički nastrojene osobe nesumnjivo je *siledžija*, čovjek koji svjesno zastranjuje s namjerom da u svom nasilju bude nekorektan, nemilosrdan i nečovječan..." (Hans Toh: *Nasilnici*. Prosveta, Beograd, 1978).

¹⁷ Mladenović M.: Osnovi sociologije porodice, Savremena administracija, Beograd, 1981.g.

Djeca kao žrtve nasilja pobudila su ogromnu pozornost, budući se o ovoj vrsti nasilja doskora vrlo malo znalo. Oblici kriminaliteta prema djeci se pojavljuje u **tri** oblika:

- zanemarivanje djece,
- fizičko zlostavljanje i
- seksualna zloropotreba djece.

Od navedenih zloropotreba vrlo je izražen porast seksualnih delikata. Jako morbidan i bolan je podatak da više od polovice djece žrtava su imala šest i manje godina. Pretežnu većinu krivičnih djela nad djecom su počinili njihovi roditelji. Teže fizički pretučena djeca, i koja su sa ozbiljnim povredama smještena u njujorškim bolnicama, **Raffali** je evidentirao i pratio 302 nesretne djece. Godinu dana kasnije, 35 djece je umrlo; 55 pretučene djece je imalo ozbiljne psihičke i neurološke poremećaje.²

Vrlo su zanimljivi i poučni rezultati istraživanja o stasanju i kasnijem psihičkom habitusu djece koja su pretrpjela nasilje. Ona su redovito agresivna, intolerantna, hladna i sa podozrenjem gledaju na ostale u svom okruženju. Djeca koja su ranije seksualno zlostavljana, kasnije će, mnogo češće, upravo oni počiniti silovanja. I ne samo seksualne delikte, već djeca koja su bili žrtve ma kojeg oblika nasilja, primjenit će isti vid pa i violentniji kriminalni akt (Sindrom tučenog djeteta!).

Nasilje, odnosno tortura ogleda se u psihofizičkom zlostavljanju ili zapuštenosti, koja se ogleda u indolentnom odnosu, zanemarivanjem svojih roditeljskih obaveza. Te obaveze roditelja su precizirane u zakonskim odredbama, koja u svojim okvirima i kompetencijama uređuju bračnu zajednicu i odnos roditelja i djece. Elementarne zakonske obaveze se ogledaju i ispoljavaju u sljedećem:

- dužnost izdržavanja djece,
- staranje o njihovom životu i zdravlju,
- vaspitanje djece,
- prema mogućnosti, staranje o školovanju i stručnom obrazovanju.

² "Prema procjenama Nacionalnog centra za zloropotrebu djece (*National Center on Child Abuse*) oko milion djece u Americi godišnje su žrtve nasilničkog postupanja; oko 200.000 se fizički zlostavlja, oko 100.000 je seksualno zloropotrebljeno, a ostala su zapuštena" (Ignjatović Đ.: Ibid).

Upravo, u izloženim normama nalazi se utemeljenost krivičnog djela. Posebno se to odnosi na zlostavljanje, čiji je, opet, pojam vrlo rastegljiv i šarolik.

Stresogeno žestok i veoma težak je zločin ispoljen prema djetetu, i koji izvire iz seksualnih delikata, posebno silovanja, kao najtežeg oblika. Oni pokazuju stalni porast i nezaustavljiv trend. Seksualni delikti izvršeni nad djecom i mladima ima veoma teške posljedice. Zbog anatomske građe genitalnog aparata, u smislu rudimentarne veličine, neminovno pri nasilnom polnom aktu uslijedi teška trauma, ponekad i pogibeljna. Sem toga, seksualno nasilje nad djecom i mladima je težak atak i na mentalno ustrojstvo djeteta, koje će, opet, imati kasnije, nepopravljive posljedice. Iznosimo eklatantan primjer vrlo teškog seksualnog nasilja nad 12-godišnjom djevojčicom sa strašnim posljedicama.

Tokom 1966. godine, u selu I. dvadeset kilometara od Banja Luke, teški zločinac, povratnik, Z.I. fizički je napao djevojčicu od 12 godina, koja je čuvala krave pored puta. Silovao je, i u teško povrijeđenom stanju, ostavio na livadi, a on užurbano nastavio put. Mještani iz susjednih njiva primjetili su užasni zločin i pritekli djevojčici u pomoć. Hitno je prebačena u Ginekološko-porođajni Opće bolnice u Banjoj Luci. U izuzetno teškom stanju, posthemoragičnom šoku, sa masivnim i veoma teškim povredama: ruptura vagine, materice, zatim okolnih organa i pokidani krvni sudovi, teško iskrvarenje.

Započeta je reanimacija, uz dvostruku transfuziju krvi, pa kada je otklonjeno stanje šoka, podvrgnuta je komplikovanom operativnom zahvatu. Spašen joj je život u posljednji čas, ali su ostale komplikacije.

Po iskazu mještana koji su dali dosta autentičan opis zločinca, krenulo se sa opsežnim operativnim planom u otkrivanju počinitelja ovog gnusnog zločina.

Kritičnog dana pušten je iz Okružnog zatvora u Banjoj Luci poznati kriminalac Z.I. iz Bosanske Gradiške. Umjesto da putuje u Bosansku Gradišku, pješice je odabrao maršutu u pravcu Prijedora, u suprotnom pravcu od njegova mjesta. Iz samo njemu poznatih razloga, krenuo je u tom smjeru. U većem selu I. susreo je neke odrasle mještane, i među njima jednog starca od 65 godina, koji ga je kasnije i prepoznao pred kriminalističkim

organima. Korpulentan i tamnije puti zapamtili su ga mještani, koji su ga i prepoznali kod kriminalističkih organa.

Odmah po prijavi, organi SUP Barja Luka, znajući da je tog dana pušten iz zatvora Z. I. krenuli su u potragu za njim i ubrzo je lišen slobode, na putu prema Prijedoru. Dugo se opirao u priznanju zločina, ali je sigurno prepoznat od nekoliko ozbiljnijih starijih osoba. Pritješnjen argumentima priznao je zločin. Osuđen je na 9 godina strogog zatvora. U demokratskoj SAD bio bi bez milosti osuđen na smrt i pogubljen na "električnoj stolici".

Iz elaboriranog se nameće zaključak da se ovom bolnom i tragičnom zločinu prema djeci mora anticipirati sa svom ozbiljnošću i pratiti ga dosljedno i vjerodostojno kao zločin prvog reda. Dakle, posmatrati ga na veoma seriozan način, kao što su to zacrtale i najmoćnije policije svijeta (FBI, npr.).

Summary

When defining family according to family law we can freely and clearly establish that family is union defined by law. When we highlight that, it emerges that family is under protection of society, actually state and her jurisdiction. Regardless of given formulation, as well as tendency that family is privacy of individual, members of marriage, must follow principles of legality and state as a whole. Ruts of violent behavior in family are very deep, and this is the concern of this work. In the late sixties of this century violent behavior in USA was 6% annual rate, which lead the FBI director (Mr. William Sessions) to pay full attention to this problem and to make it equal with terrorism, drug abuse and counter espionage..., and treats it as a crime of national priority. From the above it is clear that this violent behavior must be seriously investigated.

Miodrag N. Simović¹

Ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva u krivičnom postupku

Realization of Legal Property Requests in Criminal Law Procedures

Sažetak

Problematiku ostvarivanja imovinskopravnog zahtjeva u krivičnom postupku autor je obradio kroz sedam grupa pitanja. U prvom, uvodnom dijelu date su neke napomene o značaju i prednostima ostvarivanja ovog zahtjeva u krivičnom postupku. Drugi dio rada posvećen je ograničenjima za odlučivanje o imovinskopravnom zahtjevu u krivičnom postupku, dok je u trećem analiziran predmet ovog zahtjeva. Postupak za ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva je problematika koja je obrađena u četvrtom dijelu rada, a odluke suda u povodu ovog zahtjeva predmet su razmatranja u petom dijelu. U pretposljednem i posljednjem dijelu rada dat je prikaz zakonskih odredaba i relevantnih slučajeva iz prakse koji se odnose na žalbu na odluku i izvršenje odluke o imovinskopravnom zahtjevu.

UVODNE NAPOMENE

Ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva u krivičnom postupku podrazumijeva rješavanje građanske stvari istovremeno sa krivičnom. Opravdanje za takvu mogućnost zasniva se na njihovoj povezanosti (građanska stvar je nastala iz krivičnog djela), potrebi ostvarenje principa ekonomičnosti i cjelishodnosti i poboljšanju položaja oštećenog. Oštećeni kome je krivičnim djelom nanijeta šteta, umjesto da tužbom pokrene

¹ Prof. dr. sci., Pravni fakultet u Banjoj Luci; sudija Ustavnog suda Bosne i Hercegovine.

parnični postupak, može naknadu štete ostvariti i u krivičnom postupku (u tzv. adhezionom postupku²), podnošenjem imovinskopravnog zahtjeva. Suština adhezionog postupka je u tome što je zakon dozvolio da se u toku krivičnog postupka riješi jedna imovinskopravna stvar koja je u vezi sa krivičnim djelom koje je predmet postupka (Radulović, str. 37). Složenost postupanja po imovinskopravnom zahtjevu u krivičnom postupku sastoji se i u tome što se ovaj postupak vodi po pravilima krivičnog, a ne parničnog postupka, dok se samo odlučivanje o predmetu parničnog postupka (građanskoj stvari koja je predmet imovinskopravnog zahtjeva) od strane krivičnog suda vrši po pravilima građanskog prava. Ta složenost objašnjava činjenicu zašto je usvajanje ovog zahtjeva u sudskoj praksi dosta rijetko.

Ustanovljavanje mogućnosti ostvarivanja imovinskopravnog zahtjeva u krivičnom postupku uvažava interes lica oštećenog krivičnim djelom koje je na taj način u mogućnosti da brže i lakše nadoknadi ono što mu nastalo izvršenjem krivičnog djela. Ovakva aktivnost oštećenog u krivičnom postupku u najvećem broju slučajeva treba da doprinese donošenju pravilne i zakonite odluke krivičnog suda. Rješavanje imovinskopravnog zahtjeva u krivičnom postupku zahtijevaju i razlozi ekonomičnosti, a ovaj postupak najsigurnije sprječava da dođe do kontradikcije između odluke o krivičnom i odluke o imovinskopravnom zahtjevu poteklom iz krivičnog djela (Radulović, str. 38).

Ograničenja za odlučivanje o imovinskopravnom zahtjevu u krivičnom postupku

Rješavanje ovog zahtjeva u krivičnom postupku, u izvjesnim slučajevima, može imati i štetnih posljedica za taj postupak (za odlučivanje o glavnoj stvari), što je bio razlog da zakonodavac pribjegne i određenim ograničenjima. Tako je Zakon o krivičnom postupku³ imovinskopravne zahtjeve ograničio na

² Umjesto termina adhezioni postupak neki autori koriste termin kombinovani postupak (npr. Kobe, str. 6).

³ Članovi 103. i 107. Zakona o krivičnom postupku Republike Srpske ("Službeni list SFRJ" br. 26/86, 74/87, 57/89 i 3/90 i "Službeni glasnik Republike Srpske" br. 26/93, 14/94, 6/97 i 61/01) - dalje: ZKPRS; čl. 96. i 100. Zakona o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine" broj 43/98) - dalje: ZKPFBiH i čl. 58. i 62. Zakona o krivičnom postupku Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine" br. 7/00 i 1/01) - dalje: ZKPBDBiH.

one koji se odnose na naknadu štete, povraćaj stvari i poništaj određenog pravnog posla. Osim toga, do raspravljanja o imovinskopravnom zahtjevu u krivičnom postupku doći će samo ako se time ne bi odugovlačio krivični postupak. Pri tome, prvenstveno se izvode dokazi kojima se utvrđuje pravnorelevantne činjenice koje čine sadržinu krivičnopravne stvari. Procjena da li je došlo do odugovlačenja postupka i da li postoji dovoljno raspoloživih dokaza za usvajanje zahtjeva, zavisi od slobodnog sudijskog uvjerenja

Podnošenje imovinskopravnog zahtjeva u krivičnom postupku nije obavezno tako da ovlašćeno lice može birati da li će ovaj zahtjev ostvarivati u krivičnom ili parničnom postupku, odnosno da li će ga uopšte rješavati u sudskom postupku. Ako je ovlašćeno lice zahtjev podnijelo u krivičnom postupku, pa do završetka glavnog pretresa od njega odustane, zahtjev može da postavi u parničnom postupku, s tim što više ne može da ga postavi u krivičnom postupku (član 106. stav 1. ZKPRS, član 99. stav 1. ZKPFBiH i član 61. stav 1. ZKPBDBiH). Obrnuto, ako je ovlašćeno lice zahtjev podnijelo u parničnom postupku, može odustati od njega i podnijeti ga u krivičnom postupku, a ako ga krivični sud sa ovim zahtjevom uputi na parnicu, može ponovo podnijeti ovaj zahtjev u parnici.

Iako je postavljen i o njemu se raspravljalo, sud nije obavezan riješiti imovinskopravni zahtjev u krivičnom postupku. Samo u slučaju donošenja presude kojom se okrivljeni oglašava krivim sud može rješavati o suštini imovinskopravnog zahtjeva i to tako da da taj zahtjev dosudi u cijelosti ili djelimično, a za ostatak uputi oštećenog na parnicu. Međutim, ako podaci krivičnog postupka ne pružaju pouzdan osnov ni za potpuno ni za djelimično presuđenje, sud će oštećenog uputiti da zahtjev u cijelosti ostvaruje u parnici. Isto tako, u krivičnom postupku sud ne može odlučiti da je zahtjev oštećenog neosnovan, odnosno da na njega nema pravo, nego samo zahtjevu udovoljiti ili oštećenog uputiti na parnicu. U slučaju upućivanja oštećenog na parnicu, parnični sud je vezan odlukom krivičnog suda u vezi sa dokazanošću postojanja krivičnog djela i krivične odgovornosti okrivljenog.

Mogućnost da krivični sud u parničnom postupku rješava istovremeno i građansku stvar (imovinskopravni zahtjev) je ograničena. Radi se o sljedećim ograničenjima: (1) imovinskopravni zahtjev se može odnositi samo na naknadu štete, povraćaj stvari ili poništaj pravnog posla; (2) zahtjev

mora biti takav da se može ostvariti u parnici; (3) zahtjev mora da potiče iz krivičnog djela; (4) zahtjev mora biti usmjeren samo protiv okrivljenog i (5) zahtjev ne smije znatno odugovlačiti krivični postupak.

Ograničenje ostavarivanja imovinskopravnog zahtjeva po predmetu, odnosno sadržini (naknada štete, povraćaj stvari i poništaj pravnog posla) utvrđeno je u članu 103. stav 2. ZKPRS, članu 96. stav 2. ZKPFBiH i članu 58. stav 2. ZKPBDBiH. Moguća je i kumulacija ovih zahtjeva, tj. da se u istom zahtjevu traži i jedno i drugo i treće. Nasuprot tome, ne može se u krivičnom postupku tražiti neka druga činidba ili uzdržavanje: npr. iseljenje iz stana zbog nezakonitog useljenja u stan kada to predstavlja krivično djelo ili poništaj braka zbog krivičnog djela dvobračnosti⁴.

Imovinskopravni zahtjev mora biti takav da se može ostvariti u parnici. Ne može se ostvarivati ovaj zahtjev u krivičnom postupku koji je takav da mu se ne priznaje ni pravna zaštita u parničnom postupku (npr. novac dat za izvršenje krivičnog djela)⁵. Zato se on, na primjer, ne može odnositi na potraživanje o kome se odlučuje u upravnom ili carinskom postupku⁶. Zahtjev se ne može odnositi na iznos manje plaćenog poreza na promet za neku robu (npr. zbog krivičnog djela zloupotrebe službenog položaja), već se ovaj iznos može oduzeti mjerom oduzimanja imovinske koristi od kupaca ovakve robe.⁷ Isto tako, ne može se dosuditi imovinskopravni zahtjev oštećenom krivičnim djelom prevare kada je on novac dao izvršiocu tog djela radi ostvarenja nedopuštenih ciljeva.⁸

Ograničenje da zahtjev mora biti takav da se može ostvariti u parnici ima za posljedicu da sud mora u svakom pojedinačnom slučaju ispitati da li je nastupila njegova zastarjelost po pravilima obligacionog prava. Prema Zakonu o obligacionim odnosima⁹, normalan rok zastarjelosti potraživanja za naknadu štete je tri godine od kad je oštećeni doznao za štetu i lice koje mu je štetu učinilo, ali, u svakom slučaju, zastarjelost nastupa

⁴ Vrhovni sud Vojvodine, Kzz. 58/53 od 26. novembra 1953. godine.

⁵ Vrhovni sud Hrvatske, Kž. 1944/73.

⁶ Odjeljenje Vrhovnog suda Srbije u Novom Sadu, Kž. 93/66 od 11. maja 1966. godine.

⁷ Vrhovni sud Hrvatske I Kž. 194/84 od 26. septembra 1985. godine.

⁸ Vrhovni sud Hrvatske, Kž. 1944/73.

⁹ "Službeni list SFRJ" br. 29/78, 39/85, 46/85 i 3/90 i "Službeni glasnik Republike Srpske" br 17/93 i 3/96.

za pet godina od kad je šteta nastala (član 376). Za naknadu štete potekle iz krivičnog djela u nekim slučajevima se računa duži rok zastarjelosti (dat u članu 377. Zakona o obligacionim odnosima). Stoga, ako je šteta prouzrokovana krivičnim djelom, a za krivično gonjenje je propisana duža zastarjelost, zahtjev za naknadu štete zastarjeva kad istekne vrijeme zastarjelosti krivičnog gonjenja. Kako se rok zastarjelosti računa prema kazni predviđenoj za odnosno krivično djelo, a kako su kazne u zakonu određene u različitim rasponima, treba voditi računa da se rok zastarjelosti krivičnog gonjenja ne cijeni prema donjoj nego gornjoj granici propisane kazne za to krivično djelo.¹⁰

Procjenjujući zastarjelost zahtjeva sud mora da vodi računa o eventualnom prekidu zastarjelosti, kada rok zastarjelosti teče iznova. Smatra se da prekida zastarjelosti nije bilo ako povjerilac odustane od tužbe ili radnje kojom je pokrenuo postupak, ali ako je do odbačaja zahtjeva došlo usljed nenadležnosti ili drugih uzroka koji se ne tiču suštine stvari, a povjerilac ponovo podigne tužbu u roku od tri mjeseca od pravosnažnosti odluke o odbacivanju tužbe, smatra se da je zastarjelost prekinuta prvom tužbom (čl. 389. i 390. Zakona o obligacionim odnosima). Ovdje dolazi i upućivanje oštećenog na parnicu od strane krivičnog suda, pogotovo što oštećeni nema pravo žalbe na odluku kojom se upućuje na građansku parnicu, pa mu je pokretanje ove parnice jedino pravno sredstvo koje može koristiti.¹¹ Treba, takođe, imati u vidu da prekid zastarjevanja krivičnog gonjenja povlači sa sobom i prekid zastarjevanja zahtjeva za naknadu štete (član 377. stav 2. Zakona o obligacionim odnosima).

Zahtjev mora biti ne u bilo kakvoj vezi sa krivičnim djelom, već mora proizaći neposredno iz krivičnog djela. Mora, dakle, biti u neposrednoj uzročnoj vezi sa krivičnim djelom. Zbog toga stranka ne može zahtijevati da se u presudi po jednoj krivičnoj stavri raspravi i njen imovinskopravni zahtjev za naknadu štete koju je u toku tog krivičnog postupka pretrpjela nezakonitim ili nepravilnim radom suda kod organa ili pojedinih radnika u sudu (npr. naknada troškova koje je imala dolaskom sudu po pozivu u kome je pogrešno označen datum), iako inače ima pravo traženja naknade u parnici (Vasiljević - Grubač, str. 193). Takođe, iz istih razloga, preduzeće ne može da podnese zahtjev da mu okrivljeni nadoknadi troškove sređivanja knjigovodstva

¹⁰ Vrhovni sud Srbije, Prev. 113/86.

¹¹ Vrhovni sud Jugoslavije, Rev. 976/58 od 18. oktobra 1959. godine.

koje je moralo da plati po nalogu suda zbog vještačenja poslovnih knjiga (član 260. stav 4. ZKPRS, član 255. stav 4. ZKPFBiH i član 149. ZKPDBiH) ni onda kad bi optuženi bio oglašen krivim.¹² Isto tako, smatra se da fond za socijalno osiguranje ne može u krivičnom postupku da postavi zahtjev za naknadu štete prema okrivljenom koji je osiguraniku krivičnim djelom nanio štetu koju fond treba da nadoknadi ili je već nadoknadio, a da to ne može da uradi ni u parničnom postupku prije pravnosnažne presude kojom je utvrđeno da je okrivljeni izvršio krivično djelo.¹³

Imovinskopravni zahtjev u krivičnom postupku može biti postavljen samo protiv okrivljenog, a prema ostalim licima samo u parnici. Pri tome, zakon ne pravi razliku između okrivljenog kao krivično odgovornog i okrivljenog kao građanski odgovornog. Zahtjev se ne može podnijeti prema trećim licima čak ni onda kad su ona dužna da izvrše obavezu umjesto okrivljenog ili solidarno s njim (Lazin, str 126). Uz to, treća lica koja odgovaraju za štetu koju je prouzrokovao okrivljeni, ne mogu učestvovati u krivičnom postupku ni da bi pružili pomoć okrivljenom. Oštećenom se, međutim, može dosuditi imovinskopravni zahtjev u krivičnom postupku nastao usljed saobraćajne nezgode iako je on svoje motorno vozilo osigurao u korist trećih, budući da po propisima imovinskog prava oštećeni može svoj zahtjev usmjeriti kako prema štetniku, tako i prema osiguraču, odnosno i prema jednom i drugom¹⁴

Da bi se sud upustio u rješavanje imovinskopravnog zahtjeva potrebno je da bude ispunjen i uslov da se time znatno ne odugovlači krivični postupak (član 103. stav 1. ZKPRS, član 96. stav 1. ZKPFBiH i član 58. stav 1. ZKPDBiH). Zakon polazi od pretpostavke da raspravljanje o o imovinskopravnom zahtjevu može da ima uticaja na trajanje postupka u smislu njegovog odugovlačenja, ali dozvoljava to odugovlačenje samo do izvjesne mjere, do mjere znatnog odugovlačenja (Petrić, str. 210). Kada će raspravljanje o imovinskopravnom zahtjevu predstavljati znatno odugovlačenje postupka, stvar je ocjene u svakom konkretnom slučaju. Odbijanje rješenja o imovinskopravnom zahtjevu u krivičnom postupku zbog odugovlačenja toga postupka ne dolazi u obzir u slučaju kad je sud zbog rješavanja same krivične stvari obavezan da utvdi iznos, odnosno

¹² Vrhovni sud Hrvatske, Kž. 1525/66 od 3. novembra 1966. godine.

¹³ Vrhovni sud Slovenije, Kž. 289/65 od 11. februara 1965. godine.

¹⁴ Vrhovni sud Hrvatske, Kž. 681/72 od 21. decembra 1972. godine.

vrijednost utajenog, pronevjeranog ili prisvojenog novca ili predmeta, jer se ti iznosi moraju tačno utvrditi, kao i kod odlučivanja o imovinskopravnom zahtjevu (Vasiljević - Grubač, str. 194). Izbjegavanju da riješi imovinskopravni zahtjev sudu pomaže i činjenica da materijalno krivično zakonodavstvo poznaje mjeru obaveznog oduzimanja imovinske koristi. Sud je, naime, obavezan da prikuplja podatke o postignutoj imovinskoj koristi, koja se, po pravilu, djelimično ili potpuno, poklapa sa pričinjenom štetom. Osim toga, olakšanje u navedenom kontekstu predstavlja i činjenica što sud visinu imovinske koristi može da odredi i po slobodnoj ocjeni, ako bi njeno utvrđivanje bilo skopčano sa nesrazmjernim teškoćama ili sa znatnim odugovlačenjem postupka (član 503. ZKPRS, član 485. ZKPFBiH i član 350. ZKPBDBiH). Takvu mogućnost kod rješavanja imovinskopravnog zahtjeva sud nema.

Predmet imovinskopravnog zahtjeva

Već smo istakli da je imovinskopravni zahtjev po svojoj sadržini ograničen samo na tačno određeni predmet i da se njime može tražiti samo naknada štete, povraćaj stvari ili poništaj određenog pravnog posla. U praktičnoj realizaciji to može da otvori i neka sporna pitanja, o čemu je sudska praksa do sada dala niz praktičnih rješenja. Od posebnog je značaja da Zakon o obligacionim odnosima daje za mnoge pravne situacije odgovarajuća rješenja kojih se krivični sudovi moraju držati ako se, naravno, upuste u presuđivanje imovinskopravnog zahtjeva.

Zakon o obligacionim odnosima definiše štetu u članu 155. i to kao materijalnu (umanjenje nečije imovine - obična šteta ili sprječavanje njenog povećanja - izmakla dobit) i kao nematerijalnu (nanošenje drugom fizičkog ili psihičkog bola ili straha). Visina štete se određuje prema cijenama u vrijeme donošenja presude u punom iznosu, dakle u onom koji je potreban da bi se oštećeni doveo u istu materijalnu situaciju u kojoj bi bio da nije bilo štete (član 190. Zakona o obligacionim odnosima). Pri tome, treba voditi računa da ukoliko je stvar uništena ili otuđena, nadoknađuje se njena vrijednost prema cijenama u vrijeme donošenja presude - ako zakon ne predviđa drukčije (član 189. stav 2. Zakona o obligacionim odnosima). Ako je stvar uništena ili oštećena krivičnim djelom koje je izvršeno sa umišljajem, sud može odrediti visinu naknade štete prema vrijednosti koju je stvar imala za oštećenog (član 189. stav 4. Zakona o obligacionim odnosima). Naknada materijalne

štete sastoji se u uspostavljanju ranijeg stanja, ali ako uspostavljanje ranijeg stanja nije moguće ili nije nužno da ga odgovorno lice samo obavi ili kad oštećeni zahtijeva naknadu u novcu, ova se vrsta naknade zamjenjuje novčanom naknadom. Pravilo je naknada u novcu, a kod nematerijalne štete i u obliku objavljivanja presude ili ispravke, u slučajevima kada to krivični zakon propisuje.

Ako ima više oštećenih svaki od njih treba samostalno i određeno da podnese svoj zahtjev i to u svoje ime. Zahtjev jednog od oštećenih ne smatra se kao generalni zahtjev svih oštećenih. Pored toga, ukoliko je više oštećenih podnijelo zahtjev, onda odustanak jednog ili više njih, nema uticaja na zahtjeve ostalih. Isto tako, saizvršioци odgovarju solidarno za štetu pričinjenu krivičnim djelom, a potpuno je bez uticaja koliko je korist koji od njih ostvario i da li ju je uopšte ostvario. Ako jedan od saučesnika naknadi štetu u visini iznosa koji je njemu pripao, time se ne oslobađa solidarne obaveze na naknadu cjelokupne štete.¹⁵

Stvar se vraća oštećenom ako njemu pripada i pod uslovom da se nalazi kod okrivljenog ili nekog od učesnika u krivičnom djelu (saizvršioca ili saučesnika) ili kod trećeg lica kome su je oni dali na čuvanje. Može se tražiti povraćaj pokretne i nepokretne stvari. Ukoliko se stvar nalazi kod trećih lica, od njih se ne može oduzeti jer ta lica ne učestvuju u postupku i ne mogu dati odgovor na zahtjev niti se žaliti na presudu. Zaštita oštećenog u ovakvim slučajevima obezbjeđuje mu se kroz njegovo pravo da prema tim trećim licima predloži privremene mjere obezbjeđenja (član 114. ZKPRS, član 107. ZKPFBiH, i član 69. ZKPBDBiH). U stvarnosti, radi se o tome da je riječ o stvarima koje su krivičnim djelom oduzete od oštećenog i nađene su kod okrivljenog. One za okrivljenog predstavljaju imovinsku korist koja je stečena krivičnim djelom, ali se od njega ne oduzimaju ne oduzimaju ovom mjerom, već se vraćaju oštećenom (ako su ispunjeni navedeni uslov). Razlog tome je što se imovinska korist oduzima samo u onom dijelu koji prelazi dosuđeni imovinskopravni zahtjev (član 95. stav 1. Krivičnog zakonika Republike Srpske¹⁶, član 112. stav 1. Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine¹⁷ i član 111. stav 1. Krivičnog zakona Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine¹⁸. Ako bi

¹⁵ Vrhovni sud Vojvodine, Kž. 1442/56 od 11. marta 1957. godine.

¹⁶ "Službeni glasnik Republike Srpske" br. 22/00, 33/00 i 37/01.

¹⁷ "Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine" broj 43/98.

¹⁸ "Službeni glasnik Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine" br. 6 /00 i 1/01.

se ipak desilo da da je sud ove predmete od okrivljenog oduzeo mjerom oduzimanja imovinske koristi, radiće se o tome da je na štetu optuženog povrijeđen krivični zakon (član 365. tačka 5. ZKPRS, član 359 tačka 5. ZKPFBiH i član 261. tačka 5. ZKPBDBiH), o čemu drugostepeni sud povodom žalbe uvijek vodi računa po službenoj dužnosti (član 376. stav 1. tačka 2. ZKPRS, član 370 stav 1. tačka 2. ZKPFBiH i član 270. stav 1. tačka 2. ZKPBDBiH).

Zahtjev za povraćaj stvari mora se odnositi samo na stvar koja pripada oštećenom. Stoga se ovim zahtjevom ne može tražiti povraćaj stvari koje su kupljene novcem koji je okrivljeni prethodno protivpravno pribavio od oštećenog i obrnuto. Tada bi imovinskopravni zahtjev morao da glasi na naknadu šteta, umjesto na povraćaj stvari.

Ako je podniet zahtjev za povraćaj stvari, ali se više oštećenih spore o svojini stvari, sud se neće upuštati u rješavanje ovog spora, već će oštećenog uputiti na parnicu, a u krivičnom postupku odrediti samo čuvanje sporne stvari kao privremenu mjeru obezbjeđenja (član 113. stav 1. ZKPRS, član 106. stav 1. ZKPFBiH i član 68. stav 1. ZKPBDBiH). Ukoliko se stvari čiji povraćaj traži oštećeni nalaze kod trećih lica, ne može se narediti oduzimanje stvari i njihova predaja oštećenom, već se u toku postupka mogu odrediti mjere obezbjeđenja, a u presudi se mora odlučiti ili da se ta mjere ukinu ili da se oštećeni uputi na parnicu protiv držaoca stvari.¹⁹ Ukoliko se radi o stvari koja je pribavljena krivičnim djelom, a ne zna se kome pripada ili pripada oštećenom koji nije podnio zahtjev za njeno vrćanje, stvar će se oduzeti od okrivljenog putem mjere oduzimanja imovinske koristi.

Pod pretpostavkom da je imovinskopravni zahtjevu u krivičnom postupku upravljen na poništaj određenog pravnog posla, taj poništaj se može vršiti samo samo u korist okrivljenog. Da bi neki pravni posao mogao biti poništen u krivičnom postupku, neophodno je da je on direktna posljedica izvršenog krivičnog djela. Poništajem se ne može dirati u prava trećih lica (član 119. ZKPRS, član 103. ZKPFBiH i član 65. ZKPBDBiH) jer ta lica ne učestvuju u krivičnom postupku. Sklapanje braka nije "pravni posao" koji bi se mogao isticati kao imovinskopravni zahtjev u krivičnom postupku.²⁰ Takav zahtjev se ne može

¹⁹ Vrhovni sud Jugoslavija, Kz. 13/59 od 18. februara 1959 godine.

²⁰ Vrhovni sud Hrvatske, Kz. 58/83 od 26. novembra 1953. godine.

postaviti ni onda kada se radi o krivičnom djelu dvobračnosti, jer je u pitanju statusni spor (Petrić, str. 225). Takođe, imovinskopravnim zahtjevom se ne može tražiti poništaj diplome i službene isprave jer nemaju imovinskopravni karakter.

Postupak za ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva

Predlog za ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva u krivičnom postupku može da podnese bilo koje lice koje je ovlašćeno da takav zahtjev ostvaruje u parnici (član 104. ZKPRS, član 94. ZKPFBiH i član 60. ZKPBDiH). Najčešće se radi o oštećenom u krivičnom postupku, ali ni on neće moći podnijeti ovaj zahtjev ako nije istovremeno ovlašćen da ga ostvaruje u parnici. U slučaju da je imovinskopravni zahtjev po pravilima građanskog prava prešao na treće lice, sud je obavezan da to lice pozove da se izjasni da li ostaje kod zahtjeva. Ukoliko se, na uredan poziv, ovo lice ne odazove, smatraće se da je odustalo od zahtjeva (član 106. stav 2. ZKPRS, član 99. stav 1. ZKPFBiH, i član 61. ZKPBDiH), ali se ne radi o odricanju od zahtjeva jer ga to lice može kasnije ostvarivati u parnici. U odnosu na pokretanje parnice oštećeni je jedino ograničen rokovima zastarjelosti iz Zakona o obligacionim odnosima, zavisno od karaktera imovinskopravnog zahtjeva.

Preduzeća i druga pravna lica podnose i zastupaju svoje imovinskopravne zahtjeve preko svojih ovlašćenih predstavnika ili punomoćnika. U slučaju da su krivičnim djelom oštećena društvena sredstva, organ koji je zakonom ovlašćen da se stara o zaštiti tih sredstava može u krivičnom postupku da učestvuje u skladu sa ovlašćenjima koja ima na osnovu tog zakona (član 104. stav 2. ZKPRS, član 97. stav 2. ZKPFBiH i član 59. stav 2. ZKPBDiH). Taj organ je javno pravobranilaštvo.

Predlog za ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva u krivičnom postupku podnosi se organu kome se podnosi krivična prijava ili sudu pred kojim se vodi postupak najkasnije do završetka glavnog pretresa pred prvostepenim sudom (član 105. st. 1. i 2. ZKPRS i član 98. ZKPFBiH), odnosno najkasnije do završetka pretresa za određivanje sankcije pred sudom (član 60. st. 1. i 2. ZKPBDiH). Ovaj predlog ne mora biti poseban akt. Zahtjev mora biti jasan, opredijeljen i određen, bez obzira da li je dat pismeno ili usmeno i sadržavati "elemente tužbe iz parničnog postupka - tako da bi sud znao tačno vrstu, obim i domet zahtjeva i cijenio da li je takav zahtjev moguće ostvariti u

adhezionom postupku ili nije. Takav zahtjev je potreban i okrivljenom da bi se pravilno orijentisao u pariranju - ili priznanju, potpunom ili djelimičnom - prema zahtjevu. Ako zahtjev nije jasan i određen, ne može sud o njemu raspravljati, već mora oštećenog uputiti na parnicu".²¹ U svakom slučaju, sud ne odlučuje o imovinskopravnom zahtjevu po službenoj dužnosti, već jedino ako za to postoji predlog ovlašćenog lica.²² Međutim, ako je je zahtjev podniet, dalji postupak teče po službenoj dužnosti, ali takođe sve dotle dok zahtjev postoji (Lazin, str. 136). Isto tako, ovlašćeno lice može odustati od imovinskopravnog zahtjeva do završetka glavnog pretresa, odnosno pretresa za određivanje sankcije, što ima za posljedicu da taj zahtjev više ne mogu ponoviti u krivičnom postupku, oko zakonom nije šta drugo određeno (član 106. stav 1. ZKPRS, član 99. stav 1. ZKPFBiH i član 61. stav 1. ZKPDBiH).

Iako je odlučivanje o imovinskopravnom zahtjevu vezano za predlog ovlašćenog lica, sud je obavezan da preduzme neke aktivnosti u vezi sa tim zahtjevom i prije nego je zahtjev podniet. Ako ovlašćeno lice nije stavilo predlog za ostvarivanje ovog zahtjeva do podizanja optužbe, sud ga može obavijestiti da to može učiniti do početka glavnog pretresa. Ukoliko su oštećena društvena sredstva, sud će o tome obavijestiti organ koji je po zakonu dužan da se stara o zaštiti tih sredstava (član 105. stav 4. ZKPRS, član 98. stav 4. ZKPFBiH i član 60. stav 4. ZKPDBiH). Takođe, i prije nego što je podniet ovaj zahtjev sud je dužan da prikupi dokaze i izvidi šta je potrebno za odlučivanje o zahtjevu (član 107. stav 1. ZKPRS, član 100. stav 1. ZKPFBiH i član 189. stav 1. ZKPDBiH). Međutim, ukoliko je predlog za ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva podniet, sud je obavezan da ispita okrivljenog o činjenicama navedenim u predlogu i da izvidi okolnosti koje su od važnosti za utvrđivanje zahtjeva (član 107. stav 1. ZKPRS, član 100. stav 1. ZKPFBiH i član 189. stav 1. ZKPDBiH). Ako sud ne ispita okrivljenog, a osudi ga na ispunjenje imovinskopravnih zahtjeva, smatra se da se radi o bitnoj povredi krivičnog postupka²³ jer okrivljenom nije dana mogućnost da se izjasni o imovinskopravnom zahtjevu, što je uticalo na zakonito i pravilno donošenje presude.²⁴ Ali, ako bi izviđanje o imovinskopravnom zahtjevu znatno odugovlačilo postupak, sud

²¹ Vrhovni sud Hrvatske, Kž. 1748/73 od 25. oktobra 1973. godine.

²² Vrhovni sud Bosne i Hercegovine, Kz. 13/70 od 26. novembra 1970. godine.

²³ Član 364. stav 2. ZKPRS, član 358. stav 2. ZKPFBiH i član 260. stav 3. ZKPDBiH.

²⁴ Vrhovni sud Hrvatske I, Kž. 774/72 9. januara 1973. godine.

će se ograničiti samo na prikupljanje onih podataka čije bi utvrđivanje kasnije bilo nemoguće ili znatno otežano (član 107. stav 2. ZKPRS i član 100. stav 2. ZKPFBiH).

Za razliku od imovinskopravnog zahtjeva čije se utvrđivanje vrši ako postoji predlog ovlaštenog lica, imovinska korist koja je stečena krivičnim djelom utvrđuje se uvijek po službenoj dužnosti, tako da je sud dužan da prikuplja dokaze i izviđa okolnosti koje su od značaja utvrđivanje ove koristi (član 501. st. 1. i 2. ZKPRS, član 483. st. 1. i 2. ZKPFBiH i član 405. st. 1. i 2. ZKPBDBiH). Međutim, ukoliko je podnijet imovinskopravni zahtjev u pogledu povraćaja stvari pribavljenih krivičnim djelom, sud je obavezan da utvrđuje imovinsku korist koja je stečena krivičnim djelom samo u onom dijelu koji nije obuhvaćen imovinskopravnim zahtjevom (član 501. stav 3. ZKPRS, član 483. stav 3. ZKPFBiH i član 405. stav 3. ZKPBDBiH).

Ukoliko se oštećeni saslušava kao svjedok, sud će ga pitati da li želi da u krivičnom postupku ostvari svoj imovinskopravni zahtjev (član 232. stav 4. ZKPRS i član 227. stav 4. ZKPFBiH). Međutim, ako se oštećeni ne poziva kao kao svjedok, on će se u pozivu obavijestiti da će se glavni pretres održati i bez njega, te da će se njegova izjava o imovinskopravnom zahtjevu pročitati (član 281. stav 4. ZKPRS i član 276. stav 4. ZKPFBiH). Uz to, ukoliko oštećeni nije prijavio svoj imovinskopravni zahtjev, a prisutan je na glavnom pretresu, predsjednik vijeća će ga poučiti da to učini i upozoriće ga na prava koja ima na glavnom pretresu (član 59. i član 313. stav 2. ZKPRS, te član 55. i član 308. stav 2. ZKPFBiH). Isto tako, ukoliko je oštećeni prijavio imovinskopravni zahtjev, može ga obrazložiti na glavnom pretresu, a ako nije prisutan - njegov zahtjev će pročitati predsjednik vijeća (član 315. stav 3. ZKPRS i član 310. stav 3. ZKPFBiH).

Ostvarenje imovinskopravnog zahtjeva na povraćaj stvari može se realizovati i prije donošenja presude i okončanja postupka. Naime, ako se radi o stvarima koje nesumnjivo pripadaju oštećenom, a ne služe kao dokaz u krivičnom postupku, te stvari će se predati oštećenom i prije završetka postupka (član 113. stav 1. ZKPRS, član 106. stav 1. ZKPFBiH i član 195. stav 1. ZKPBDBiH). Na ova način se praktično realizuje cilj imovinskopravnog zahtjeva u krivičnom postupku koji je u ovom slučaju usmjeren na povraćaj stvari, a to se čini iz razloga jednostavnosti i praktičnosti. Ocjena da li stvar pripada

oštećenom je privremenog karaktera (može biti izmijenjena donošenjem presude) i zavisi od organa koji vodi postupak. Ne traži se pristanak okrivljenog, ali on ima pravo žalbe na rješenje. U stavu 3. člana 113. ZKPRS (član 106. stav 3. ZKPFBiH i član 195. stav 3. ZKPBDBiH) govori se o raspolaganju stvarnim dokazima, tj. stvarima koje mogu biti kod okrivljenog, oštećenog ili trećeg lica, do kojih se došlo na razne načine. Ove stvari se mogu vratiti vlasniku (ako su mu neophodno potrebne) i prije završetka postupka, uz obavezu da ih na zahtjev suda donese (član 113. stav 3. ZKPRS, član 106. stav 3. ZKPFBiH i član 195. stav 3. ZKPBDBiH).

Predlog da se odredi privremena mjera obezbjeđenja imovinskopravnog zahtjeva u krivičnom postupku može se, kao i sam zahtjev, staviti od strane ovlašćenog lica i to po pravilima koja važe za izvršni postupak (član 112. stav 1. ZKPRS, član 105. stav 1. ZKPFBiH i član 194. stav 1. ZKPBDBiH). Odluku o određivanju privremene mjere obezbjeđenja donosi sud u formi rješenja, a funkcionalna nadležnost za to zavisi od faze krivičnog postupka: u fazi istrage ovo rješenje donosi istražni sudija, poslije podignute optužnice van glavnog pretresa predsjednik vijeća, a na glavnom pretresu vijeće (član 112. stav 2. ZKPRS i član 105. stav 2. ZKPFBiH). U ZKPBDBiH ovo rješenje donosi sud (sudija pojedinac, odnosno vijeće od trojice sudija) - član 194. stav 2. Sud ne može odrediti privremene mjere obezbjeđenja po službenoj dužnosti.²⁵

Privremena mjera obezbjeđenja se uvijek određuje prema okrivljenom. Međutim, ona se izuzetno može odrediti i prema trećem licu, pod uslovom da se kod njega nalaze stvari pribavljene krivičnim djelom ili da je to lice došlo do imovinske koristi usljed krivičnog djela. I ovdje se traži predlog oštećenog koji mora da učini vjerovatnim postojanje i visinu zahtjeva prema trećem licu i pruži dokaze o postojanju opasnosti osujećenja naplate (Vasiljević - Grubač, str. 220). Ukoliko sude donese presudu kojom se okrivljeni oglašava krivim, ukinuće ovu mjeru (ako je ranije nije ukinuo) ili će oštećeno uputiti na parnicu, s tim što će se ova mjera ukinuti ako parnica ne bude pokrenuta u roku koji odredi sud (član 114. stav 2. ZKPRS, član 107. stav 2. ZKPFBiH i član 196. stav 2. ZKPBDBiH).

²⁵ Vrhovni sud Hrvatske, Kž. 1811/71 od 12. aprila 1972. godine.

Odluke suda o imovinskopravnom zahtjevu

O imovinskopravnom zahtjevu odlučuje sud (član 108. stav 1. ZKPRS, član 101. stav 1. ZKPFBiH i član 190. stav 1. ZKPBDBiH) i to samo ako je proveden krivični postupak. Ukoliko je zahtjev podniet u krivičnoj prijavi koju je javni tužilac odbacio, o ovom zahtjevu se ne donosi nikakva odluka. Sud ne može dosuditi imovinskopravni zahtjev ako ne donese presudu kojom se optuženi oglašava krivim, osim ko je prije početka glavnog pretresa obustavljen postupak zbog odustanka tužioca (sud tada može u rješenju o obustavi postupka unijeti odluku o imovinskopravnom zahtjevu - ako su se stranke o tome sporazumjele). Tu se ne radi o suđenju, već o poravnanju stranaka o imovinskopravnom zahtjevu (Vasiljević - Grubač, str. 211). Odlučujući o imovinskopravnom zahtjevu, sud ne može ni odbaciti ni odbiti ovaj zahtjev²⁶, a dvije odluke koje može donijeti su: dosuđenje imovinskopravnog zahtjeva (u cjelini ili djelimično, a za ostatak se upućuje na parnicu) i upućivanje oštećenog sa ovim zahtjevom na parnicu (ukoliko ne dosudi imovinskopravni zahtjev). Drugo rješenje nije moguće. Krivični sud ne može priznati pravo na imovinskopravni zahtjev u osnovi, a u pogledu količine uputiti na parnicu (Vasiljević - Grubač, str. 213).

Dosuđenje imovinskopravnog zahtjeva u cjelini moguće je ako su ispunjena dva uslova: da je sud izrekao presudu kojom se okrivljeni oglašava krivim i da podaci krivičnog postupka pružaju dovoljno osnova za njegovo presuđenje (član 108. stav 2. ZKPRS, član 101. stav 2. ZKPFBiH i član 190. stav 2. ZKPBDBiH). Ukoliko sud donese neku drugu presudu (oslobađajuću ili presudu kojom se optužba odbija), zahtjev se ne može dosuditi. Ako sud dosudi imovinskopravni zahtjev, to znači da je po pravilima građanskog prava utvrdio da je on osnovan (Lazin, str. 143). Pri tome se dosuđivanje imovinskopravnog zahtjeva vrši samo u granicama kojima je postavljen, što znači da se stranci ne može dosuditi više ili nešto drugo nego što je zahtijevala. Ako ne usvoji imovinskopravni zahtjev, sud može oštećenog uputiti na parnicu i onda kada je nesumnjivo da se parnica ne može voditi, jer ne može (ni pod kojim uslovima) donijeti odluku kojom se zahtjev odbija (Petrić, str. 222). Ako je oštećeni osuđujućom presudom upućen na parnicu, pošto nije uspio da dokaže osnovanost i visinu oštećenja, pa presuda bude ukinuta

²⁶ Vrhovni sud Hrvatske, Kz. 103/67 od 18. oktobra 1967. godine.

povodom žalbe koju je izjavio samo okrivljeni, oštećeni može u ponovnom postupku dokazivati osnov i visinu oštećenja. U takvoj situaciji sud može, novom osuđujućom presudom, okrivljenog obavezati na naknadu štete (odnosno izvršenje drugog zahtjeva), a da se time ne povrijedi zabrana *reformatio in peius*.²⁷ U slučaju da je sud izrekao uslovnu osudu uslovljavajući je time da okrivljeni nadoknadi štetu u određenom roku, obavezan je da u takvoj odluci riješi i imovinskopravni zahtjev, odnosno donese posebnu odluku o toj obavezi optuženog na naknadu utvrđene štete (izuzetak je samo u slučaju da je imovinskopravni zahtjev raspravljen pravnosnažnom građanskom presudom).²⁸

Ako se imovinskopravni zahtjev dosuđuje maloljetniku, postoji zakonsko ograničenje utoliko što je to moguće samo ako se maloljetniku izriče kazna (član 486. ZKPRS, član 468. ZKPFBiH i član 383. ZKPBDBiH). Pri tome, kazna se može izreći samo starijem maloljetniku. Ograničenje važi i u slučaju kada je maloljetnik izvršio krivično djelo kao saizvršilac sa punoljetnim licem, ali mu je izrečena vaspitna mjera, kada se, isto tako, smatra da sud može samo punoljetnog izvršioca obavezati na ispunjenje ovog zahtjeva.²⁹

Odluka o upućivanju na parnicu praktično znači konstataciju da, zbog nedostatka uslova, nije odlučivano o imovinskopravnom zahtjevu u krivičnom postupku. Takođe, ova odluka predstavlja pouku oštećenom da svoj zahtjev može da ponovi u parnici. Upućivanje oštećenog na parnicu nepotrebno je ako imovinskopravni zahtjev nije postavljen u krivičnom postupku.³⁰ Upućivanje na parnicu moguće je u nekoliko slučajeva:

1. Ako sud nije donio osuđujuću presudu, odnosno donio je oslobađajuću presudu, presudu kojom se optužba odbija ili rješenje o obustavi postupka (član 108. stav 3. ZKPRS, član 101. stav 3. ZKPFBiH i član 190. stav 3. ZKPBDBiH). Kada sud izrekne presudu kojom se optuženi oglašava krivim, a podaci krivičnog postupka pružaju pouzdan osnov za donošenje odluke o imovinskopravnom zahtjevu, ne može se oštećeni za ostvarivanje svog zahtjeva uputiti na parnicu.³¹

²⁷ Vrhovni sud Hrvatske, Kž. 344/55 od 9. februara 1956. godine.

²⁸ Vrhovni sud Srbije, Kž. 2250/65 od 2. januara 1966. godine.

²⁹ Vrhovni sud Srbije, Kž. I 1201/88.

³⁰ Savezni vrhovni sud, Kz. 123/54.

³¹ Vrhovni sud Kosova, Kž. 1/82 od 29. decembra 1982. godine.

2. Ako sud procijeni da bi se rješavanjem zahtjeva znatno odugovlačio postupak. Zakon polazi od pretpostavke da raspravljanje o imovinskopravnom zahtjevu može da ima uticaja na trajanje postupka i dovede do njegovog odugovlačenja. Zato dozvoljava to odugovlačenje do izvjesne mjere, odnosno do znatnog odugovlačenja. Kada će raspravljanje o imovinskopravnom zahtjevu predstavljati znatno odugovlačenje postupka, stvar je ocjene svakog konkretnog slučaja (Petrić, str. 210).

3. Ako podaci krivičnog postupka ne pružaju pouzdan osnov za presuđenje (član 108. stav 2. ZKPRS, član 101. stav 2. ZKPFBiH i član 190. stav 2. ZKPDBiH). Ako su uslovi za presuđenje ispunjeni, sudija mora donijeti odluku o samoj stvari. Suprotno postupanje u očiglednim slučajevima moralo bi se ispraviti zahtjevom za zaštitu zakonitosti javnog tužioca, a sudija bi povukao posljedice teže povrede sudijske dužnosti (Vasiljević - Grubač, str. 211). Povrijeđena je odredba stava 2. ovog člana kada je sud oštećenog uputio da imovinskopravni zahtjev ostavaruje u parnici iako podaci krivičnog postupka daju pouzdan osnov za potpuno ili djelimično presuđenje.³² Prema tome, kad sud izrekne presudu kojom optuženog oglašava krivim, a podaci krivičnog postupka pružaju pouzdan osnov za donošenje odluke o dosuđivanju zahtjeva, ne može upućivati na parnicu, jer je to suprotno cjelishodnosti i ekonomičnosti postupka.³³

4. Ako je zahtjev neosnovan. I tada je sud treba da uđe u meritum ovog zahtjeva, te dođe do zaključka da on ne ispunjava uslove da bude dosuđen oštećenom.

5. Ako je zahtjev nedozvoljen po zakonu. To je slučaj kad se zahtjev ne odnosi na dopušteni predmet (naknadu štete, povraćaj stvari ili poništaj pravnog posla), kad zahtjev ne potiče iz krivičnog djela, kad zahtjev nije upravljen na okrivljenog ili kad je zahtjev takav da se ne može ostvariti u parnici.

Žalba na odluku o imovinskopravnom zahtjevu

Žalbu na odluku o imovinskopravnom zahtjevu mogu podnijeti samo stranke i to u okviru žalbe na prvostepenu presudu ili u žalbi na rješenje o sudskoj opomeni. To pravo nema oštećeni,

³² Vrhovni sud Vojvodine, Kzz. 20/71 od 11. novembra 1981. godine.

³³ Vrhovni sud Jugoslavije, Kz. 86/63 od 13. novembra 1963. godine.

osim ako je istovremeno i privatni ili supsidijarni tužilac ili kad je javni tužilac preuzeo gonjenje od oštećenog kao tužioca.³⁴

Odluka o imovinskopravnom zahtjevu je vezana za sudbinu osuđujuće presude kojom je izrečena. Ako sud u osuđujućoj presudi ne usvoji imovinskopravni zahtjev, a propusti da oštećenog uputi na parnicu, radi se o o propuštanju da se uopšte odluči o imovinskopravnom zahtjevu, što je bitna povreda odredbi krivičnog postupka (član 364. stav 1. tačka 11. ZKPRS, član 358. stav 1. tačka 11. ZKPFBiH i član 310. stav 1. tačka 1) ZKPBDBiH). O toj povredi drugostepeni sud, kada rješava po žalbi, vodi računa po službenoj dužnosti. Isto tako, ako dođe do ukidanja presude, ukida se i odluka o imovinskopravnom zahtjevu.

Izmjena pravnosnažne krivične presude u dijelu kojim je odlučeno o imovinskopravnom zahtjevu moguća je samo putem vanrednih pravnih lijekova: ponavljanje krivičnog postupka (član 111. stav 1. ZKPRS, član 104. stav 1. ZKPFBiH i član 193. stav 1. ZKPBDBiH). ZKPRS i ZKFBiH dozvoljavaju upotrebu i varednog pravnog lijeka zahtjev za zaštitu zakonitosti, odnosno ZKPRS - i zatjeva za vanredno preispitivanje pravnosnažne presude. Zato, ako se utvde neke nove činjenice u parničnom postupku (npr. manji iznos oštećenja, pa i smanjenje obaveze na naknadu štete), ne može se mijenjati pravnosnažna krivična presuda ukoliko ne postoje uslovi za ponavljanje krivičnog postupka.³⁵ To se prvenstveno odnosi na slučajeve onih krivičnih djela kod kojih je konstitutivni ili kvalifikatorni elemenat pričinjena šteta ili ostvarena imovinska korist. Ako se ponavljanje postupka traži nuđenjem dokaza da je šteta manja ili da je ostvarena manja korist, onda se ponavljanje postupka može dozvoliti samo ako bi umanjeni iznos mogao da prouzrokuje oslobađanje od optužbe ili osudu po blažem zakonu, a ako to nije moguće - onda se ni odluka u odnosu na glavnu stvar ne može mijenjati.

Izvršenje odluke o imovinskopravnom zahtjevu

Izvršenje odluke u pogledu imovinskopravnog zahtjeva vrši se po odredbama koje važe za izvršni postupak (član 134. stav 1. ZKPRS, član 127. stav 1. ZKPFBiH i član 173. stav 1.

³⁴ Ova mogućnost postoji samo u ZKPRS i ZKPFBiH. U ZKPBDBiH javni tužilac je jedini ovlašćeni tužilac u krivičnom postupku.

³⁵ Vrhovni sud Vojvodine, Kž. 947/57 od 10. oktobra 1957. godine.

ZKPBDBiH). Prema tome, ukoliko je imovinskopravni zahtjev dosuđen, on se izvršava prinudno, nakon pravnosnažnosti presude i to pravilima izvršnog postupka. Oštećeni može ostvariti dosuđeni imovinskopravni zahtjev u izvršnom postupku samo pod uslovom da prethodno obezbijedi potvrdu da je zahtjev izvršan. Stoga je propisano da oštećeni može zahtijevati od suda koji je odlučivao u prvom stepenu, kad je odluka o imovinskopravnom zahtjevu postala pravnosnažna, da mu izda ovjereni prepis odluke, sa naznačenjem da je odluka postala pravnosnažna (član 137. ZKPRS, član 130. ZKPFBiH i član 176. ZKPBDBiH). Odluka sa klauzulom pravnosnažnosti oštećenom može koristiti i radi ostvarivanja njegovog imovinskopravnog zahtjeva u parnici.

Umjesto zaključka

Na ovom mjestu nismo bili u mogućnosti da izložimo sve ono što je bitno, a sadržano je u analiziranim zakonima o krivičnom postupku koji se primjenjuju na teritoriji Bosne i Hercegovine. Može se reći da ovi zakoni (od kojih je Zakon o krivičnom postupku Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine zaista nov, ne samo po svom nazivu i sistematici, već i mnogobrojnim procesnim ustanovama i rješenjima i modifikacijama do sada postojećih) zadržavaju dosadašnji model imovinskopravnog zahtjeva u krivičnom postupku. Zakonodavci su očigledno procijenili da se u temeljnu reformu ovog instituta i uopšte položaja lica ovlašćenog na ostvarivanje ovog zahtjeva u krivičnom postupku još uvijek nije uputno upustati jer za to nisu stvoreni opšti društveni i politički uslovi, niti posebni uslovi. Međutim, potpuno je jasno da nam predstoji radikalna reforma krivičnog postupka, posebno nakon donošenja Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, koji će primjenjivati Sud Bosne i Hercegovine. Taj zakon bi trebao biti osnov i za zakonodavstvo o krivičnom postupku Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine. Time bi se obezbijedio ravnopravniji tretman u odnosima između države i građana na cijeloj državnoj teritoriji, što treba da predstavlja princip koji svaka državnopravna zajednica mora da obezbijedi.

Summary

Problem of realization of legal property requests in criminal law procedures author analyzed through seven groups of questions. In introduction, some notes about meaning and advantages of realizing this request in criminal proceedings are given. Second part of this work is dedicated to limitations in decision making about legal property requests in criminal law procedures, while third part deals with analysis of subject request. Procedure for realizing of legal property request in criminal law procedure is analyzed in the fourth part of this work, and court decisions regarding this request are discussed in the fifth part of this work. Sixth and seventh part of this work gave the review of legal conditions and relevant practical cases that are related to appeal procedures and execution of final verdict.

Važnija literatura

1. Bayer, V. (1980), Jugoslovensko krivično procesno pravo, Zagreb;
2. Grubač, M. (1998), Krivično procesno pravo, knjiga treća, Novi Sad;
3. Ilić, M. (2001), Krivično procesno pravo, drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Sarajevo (priredila Sijerčić - Čolić, H.);
4. Jekić, Z. - Škulić, M. (2002), Zakonik o krivičnom postupku, sa predgovorom, objašnjenjima i registrom pojmova, Beograd;
5. Kobe, P. (1977), Položaj žrtve v sodnem postopku s pobnim obzirom na adhezijski postopek, "Revija za kriminalistiko in kriminologijo", Ljubljana, broj 1;
6. Kramarić, I. (1998), Zakon o krivičnom postupku, Sudska praksa, Zagreb;
7. Krapac, D. (2000), Krivično procesno pravo, Zagreb;
8. Lazin, Đ. (2001), Imovinskopravni zahtjev oštećenog u djelima privrednog kriminala, XIII seminar prava, Zbornik radova "Privredni kriminal i korupcija", Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd;
9. Pavišić, B. i saradnici (2001), Komentar Zakona o krivičnom postupku, Rijeka;
10. Petrić, B. (1986), Zakon o krivičnom postupku, knjiga prva, Beograd;
11. Proevski, J. - Krckovski, M. (1997), Zakon za krivičnata postapka, objasnuvanja, komentari, sudska praksa i obrasci za praktična primjena, Skoplje;
12. Radulović, D. (2002), Krivično procesno pravo, Podgorica;

13. Sijerčić - Čolić, H, Vuleta, D. i Hadžiomerađić, M. (1999), Komentar Zakona o krivičnom postupku, Sarajevo;
14. Simović, M. (1996), Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske, sa objašnjenjima i registrom pojmova, Srpsko Sarajevo;
15. Simović, M. (2001), Krivično procesno pravo, Srpsko Sarajevo;
16. Tomašević, G. (1998), Osnovi krivičnog procesnog prava, Split;
17. Vasiljević, T. - Grubač, M. (1999), Komentar Zakona o krivičnom postupku, Beograd.

Azra ADŽAJLIĆ - DEDOVIĆ¹

Prostitucija u Bosni i Hercegovini – Pravni aspekt

Prostitution in Bosnia and Herzegovina – Legal Aspects

Sažetak

«Zakon je djelo razuma, opravdava se društvenim ciljevima, zasniva se na ljestvici vrijednosti.»

(Paul Foriers)

U prošlosti je ideja pravde bila vezana za državu, a krivične sankcije služile su radi osuguranja općeg društvenog dobra ili dobrobiti društvene zajednice. Ova ideja je obnovljena idejom o pravima čovjeka. Moralne vrijednosti i kodeksi su promijenjeni i, u osnovi, ne zna se šta je dobro, a šta zlo - «kriza morala». Pojavljuje se i dvojni moral, onaj za porodicu i za šire okruženje, koji zajedno sa prethodno iznesenim zbunjuje i dovodi u zabludu građanstvo, pa čak i zakonodavce.

1. UVOD

Danas je općeprihvaćeno stajalište da živimo u doba koje se često naziva «materijalnom erom» u kojem je osnovna deviza «vrijeme je novac» radi koje je čitav čovjekov životni vijek posvećen sticanju i gomilanju istoga, kao dokaz uspjeha i dobrog života. U toj trci za novcem, moral i moralne vrijednosti čisti su gubitak vremena i nepotrebni pojmovi, jer nažalost, u društvu u kome živimo cilj opravdava sredstva, te je stoga sva priča o ovome bespotrebna. U ovoj eri je od neprocjenjivog značaja ono što se naziva «sferom interesa», u kojoj su

¹ Diplomirani pravnik, asistent na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu

ekonomski zakoni osnovni eliminatori negativnog i u kome je «sve roba», pa čak i tijelo, te stoga ne čudi to što su neka zakonodavstva (Holandija) legalizirale prostituciju i što se u takvim državama ona smatra «samo unosnim biznisom», a ne kriminalom i negativnom društvenom pojavom.

2. PROSTITUCIJA - POJAM

U sljedećem odjeljku pozabavit ćemo se značenjem samog pojma prostitucije, a nakon toga analizirati njegov krivičnopravni aspekt uz komparaciju sa KZ FBiH.

Prema «Kriminalističkom riječniku», Modly D. i Korajlić N. (2002) prostitucija se definiše kao

«negativna društvena pojava, odnosno socijalnopatološka pojava, poznata od najstarijih vremena, u različitim sredinama i s vrlo različitim društvenim vrednovanjima. Prostitucijom se bavi ženska ili muška osoba koja za novčanu ili drugu nagradu bludniči s unaprijed neodređenim krugom osoba. Može biti heteroseksualna i homoseksualna.»¹

Navedeno potvrđuje stav o negativnosti i štetnosti prostitucije po društvenu zajednicu. Posebno je interesantno, da su autori u ovoj definiciji pružanje seksualnih usluga ili «prodavanje tijela» jednih, radi zadovoljenja seksualnih potreba drugih, nazvali «bludničenjem». Danas, mnogo godina nakon «seksualne revolucije» i uz neograničene slobode u sferi izbora spolnog partnera i načina spolnog općenja kao elementarnih ljudskih prava, mnoge moralne vrijednosti su osporene «kao moralne» i sa njima se mnogi ne bi složili. Ako se upustimo u analiziranje istog, nezbježno je pitanje : Da li su za društvenu osudu i sankciju oni koji «bludniče» (koji se prostituišu i kojim je to posao i način da dosegnu osnovno mjerilo vrijednosti u ovom novom svijetu, a to je novac) ili «oni koji zahtjevaju usluge prostitutki»? Nisu li ovi drugi uzrok problema i nisu li oni ti koji narušavaju red u društvenoj zajednici i koji su nemoralni? O navedenom bi se moglo dugo polemizirati, ali bi zajednički zaključak bio da su se danas, kada problem sagledamo globalno, u svijetu, moral i moralne vrijednosti znatno promijenile i da su te promjene implementirane u državne

¹ Modly, D. i Korajlić N., Kriminalistički rječnik, Tešanj, Centar za kulturu i obrazovanje, 2002.
(str.521)

zakone. Zbog toga se i promijenio odnos prema nekim devijantnim ponašanjima i socijalnopatološkim pojavama kao što je prostitucija. Ono što danas brine države kada se osvrnu na prostituciju to je: zdravstvena zaštita njenih građana od spolnih bolesti, ogroman novac koji se stiče ovom djelatnošću i koji završava u džepovima pojedinaca bez ikakvog oporezivanja, te kriminlne djelatnosti koje prate prostituciju.

Ako se osvrnemo na historiju seksualnosti i prapočetak ove pojave doći ćemo do zaključka da je ona ostala ista, uprkos promjenama državno-pravnih uređenja i zakona i odnosa prema njoj i njenim posljedicama. U knjizi *Historija seksualnosti*, Richard Lewinsohn (1967.) kaže:

Što je obiteljsko pravo bilo strože uređeno, to je u muškarca bila jača težnja za slobodnom zonom, u kojoj bi oni bez naknadnih obaveza mogli udovoljavati svojim seksualnim potrebama. Neka žena naplati svoju ljubavnu uslugu, ali daljnjih nekih obaveza prema svom gostu ona nema. Ako mu se sviđi, neka opet dođe, ali ni češći, pa čak ni redoviti posjeti ne povlače za sobom nikakvih pravnih posljedica.²

Zaključujemo, da je u prostituciji, isključena briga zbog posljedica za one koji koriste usluge prostitutki, na čemu se u biti i zasniva prostitucija. To znači, da su problemi koji su kroz historiju vezani za prostituciju, tretirani na pogrešan način i osudom onih koji se bave prostitucijom, a ne i onih koji koriste usluge prostitutki, nije bilo moguće suzbiti prostituciju.

Prostitucija je postojala još u primitivnih naroda, dok se prvi zvanični tekstovi o njoj mogu naći u 3. st pr. n. e., kada je ona bila javna ustanova vezana s hramovima, koji su iz nje izvlačili jedan dio prihoda. Najstariji hramski bordel, o kojem postoje podaci, bio je u gradu Uruku, kod Sumerana i posvećen je kćeri vrhovnog boga Anua, Ištari. Karakteristično za ovaj hramski bordel je da su prostitutke bile žene, da su iste bile «proklete», da su brakovi sa njima zabranjeni, da ukoliko bi ostale trudne nisu imale pravo da odgajaju svoju djecu i da su predstavljale posebnu kastu, «kastu prostituiranih» koja je bila izolirana i osuđivana od javnosti. U analizi tog historijskog podatka ograničit ćemo se na sljedeće: da je prostitucija «u hramovima» javna djelatnost, da se kosila sa moralnim kodeksima, da je tolerisana jer je bila prostorno ograničena, a osobe koje su se

² Lewinsohn, M. R., *Historija seksualnosti*, Zagreb, Naprijed, 1967.(str.30)

njom bavile poznate, da su prostitutke činile «posebnu kastu» i da je prihod od iste ubiralo sveštenstvo (država).

Za razliku od ovih početaka, već u Mezopotamiji, po Herodotovim zabilješkama, svaka žena se prije braka morala podati u hramu nekom stranom muškarcu i naravno prihode od istog opet je ubiralo sveštenstvo (država). Dok je na Orijentu poligamija bila dozvoljena i moralna u demokratskoj Ateni, koja je voljela lagodan život, sve do zakona 451. pr. n. e., konkubinat i prostitucija nisu osuđivani. Tada se desio skandal, kada je Periklo otjerao svoju bračnu družicu i stupio u vezu s Aspazijom, konkubinom i ženom sumnjive prošlosti, koju je doveo u kuću, nakon čega ga je građansko društvo osudilo optuživši Aspaziju da se potajno bavi svodiljstvom i na taj način ostvarilo pobjedu obitelji nad seksusom.

Platon, Sokratov učenik, je svojim radikalnim stavom vezanim za vanbračne spolne odnose, uz želju da se uspostavi ravnopravnost između muškarca i žene, otišao najdalje, tražeći da se jednim zakonom zabrani muškarcima spolni odnos sa ženama koje nisu njihove supruge. Ali je, nažalost, Aristotel, Platonov učenik, tvrdnjom da odluke u moralnim pitanjima moraju biti u saglasnosti sa prirodnim zakonima, a po zakonima prirode, pa čak i kod životinja, muška bića su superiornija od ženskih, sve opet vratio na početak. Rezultat ovog stava trebao je biti pobjeda muškaraca, ali je stvarnost bila drugačiju i u njoj je seksus izvojevao pobjedu nad obitelji i tako do danas...

Nakon što smo se osvrnuli na prostituciju kroz historiju i donekle razjasnili pojam prostitucije, neophodno je objasniti značenje pojma «prostitutka», kako bi smo stekli potpunu predodžbu o cjelokupnom pojmu. U Kriminalističkom rječniku, Modly D. i Korajlić N. (2002), u objašnjenju pojma prostitucije kaže se:

... « prostitucijom se bavi ženska ili muška osoba»,

ali dalje u ovom istom rječniku naći ćete sljedeće:

«Prostitutka – naziv za ženu koja se muškarcima prodaje uz naplatu u novcu ili radi neke druge materijalne koristi»

Razlog zbog kojeg su autori izostavili muškarce nam je poznat i sukladan je čl.229. KZFBiH u kome je kao pasivni subjekt

prostitucije predviđena samo žena. Da su prostitutke i muškarci i žene to je već usvojena pravna činjenica u svim susjednim državama, ali ne i u našem Krivičnom zakonu. Muškarci nikako ne bi smjeli biti izostavljeni, pogotovo ne danas, kada je u skladu s ljudskim pravima i pravom na slobodno opredjeljenje ili slobodu odlučivanja u sferi spolnosti, u nekim državama, dozvoljen i istospolni brak. Da bi se uvjerali u isto, dovoljno je uključiti računare i pomoću interneta, zaključiti da se pod prostitutkom u BiH podrazumijeva muška ili ženska osoba koja nudi «seksualne usluge – spolni odnos ili sve druge radnje koje služe zadovoljenju spolnih nagona (potreba) i postizanju seksualnog zadovoljstva klijenta» uz odgovarajuću naknadu u novcu ili radi postizanja neke druge materijalne dobiti. Nakon ovog, neizbježno je pitanje da li možemo smatrati prostitucijom i prihvatanje nematerijalnih dobiti kao što su zaposlenje, unapređenje u poslu, stan, i sl. Muškarci smatraju da to nije isto i prave razliku između «kurve» i «prostitutke», pri čemu je po njihovoj procjeni prostitutka poštenija od kurve i prostitucija je «prljav» ali čist posao u kome se razmjenjuje tijelo za novac – motiv prostitucije ovdje je isključivo ekonomski, a kurva pored tijela, prodaje i dušu i «ona je bez karaktera» i ovdje se motivacijska osnova prostitucije bitno razlikuje. Očigledno je da je konačni ishod isti, te stoga ne dijelimo njihovo mišljenje i smatramo da je i jedno i drugo prostitucija.

Možemo zaključiti da je uprkos vremenu i vijekovima, muškarac ostao superiorniji u svim domenima u odnosu na ženu, a da se odnos društva i države prema prostituciji, kao problemu u kojem su žrtve uglavnom žene, nije bitno promjenio i tvrdimo da žene nisu uspjele u svojoj borbi za emancipaciju i ravnopravnost, jer one ni do danas, u većini država, nisu u dovoljnoj mjeri zakonom zaštićene, a ova pojava, koja je prije svega omalovažavanje i seksualno iskorištavanje žene, nije suzbijena.

3. KRIVIČNO ZAKONODAVSTVO I PROSTITUCIJA

Prema KZ FBiH, Glava XXI, Krivična djela protiv dostojanstva osobe i morala, štite slobodu odlučivanja u sferi spolnosti, tačnije u spolnom životu i spolnom moralu. Krivična djela ovog Zakona koja se odnose na prostituciju su čl. 228. podvođenje i čl.229. posredovanje u vršenju prostitucije.

Radnja krivičnog djela iz čl.228. KZFBiH određena je kao «*podvođenje*», a u st.2. propisan joj je drugi oblik krivičnog djela u kome je radnja «*omogućavanje vršenja bluda*»⁴

Radnja krivičnog djela čl.229.KZFBiH određena je alternativno kao «*vrbovanje, navođenje, poticanje, namamljivanje ženske osobe na prostituciju, ili bilo koji drugi način sudjelovanja u predaji ženske osobe drugome radi vršenja prostitucije*».⁵

Pasivni subjekt krivičnog djela iz čl.228. može biti svaka osoba, ženska ili muška, s kojom počinitelj živi ili ne živi u bračnoj zajednici, dok je u čl.229. kao pasivni subjekt određena jedino ženska osoba. Konstatiramo da je isto urađeno s namjerom ili iz ubjeđenja da na području Federacije Bosne i Hercegovine nije zastupljena «muška» prostitucija, i da je stoga u čl.229. KZ FBiH «muškarac» kao pasivni subjekt izostavljen. Moguće je postaviti pitanje da li je isto posljedica stava da muškarac ne može biti pasivni subjekt ili drugog da «se muškarci ne prostitušu», o čemu bi naravno opet mogli dugo raspravljati, ali bi o ovome zakonodavac svakako trebao dati objašnjenje.

U oba krivična djela propisana je posebna zaštita maloljetnih osoba, a u čl.229 predviđeno je da temeljno krivično djelo dobije teži oblik, ukoliko je počinjeno pod posebnim okolnostima «*upotrebom sile, prijetnje ili obmane*». Potrebno je, na kraju, napomenuti da ova krivična djela mogu biti počinjena samo s umišljajem i spadaju u kaznena djela protiv spolnog morala.

Nakon svega treba se zapitati da li na osnovu onog što smo prikazali, vezano za zakonsku regulativu, možemo zaključiti da se u Bosni i Hercegovini prostitucijom bave ili postaju njene žrtve «samo žene», i ako nije tako, očigledno je da se to u KZFBiH mora promijeniti.

Mnogi su mišljenja da je prostitucija u Bosni i Hercegovini široko rasprostranjena pojava, a razlozi koji se navode kao ključni u obrazloženju njene masovnosti su blage kazne za počinioce tj. one koji posreduju u vršenju prostitucije. Zakonodavac očigledno ne dijeli to mišljenje, jer prostitucija kao kažnjiva radnja pripada prekršajima protiv javnog reda i mira, a ne krivičnim djelima. Nakon anliziranja zakona i policijske

⁴ Horović, S., Kazneno pravo, posebni dio, Mostar, Pravni fakultet Sveučilišta, 2000.

⁵ Horović, S., Kazneno pravo, posebni dio, Mostar, Pravni fakultet Sveučilišta, 2000.

prakse, uočavamo ono što je za nas najbitnije: da su ovo krivična djela protiv spolnog morala, da je veliki broj objekata i onih koji ih posećuju, da mjere nadležnih institucija i organa ne utiču na njeno suzbijanje, da većina prostitutki nakon hapšenja tvrdi da je u prostituciji svojevajno i da je teško dokazati upotrebu sile, prijetnje ili obmane.

U vezi sa prethodno izloženim, mišljenja smo da je neophodno izvršiti izvjesne promjene kako bi se ista suzbila. Jedan od načina je da se u čl. 229. st.1. povise kazne za počinioce ovog krivičnog djela, iz razloga što je teže dokazivanje onoga što čini teži oblik ovog djela u čl. 229. st 2. (prijetnja, sila i obmana) , te se stoga i događa da isti budu osuđeni na kazne do tri godine što je u poređenju sa posljedicama prostitucije (slučaj «Maza», Zenica – opasnost od spolnih bolesti AIDS) zastrašujuće. U skladu s tim, neophodno je razmisliti i o mogućnosti kažnjavanja onih koji koriste usluge prostitutki ili o obaveznoj godišnjoj zdravstvenoj kontroli bosanskohercegovačkih građana kako bi se spriječilo širenje spolnih bolesti ili o legalizaciji prostitucije .

4. POSREDOVANJE U VRŠENJU PROSTITUCIJE I TRGOVINE LJUDIMA

Radi jasnije predodžbe o problemu prostitucije neophodno je objasniti šta posredovanje u vršenju prostitucije kao krivično djelo prema radnji izvršenja može predstavljati. U Pravnoj enciklopediji (1985.) navodi se sljedeće:

«Posredovanje u vršenju prostitucije predstavlja krivično djelo koje prema radnji izvršenja može postojati u dva oblika : kao navođenje u vršenju prostitucije i kao tzv.trgovina bijelim robljem.»⁶

U pravilu trgovina bijelim robljem podrazumijeva učestvovanje na bilo koji način u predaji ženskog lica drugome radi vršenja prostitucije, uz namjeru odvođenja istih u drugo mjesto u toj zemlji ili u inostranstvo. Teži oblik krivičnog djela postoji kada se radi o maloljetnici i upotrebi prijetnje, sile ili obmane.

Trgovina bijelim robljem datira od XIX stoljeća, nakon zabrane trgovanja robovima, a pojavila se zbog oskudice žena bijele rase

⁶ Grupa autora, Pravna enciklopedija I, Beograd, "Savremena administracija". 1985.

u Americi, Australiji i Novom Zelandu. Trgovina bijelim robljem predstavljala je mogućost velike zarade na socijalnoj bijedi žena, koje su privlačene na iseljavanje primamljivim ponudama «o boljem životu», a završavale u javnim kućama (bordelima). Prvi put je trgovina bijelim robljem zabranjena Konevcijama Društva naroda od 18.05.1904 i 04.05.1910. godine i bila je u prvo vrijeme vezana sa trgovinom robljem, a odnosila se samo na maloljetna ženska lica. Nakon toga ponovno je zabranjena Konevcijama Društva naroda 30.09.1921. i 11.10.1933. godine, a države su pozvane da sprječavaju i kažnjavaju trgovinu bijelim robljem i eksploataciju ljudskih bića putem prostituisanja, čak i kada se radi o punoljetnim i poslovno sposobnim licima, i to bez obzira na rasu i boju kože. Ovim Konvencijama kažnjavalo se i posredovanje u organiziranju prostitucije, a isto se smatralo međunarodnim deliktom, za koji je ustanovljena međunarodna policijska pomoć (Interpol), ekstradicija krivaca i reparacija žrtvama prostitucije.⁷

Poznato je čak i široj bosanskohercegovačkoj javnosti, da su u većini objekata u kojim se nude usluge prostitutki u Bosni i Hercegovini, prostitutke žene iz Ukrajine, Bjelorusije, Ruskije, Kine i dr.. Većina od ovih žena posjeduje ilegalnu (falsificiranu) dokumentaciju, tvrde da su došle svojevrijem, da ih na prostituciju niko nije prisilio, kriju mjesto odakle su došle i način na koji su ušle u Bosnu i Hercegovinu. Na taj način Bosna je postala tranzitni centar, u koji se smještaju sve one «već islužene» prostitutke iz istočnih zemalja, koje su za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu (1992-1995) već bile u susjednim državama, dok se u susjedne države dovode «nove i svježije», mlade djevojke i tako sve dok se taj lanac organiziranog međunarodnog kriminala ne prekine. Žrtve prostitucije, kao razloge zbog kojih su u prostituciji navode siromaštvo, nezaposlenost, nemoguće uslove života i da se stoga odlučuju da na ovaj način dođu do sredstava za život, što znači da su u prostituciji svojevrijem. Istina je nažalost da većina od njih bude dovedena prevarom i da su prinuđene na prostituciju, protivno njihovoj volji. Da bi se ovo dokazalo ili prekinulo, neophodna je zajednička akcija evropskih zemalja, koje bi pomoću svojih policijskih snaga istovremeno djelovale sa istim ciljem. Pored policijske akcije, neophodna je saradnja carinskih službi i angažman niz drugih službi i organizacija koje bi radile na pomoći i zaštiti žrtava .

⁷ Grupa autora, Pravna enciklopedija II, Beograd, "Savremena administracija", 1985.

7. ZAKLJUČAK

Prostitucija kao socijalnopatološka pojava može imati izrazito štetne posljedice na društvenu zajednicu i bitno se razlikuje od homoseksualizma i lezbejstva koji su protuprirodne spolne sklonosti prema osobama istog spola i smatraju se bolešću (abnormalnom seksualnosti), te stoga njena legalizacija predstavlja «legalizaciju nemoralna». Društvo (država) mora pronaći odgovarajuće metode i mjere za suzbijanje iste. Mada su pravno-političke zabrane najdrastičniji oblik društvene kontrole prostitucije, njenom inkriminacijom potvrđuju se pravilnosti moralnih i političkih vrijednosti u koje se vjeruje, stoga je nakon provedene analize i komparacije mjera u smislu kazni u krivičnom zakonodavstvu u našoj državi i zakonima drugih država, neophodno izvršiti određene izmjene u KZFBiH.

Prijedlozi de lege ferenda

1. U čl.229. st.1. KZFBiH, kao pasivni subjekt prostitucije određena je isključivo «ženska osoba».

Zbog zastupljenosti muške prostitucije u Bosni i Hercegovini, predlažemo u skladu sa načelima Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima Generalne skupštine UN od 10. decembra 1948. godine i čl.14. Evropske konvencije o ljudskim pravima donesenom u Rimu od 04.11.1950. godine i Konvencijom o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, koja je odobrena Rezolucijom Generalne skupštine 34/180 od 18. decembra 1979. godine, da se isto promijeni i «kao pasivni subjekt u ovom krivičnom djelu posredovanja u vršenju prostitucije označe – ženske i muške osobe».

2. Zbog široke rasprostranjenosti i uvećanog obima prostitucije, neophodno je razmisliti i o promjeni čl.229 st.1. KZFBiH, u kome je za posredovanje u vršenju prostitucije predviđena kazna od tri mjeseca do tri godine. Prema obimu prostitucije, jasno je da je kazna blaga i nedovoljna za njeno suzbijanje. Pošto je teži oblik ovog krivičnog djela teže i dokazati, pa je stoga malo onih kojim se sudi po st. 2. čl.229.KZFBiH, mišljenja smo i predlažemo da se u st.1. čl.229. KZFBiH kazna treba povisiti.

Summary:

"Law is a work of reason that is justified by social aims, that finds its base on a value scale. The idea of the justice in the past was tied to the state, while criminal sanctions were there to ensure common social good or the social community well being. This idea was re-established by the idea on the rights of a human being. Moral values and codes were changed and it is no longer clear what is right and what is wrong – the crises of moral. Two-folded moral also occurs, one for the family and the other for wider public, which along with the aforementioned confuses and deceives the citizens and even the legislator."

LITERATURA :

1. Bačić, F. : Krivično pravo, posebni dio(I), Zagreb, 1979.
2. Borricand, J.: Krimiologija nasuprot krizi vrijednosti – Žrtve i zločinci, preveo Saša Sirovec, REVUE INTERNATIONALE DE CRIMINOLOGIE ET POLICE TECHNIQUE, broj 2., 1996., stranicama 217-227.
3. Grupa autora: Pravna enciklopedija I, Beograd, "Savremena administracija", 1985.
4. Grupa autora: Pravna enciklopedija II, Beograd, "Savremena administracija", 1985.
5. Hegel, G.V.F.: Fenomenologija duha, Beograd, Kultura, 1974.
6. Horović, S.: Kazneno pravo, posebni dio, Mostar, Pravni fakultet Sveučilišta, 2000.
7. Kanduć, Z. i Grozdanić, V.: Prostitucija (nepoželjna tema, kažnjiva radnja i stalna pojava), Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, Pravni fakultet, 1998., broj.1., stranica 25-47.
8. Krivični Zakon Federacije BiH: Službene novine FBiH, broj 43/1998, od 20. novembra 1998.
9. Krivični Zakon Republike Srpske: Sl. glasnik Republike Srpske, broj 22/2002, od 31. jula 2000.
10. Lewinsohn, M. R.: Historija seksualnosti, Zagreb, Naprijed, 1967.
11. Modly D. i Korajlić N.: Kriminalistički riječnik, Tešanj, Centar za kulturu i obrazovanje, 2002.
12. Platon: Država, Beograd, Kultura, 1969.
13. Sharpe, K.: Rad s prostitutkama, prevela Irena Cajner Mraović, POLICING TODAY, lipanj 1997., stranica 38-41.
14. Sijarčić-Čolić, H. i drugi: Komentar Zakona o krivičnom postupku, Sarajevo, OSCE-Ured za demokratizaciju, 1999.
15. Singer, M.: Kriminologija, Zagreb, Nakladni Zavod "Globus", 1994.
16. Simović, M.: "Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske", Srpska Štampa, Srpsko Sarajevo, 1996.
17. Srzentić, N. i drugi: Krivično pravo Jugoslavije, Beograd, "Savremena administracija", 1998.

-
18. Tahović, J.: Krivično pravo, opšti dio, Beograd, "Savremena administracija", 1961.
19. Tahović, J.: Krivično pravo, posebni dio, Beograd, "Savremena administracija", 1961.
20. Zakon o krivičnom postupku Federacije BiH: Službene novine FBiH, broj 43/1998, od 20. novembra 1998.
21. Zakon o krivičnom postupku Brčko Distrikta BiH: Sl. glasnik Brčko Distrikta BiH, broj 7, od 30. novembra 2000.

Nebojša BOJANIĆ¹

Krivotvorenje putnih isprava – kriminalistički aspekt

Forgery of Travel Documents – Criminalistics aspect

Sažetak:

Rad predstavlja nastavak teme iz prethodnog broja koja obrađuje problematiku krivotvorenih putnih isprava. U odnosu na prethodni rad gdje je bio zastupljen pravni aspekt, u ovom radu je sada zastupljen kriminalistički aspekt tretirane problematike. U ovom radu dat je i jedan statistički prikaz, te je izvršena daljnja obrada prikupljenih podataka vezanih za ovu problematiku. Prikupljeni podaci otvaraju mogućnosti daljnjih istraživanja iz ove oblasti, a koja bi u značajnoj mjeri, uz dobru analitičku obradu i izvedene zaključke mogla poslužiti u poduzimanju određenih mjera na povećanju sigurnosti državnih granica, i uklanjanju eventualnih propusta.

Uvod

Ovaj rad nastavak je mog proučavanja krivotvorenja putnih isprava, i kao takav nadovezuje se na rad objavljen u prethodnom broju koji je nosio naziv: "Krivotvorenje (falsifikovanje) putnih isprava – pravni aspekt", u kojem sam ukazao na pravni aspekt navedene problematike. Pronalaženje i utvrđivanje krivotvorenih dokumenata, pa time i putnih isprava sve je značajnije u današnjem svijetu. Problem stoga dobija na značaju i samom činjenicom da je tehnološki razvoj dosegao

¹Diplomirani kriminalista, asistent na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu i predavač po pozivu u Centru za obuku Državne granične službe BiH

tačku kada je veoma teško razlikovati original od kopije i obratno. U tom pogledu u ovom radu će se prikazati najsavremenije tehnike i uređaji za otkrivanje krivotvorina pri pregledu zaštićenih dokumenata. Rad je podjeljen u tri cjeline: teorijske postavke, preliminarno otkrivanje i vještačenje dokumenata, i analiza podataka.

U prvom dijelu obrađene su vrste pasoša i pitanja bezbjednosti koji nisu zahvaćeni u prethodnom radu, kao i tipovi krivotvorenja pasoša. Ovaj dio bilo je neophodno obraditi kako bi se stekao uvid u mogućnosti njihovog otkrivanja.

Drugi dio posvećen je preliminarnom otkrivanju, odnosno savremenim tehnikama koje je moguće koristiti i koje se koriste na graničnim prelazima prilikom redovne kontrole putnika i drugih lica koja prelaze državnu granicu. Osim toga, obrađeni su načini i tehnike za vještačenja putnih isprava u dokaznom postupku. U okviru ovih tehnika prikazani su najsavremeniji uređaji koji se koriste u kriminalističkim laboratorijama za vještačenja dokumenata, kao i na pojedinim graničnim prelazima, kao što je to slučaj sa GP Aerodrom Sarajevo. Službe i policije koje posjeduju navedene uređaje neće imati posebnih problema za otkrivanje krivotvorina u velikom broju slučajeva.

I na kraju treći dio predstavlja mini istraživanje po pitanju pojavnih oblika krivotvorenih isprava na Kantonu Sarajevo, u kojem su prikazani empirijski podaci prikupljeni od MUP KS, i JDGS Aerodrom Sarajevo. U izvršenom istraživanju podaci su prikupljeni arhivacionom ili dokumentacionom analizom te intervjuom sa određenim pripadnicima navedene jedinice JDGS, a prilikom njihove obrade korištena je statistička statička analiza.

1. TEORIJSKE POSTAVKE

1.1. Vrste pasoša

Pasoši koji imaju današnju formu koriste se još od prvog svjetskog rata. Riječ je o manjim uvezanim knjižicama sa ličnim podacima, podacima o izdavanju i putnim listovima. U međunarodnim prelascima državnih granica velika je frekvencija putnih isprava. Ovdje će biti nabrojani samo neki od tih putnih isprava koji se najčešće koriste:

Pasoši za državljane: turistički (pasoš izdat građanima jedne zemlje za lična putovanja), službeni ili državni (koriste ga djelatnici vlada na službenim putovanjima) i diplomatski (izdaje se osoblju ministarstva vanjskih poslova sa diplomatskim statusom).

- *Pasoši za stalne žitelje i druga lica bez državljanstva:* riječ je o tzv. *Laissez – passera* (dokument koji identifikuje osobu u svrhu putovanja). Na primjer: postoji tzv. *psaoš* za palestince koje izdaju neke arapske zemlje radi identifikacije Palestinaca prilikom prelaska državne granice.

U mnogim prilikama uredno važeći pasoš neće biti dovoljan za prelazak državne granice. Danas je vrijeme velike svjetske tržišne i komunikacijske globalizacije, i u svemu tome i velike polarizacije svijeta na bogate i siromašne. Imajući to u vidu, kao i druge, prevashodno političke razloge, mnoge zemlje za prelasku svojih granica zahtijevaju posjedovanje odgovarajućih važećih viza. Također postoji i nekoliko vrsta viza: turističke, studentske, poslovne, svešteničke, imigrantske, sportske, radne, itd.

Mnoge zemlje prilikom prelaska državne granice praktikuju udaranje ulazno – izlaznog pečata ili žiga. U nekim prilikama, udariće se i poseban pečat koji će označiti da se nekom licu zabranjuje ulaz u određenu zemlju, odnosno da joj je ulaz odbijen.

1.2. Pitanja bezbjednosti

Moderan pasoš većine zemalja je sofisticiran dokumenat koji ima niz osobina koje otežavaju pokušaj krivotvorenja. Radi se o osnovnim metodama zaštite koje će ovdje biti spomenute².

Korica je obično od materijala sa specifičnom šemom zrnaca, koji se obično ne može nabaviti na komercijalnom tržištu i na koji je obično otisnut tekst i dizajn (obično grb države).

Uvez je sa specifičnim brojem šavova, obično sa određenim koncem i može biti efikasno sredstvo za prevenciju vađenja stranica i njihovog mijenjanja, te ponovnog ušivanja. Veoma često radi se o koncu koji sadrži fluoroscencin te pod UV svjetlom daje fluorescenciju.

² Levison, J.: "Questioned documents a lawyer's handbook", Academic Press, San Diego, San Francisco, New York, Boston, London, Sydney, Tokyo, 2001., str 161 – 183.

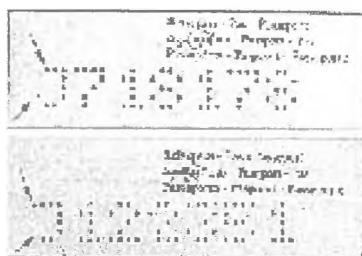
Papir. Danas su svi skoro pasoši štampani na papiru koji sadrži neku vrstu vodenog žiga koji se ne može nabaviti na komercijalnom tržištu. Nekada se u papir ugrađuje sigurnosna nit ili vlakna.

Štampa. Dobro dizajniran pasoš biće štampan sa pozadinskom tintom delikatnog dizajna u boji koja je teška za fotografiju sa detaljnim offset štampanjem.

Kliše i latentne slike su česte kao zaštitni materijal. Specijalne tinte sa UV ili IC kvalitetama često se koriste da povećaju sigurnost, preveniraju duplikaciju i pokažu pokušaje mijenjanja.

Fotografija: mnogobrojne metode su korištene da se pričvrsti fotografija na stranicu, čineći promjenu fotografije težom. Ove metode variraju od presvlačenja plastikom (nekada sa retroreflektivnim dizajnom) ili utiskivanjem teksta (vezanje slike sa stranicom), do korištenja specijalnih grometa. Danas se u većini pasoša pa tako i kod nas isprinta skenirana fotografija na stranicu pasoša koja se presvuče zaštitnom laminom.

Osim navedenog, treba spomenuti i serijski broj. Svi listovi pasoša dobijaju jedinstven identifikacioni broj preko koga se može odrediti ko ga je izdao, kada i kome. Numerisanje se vrši štampanim ili perforacionim brojevima, ili i jednim i drugim. Za ovaj vid zaštite koriste se slova i brojevi posebnog dizajna, a sama boja je specijalnog hemijskog sastava. Brojevi i slova se ne mogu nabaviti u slobodnoj prodaji. Za štampane brojeve koristi se obično reljefna štampa, a perforacioni brojevi imaju svoje standarde.

BA 302889

DIR 093170

Automaat. / Passport No. / Pasaport №
10476811

Perforacioni broj – krivotvorina i Tipovi serijskih brojeva na original različitim pasošima

Ovdje su navedene samo neke osnovne sigurnosne mjere zaštite pasoša, jer su ostale mjere navedene u prethodnom radu, no vrijedi napomenuti samo to, da se kao zaštita koriste i druge specijalne oznake, kodirani i perforacioni brojevi, serijski brojevi, mikroštampa, filigrani i drugo.

1.3. Tipovi krivotvorenja

Postoji nekoliko različitih tipova pasoša koji se danas nalaze u sveopštoj upotrebi. Većina ovih dokumenata su pasoši turističkog tipa.

Izmjenjeni originalni pasoš obično ima zamjenjenu fotografiju, a može sadržavati i zamjenjene listove, kako bi omogućio legalnom nosiocu korištenje tog pasoša (najčešće se zamjenjuju listovi sa ličnim podacima ili se zamjeni list sa vizom koja je originalno izdata u drugi pasoš iste serije. Alternativna metoda je korištenje lista za vize iz pasoša iste serije i njegova promjena u list sa ličnim podacima, u ovom slučaju papir bi se trebao pregledati za izbrisani ili skriveni originalni tekst, te pregledati štampu i nepravilnosti u popunjavanju ličnih podataka).

*Krivotvorina- zamjena fotografije i Originalna fotografija i folija na
folije u britanskom pasošu britanskom pasošu*

Drugi primjeri alteracija pasoša su tzv. "produženja važenja dokumenta" mijenjanjem datuma isticanja važenja i uklanjanjem ili čineći nečitkim odbijene vize, odbijanja ulaska, ili notacije o izbacivanju.

Izdavanje potpuno krivotvorenih pasoša (obično je to slučaj kod ilegalnih migracija ili terorizma, ali prema američkim autorima ova krivotvorenja su često bila prisutna u vezi sa trgovinom drogama³, ali treba napomenuti da su potpune krivotvorine veoma malog nivoa).

Ukradeni prazni pasoši tzv. "bjanko" pasoši, predstavljaju originalne odštampane pasoše koji su ukradeni iz službenih prostorija organa koji izdaje pasoš, dok su još neispunjeni, a onda su izdani ilegalnim putnicima.

Međutim, interesantno je navesti da se nekoliko međunarodnih organizacija bavilo trgovinom pasošima i iste su prodavali ističući pravo svake osobe na slobodu putovanja. Također, postoje zamišljene verzije nacionalnih pasoša, koji nemaju veze sa originalnim pasošima⁴. Riječ je o tzv. "Fantomskim" pasošima.

Izdavanje pasoša na osnovu ilegalnih dokumenata. Procjenjuje se da u SAD najčešći oblik krivotvorenja je, kada se pravi pasoš izda zvanično na osnovu krivotvorenih dokumenata (vozačke dozvole, rodnog lista, itd.). Zbog toga, da bi se kod nas to spriječilo, neophodne su centralizacije baza podataka, i detaljne provjere, a što opet ima za posljedicu duže vrijeme čekanja na izdavanje pasoša (nekoliko dana). Ipak treba naglasiti da će se u svrhu razrješavanja slučaja i tumačenja pomoćnih dokumenata pozvati vještak za dokumenta da izvrši vještačenje pomoćnih dokumenata.

Imajući u vidu do sada rečeno, smatra se da o krivotvorenju pasoša može biti govora kada se radi o sljedećim oblicima⁵:

- izmjenama na pravim pasošima koje omogućavaju da ih pored vlasnika koriste i druga lica;
- izmjena na pravim pasošima koje omogućavaju da ih umjesto vlasnika koriste druga lica;
- izmjena na pravim pasošima koje omogućuju da ih umjesto vlasnika koristi jedno određeno lice;
- pasoši koji su izdati "bianco" sa potrebnim ovjerama;
- korištenju falsifikovanih pasoša;

³ Levison, J.: "Questioned documents a lawyer's handbook", Academic Press, San Diego, San Francisco, New York, Boston, London, Sydney, Tokyo, 2001., str 161 - 183.

⁴ Ibidem., str 161 - 183.

⁵ Tatomirović, D.: "Neki oblici falsifikovanja javnih isprava", Bezbednost, Beograd.

- korištenju ispravnog pasoša od strane drugog lica;

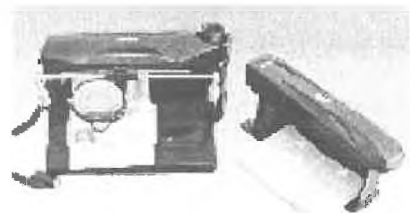
Ovdje bi se moglo dodati da postoje i izmjene na pravom pasošu koje omogućuju da ih koristi i pravi vlasnik pasoša. U prvom redu misli se na krivotvorenje viza, kao i graničnih pečata o ulazu i izlazu iz zemlje, i produženju roka važenja putne isprave. U praksi se najčešće sreću pravi pasoši izmjenjeni tako da ih koristi jedno određeno lice, a tipovi tih krivotovrenja najčešće se odnose na fotografiju, tekst ličnog opisa, serijski broj, zabrane boravka, ulaska, kretanja, datuma važenja, broja ulazaka u određenu zemlju, bilješki policijskih i carinskih organa itd.

2. TEHNIKE PRELIMINARNOG OTKRIVANJA DOKUMENATA

2.1. Način i sredstva preliminarnog ispitivanja i otkrivanja

2.1.1. Pribor za operativnu kontrolu dokumenata PPD-SM

Pribor za operativnu kontrolu dokumenata SET PPD-SM predstavlja univerzalni sistem za kontrolu autentičnosti dokumenata, dizajniran je za operativni rad i provjeru autentičnosti dokumenta sa bilo kojim vidom zaštitnih elemenata.

Sastoji se od osnovnog modela 4003s sa izvorom kosog svjetla i modela 2003 sa jakom UV lampom. Karakteristične osobine su mu da izvori UV, kosog, gornjeg i dubinskog osvjetljenja rade istovremeno.

Set za operativnu kontrolu dokumenata PPD - SM

2.1.2. Model 4003 – uređaj za ispitivanje dokumenata pod zaštitom

Ovaj uređaj dizajniran je za stručnu kriminalističku provjeru isprava i novčanica i kontrolu njihove autentičnosti. Model 4003 omogućuje kontrolu svih elemenata kao i prethodni uređaj. U svom kompletu sadrži lupu sa uvećanjem stacionarnog optičkog sistema 3,5 do 7.

Unit model 4003

2.1.3. Videoskop

Videoskop predstavlja sistem za dobijanje i procesuiranje fotografija. Kao softverski proizvod, omogućava unošenje slika u kompjuter, procesuiranje, poređenje i pohranjivanje slika.

Program je sastavljen iz šest osnovnih dijelova: sistem za dobijanje fotografija, sistem za procesuiranje i ispitivanje fotografija, sistem za komparaciju fotografija, sistem za pohranjivanje, sistem za identifikaciju korisnika, sistem navođenja.

Videoscop

2.1.4. Stručno forenzičko povećalo (model 1011)

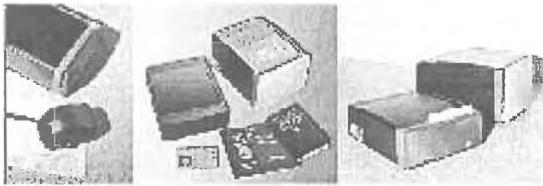
Stručno forenzičko povećalo je ručni uređaj za provjeru svih putnih isprava kao i vrijedosnih papira. Opremljen je UV, kosim i coaxialnim svjetlom za verifikaciju retroreflektivne zaštite (*3M confirm detect*). Riječ je prenosivom uređaju koji ujedno omogućava osvjetljenje, uvećanje (do 10 x) i mjerenje karakteristika objekta.

Model 1010

2.1.5. Čitači pasoša (PR7001 i 7002)

Čitači pasoša PR 7001 i 7002 su čitački uređaji za kontrolu dokumenata koja su mašinski čitjiva (MRD), dizajnirana i

štampana u komformizmu sa primjenjenim ICAO, ISO ili AIT standardima. Ovi čitači automatski očitavaju i prenose relevantne podatke unutar mašinske čitljive zone (MRZ), mašinski čitljivih dokumenata (MRD), kao i mašinski čitljivih pasoša (MRP), viza ili drugih identifikacionih dokumenata (lične karte) za centralnu bazu podataka. Ovi uređaji očitavaju pasoše sa mogućnošću mašinskog očitavanja sa ISO 7501.

Čitači pasoša (PR7001 i 7002)

Ovaj uređaj omogućava uvećanje svakog dokumenta za više od 30 puta u širokom dijapazonu spektra od UV do plavog, zelenog, žutog, crvenog i IC svjetla. Također, uključuje koso svjetlo za pregled nazupčenja

2.1.6.VSC – 4

Poseban instrument za ispitivanje dokumenata jeste UV/IC spektralni komparator, koji omogućava upotrebu elektromagnetnih talasnih dužina i različitih filtera za različite tinte i otkriva skrivene materijale na dokumentima. Mnoge laboratorije modernizuju danas svoju opremu, uključujući i nabavku uređaja VSC – 4 proizvođača Foster & Freeman. UV i IC izvori, izvor i kamera sa filterima, koaksijalna svjetlost, emitovana svjetlost, kosa, svjetlost i druge osobine dopuštaju vještaku da vidi dalje nego što je to moguće za ljudsko oko, u nevidljivi spektar, sa namjerom da sazna što se dogodilo sa dokumentom.

Izgled monitora na VSC 4

VSC 4

2.2.5. Dokucenter 3000

Posljednji u sferi tehničkog napretka i dostignuća za otkrivanje krivotvorenih dokumenata, a samim tim i krivotvorenih putnih isprava je uređaj "Dokucenter 3000". Rad sa "Dokucenterom 3000" omogućava korištenje ograničenog osvjetljenja koje se kreće u dijapazonu IC spektar – Vidljivi spektar – UV spektar.

S obzirom na mogućnost korištenja spektra i različitih talasnih dužina svjetlosti, moguće je veoma brzo i lako uočavanje različitih preinaka, odsustva sistema zaštite, kao i prodor ispod preinačenog dijela dokumenta, ili ispod fotografije kako bi se utvrdilo da li je došlo ili nije do preinake. Osim navedenog "Dokucentra 3000" postoje još i "Dokucentar standard", kao i "Mobile-docu colour" uređaj, koji je prenosne namjene sa mogućnošću priključka na PC. Njegova pogodnost leži u tome što se može brzo prenijeti na najkritičnije granične prelaze, naročito u jeku turističke sezone, kada je na pojedinim prelazima naročito visoka frekvencija prelaska državane granice.

Dokucenter 3000

Mobile-docu colour

Dokucentar 3000 u BiH koristi se od sredine 2001. godine na graničnom prelazu Aerodrom Sarajevo, a također za svoje potrebe koriste ga i pripadnici SFOR-a⁶.

2.2.8. Prikupljanje dokaza

Sporni dokument mora biti identifikovan da ne bi došlo do zabune sa ostalim dokazima⁸.

⁶ <http://www.nato.int/sfor/indexinf/124/p15a/fb01151b.htm> (13. maja. 2002.)

⁸ Wickham, A. J., Jr.: "Law Enforcement Investigations", Field manual, Headquarters Department of the Army, Washington DC, 1985., <http://155.217.58.58/cgi-bin/atdl.dll/fm/19-20/Ch21.htm> (08. 05. 2002.)

Ispitivani dokument mora biti zaštićen. On ne smije biti savijen, izgužvan ili držan u džepu. Treba ga staviti na sigurno mjesto, a dokaze pričvrstiti u kovertu. Kada se šalju u laboratoriju treba ga dobro zamotati da ne bi došlo do savijanja ili cijepanja tokom prevoza. Komadiće pocjepanog papira treba smjestiti u poseban zaštićeni omot.

Dokument mora biti ispitan na postojanje tragova prstiju. Zato treba biti oprezan i sa dokumentom rukovati u rukavicama i sa pincetom. Također, izlaganje svjetlosti može škoditi dokumentu zbog očuvanja njegove trajnosti, kao i izlaganje pretjeranom UV zračenju, te kada ga ispitujemo pod UV svjetlom to treba trajati što kraće je moguće.

Osim što se ne smiju izlagati svjetlosti, sporni dokumenti ne smiju biti izloženi ni uticaju vlage. Stoga je potrebno dokumente čuvati u koricama napravljenim od tankog celuloida, a krajeve korica treba spojiti sa spajalicama⁹.

Original mora stajati u organu policije do podnošenja zahtjeva laboratorije da se izvrši vještačenje.

Treba voditi računa da ako se radi o ispitivanju ugljenisanih dokumenata da su oni jako lomljivi.

Ako su dokumenti pocjepani, ispitati da li postoji mogućnost njihove reparacije u laboratoriji.

Laboratorije da bi mogle doseći suštinu istrage, tj. dati svoj zaključak, moraju biti snabdjevene uzorcima i standardima.

Prema tome, za rad na ispitivanju dokumenata najneophodnije je¹⁰: dobiti original, staviti ga u siguran omot, dobiti nesporne uzorke, dobiti mišljenje kvalifikovanog vještaka.

Za identifikaciju kucanih tekstova, uzoraka, dokumenata i dr. potrebno je imati dobru, kontinuiranu i kompletnu kolekciju uzoraka⁷.

⁹ Aleksić, Ž.: "Vještačenje falsifikata dokumenata, rukopisa i novca – odabrana dela", Glosarijum, Beograd, 1996., str. 99.

¹⁰ Renee C. M.: "About Forgeries", <http://www.forgery.net/renee.htm> (12. 12. 2001.).

⁷ Brunell, L. Richard: "Questioned document examination", Beareau of Alcohol, Tobacco and Firearms, U.S. Teasuri department, Editor: Saferstein,

3. ANALIZA PODATAKA

U nastavku ovoga rada biće prikazana analiza otkrivenih pojava oblika krivotvorenja putnih isprava u Kantonu Sarajevo za period 1999. – 2001. godina. Za otkrivanje ovih krivičnih djela koristile su se dva načina: stručna osposobljenost policajaca da otkriju krivotvorinu vizuelnim pregledom putne isprave i nešto kasnije upotreba tehničkih sredstava, tj. uređaja Dokucenter 3000. Treba reći da navedeni podaci nisu pogodni za komparativnu analizu, osim po tome što je riječ o mjestu otkrivanja krivičnog djela, a to je granični prelaz Aerodrom Sarajevo. Za 1999. godinu nisam uspio doći do izraženih razloženih podataka, osim što sam prikupio zbirne podatke. Razložene podatke imam za 2000. i 2001. godinu. Prije interpretacije istraživanja treba napomenuti da je Državna granična služba preuzela granični prelaz na međunarodnom aerodromu Sarajevo 2000. godine od MUP-a Kantona Sarajevo, te stoga u ovom istraživanju prisutni su izvori podataka. Također, i vrijeme posmatranja pojave koja se istražuje je kratko. Zahvaćene su samo tri godine. Period od proglašenja nezavisnosti BiH karakteriše rat (1992. – 1995.), kao i period tranzicije i demokratskog ustroja policije. Upravo zbog navedenog odlučio sam se da posmatram ovaj vremenski period. Imajući u vidu da se radi o kratkim vremenskim serijama, te različitim izvorima, sa jednim dijelom nesređenih podataka, neće biti svrsishodno raditi analizu po X^2 testu, niti dati precizne zaključke, već samo indicijalne zaključke i otvoriti mogućnost za posmatranje pojave u narednom periodu. Prema tome, ovaj rad se zasniva na statističkoj statičkoj analizi. Šta to znači? Uopšte kada se govori o analizi, kaže se da se radi o misaonom raščlanjivanju predmeta ili pojma, izdvajanju njegovih pojedinih djelova, elemenata i svojstava¹¹. Statistička analiza jeste ustvari, skup metoda i tehnika kvantitativne analize masovnih pojava i događaja koji se zbivaju u složenim dinamičkim sistemima¹². Statistička analiza spada u kategoriju sistemskih analiza, odnosno disciplina sa sistemskim prilazom. Sistemski prilaz kombinuje empiriju sa maksimalnim korištenjem matematske teorije algoritama i modela. Prema tome, prikupljene podatke obradio sam posmatranjem uz pomoć grafikona, ali bez korištenja matematskih operacija, izuzev za određivanje procenta, dakle, statičkom statističkom analizom.

R.: "Forensic science handbook Vol. I", Prentice Hall Regents, Englewood Cliffs, New Jersey, 1982. str. 673 – 723.

¹¹ Modly, D., Korajlić, N.: "Kriminalistički riječnik", Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanja, 2002., str. 19.

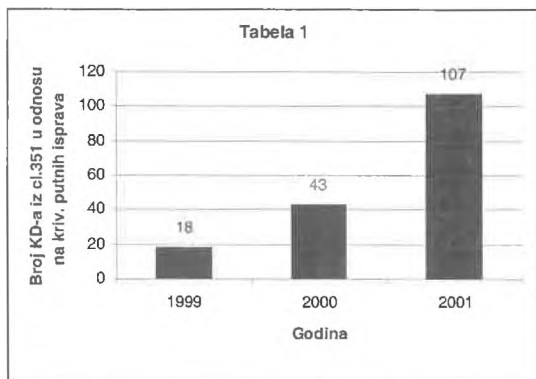
¹² Kostić, M.: "Metodi statističke analize", Viša poslovna škola, Beograd, 1996., str. 1.

Prikupljanje podataka vršeno je arhivacionom ili dokumentacionom analizom, koja predstavlja istraživanje bazirano na analizi postojećih izvora informacija¹³. S obzirom da su svi podaci koje sam pregledao arhivirani, može se reći da je izvršena analiza sadržaja sistematskim korištenjem dokumenata dajući im kod-shemu i kategorije za tabeliranje sadržaja izvršenog istraživanja. Broj unesenih podataka u tabele po svakoj kategoriji označava pravac ili težinu arhivskih dokaza. Znači u ovom istraživanju pristupio sam neposrednom posmatranju, koje se ostvaruje putem registracije obilježja posmatranih jedinica: ličnim uvidom, osmatranjem, mjerenjem, prebrojavanjem od strane ovlaštenog lica¹⁴. Takvo posmatranje je dakle obavljeno uvidom u podnesene krivične prijave u organima koji su upravo bili podnosioci tih krivičnih prijava. Osim navedenih metoda, obavljen je i intervju sa određenim ovlaštenim licima.

Statistički pregled:

Tabela 1.: Statistički pokazatelji krivotvorenja putnih isprava

R.Br.	Godina	Krivična djela iz člana 351. u odnosu na krivotvorenje putnih isprava	Prijavljena lica	Prijavljena Krivična djela ukupno po članu 351.
1.*	1999.**	18	18	87
2.*	2000.	43	47	263
3.	2001.	107	103	***
UKUPNO:		168	164	350

Napomena:

* Podaci pod rednim brojem 1 i 2 dobijeni su od MUP-a Kantona Sarajevo.;

** Za 1999. godinu dostupni su samo zbirni podaci;

*** Zbirni podaci o krivičnim djelima iz člana 351. nisu dostupni osim za djela po krivotvorenju putnih isprava;

Grafički prikaz odnosa Prijavljenih krivičnih djela po čl. 351. KZ FBiH, u odnosu na krivotvorenje putnih isprava

¹³ Fitzgerald, D. J., Fox, S. M.: "Metodologija istraživanja u kriminalističkim naukama", Nelson-Hall Inc. Chicago, Obrada i prevod: Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, 2001. str. 85.

¹⁴ Lučić, B.: "Statistika", Ekonomski fakultet, Sarajevo, 1996., str. 19.

Na osnovu Tabele 1. možemo vidjeti da je prisutan porast otkrivenih krivičnih djela krivotvorenja putnih isprava. To je naročito izraženo u 2001. godini jer, se sve sumnjive isprave pregledaju na licu mjesta pomoću uređaja "Dokucenter 3000". Također, može se postaviti pitanje: Da li je veliko povećanje u otkrivanju krivičnih djela rezultat preuzimanja graničnog prelaza Aerodrom Sarajevo od strane Državen granične službe BiH? Da li je kadar DGS BiH stručnije osposobljen i tehnički opremljeniji? Evidentno je da DGS tehnički opremljeniji. Također, mora se uzeti i u obzir da je DGS preuzeo većinu kadra sa pomenutog graničnog prelaza koji su bili u službi MUP-a Kantona Sarajevo. U međuvremenu, taj kadar je obavio tranzicijske kurseve u Centru za obuku DGS, sa naglaskom na pojavne oblike krivotvorenja putnih isprava, tako da se kao zaključak može izvesti upravo to, da je tehnička opremljenost i stručna osposobljenost kadra mogla dovesti do povećanja broja otkrivenih krivotvorina putnih isprava. Isto tako, kao indicija može poslužiti i to, da je od preuzimanja Aerodroma Sarajevo od strane DGS veliki broj lica ušao na područje BiH sa krivotvorenim putnim ispravama. Međutim, postavlja se i pitanje: da li je tehnička i kadrovska opremljenost graničnog prelaza Aerodrom Sarajevo uslovlila i to da se veći broj ilegalnih ulazaka u BiH usmjerava na druge granične prelaze? Ovo pitanje može poslužiti kao indicija i li početna hipoteza u daljnjim istraživanjima posmatrane pojave.

Tabela 2.:

	Putna isprava i viza	2000.	2001.	
PUTNE ISPRAVE (Pasoši)	Hrvatska	2	24	
	Slovenija	3	15	
	S R J	5	14	
	Grčka	-	10	
	Ukraina	11	-	
	Moldavija	9	2	
	Rumunija	6	-	
	Belgija	1	2	
	Turska	2	3	
	Španija	1	2	
	Iran	1	-	
	Holandija	1	-	
	USA	-	1	
	USA izbjeglicki	-	1	
	Švedska	-	1	
	Fantomski pasoš	-	1	
	PUTNI LIST	Putni list Njemačke	-	2
		Putni list Belgije	-	1

VIZE	Njemačka	-	18
	BiH	-	5
	Grčka	-	1
	Francuska	-	1

Na osnovu prezentovanih podataka koji su razloženi po pasošima i vizama pojedinih država kao prvo može se uočiti da u odnosu na 2000. godinu, 2001. godine nema uopšte krivotvorenih pasoša Ukraine. S obzirom na pojavne oblike krivotvorenja Ugarskog pasoša, uočeno je da je kvalitet krivotvorine veoma loš, te upravo zbog velikog broja otkrivanja primjena te vrste krivotvorine je povučena. Međutim, uočeno je da je u 2001. godini naročito povećano korištenje krivotvorenog pasoša Hrvatske, Slovenije i SRJ. Što se tiče pasoša Hrvatske i Slovenije njih najmanje ili gotovo nikako krivotvore njihovi državljani. Navedeni pasoši su predmet krivotvorenja, iako imaju istovjetnu zaštitu, zato što omogućavaju prelazak državnih granica širom Evrope bez viznog režima. Međutim, Predmeti krivotvorenja u Jugoslovenskom pasošu su izmjene fotografije i krivotvorenje viza zapadnoevropskih zemalja.

Na narednim stranicama biće prikazani podaci po pojavnim oblicima krivotvorenih putnih isprava različitih država.

Tabela 3.:

Godina	S R J		
	Djelomična krivotvorina	Potpuna krivotvorina	UKUPNO:
2000.	5	0	5
2001.	14	0	14

U odnosu na ukupan broj djelomičnih krivotvorina, iste se u 2001. prvoj pojavljuju u 74% slučajeva, a u 2000. godini u 16% slučajeva.

Tabela 3.a)

Godina	POJAVNI OBLICI			
	Zamjena fotografije	Preinaka ličnih podataka	Preinaka službenih podataka	Suhi žig
2000.	5	-	-	-
2001.	11	4	1	1

Zamjena fotografije se u 2000. godini javlja u 31% slučajeva u odnosu na 2001. godinu u kojoj je zabilježeno 69% slučajeva od ukupnog broja ovog oblika krivotvorenja za dvije posmatrane godine.

Preinaka ličnih i službenih podataka kao i suhog žiga pojavljuje se 2001. godine 100% u odnosu na prethodnu godinu.

Iz prikazanih tabela na prvi pogled moguće je primjetiti i određeni nesrazmjer u očitovanim pojavnim oblicima za 2001. godinu. Ukupno je prikazano da je bilo 14 djelomičnih krivotvorina u 2001. godini. Međutim, u jednom slučaju prilikom zamjene fotografije radilo se i o krivotvorenju suhog žiga. Dalje, u tri slučaja došlo je samo do preinake ličnih podataka, dok je u jednom slučaju došlo do preinake i ličnih i službenih podataka. Uočeno je da i pasoš SRJ posjeduje veoma loše zaštitne elemente, pogotovo jer je veoma lako izvršiti zamjenu fotografije, pa je ta mogućnost i iskorištena u ovom broju.

Tabela 4

Godina	HRVATSKA		
	Djelomična krivotvorina	Potpuna krivotvorina	UKUPNO:
2000.	2	-	2
2001.	21	3	24

Ukupan broj djelomičnih krivotvorina za dvije godine je 23, što iznosi 9% u 2000. godini i 91% u 2001. godini. U 2001. godini, potpune krivotvorine su učestvovala u omjeru od 12,5 % od ukupnog broja krivotvorenih putnih isprava.

Također, kao i kod pasoša SRJ, i ovdje je došlo do kombinovanja više načina krivotvorenja. Zamjena folije pratila je i zamjenu fotografije. Također, u jednom slučaju radilo se upisivanju podataka u potpuno ispravan, ali tzv. "bianco" dokument.

U razgovoru sa operativnim djelatnicima odjeljenja za kriminalistička istraživanja Jedinice DGS Aerodrom Sarajevo, došao sam do podatka da su operativnim radom i međunarodnom saradnjom sa Hrvatskom policijom došli do saznanja da je obrazac za taj pasoš ukraden te je izvršeno unošenje podataka u pasoš. Međutim ono što je veoma interesantno je i to da je pokušaj prelaska državne granice sa hrvatskim pasošom rapidno porastao u 2001. u odnosu na 2000. godinu.

Tabela 5.

Godina	SLOVENIJA		
	Djelomična krivotvorina	Potpuna krivotvorina	UKUPNO:
2000.	2	1	3
2001.	13	2	15

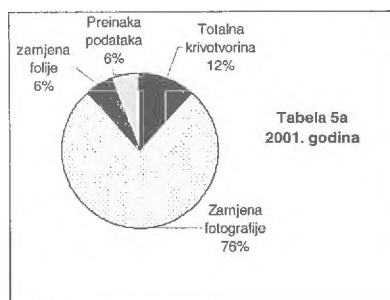
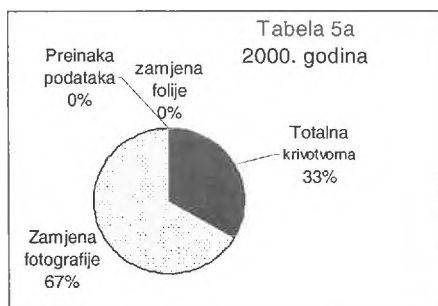
Za dvije posmatrane godine ukupan broj djelomičnih krivotvorina iznosi 15, ili, 13% u 2000. godini i 87% u 2001. godini. Također, isti je odnos ako se posmatra ukupan broj krivotvorina u 2001. godini. Međutim, u odnosu na ukupan broj krivotvorina za dvije posmatrane godine koji iznosi 18, 2000. godina učestvuje sa 16,6% u odnosu na 83,4% u 2001 godini.

Tabela 5a

Godina	POJAVNI OBLICI			
	Totalna krivotvorina	Zamjena fotografije	zamjena folije	Preinaka podataka
2000.	1	2	0	0
2001.	2	13	1	1

Dakle, u 2000. godini nije bilo preinake podataka niti zamjene folije. Međutim, u odnosu na ukupan broj krivotvorina, totalna krivotvorina se javlja sa učešćem u 33%, i zamjena fotografije se javlja u 67% slučajeva.

Radi lakšeg prikaza podataka, u ovom slučaju koritiće se grafički prikazi odnosa u procentima.

Ako posmatramo odnose krivotvorenja slovenačkog pasoša, vidimo da je se za 64% povećao broj djelomičnih krivotvorina, odnosno za 50% potpunih krivotvorina. Izraženo u procentima, to može biti i veliki broj, no gledajući realnim brojevima kao pokazateljima, i uvidom u "Dokucenter 3000", mogu reći da se

radi o dvije loše totalne krivotvorine. Broj pojavnih oblika je kombinovan u jednom slučaju. Riječ je o krivotvorini kod koje je došlo osim do izmjene fotografije i do preinake opštih podataka. U tom slučaju došlo je i do potpune zamjene zaštitne folije. Krivotvorinu je bilo lako uočiti jer su nedostajali elementi zaštite na foliji. Također, prilikom izmjene fotografije došlo je do djelimičnog skidanja folije. Dio folije koji je skinut povukao je sa sobom i dio sredstva za pisanje (tinte – tonera) sa obrazca koji je ostavio karakteristične tragove prilikom vraćanja, tako da se i pažljivim vizuelnim pregledom moglo uočiti da se radi o djelimičnoj krivotvorini.

Tabela 6

Godina	GRČKA		
	Djelomična krivotvorina	Potpuna krivotvorina	UKUPNO:
2000.	-	-	0
2001.	2	8	10

U 2000. godine nije zabilježen pokušaj ulaska u BiH pomoću krivotvorenog Pasoša Grčke. Međutim, u 2001. godini otkriveno je 10 lica koja su pokušala ući u BiH preko Graničnog prelaza Aerodrom Sarajevo sa krivotvorenim Grčkim pasošem. U odnosu na ukupan broj krivotvorina, 20 % je se odnosi na djelomične krivotvorine, dok 80% otpada na potpune krivotvorine

Tabela 6a

Godina	POJAVNI OBLICI		
	Potpuna krivotvorina	Zamjena fotografije	Pečat GP
2000.	-	-	-
2001.	8	2	1

Posmatrajući pojavne oblike, 73% je totalnih krivotvorina, dok ostalo otpada na djelomične krivotvorine i to jednu zamjenu fotografije i jednu zamjenu fotografije uz krivotvoreni pečat graničnog prelaza, što ukupno predstavlja dvije zamjene fotografije ili 18% učesća ovog pojavnog oblika. Dakle na jednoj putnoj ispravi uočena su dva pojavna oblika krivotvorenja.

Tabela 7

Godina	MOLDAVIJA		
	Djelomična krivotvorina	Potpuna krivotvorina	UKUPNO:
2000.	8	1	9
2001.	2	0	2

Za posmatrani period od dvije godine, ukupan broj otkrivenih krivotvorenih moldavskih pasoša iznosi 11. Od toga, 9,09% otpada na potpune krivotvorine, a 90,9% na djelomične krivotvorine. Posmatrajući djelomične krivotvorine, uočava se da u odnosu na ukupan broj ovih vrsta krivotvorina, u 2000. godini pojavljuju se u 80% slučajeva, dok je u 2001. godini primjetan pad na 20% slučajeva.

Tabela 7.a.

Godina	POJAVNI OBLICI		
	Potpuna krivotvorina	Zamjena fotografije	Podizanje i zamjena folije
2000.	1	4	4
2001.	-	2	-

Kao ozbiljniji predmet krivotvorenja pasoš Moldavije se pojavljuje u 2000. godini, dok su samo dva pokušaja ulaska u BiH na graničnom prelazu Aerodrom Sarajevo pokušana sa djelomično krivotvorenim moldavskim pasošem. Karakteristično je da se u svim slučajevima radilo o ženskim osobama, što može poslužiti kao indicija, da se radi o trgovini bijelim robljem, u šta u ovom trenutku ne bih ulazio. Ipak, u 2001. godini zabilježen je pad pokušaja uklažaka u BiH sa krivotvorenim moldavskim pasošem. Moguće je više razloga: opasnost od otkrivanja jer je krivotvorina loše urađena, i drugo pojačan sistem kontrole. Također, može se reći da se veliki broj moldavki bavi prostitucijom ili je prisiljena takvu djelatnost u BiH pa je pažnja na moldavski pasoš pojačana od strane pripadnika Jedinice Državne Granične Službe na graničnom prelazu Aerodrom Sarajevo.

Tabela 8

Godina	UKRAINA		
	Djelomična krivotvorina	Potpuna krivotvorina	UKUPNO:
2000.	11	-	11
2001.	-	-	0

Tabela 8.a.

Godina	Pojavni oblici	
	Podizanje zaštitne folije	Zamjena folije i fotografije
2000.	4	7
2001.	-	-

Posmatrajući problem ukrajinskog pasoša, vidimo da nema pokušaja ulaska u BiH sa krivotvorenim pasošem Ukraine u 2001. godini. Dominirajuća su dva pojavna oblika, koja su

prevalentna i kod ostalih pasoša. U 63,6% slučajeva radi se o zamjeni fotografije i zaštitne folije, a u 36,4% slučajeva riječ je samo o podizanju zaštitne folije.

S obzirom na manji broj pojavnih oblika krivotvorenja putnih isprava sljedećih država, također, neću davati grafički prikaz, nego ću se samo zadržati na tabelarnom prikazu. Smatram da kvantitativno gledajući, nisu od velikog značaja u sadašnjem vremenu, mada ne mora značiti da se te krivotvorine neće pojaviti u većim količinama već u budućnosti.

Tabela 9

Godina	TURSKA		
	Djelomična krivotvorina	Potpuna krivotvorina	UKUPNO:
2000.	2	-	2
2001.	3	-	3

Ukupan broj krivotvorenih turskih putnih isprava u posmatranom periodu je pet. 40% slučajeva odnosi se za 2000. godinu, dok se 60% odnosi na 2001. godinu

Pojavni oblik u 2000. godini za oba slučaja je izmjena službenih podataka (rok važenja).

Pojavni oblik u 2001. godini za sva tri slučaja je zamjena fotografije.

Tabela 10

Godina	ŠPANIJA		
	Djelomična krivotvorina	Potpuna krivotvorina	UKUPNO:
2000.	1	-	1
2001.	-	2	2

Ukupno je za posmatrani period zabilježen ulazak u BiH preko posmatranog graničnog prelaza 3 lica sa krivotvorenim španskim pasošem. Od toga, 33,3% zabilježeno je u 2000. godini, ili samo jedan pokušaj, dok je u 2001. godini zabilježeno 66,7% ili dva pokušaja ulaska u zemlju.

Pojavni oblik u 2000. godni je isjecanje stranice.

Oba pojavna oblika u 2001. godini su totalne krivotvorine sa unesenim istinitim podacima korisnika.

Tabela 11.

Godina	ŠVEDSKA		UKUPNO:
	Djelomična krivotvorina	Potpuna krivotvorina	
2000.	-	-	0
2001.	1	-	1

Pojavni oblik u 2001. godini je zamjena fotografije

Tabela 12.

Godina	BELGIJA	
	Djelomična krivotvorina	Potpuna krivotvorina
2000.	-	-
2001.	1	1

Pojavni oblik za Belgijsku putnu ispravu u 2001. godini je jedna zamjena fotografije i jedna potpuna krivotvorina.

Godina	U S A	
	Djelomična krivotvorina	Potpuna krivotvorina
2000.	-	-
2001.	1	-

Pojavni oblik za pasoš USA u 2001. godini je zamjena fotografije i folije

U S A – izbjeglički – korištenje tuđeg pasoa

Tabela 13*

PUTNI LISTOVI	
NJEMAČKA	BELGIJA
2	1
Zamjena fotografije	Potpuna krivotvorina

* Podaci za putne listove odnose se na 2001. godinu, dok pokušaja ulaska sa krivotvorenim putnim listovima u 2000. godini preko graničnog prelaza Aerodrom Sarajevo nije bilo.

Tabela 14 – VIZE

Podaci o krivotvorenim vizama odnose se na 2001. godinu. Da se primjetiti da je najviše prisutno krivotvorenje Njemačke, tzv. "Šengen" vize.

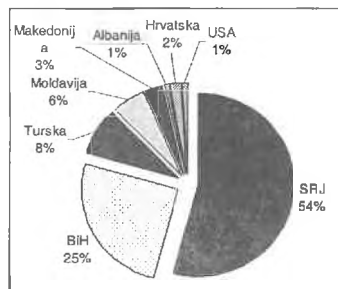
Potpune krivotvorine Viza			
BiH ulazna	Francuska boravišna	Grčka boravišna	NJEMAČKA POJAVNI OBLICI

5	1	1	Totalna krivotvorina	Djelomična krivotvorina	Bianco popunjen obrazac	Isječena viza iz drugog pasoša
			2	10	5	1

Što se tiče krivotvorenih oblika BH ulazne vize, radi se o totalnoj krivotvorini sa pečatom ambasade u Zagrebu.

Tabela 15.

Državljanstvo	Broj	Gender	
		Muško	Žensko
SRJ	58	44	14
BiH	27	21	6
Turska	9	9	0
Moldavija	6	0	6
Makedonija	3	3	0
Albanija	1	1	0
Hrvatska	2	1	1
USA	1	1	0
UKUPNO:	107	80	27

Posmatrajući tabelu 15, koja pokazuje podatke prema državljanstvu lica koja su koristila krivotvorene putne isprave u 2001. na graničnom prelazu Aerodrom Sarajevo, vidimo da dominiraju državljani Savezne Republike Jugoslavije sa 54%. Prema uvidu u dokumenataciju najveći broj je albancima, mada podaci prema nacionalnosti nisu sortirani. Također, među devet turskih državljana na kojih otpada oko 8%, najveći broj je kurda, te i njima kao i albancima krajnja destinacija je zapadna Evropa. Što se tiče državljana BiH na kojih otpada oko 25%, nacionalni sastav korisnika krivotvorenih pasoša odgovara i strukturi stanovništva BiH. Međutim, većinom se radi o licima koja su koristila krivotvorene pasoše Slovenije ili Hrvatske kako bi mogli lakše putovati kroz Evropu.

Zaključak

Da bi se izvelo bilo koje istraživanje neophodna je teorijska osnova. Takva osnova bila je podloga i za ovaj rad. Najprije je bilo potrebno odgovoriti na postavljene zadatke i predočiti osnovne pojmove o vrstama pasoša i njihovim sistemima zaštite. Da bi se uopšte spriječilo krivotvorenje putnih isprava i borba protiv tog oblika kriminaliteta utvrđeno je da se već dugi niz godina pasoši zaštićuju na najrazličitije načine. Međutim, zbog ubrzanog tehnološkog razvoja sve je tanja razlika između originalnog dokumenta i krivotvorine, bilo da se radi o potpunoj

ili djelomimčnoj tehnologiji. Krivotvoritelji su već veoma dobro ovladali tehnikom umetanja malih fluorescentnih niti kao elemenata zaštite, tako da se oni već pod običnom UV lampom ne mogu otkriti. Zbog toga se ukazala potreba za izradom visokosofisticarnih uređaja koji će imati toliko opcija da na veoma lak i brz način otkriju da li se radi o krivotvorini ili originalnom dokumentu. Ipak, za zemlje kao što je Bosna i Hercegovina takvi uređaji su veoma skupi i pitanje je da li bi se mogli isplatiti u našim uslovima do vremena kada će se smatrati zastarjelim. Takvi uređaji su sigurno "Dokucenter 3000" i "VSC - 4", koji predstavljaju savremenu verziju "Dokucenter standard"-a i mobilnu verziju "VSC - 1" i "VSC 2000". Osim ovih uređaja, koji se osim za poslove vještačenja koriste i za operative poslove organa policije, postoje i drugi uređaji tzv. operative tehnike koje bi trebali posjedovati svi granični prelazi. Apsurdno je da neki granični prelazi u BiH ne posjeduju ni obične UV lampe. Onda se nameće pitanje kako se boriti protiv ilegalnog ulaska u BiH, a pogotovo kada je riječ o veoma dobrim krivotvorinama koje se graniče pa skoro sa savršenstvom. U tom slučaju, jednio u šta se granični policajci mogu pouzdati jeste njihova dobra edukacija iz navedene oblasti, kao i poznavanje metodike otkrivanja krivotvorenih pasoša, korištenjem čula vida i priručnih sredstava.

Međutim, možda je moj prijedlog kao "*de lege ferenda*" malo nerealan, ali vjerovatno kao dobro sredstvo zaštite pasoša i ličnog identiteta njegovog vlasnika, treba uvesti kao i na novim BH ličnim kartama i drugdje u svijetu da egzistira otisak prsta. Provjera skeniranog otiska sa otiskom prsta vlasnika pasoša vjerujem da bi bila sigurna i dobra operative radnja za suzbijanje ilegalnog ulaska u zemlju putem krivotvorenih pasoša. Također, svi naši granični prelazi trebali bi posjedovati bar onaj dio opreme koju sam nazvao "oprema za preliminarno ispitivanje i kontrolu ispravnosti pasoša".

U svrhu pokušaja prikazivanja pojava oblika i načina krivotvorenja putnih isprava pokušao sam uraditi i manje istraživanje koje sam proveo na Međunarodnom aerodromu Sarajevo, koji je ujedno i granični prelaz. U tu svrhu prikupio sam podatke iz 2001. godine, dok sam od MUP-a Kantona Sarajevo dobio podatke za periodu 1999. - i 2000. godina. Iz ovih podatak se ne može izvesti jasan zaključak. Razlog tome je:

1. Promjenile su se službe kontrole na aerodromu Sarajevo, tako da je u 2000. godini Državna granična služba BiH preuzela aerodrom od MUP-a Kantona Sarajevo.

2. Za 1999. godinu postoje samo zbirni podaci, dakle ne postoje pojedinačno razloženi podaci koji bi se mogli komparirati sa narednim godinama.
3. Posmatrane vremenske serije su kratke, upravo iz razloga što su se službe na aerodromu promjenile, a također, i zbog toga što je BiH prolazila kroz tranziciju policije i protekli period predstavljao je period nestabilnosti, pa tako i nemogućnosti dolaska do potrebnih podataka i informacija.

Ipak, evidentno je jedno: u periodu kada je Državna granična služba preuzela granični prelaz Aerodrom Sarajevo, povećao se procenat otkrivenih pokušaja ulaska u BiH na posmatranom graničnom prelazu u odnosu kada je taj prelaz kontrolisao MUP Kantona Sarajevo. Konstantna obuka i tranziciona obuka kadra DGS i tehnička opremljenost graničnog prelaza Aerodrom Sarajevo sa uređajem "Dokucenter 3000" jeste sigurno u znatnoj mjeri uticalo na povećanje otkrivanja pokušaja ulaska sa krivotvorenim pasošima.

Međutim, navedeno istraživanje, može i treba biti osnova za daljnje praćenje situacije na Aerodromu Sarajevo, te moguće komparacije sa drugim graničnim prelazima u svrhu analitike i prognostike, te praćenja posmatrane pojave, kao i procjene najugroženijih graničnih prelaza. Također, ostali dobijeni rezultati, shodno rečenom, mogu poslužiti samo kao indicijalni pokazatelji o posmatranoj pojavi, a ne kao konkretni zaključci. Ipak, još se može izvući zaključak, da u poslednje vrijeme prevaliraju krivotvorine pasoša Slovenije i Hrvatske te krivotvorine tzv. Šengen-viza u pasošu SRJ kako bi se omogućio neometan prelazak granica u Evropskim zemljama koje nemaju uveden vizni režim sa Slovenijom i Hrvatskom. I na kraju, najčešći oblik krivotvorina može se sa sigurnošću zaključiti su zamjena fotografije, kao i preinaka podataka, bilo da je riječ o ličnim podacima, bilo da se radi o drugim službenim podacima

Na kraju, nadam se da sam ovim radom odgovorio postavljenoj temi i otvorio daljnje mogućnosti za ispitivanje navedene pojave, kako bih doprinjeo poboljšanju zaštite državne granice i zaštite Bosne i Hercegovine u cjelini. Mislim da bi, u grubo gledajući, ovaj uz rad objavljen u prethodnom broju koji je tretirao pravni aspekt ove problematike, mogao biti dobra osnova za edukaciju pripadnika DGS i policije u BiH.

Summary

This article is continuation of this theme previous volume, which says about a problem of the forgery travel documents. The law aspect was represented in previous article, but, now in this article is represented criminalistics aspects of this problem. It is presented one statistics data analysis, and it made data processing of collecting informations of this subject mater. Collected informations are opening possibilities future investigations in this field. The results of these investigations have purpose if they can be used well for analytics data processing and conclusions, for using necessary increase activities for securing border lines and clearing possible oversight.

Literatura:

1. **Aleksić, Ž. i Milovanović, Z.:** "Kriminalistika", PARTENON, Beograd, 1994. g.
2. **Aleksić, Živojin:** "Veštačenje falsifikata dokumenata, rukopisa i novca – odabrana dela", Glosarijum, Beograd, 1996.
3. **Bošković, M.:** "Kriminalistika metodika I", Policijska akademija, Beograd, 1998. g.
4. **Brunell, L. Richard:** "Questioned document examination", Bureau of Alcohol, Tobacco and Firearms, U.S. Treasury department, Editor: Saferstein, R.: "Forensic science handbook Vol. I", Prentice Hall Regents, Englewood Cliffs, New Jersey, 1982. str. 673 – 723.
5. **Clement, J.L. i Risi, B.:** "Vještačenje falsificiranih dokumenata", SUP SR Hrvatske, Zagreb, 1985. g.
6. **Fitzgerald, D. J., Fox, S. M.:** "Metodologija istraživanja u kriminalističkim naukama", Nelson-Hall Inc. Chicago, Obrada i prevod: Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, 2001.
7. <http://www.nato.int/sfor/indexinf/124/p15a/fb01151b.htm> (13. maja. 2002.)
8. **Kostić, M.:** "Metodi statističke analize", Viša poslovna škola, Beograd, 1996.
9. **Levison, Jay:** "Questioned documents a lawyer's handbook", Academic Press, San Diego, San Francisco, New York, Boston, London, Sydney, Tokyo, 2001., str 161 – 183.
10. **Lučić, B.:** "Statistika", ekonomski fakultet, Sarajevo, 1996.

11. **Maksimović, R. i Todorčić, U:** "Kriminalistika tehnika", Policijska akademija, Beograd, 1995. g.
12. **Mitrović, V.:** "Kriminalistička identifikacija – teorija i praksa", COMPUSCAN, Beograd, 1998. g.
13. **Modly, D., Korajlić, N.:** "Kriminalistički riječnik", Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanja, 2002.
14. **Nickell, Joe:** "Detecting forgery – forensic investigation of Documents", The University Press of Kentucky, Kentucky, 1996.
15. **Ordway, Hilton:** "Detecting and deciphering erased pencil writing", Charles C Thomas Publisher, Springfield, 1991.
16. **Renee C. Martin:** "About Forgeries", <http://www.forgery.net/renee.htm> (12. 12. 2001.)
17. **Tatomirović, Dragoljub:** "Neki oblici falsifikovanja javnih isprava", Bezbednost, Beograd,
18. **Vodinelčić, V.:** "Kriminalistička obrada falsifikata novca i isprava", Stručna biblioteka službe javne bezbjednosti, Beograd, 1972. g.
19. **Wickham, A. John, Jr.:** "Law Enforcement Investigations", Field manual, Headquarters Department of the Army, Washington DC, 1985., <http://155.217.58.58/cgi-bin/atdl.dll/fm/19-20/Ch21.htm> (08. 05. 2002.)

Amra FESTIĆ¹

Carina u funkciji zaštite prava intelektualne svojine

Custom in The Function of Protection of Intellectual Property Rights

Uloga carinske službe u sprječavanju uvoza robe kojom se povrijeđuju prava intelektualne svojine

Sažetak

Intelektualna svojina je pravo na robu i informacije čija ekonomska vrijednost počiva u kreativnosti i intelektuanom radu koji je prethodio materijalizaciji. Iz navedenog proizilaze dvije osnovne značajke intelektualne svojine: nematerijalnost (intelektualni angažman) i ekonomska funkcija (vrijednost potvrđiva na tržištu).

Prava intelektualne svojine podrazumjevaju prava vlasnika ideja, izuma i ostalih vidova kreativnog izražavanja. Užiivaoci ovih prava imaju isti status kao i vlasnici materijalnih sredstava.

I UVOD

Reforma postojećeg BH zakonodavstva u okviru zadovoljenja međunarodnih obaveza radi ispunjavanja uslova za pristupanje Svjetskoj trgovinskoj organizaciji (WTO) u domenu reguliranja pitanja intelektualne svojine okarakterizirana je sinhroniziranjem domaćeg zakonodavstva sa principima i standardima predviđenim Sporazumom o trgovinskim aspektima zaštite prava intelektualne svojine².

¹ mr. sci., šef analitičkog odjela u Sektoru za borbu protiv kriminala i korupcije u Uredu Visokog predstavnika

² Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights - TRIPS

Bosna i Hercegovina je u procesu donošenja zakonske regulative u ovoj oblasti³, odnosno u nacrtu je Zakon o industrijskom vlasništvu u BiH, dok je Nacrt Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima u BiH usvojen polovinom juna, na Sjednici Vijeća ministara BiH.

II Uoga carinskih organa u provedbi sporazuma o trgovinskim aspektima zaštite prava intelektualne svojine – TRIPS-a

Sporazum o trgovinskim aspektima zaštite prava intelektualne svojine (TRIPS) koji je stupio na snagu 1. januara 1995. godine, u potpunosti definira sva pitanja iz oblasti intelektualne svojine. Pod pojmom intelektualne svojine, Sporazum obuhvata: autorska prava i srodna prava, znak podoban za razlikovanje roba i usluga (žig), oznake koje označavaju geografsko porijeklo (geografske oznake), novi oblik proizvoda (industrijski dizajn), pronalaska (patent) uključivo sa pronalascima nove vrste biljaka, šeme integrisanih kola (čipovi) i tajne informacije koje se odnose na trgovačke tajne i rezultate istraživanja.

Sporazum o trgovinskim aspektima zaštite prava intelektualne svojine decidno predviđa standarde, provedbu i rješavanje sporova u pomenutom domenu.

1. Sporazumom su postavljeni minimalni standardi zaštite prava intelektualne svojine. Predviđena je posebna zaštita za svaki pojedinačni vid intelektualne svojine, odnosno precizno je utvrđen predmet zaštite, ostvarivanje prava vlasnika i izuzeci, kao i minimalno trajanje zaštite. Standardi postavljeni Sporazumom su sinhroni sa materijalnopравnim obavezama koje proizilaze iz osnovnih konvencija Svjetske organizacije za zaštitu prava intelektualne svojine (WIPO), Pariške konvencije o zaštiti prava industrijske svojine (Paris Convention) i Bernske konvencije o zaštiti književnih i umjetničkih djela (Berne Convention).
2. Drugi dio se odnosi na uvođenje domaćih procedura i zaštitnih mjera za provedbu zakona o zaštiti prava intelektualne svojine. U Sporazumu su predstavljeni načelni principi upotrebljivi za svaki segment procesnog

³ Pristupanjem međunarodnim ugovorima i konvencijama kojima je uređena ova oblast, te deponovanjem deklaracije o kontinuitetu prava bivše SFRJ, BiH je 1992. godine iskazala interes da se uključi u grupu zemalja sa modernim i savremenim zakonodavstvom u ovoj oblasti.

prava vezanog za zaštitu intelektualne svojine. Osim navedenog, sadržane su i odredbe građanskog i upravnog procesnog prava i zaštitne mjere, privremene mjere, posebni preduslovi vezani za mjere na granici, kao i karakteristični postupci i zaštitne mjere iz područja krivičnog prava. Sve pobrojane odredbe su u funkciji omogućavanja nosioca da ostvari svoja prava.

3. Sporovi se rješavaju u saglasnosti sa odredbama Svjetske trgovinske organizacije.

Mjere koje poduzimaju carinski organi u domenu zaštite prava intelektualne svojine, predstavljeni su u Glavi 4 Sporazuma o trgovinskim aspektima zaštite prava intelektualne svojine, u članovima 51-60.

U dijelu koji se odnosi na dosljednu primjenu odredbi Sporazuma, naročito je naglašena potreba za efikasnim djelovanjem organa za primjenu zakona. Prema Članu 51.Sporazuma, roba⁴ koja se mora podvrgnuti posebnim carinskim mjerama radi zaštite prava intelektualne svojine obuhvata prvenstveno robu čijim se uvozom povrijeđuju prava znaka (žig) i autorstva (piratstvo). Svaka država ima pravo da revidira listu roba koje podliježu mjerama carinskih organa radi zaštite prava intelektualne svojine.

Prema odredbama Sporazuma, svaka država propisuje "nadležno tijelo" kojem nosilac prava (aplikant) podnosi prijavu sa adekvatnim dokazima o povredi prava i detaljnim opisom robe, kako bi ista bila lako prepoznatljiva carinskim organima. Nadležni organ rješava po prijavi, obaviještava aplikanta o vrsti i vremenskom trajanju odluke i instruiira carinske organe o daljim pravcima djelovanja. Sporazumom se uvodi sistem rješavanja po aplikaciji nosioca prava, ali se istovremeno ostavlja pravo državama da autonomno odluče o uvođenju ex officio tretmana aplikacije (po službenoj dužnosti).

Pomenute odredbe sporazuma su privremene mjere carinskih organa na zaustavljanju uvoza robe kojim se povrijeđuju prava nosioca intelektualne svojine. U namjeri zaštite od zloupotreba, Sporazumom je predviđena obaveza obezbjeđenja garancije ili ekvivalentne nadoknade za eventualnu zaštitu interesa branioca i nadležnog organa, koja ne može biti takve prirode da

⁴ Ovo se isključivo odnosi na robe komercijalnog karaktera, a nikako na robu sadržanu u ličnom prtljagu putnika (*de minimis* uvoz)

zaustavi korištenje instituta žalbe (aplikacije) u cilju zaštite prava intelektualne svojine. Uvoznik i nosilac prava moraju biti odmah obaviješteni o zadržavanju robe. U slučaju da nosilac prava propusti da u roku od deset dana inicira nadležni postupak, roba će biti oslobođena.

Nadležni organ mora omogućiti nosiocu prava da inicira privremeno zadržavanje robe radi provjere navoda iz žalbe. Ukoliko se ustanovi istinitost navoda, nosilac prava može biti obaviješten i o eventualnim drugim subjektima u distributivnom ciklusu, kako bi se protiv pomenutih poduzele odgovarajuće mjere.

U kaznenim odredbama je predviđeno da nadležni organ u cilju zaštite nosioca prava, može narediti uništavanje ili stavljanje robe kojom se povrijeđuju prava intelektualne svojine, van prometa. U slučajevima kada se radi o robama čijim se uvozom povrijeđuju prava na znak (žig), nadležni organ ne može dozvoliti reeksport takve robe u neizmjenjenom stanju ili je podvrgnuti drugoj carinskoj proceduri, osim u iznimnim situacijama. Ovakvim odredbama se omogućava nosiocu prava da ostvari naknadu štete u građanskoj parnici, a optuženoj strani da traži preispitivanje postupka od strane nepristrasnog organa.

III Mjere carinskih organa bih u kontekstu zaštite prava intelektualne svojine

Nakon usaglašavanja stavova u vezi načina aktivnog uključenja carinskih organa na spriječavanju uvoza robe kojom se povrijeđuju prava intelektualne svojine (counterfeiting and piracy) između članica GATT-a, Svjetske organizacije za zaštitu prava intelektualne svojine (World Intellectual Property Organization - WIPO) i Svjetske carinske organizacije, (World Customs Organisation - WCO), sačinjen je Model zakon o carinskim ovlaštenjima na primjeni Sporazuma o trgovinskim aspektima zaštite prava intelektualne svojine.

Struktura Modela zakona je slijedeća: Definiranje pojmova; Postupak podnošenja aplikacije na rješavanje carinskom ili drugom nadležnom organu; Mjere koje poduzimaju carinski organi i Međunarodna saradnja.

Uvidom u raspoloživu predloženu zakonsku regulativu iz oblasti zaštite intelektualne svojine (Zakon o industrijskom vlasništvu

u BiH i Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima u BiH), zaključujemo da su u dijelu zakona koji regulira mjere carinskih organa načelno definirane obaveze carinskih organa na planu prevencije uvoza robe kojom se povrijeđuju prava intelektualne svojine. Opažamo da je predlagač nacрта uvažio osnovne postavke TRIPS-a (osim odstupanja u vremenskom roku za obavezno podnošenje tužbe ili pokretanja drugog postupka od strane nosioca prava) i obavezao na donošenje posebnog propisa o postupku pred carinskim organima.

U procesu donošenja propisa o postupanju carinskih organa u vezi sa zaštitom intelektualne svojine, neophodno je imati u vidu posebne karakteristike mjesta i uloge carinske službe. Polazeći od aktivne uloge carinske službe u sprječavanju uvoza robe kojom se povrijeđuju prava intelektualne svojine, domen carinskih ovlaštenja mora biti jasno definiran, da bi se omogućio nastavak slobodnog kretanja originalne robe. U tom smislu, Model zakon u izvjesnoj mjeri ograničava virtualnu ulogu carinskih organa.

Summary

Intellectual property is right to goods and information whose economic value is based on creativity and intellectual work that preceded materialization. From the above we can deduct two main characteristics of intellectual property: non/material (intellectual work) and economic function (market confirmed value).

Rights of intellectual property consider rights of the idea owner, patents and other means of creative research. Those who have these rights have the same status as owners of material resources.

Nedžad KORAJLIĆ¹

Mjere prvog zahvata – postupanja policije nakon saznanja za eksploziju

Measures of The First Action – Police Procedure After Contingent of Explosion

Sažetak

Hronološki prikaz postupanja policije nakon saznanja-dojave za eksploziju, tj. mjere prvog zahvata policije nakon dojava za eksploziju i stadiji kroz koje prolazi policija do momenta kada se počne sa uviđajem mjesta eksplozije, je veoma značajno i bitno za daljnji tok kriminalističke obrade. Ovakav hodogram postupanja policije nije napravljen sa svrhom da u potpunosti prikaže sve ono što se treba, odnosno može poduzeti, jer to znaju i sami kriminalisti - nije moguće. Stoga ga treba shvatiti kao opći popis koji trpi i zahtjeva određene nadopune, upravo onako kao što to uči i kriminalistička znanost kada govori o dinamičnosti plana kriminalističke obrade.

Stoga je veoma značajno da svaki policijski odjel donese standardne operativne procedure (SOP) zato što u svakodnevnim aktivnostima policijskih organizacija, postoje brojne funkcije i standardne dužnosti koje se ponavljaju ili izvode kao dio rutinskog posla. Kako ne bi došlo do nepotrebnog ponavljanja uputstava i naređenja prilikom svakog novog zadatka, rukovodni radnici policije treba da pripreme listu istih. Ova standardna uputstva, odnosno smjernice rada nazivaju se “**standardnim operativnim procedurama (SOP)**”.

¹ diplomirani kriminalista, asistent na Fakultetu kriminalističkih nauka, Univerzitet u Sarajevu

UVOD

Kada se posmatra uloga i zadaci O.U.P.² u borbi protiv kriminaliteta, nužna pretpostavka za to postupanje je da postoje osnovi sumnje da je učinjeno krivično djelo koje se goni po službenoj dužnosti (čl.143.st.1. ZKP-a FBiH). Osnovi sumnje postoje ako je O.U.P. saznao da postoji vjerovatnost da je učinjeno krivično djelo koje se goni po službenoj dužnosti. Pri tome je za postojanje osnova sumnje irelevantno da li se zna da je određena osoba sumnjiva da ga je učinila ili je ta osoba nepoznata. Ovakav pojam osnova sumnje treba razlikovati od osnovane sumnje, koja se temelji na dokazima.

Znači, za postojanje osnova sumnje da je učinjeno krivično djelo traži se manji stepen izvjesnosti nego za postojanje osnovane sumnje potrebne za pokretanje krivičnog postupka. Radi toga O.U.P. može u predkrivičnom postupku preduzimati radnje i u situacijama kada je samo poznato da je učinjeno krivično djelo, a još neraspolaze podacima ko je sumnjiv da ga je učinio. Pri tome O.U.P. ima tačno određen krug djelovanja u predkrivičnom postupku koji je iskazan u članu 143. ZKP-a FBiH.

Postupanje O.U.P. ne predstavlja radnju krivičnog postupka, već kriminalističko operativne radnje predkrivičnog postupka, koja nemaju nikakvu dokaznu snagu i mogu koristiti samo za sačinjavanje krivične prijave i kao potencijalni izvor dokaza u procesnom smislu.

U istome članu stavom 2. predviđen je čitav niz mogućih radnji O.U.P. prije pokretanja krivičnog postupka. Nabranje radnji nije taksativno jer je otvorena mogućnost da O.U.P. vrše i druge radnje koje tu nisu navedene.

U cilju uspješnog izvršavanja navedenih zadataka O.U.P-a. su data slijedeća ovlaštenja: ***O.U.P. mogu tražiti potrebne izvještaje od građana, izvršiti potreban pregled prevoznih sredstava, putnika i prtljaga, da za neophodno potrebno vrijeme ograniče kretanje na određenom prostoru, da poduzmu potrebne mjere u vezi s utvrđivanjem istovjetnosti osoba i predmeta, da raspišu potragu za osobom i stvarima za kojima se traga, da u prisutnosti***

² U daljnjem tekstu, "ORGANI UNUTRAŠNJIH POSLOVA".

odgovorne osobe obave pregled određenih objekata i prostorija državnih organa, preduzeća i drugih pravnih osoba i ostvare uvid u određenu njihovu dokumentaciju, kao i da poduzmu druge potrebne mjere i radnje.³

O činjenicama i okolnostima koje su utvrđene prilikom preduzimanja pojedinih radnji, a mogu biti od interesa za krivični postupak, kao i predmetima koji su pronađeni ili oduzeti, sastavit će se zapisnik ili službena zabilješka. Od pravilnog i svrsishodnog preduzimanja ovih mjera umnogome zavisi uspjeh u izvršavanju obaveza na otkrivanju krivičnih djela i njihovih izvršilaca kao i obezbjeđenje dokaza o kraivičnom djelu i učiniocu. Zato je veoma značajno da se blagovremeno procjeni, zavisno od karaktera slučaja, kada i koje radnje treba poduzeti rukovodeći se taktičkim načelima kriminalistike.

Hronološki prikaz postupanja policije nakon dojave za eksploziju, tj. mjere prvog zahvata policije nakon dojave za eksploziju i stadiji kroz koje prolazi policija do momenta kada se počne sa uviđajem mjesta eksplozije je veoma značajno i bitno za daljnji tok kriminalističke obrade. Ovakav hodogram postupanja policije nije napravljen sa svrhom da u potpunosti prikaže sve ono što se treba, odnosno može poduzeti, jer to znaju i sami kriminalisti - nije moguće. Stoga ga treba shvatiti kao opći popis koji trpi i zahtjeva određene nadopune, upravo onako kao što to uči i kriminalistička znanost kada govori o dinamičnosti plana kriminalističke obrade.⁴

1.) Mjere prve intervencije nakon saznanja za eksploziju

Eksplzija bombe se može desiti u bilo koje vrijeme, u toku dana ili noći, bilo kojeg datuma. Udarni talas eksplozije može biti u zatvorenom ili otvorenom prostoru. Šteta prouzrokovana eksplozivnom napravom može varirati od neznatne, sa malim ili nikakvim posljedicama, do eksplozije velikih razmjera sa velikim ljudskim gubicima. Ovakvi napadi dovode do zatvaranja mjesta gdje se desila eksplozija duži vremenski period. Iz tih i drugih razloga mjere prvog zahvata-intervencije, nakon saznanja za eksploziju i njihova primjena u što kraćem roku je od neprocjenjive vrijednosti.

³ Sijerčić Čolić H, KOMENTAR ZAKONA O KRIVIČNOM POSTUPKU, OSCE, Sarajevo 1999.

⁴ Marijan Šuperina, Kriminalistička praksa, Policijska akademija, Zagreb 1998.

A.) Postupanje operativnog dežurstva nakon dojave o eksploziji

Obično obavijest o eksploziji zaprimi dežurna služba od građana ili drugih subjekata, a sobzirom na okolnosti, odmah treba provjeriti istinitost informacije o eksploziji.

Različiti su načini saznanja za počinjeno krivično djelo i to: vlastita, policijska operativna aktivnost, dojave od drugih (nepolicijskih) subjekata - žrtve, svjedoci ili počinitelj djela, razne inspekcije, medicinske službe, druga državna tijela, pravne osobe i sl., anonimni izvori saznanja o počinjenom djelu - anonimne ili pseudonimne prijave, glasine i sl. informatori.

Na lice mjesta treba uputiti najbližu policijsku patrolu radi osiguranja lica mjesta, a posebno radi pružanja pomoći u spašavanju lica i imovine. To treba da bude najbolja policijska patrola koja će pored mjera obezbjeđenja lica mjesta poduzeti mjere prve intervencije⁵ (**blokadu, legitimisanje, vizuelni pregled prtljaga , odjeće i dr.potrebne mjere i radnje**).

Prilikom odlaska na moguće mjesto počinjenja krivičnog djela pozornici ili patrole prate situaciju na putu dolaska i uočavaju sumnjive okolnosti (osobe u bijegu, zapreke, brzo kretanje vozila u suprotnom smjeru i sl.) O svim zapažanjima obavještavaju operativnog dežurnog, kao i o rezultatima sa mjesta dojave za krivično djelo.

Ti rezultati mogu da budu slijedeći: **lažna dojava, ne radi se o krivičnom djelu i radi se o krivičnom djelu.**

Ukoliko se radi o krivičnom djelu odmah treba organizovati sve stručne službe za akciju spašavanja (sanitet, vatrogasci, civilna zaštita, vojska i druge specijalizovane službe zavisno od stepena ugroženosti). Uporedo sa tim radnjama obavještava se nadležni istražni sudija i tužilac.

Ukoliko se radi o lažnoj dojavi nastoji se utvrditi tko je dao lažnu dojavu i eventualne motive.

Pored ovlaštenja datih u čl.143.st..2. ZKP-a operativni dežurni poduzima i slijedeće radnje:

⁵ Modly D. Korajlić N, Kriminalistički rječnik, Centar za obrazovanje i kulturu Tešanj, 2001.

- kontinuirano daje u eter sva potrebna saznanja i spoznaje o počinitelju;
- upućuje uviđajnu ekipu na mjesto kriminalnog događaja;
- izvještava kriminalističku policiju o kriminalnom događaju, linijskog dežurnog inspektora, kriminalističku tehniku, KDZ⁶ i dr, po potrebi;
- izvještava druge rukovodne radnike MUP-a, P.U ili drugih policijskih odjela.;
- po prikupljanju potrebnih obavjesti izvještava operativno dežurstvo više instance, pri čemu ukoliko još nema utvrđenih činjenica, treba koristiti pojam "neprovjerena informacija";
- daje informacije prikupljene na temelju dobivenih podataka od rukovodioca osiguranja mjesta kriminalnog događaja;
- poziva po potrebi i druge službenike - službe;
- prosuđuje situacije za potrebne zapovijedi glede provođenja evakuacije ugroženog stanovništva;
- stavlja u pripravnost vodiča psa tragača;
- po potrebi, u dogovoru i po odobrenju rukovodnog radnika sa posebnim ovlaštenjem, angažira službenike Jedinice za posebne namjene(specijalne jedinice,
- izvještava operativno dežurstvo Vojne policije ukoliko je počinitelj ili objekat napada- vojno lice ili objekat;
- u dogovoru s drugim rukovodnim službenicima, zapovjeda policijskim upravama da se odmah pristupi provođenju, npr. racija u ugostiteljskim objektima i drugim mjestima gdje se okupljaju osobe iz kriminalnog miljea;
- u dogovoru s rukovodnim službenicima po linijama rada, oranizira postavljanje zasjede;
- podnosi pismene izvještaje o poduzetim mjerama.

B.) Blokada

Ovo je složena operativno-taktička mjera koja ima izuzetni značaj nakon primanja obavještenja da je došlo do eksplozije, a sumnja se na krivično djelo. Preduzima se u kombinaciji sa drugim radnjama shodno članu 143. ZKP-a. U tim okolnostima cilj blokade je da se pronađe i uhapsi lice koje je počinilo krivično djelo, osobe za kojima se traga, da se pronađu tragovi

⁶ Kontra diverzionu zaštitu.

krivičnog djela, pronalaženje žrtava krivičnog djela i zaštita osoba od opće opasnosti ili otklanjanje posljedica takve opasnosti.

Da bi blokada bila efikasna pogotovo u situacijama kada se mora brzo reagovati, potrebno je da svaka Policijska uprava na svom području uz koordinaciju viših instanci, ima stalne planove blokade za određeno područje. Ovi planovi su od značaja za hvatanje izvršilaca teških krivičnih djela. Oni treba da sadrže način zatvaranja posebno ugroženih objekata unutar određenog mjesta kao što su aerodromi, infrastruktura i dr. privredni objekti. Blokadu treba izvršiti brzo da nebi došlo do bijega osoba od interesa za službu.⁷

Detaljno razrađeni stalni planovi blokade imaju veliku taktičku prednost i u datoj izvanrednoj situaciji, omogućavaju brzo snalaženje i stupanje u akciju neposrednih i posrednih učesnika blokade i drugih operativnih akcija i mjera bez nepotrebnog gubljenja vremena, brzopletosti i stihijnosti u radu. Kad god to situacija nalaže vrši se "ad hoc" priprema i planiranje blokade.

Operativne zadatke na određenim mjestima vrše ovlaštena službena lica koja zatvaraju izlaze iz blokiranog prostora ili objekta. Ti se zadaci pretežno sastoje u vršenju kontrole kretanja putnika i vozila, a obuhvataju između ostaloga: *legitimisanje osoba, pregled ili pretres lica i prtljaga, zadržavanje sumnjivih osoba i stvari te njihovo predavanje na daljnju operativnu obradu, lišavanje slobode osoba za kojima se traga, privremeno oduzimanje predmeta za kojima se traga, poduzimanje drugih mjera i radnji koje proizilaze iz dobijenih konkretnih zadataka ili koji iskrsnu u toku izvođenja blokade.*⁸

C.) Legitimisanje

Legitimisanje (lat. legitimare – legitimisati) je operativno-taktička mjera i radnja koju preduzimju ovlaštena službena lica policije koja ima za cilj utvrđivanje identiteta neke osobe. Legitimisanje spada u red onih službenih radnji koje se poduzimaju veoma često, putem kojeg se može doći do dragocjenih operativnih podataka. U situacijama preduzimanja

⁷ Modly D. Korajlić N. Kriminalistički rječnik, Centar za obrazovanje i kulturu Tešanj, 2001.

⁸ Perić V, Oblici operativne djelatnosti službe javne sigurnosti, MUP R Hrvatske, Zagreb 1987.

blokada, potraga, racija i sl. legitimisanje je obavezna radnja. Tom prilikom pri legitimisanje treba biti veoma oprezan i obavezno treba provjeriti ispravnost isprave sa kojom se dokazuje identitet, jer je moguće da pred sobom imamo opasnog kriminalca, koji će umjesto lične karte potegnuti oružije ili oruđe kojim može povrijediti ili lišiti života policajca. Ako se očekuje otpor prvo će se pretresti lice, pa potom obaviti legitimisanje.⁹

Sva lica koja se legitimišu uvode se u evidenciju legitimisanih lica. Ti podatci mogu da budu od neprocjenjive vrijednosti u operativnom radu, a naročito ako su to lica koja su se našla u neposrednoj blizini lica mjesta izvršenja krivičnog djela. Zna se desiti da se među legitimisanim licima koja, su legitimisana neposredno nakon dojava za krivično djelo, nalaze izvršioци tih djela ili njihovi pomagači. Stoga, nije dovoljno da ovlaštena službena osoba, kada naiđe na sumnjivu osobu ili nepoznatu, samo izvrši legitimisanje. Tom prilikom je potrebno sačiniti izvještaj o legitimisanju koji se unosi u evidenciju legitimisanih osoba. Kod promatranja i uzimanja ličnog opisa najvažnije je da se obrati odgovarajuća pažnja na osobne znakove i dr. karakteristične detalje, npr. na odjeći, prtljagu i dr.¹⁰

Za lica koja su legitimisana povodom dojava o eksploziji, kako navodi prof.dr. Duško Modly¹¹, bris se sa ruku osumnjičenog uzima uz pomoć vate i pogodnog otapala (acetona , destilirane vode). Uzimanje brisa ima smisla u intervalu od 24 sata nakon eksplozije kod osoba koje su rukovale eksplozivom, ali moguće su i iznimke pa treba uzeti bris i nakon tog roka. Uvijek na vještačenje treba dostaviti i odjeću osumnjičenog.

Danas postoji vrlo sosisficiran prijenosni uređaj " **ION SCAN** " (**ADVANCED CHEMICAL DETECTION SYSTEM FOR NARCOTICS, EXPLOSIVES AND TOXICS**) za **detekciju raznih hemikalija**. Radi se o Barringerovom IONSCAN-detektoru koji se bazira na praktičnoj aplikaciji tehnologije zvane " **ion mobility spectometry (IMS)** ". IMS je snažno analitičko sredstvo, uređaj koji može "mirisati" i trenutačno identificirati male tragove ostataka različitih kemikalija (**10⁻¹²**) uključujući droge, eksplozive i otrove, kao i proizvode i svezi

⁹ Modly D. Korajlić N, Kriminalistički rječnik, Centar za obrazovanje i kulturu Tešanj, 2001.

¹⁰ Perić V, Oblici operativne djelatnosti službe javne sigurnosti, MUP R Hrvatske, Zagreb 1987.

¹¹ Modly D, KRIMINALISTIČKA METODIKA, FKN, SARAJEVO 1998.

benzinom. Vrijeme detekcije je svega nekoliko sekundi, a u minuti se može detektirati deset uzoraka. Uređaj se može programirati tako da detektira osam različitih supstanci simulatno. Uređaj može detektirati različite komercijalne i vojne eksplozive uključujući plastične, bez potrebe reprogramiranja opreme za specifične grupe. Uvijek djeluje vrlo osjetljivo i osigurava brzo pozitivnu identifikaciju, slušnu i vizuelnu na prisustvo eksploziva. Uređaj je prenosiv, dimenzija **50 x 45 x 30 cm, težine 27 kg**. Potrebno mu je pola sata zagrijavanja . Uzorci se mogu uzimati u obliku prašine (usisivačima), u obliku para(aerosola) i utrljavanjem na filter – papir (prsti, odjeća i sl.).

Iz tih i drugih razloga pretresu stana i osoba treba da prisustvuju stručnjaci za eksplozive ili KDZ–ejci, kojima su dobro poznate morfološke karakteristike eksploziva, koje mogu biti prikriveni kao gips, šećer, sol, ulje, sir i sl.

U tim situacijama treba biti obazriv i da se u razgovoru sa licem dođe do podataka da li se u njegovom svakodnevnom radu koriste eksplozivna sredstva ili da li koristi određene medikamente koji u sebi imaju slična svojstva, npr. srčani bolesnici koriste nitroglicerina. Ovlašteno službeno lice bi za svaki takav pregled prostorija, lica ili prtljaga, trebao da koristi zaštitne rukavice za jednokratnu upotrebu kako nebi svojom nepažnjom prenio određene mikro tragove, sa jednog lica ili predmeta na drugo lice ili predmet.

D.) Osiguranje lica mjesta

" **Vrijeme koje prolazi je istina koja bježi** "(Modly D.- Osiguranje mjesta događaja, Zagreb, 1993.god MUP RH str. 22.) Ova francuska uzrečica najbolje ilustrira šta znači zakasniti u pogledu osiguranja lica mjesta.

Lice mjesta može da bude u zatvorenom i otvorenom prostoru ili istovremeno i u zatvorenom i otvorenom prostoru. Zbog potrebe vršenja uviđaja lice mjesta se prethodno osigurava. Osiguranje najčešće vrši ovlašteno službeno lice policije, bilo po vlastitoj inicijativi ili na zahtjev istražnog sudije koji treba da izvrši uviđaj.

Cilj osiguranja lica mjesta je da se sačuva zatečeni izgled tog mjesta do dolaska istražnog sudije ili ovlaštenog službenog lica koji će vršiti uviđaj po ovlaštenju istražnog sudije.

Prva briga svakog policajca koji prvi stigne na mjesto eksplozije jeste pružanje prve pomoći ako ima ozlijeđenih. Iako ove ozljede mogu biti teške i smrtonosne, ozlijeđene osobe treba što je prije moguće prebaciti sa neposrednog lica mjesta eksplozije. Uvijek je prisutna prijetnja ili opasnost od izbijanja požara ili druge popratne eksplozije (električne žice, oštećene gasne linije i slično), što može utjecati na dodatna oštećenja. Bilo je slučajeva kada su sekundarne improvizovane naprave bile postavljene nedaleko od lokacije prvobitnog napada.¹²

Hitnost izlaska na lice mjesta uvjetovano je ne samo u pružanju pomoći ozlijeđenima, nego i potrebe osiguranja tragova i predmeta koji mogu u perspektivi poslužiti kao dokazi, kao i potrebom uočavanja i registriranja mogućih promjena koje se mogu zapaziti i koje su relevantne u traseološkom smislu. Neposredno opažanje tragova i predmeta imperativno je hitno i neponovljivo, osim ako je riječ o tragovima i predmetima koji se pod normalnim okolnostima bitno ne mijenjaju. Zbog navedenih razloga sve su istražne radanje, a posebice uviđaj hitne.

Obilježavanje granica lica mjesta i njegovo blokiranje vrši se u skladu sa prostornim, vremenskim i drugim uslovima lica mjesta. Ukoliko je lice mjesta na otvorenom prostoru, obilježavanje se može vršiti pomoću kočića, kanapa, trake, krede i drugih pogodnih sredstava, s tim da se zabranjuje svaki pristup u obilježeni prostor. U slučaju nevremena poduzimaju se mjere da se tragovi ne unište ili ne oštete.

Obezbjeđenje tragova na licu mjesta od oštećenja ili uništenja vrši se na različite načine i pomoću prigodnih predmeta. Prvenstveno se obezbjeđuju oni tragovi koji su prema konkretnoj procjeni najvažniji.

Osiguranje lica mjesta u zatvorenom prostoru, po pravilu je lakše sprovesti. Kada se ocijeni da pored zatvorene prostorije ne treba osiguravati i dio otvorenog prostora, da nikome ne treba ukazati ljekarsku pomoć, te da su udaljeni svi prisutni, zabranjuje se pristup u zatvoreni prostor. Svi ulazi i izlazi se zatvore ili zaključaju i svo vrijeme se vodi računa da se ne unište postojeći i ne proizvode novi tragovi. Ispred zatvorenog prostora postavlja se osiguranje koje zabranjuje ulazak nepozvanima.

¹² Frank Bolz, Jr. *The Counter-terrorism Handbook, Tactics, Procedures and Techniques*, st. 157, CRS Press, Washington, D.C. 1996.

Prilikom dolaska na mjesto događaja policijska patrola koja prva dođe na lice mjesta događaja, mora uzeti u obzir slijedeće elemente:

- **Utvrđiti hitne potrebe u pogledu sigurnosti**
- **Utvrđiti kome je potrebna medicinska pomoć**
- **Utvrđite sve izvore opasnosti u blizini mjesta događanja** (sekundarne bombe, neeksplozivne bombe, teroristički napadi)
- **Utvrđiti moguće opasnosti po okolinu** (toksične gasove, toksične materije, druge hemikalije, gasove, radijaciju, voda-kiša, snijeg, toplota-sunčeva energija)
- **Provjerite situaciju u vezi mogućeg požara.**
- **Pokušati utvrditi strukturu i nivo štete** (nevidljiva šteta, struktura i integritet zgrade/objekta, vidljiva šteta, poput slomljenog prozorskog stakla i slicno).
- **Provjeriti dotok električne energije. Razmotriti da li je moguće prekinuti dotok struje prije ulaska u zgradu.**
- **Utvrđiti ko je sve potreban na mjestu događaja** (vatrogasna služba, KDZ jedinica, medicinska služba, inženjerske / specijalne jedinice, vojska, ostalo (prema potrebi).¹³

Očigledno, to što je navedeno ne obuhvata sve aspekte rada, ovisno od konkretne situacije, mora se pridržavati i dopunskih pravila, a što zavisi od konkretnog slučaja uzimajući u obzir konfiguraciju samoga mjesta, trenutno raspoloživo ljudstvo i dr.

Kao dodatak tome, lice mjesta treba da bude tako obezbjeđeno da niko ne može ući na to područje, uključujući i predstavnike medija. Obezbeđenje lica mjesta ove vrste krivičnog djela je mnogo teže zbog toga što ovakvi incidenti privlače pažnju medija i javnosti. U naseljenim područjima materijalni tragovi koji su nastali eksplozijom mogu se prostirati izvan tačke obezbjeđenja lica mjesta npr. fragmenti se mogu naći na okolnoj zgradi umjesto na prvobitnoj meti.

Takođe, oni mogu biti na trotoarima ili ulicama koje se mogu zatvoriti samo privremeno. Takva područja se moraju odmah pretražiti kako bi se pronašli i izuzeli svi materijalni tragovi prije kontaminacije lica mjesta. Ukoliko izuzimanje tragova nije

¹³ Ministarstvo pravde SAD, Međunarodni program pomoći u kriminalističkoj obuci (ICITAP), Novembar 1999, poglavlje 13.

moguće, potrebno je dati instrukcije osoblju koje je zaduženo za čišćenje ili popravku da sačuvaju sve ono što su prikupili kako bi se to kasnije moglo ispitati.¹⁴

U toku obezbjeđenja lica mjesta događaja moguće su slijedeće situacije:

- **počinitelj nepoznat,**
- **počinitelj poznat - dostupan**
- **počinitelj poznat - nedostupan**

Ukoliko su ostvarene zakonske pretpostavke primjenjuje se mjera lišenja slobode (počinitelj poznat - dostupan);

Ukoliko je počinitelj poznat - nedostupan, izvještava se operativno dežurstvo o utvrđenom identitetu počinitelja ili osobnom opisu, mogućem smjeru bijega, posebnim okolnostima;

Posebna situacija: počinitelj poznat - nedostupan, tzv. talačke situacije ili se zabarikadirao - ne dozvoljava pristup k sebi; opasan po sebe ili po okolinu - izvještava se operativno dežurstvo radi potrebnog angažovanja Specijalne policije ili druge službe, a zavisi od vrste i težine krivičnog djela.

Ukoliko se radi o poznatom počinitelju - npr. vojnoj osobi izvještava se operativno dežurstvo radi potrebnog izvještavanja Vojne policije i njihovog angažmana.

Ukoliko se radi o nepoznatom počinitelju, izvještava se operativno dežurstvo o svim prikupljenim podacima u vezi s mogućim počiniteljem (sumnjivim osobama).¹⁵

2.) Otklanjanje novih opasnosti

Prije otpočinjanja uviđaja specijalni tim za kontradiverzionu zaštitu treba da izvrši prvi pregled koji ima zaštitini karakter u cilju otkrivanja eventualno drugih eksplozivnih naprava koje su ostale ili kao posljedica neaktiviranja ili kao namjerno ostavljenih na licu mjesta sa ciljem usporavanja rada uviđajne ekipe, kao i drugih mogućnosti koje bi mogle ugroziti osobe koje

¹⁴ Bolz F, Jr. The Counter-terrorism Handbook, Tactics, Procedures and Techniques, st. 158-159, CRS Press, Washington, D.C. 1996.

¹⁵ Šuperina M, Kriminalistička praksa, Policijska akademija, Zagreb 1998.

pretražuju teren. Taj pregled je veoma hitan i mora se obaviti bez obzira na doba dana, noći ili vremenske prilike, te nakon zaštite tragova koji bi mogli biti uništeni ili oštećeni, ostali dio se može nastaviti i danju.

Ovom prilikom osoblje koje radi na ovom pregledu terena dovedeno je u opasnost u slučaju da ima zaostalih neeksplozivnih sredstava. Iz tih razloga postoje razna tehnička pomagala koja se mogu koristiti tom prilikom.

Policije zapadnih zemalja u svojoj opremi posjeduju najnovije mobilne teleoperacijske robote "**EOD**": **Explosive Ordinance Disposal** (međunarodna oznaka uređaja za uklanjanje eksplozivnih sredstava) koji povećavaju sigurnost čovjeka pri uklanjanju minsko-eksplozivnih sredstava.

Zaštita života je iznad svega. To se odnosi na građanstvo i pirotehničko osoblje. Zaštita materijalnih dobara ne može biti kriterij za risikiranje života osoblja. Procedure u radu sa minsko-eksplozivnim sredstvima moraju biti jasne i koncizne, a svaki policijski odjel mora ustanoviti prihvatljive procedure (**SOP**) rada za njihovo uklanjanje.¹⁶

3.) Uspostava standardnih operativnih procedura (SOP)

U svakodnevnim aktivnostima policijskih organizacija, postoje brojne funkcije i standardne dužnosti koje se ponavljaju ili izvode kao dio rutinskog posla. Kako ne bi došlo do nepotrebnog ponavljanja uputstava i naređenja prilikom svakog novog zadatka, rukovodni radnici policije treba da pripreme listu istih. Ova standardna uputstva, odnosno smjernice rada nazivaju se "**standardnim operativnim procedurama (SOP)**".

Standardne operativne procedure je moguće definisati kao:
"*...postojeći sistem naređenja za određenu organizaciju koji sadrži uputstva u vezi rutinskih redovitih operacija. SOP predviđaju koje akcije treba poduzeti i određuju globalnu strukturu dužnosti u kontekstu tih akcija.*"

¹⁶ Ratković I, Policija i sigurnost, MUP-a RH.st. 421-434, broj 4/94, Zagreb, 1994.

a.) Svrha standardnih operativnih procedura

Pripremom standardnih operativnih procedura za rutinske operacije, starješina može lakše utvrditi da li se sve potrebne operacije obavljaju i to na pravi način. Iz ovih razloga je neophodno da svaka policijska organizacija ima standardne operativne procedure koje se temelje na postojećim zakonima, regulativama same organizacije, pismenim direktivama viših službenika, željama starješine, kao i na procedurama koje su stvorene u toku dotadašnjeg rada.

Standardne operativne procedure mogu važiti za organizaciju u cjelosti (administracija, itd.), za određeni segment organizacije (kriminalističke tehničare, vještake itd.), za pojedine faze rada (na primjer procedure za odgovor na mjesto događaja, procedure za istragu na mjestu eksplozije, itd.), ili za određena radna mjesta (na primjer, za kontra diverzioni tim-KDZ, za osobu koja obavlja informativne razgovore, itd.)

Standardne operativne procedure moraju biti dovoljno razrađene kako bi novim službenicima omogućile brzo uklapanje u postojeći tim. Detaljnost ovih procedura svakako zavisi od veličine i nivoa obuke kompletnog tima. Detaljne procedure koje se odnose na rad određenih specijalista u sastavu tima ne ulaze u globalne standardne operativne procedure. Takva uputstva se štampaju posebno za potrebe dotičnih članova tima/službi.

Kada govorimo o standardnim operativnim procedurama, bitno je shvatiti da se ne radi o jednom obaveznom formatu. Uvijek koristite onaj format koji najbolje odgovara vašim namjerama. Uopšteno govoreći, standardne operativne procedure moraju precizno odrediti koje su njihove svrhe i na koga se odnose.

Zaključni dio standardnih operativnih procedura trebao bi da sadrži: izvore (reference), imena osoba koje su ih pripremile, datum pripreme, datum kada su ove procedure odobrene i datum kada se moraju ponovo pregledati.

Da bi standardne operativne procedure mogle biti od stvarne koristi, moraju se bazirati na realnim misijama organizacije kao i na njihovim operativnim sposobnostima i slabostima. To znači da se SOP moraju povremeno provjeravati u pogledu tačnosti i relevantnosti, odnosno da se po potrebi usavršavaju u skladu sa direktivama iz sjedišta organizacije, operativnoj politici i

poukama iz prošlih operacija. Iz ovih razloga je preporučljivo standardne operativne procedure formalno provjeriti i obnoviti bar jednom godišnje.

b.) Primjena standardnih operativnih procedura

Standardne operativne procedure se odnose na sve članove organizacije. Očigledno, sadržaj standardnih operativnih procedura će se razlikovati na različitim nivoima organizacije, što znači da se prilagođava obimu i dužnostima, sposobnostima i ograničenjima svakog segmenta organizacije. Funkcionalni aspekti standardnih operativnih procedura koji se odnose na sve elemente organizacije moraju definisati svaki element rada (oprema, funkcije, dužnosti, itd.).

c.) Pitanja bezbjednosti

Standardne operativne procedure sadrže veliki broj informacija o strukturi organizacije i njenom funkcionisanju. U istragama koje se izvode nakon eksplozija, veliki dio informacija je povjerljive prirode, posebno kada se te informacije odnose na vrstu, konstrukciju i upotrebu eksplozivnog sredstva. Imajući u vidu potencijalnu vrijednost takvih informacija za kriminalce ili čak i za protivnike terorista, neophodno je sačuvati ih u okviru tima koji vodi istragu. Svakako, klasifikacija standardnih operativnih procedura u pogledu povjerljivosti mora biti u skladu sa zakonima. Preporuka je da sve osjetljive standardne operativne procedure budu označene bar kao "**povjerljivi dokumenti**", te da se mogu dostaviti samo osobama kojima su potrebne, sa stalnom provjerom svih postojećih primjeraka ovih procedura.

d.) Prednosti standardnih operativnih procedura

Standardne operativne procedure pružaju određenu prednost time što konkretizuju sve potrebne akcije i odgovornosti, odnosno, smanjuju nivo dezorganizacije, grešaka i udvostručavanje napora.

Osim toga, SOP pomažu u sljedećim aspektima rada:

- Razvoj boljeg međusobnog razumijevanja i timskog rada.
- Efikasnije obučavanje i uklapanje novog personala u funkcije i operacije tima za vođenje istraga.

- Osiguravaju da se aktivnosti od kritične važnosti ne zanemare.
- Ubrzavaju tok istrage time što se smanjuje potreba stalnog ponavljanja uputstava.
- Definišu obavezne procedure, što značajno smanjuje vrijeme koje se troši na pripremi istrage.

Bilo bi dobro stvoriti osnovne standardne operativne procedure u odnosu na postojeću administraciju, sakupljanje dokaznih materijala i pripremu izvještaja. Sistem SOP-a nije isključiv – po potrebi se može promijeniti ili upotpuniti drugim procedurama. Osim toga je važno upamtiti da SOP ne smiju biti u sukobu sa zakonskom regulativama, politikom ili drugim principima većeg odjeljenja (službe).¹⁷

Trenuto u svim policijskim odjelima na području BiH policija koristi **"PRIRUČNIK NAČELA I PROCEDURA DEMOKRATSKOG RADA POLICIJE** ¹⁸ ", koji je dotakao mnoga područja djelovanja policije tako da je priručnik od velike pomoći u radu policije na prostorima BiH. Svi policijski odjeli bi na osnovu dosadašnjih iskustava koja su imali u svome radu na polju eksplozija trebali da sačine analizu, te pokušaju donijeti svoje SOP koje će im pomoći u narednim slučajevima.

Summary

Chronological view of the police action after receiving information that explosion took place, so called measures of the first police actions after receiving information of explosion and the levels that police passes through until the moment when the investigation of the explosion crime place starts, is very important for the further work on the investigation. This kind of action structure of the police hasn't been made with purpose to show all the relevant facts, that should be done, because all criminalists know that - isn't possible. That's why we need to understand the chronological view as a general list, that needs and demands certain fulfillments, like the criminal justice science saz when the dynamics of the plan of criminalistic investigation is in question.

¹⁷ Ministarstvo pravde SAD, Međunarodni program pomoći u kriminalističkoj obuci (ICITAP), poglavlje 27, Novembar 1999.

¹⁸ Ovaj priručnik su donijeli svi policijski odjeli u BiH u saradnji sa Ministarstvom pravde SAD-a (ICITAP).

That's way it is very important that every police department adobe standard operative procedures (SOP), because of the multilateral functions and duties in every day operations that are accepted as a routine. With that there will not be duplications of orders in every new3 assignment. These standard procedures are "standard operative procedures (SOP)" .

Literatura:

1. Aleksić Ž. Kostić R., Požari i eksplozije, Savremena administracija, Beograd 1983.
2. Bilješke sa kursa KDZ-a, Institut za bezbednost, Beograd 1991.
3. Dinić B., Oblici delatnosti i način postupanja pripadnika milicije u vršenju službe, VŠUP – Beograd, 1982.
4. Frank Bolz, Jr. The Counter-terrorism Handbook, Tactics, Procedures and Techniques, st. 166-168, CRS Press, Washington, D.C. 1996.
5. Geberth J.V, Practical Homicide Investigation, Tactics, Procedures and Forensic Tehniques, CSR Press, Washington D.C. 1996.godine.
6. Grosscup B. PH.D, The explosions of terrorism, 1998.
7. Henry C.Lee, Materijalni tragovi, MUP Republike Hrvatske, 1998.
8. Hofman B. Inside terrorism (Unutrašnji terorizam), Narodna knjiga "ALFA", 2000.
9. Igor Ratković, Policija i sigurnost, broj 4/94, MUP-a Republike Hrvatske.
10. John C.Ross, Suzbijanje međunarodnog zločina, Izbor, broj 3, 1997.
11. Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, Službene novine, br. 43, od 20.11.1998..
12. Krstić O., Bezbednost, Policijska akademija, Beograd.
13. Maksimović R, Bošković M, Todorović U., Metode fizike, hemije i fizičke hemije u kriminalistici, Policijska akademija, Beograd, 1998.
14. Maksimović R., Todorović U., Kriminalistička tehnika, Policijska akademija, Beograd, 1995.
15. Marijan Šuperina, Kriminalistička praksa – dnevnik stručne prakse, Policijska akademija, Zagreb, 1998.
16. Marković T., Suvremena tehnika istraživanja krivičnih djela, Zagreb, 1972.
17. Ministarstvo pravde SAD, Međunarodni program pomoći u kriminalističkoj obuci (ICITAP), Novembar, 1999.

18. Ministarstvo pravde SAD-a, Međunarodni kriminalno istražni program pomoći u obuci, Kurs tranzicije, BLOK "C", 1997.
19. Ministarstvo pravde SAD-a, Međunarodni kriminalno istražni program pomoći u obuci (ICITAP), Kurs za stručnjake u vršenju uviđaja mjesta krivičnog djela, 1997.
20. Ministarstvo pravosuđa SAD-a, Priručnik za pretragu mjesta događaja i prikupljanje fizičkih dokaza, 1973.
21. Ministarstvo vanjskih poslova SAD, Ured za pomoć u borbi protiv terorizma, Biro diplomatske sigurnosti, Kurs za vođenje istrage nakon eksplozije, 1998.
22. Ministarstvo pravde SAD (ICITAP), MUP Zeničko dobojskog kantona, Načela i procedure demokratskog rada policije, Zenica 2000.
23. Modly D. Korajlić N, Kriminalistički rječnik, Centar za obrazovanje i kulturu Tešanj, 2001.
24. Modly D., Kriminalistička metodika, FKN, Sarajevo 1998.
25. Modly D., Osiguranje mjesta događaja, Zagreb 1993.
26. Novak Z., Radovan Dejanović, Očevid na mjestu eksplozije, Uputstvo za rad, Centar za kriminalistička vještačenja MUP-a Republike Hrvatske.
27. Pavišić B., Modly D., Kriminalistika, Pravni fakultet, Rijeka, 1999.
28. Perić V., Oblici operativne djelatnosti Službe javne sigurnosti, MUP R Hrvatske, Zagreb, 1987.
29. Petrović A., Kriminalistička metodika, VŠUP-a, Beograd, 1981.
30. Policijski priručnik, OSCE, Ured za demokratizaciju, Sarajevo 2000.
31. Priručnik sa kursa, Incidentne situacije sa eksplozivima, Biro diplomatske sigurnosti SAD, 1997.
32. Ramljak A., Medicinska kriminalistika, FKN-a, Sarajevo, 1998.
33. Redsicker D.D. John J.O Connor, Practical fire and arson investigation, New York city police department, 1997.
34. Sijerčić – Čolić H., Komentar zakona o krivičnom postupku, OSCE, Sarajevo 1999.
35. Vrdoljak A., Tragovi na mjestu eksplozije eksplozivne naprave, policija i sigurnost, broj 1-2/97, MUP Republike Hrvatske.
36. Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, Službene novine, br. 43. od 02.11.1998.godine.
37. Zakon o unutrašnjim poslovima Federacije Bosne i Hercegovine, Službene novine, br. 1. od 01.02.1996.godine.

Almir MALJEVIĆ¹

Uloga oštećenog u krivičnom postupku kroz historiju

The Role of Person Who Suffered Damages In Criminal Proceeding Trough History

Sažetak

Ljudska prava su tema koja privlači pažnju svih krugova savremenog, demokratskog društva. To je tema kojoj se pažnja posvećuje, kako na međunarodnom, tako i na nacionalnom planu. Naravno, niti naša država, Bosna i Hercegovina, nije izuzetak. O ljudskim pravima govore svi: ljudi na ulicama u neformalnim druženjima, političari na promotivnim skupovima, nevladine organizacije, naučnici... Govori se o pravima žena, djece, mladih, radnika, penzionera, itd. Mi smo odlučili da pokušamo da napišemo nešto o oštećenom u krivičnom postupku i njegovim pravima. Zašto? Prije svega zato što, kada se govori o ljudskim pravima i primjeni odredaba Europske konvencije o ljudskim pravima u krivičnom postupku, teoretičari imaju na umu počinioaca krivičnog djela i potrebu zaštite njegovih prava. Međutim, čak i vrlo površinski, pogled na izvršeno krivično djelo će pokazati da su krivičnim djelom povrijeđena ili ugrožena nečija prava-prava oštećenog. Ovim radom ćemo dati pregled uloge oštećenog u krivičnim postupcima kroz historiju od prvobitne zajednice do donošenja UN Deklaracije o osnovnim principima pravde za žrtve zločina i zloupotrebe moći.

1. Uloga oštećenog u krivičnom pravu kroz historiju

Možemo reći da se nešto vrlo čudno desilo u krivičnom sistemu koji mi poznajemo. Oštećeni je marginaliziran, pretvoren u

¹ diplomirani kriminalista, asistent na Fakultetu kriminalističkih nauka, Univerzitet u Sarajevu

običnog svjedoka. Međutim, da li je uvijek bilo tako? Pogled u historiju razvoja penološke misli koja se bavi izučavanjem oblika reakcije na kriminalitet, odvest će nas u doba prvobitne zajednice. Od tada pa do danas postojala su različita shvatanja kriminaliteta, što je imalo za posljedicu da su i oblici reakcije na kriminalitet, kroz historiju, evoluirali. U tom historijskom razvoju jasno su uočljive dvije velike epohe u kojima je oštećeni igrao različite uloge. Te epohe su:

1. Period privatne reakcije na kriminalitet;
2. Period državne reakcije na kriminalitet.

1.1 Period privatne reakcije na kriminalitet

Veliki broj ljudi smatra da je krivični sistem, kakav mi danas poznajemo, postojao, kao takav, oduvijek. Oni ne znaju da je taj sistem, zapravo, fenomen novijeg datuma. To je način reagovanja na kriminalitet koji se razvio na određenom stupnju razvoja ljudske i društvene svijesti, kada je došlo do stvaranja prvih država, odnosno prvih oblika društveno-političkog organizovanja. Međutim, nisu ljudi oduvijek živjeli tako organiziranim životom. Upravo suprotno, u vremenima koja su daleko iza nas, ljudi su živjeli u društvenim zajednicama koje su u literaturi poznatije kao prvobitne zajednice. U prvobitnim zajednicama nisu postojali sudovi, sudije, tužioci, advokati, nisu postojali pisani zakoni (uz rijetke izuzetke), ali su postojala ponašanja koja, u okviru normi koje regulišu odnose u tim zajednicama, nisu bila prihvatljiva.

U tom periodu privatne reakcije na kriminalitet susreću se dva osnovna tipa krivice, na koje se, adekvatno, nadovezuju tri oblika reakcije²:

1. Progonstvo iz zajednice;
2. Privatna osveta (krvna osveta);
3. Izmirenje naknadom pričinjene štete.

1.1.1. Progonstvo iz zajednice

Ovaj oblik reakcije na kriminalitet se javljao u najranijim, homogenim, ljudskim grupama i to onda kada je neki od članova grupe izvršio izdaju, čarobnjaštvo, svetogrđe ili trovanje plemenskog starješine. Smatralo se da takav akt predstavlja

² Mlađenović R., Osnovi penologije, Svjetlost Sarajevo, 2001. str 37.

napad na vjersko obilježje plemenske zajednice i u tom smislu je reakcija, koja se manifestovala u progonstvu iz zajednice, predstavljala, na neki način izmirenje sa božanstvom ali i privatno izmirenje članova plemena. Treba znati da je progonstvo iz zajednice, u tom vremenu, bilo jednako smrtnoj kazni, pošto je krivac smatran kao neprijatelj i time bio izložen izuzetnoj životnoj opasnosti³.

1.1.2 Privatna osveta (krvna osveta)

Ukoliko je član nekog plemena učinio, članu nekog drugog plemena, nešto što, prema društvenim normama nije bilo prihvatljivo kao npr. ubistvo, tjelesne ozljede ili krađu, žrtva je, zajedno sa svojom porodicom, imala pravo da izvrši privatnu osvetu. Na samom početku ovaj oblik reakcije na kriminalitet karakterizirali su kolektivnost i nesrazmjernost. Kolektivnost podrazumijeva da su u rješavanju problema kriminaliteta, u vrijeme prvobitnih zajednica, učestvovali oštećeni i njegova porodica i izvršilac i njegova porodica. Nesrazmjernost podrazumijeva da je privatna osveta bila vrlo često nesrazmjerna, jer oštećeni i njegova (njena) porodica su je vršili u skladu sa ličnim uvjerenjima o srazmjernosti.

Kako je privatna osveta vrlo često bivala nesrazmjerna zajednice su osjetile potrebu da je na izvjestan način regulišu. Tada se javlja nešto savršeniji oblik osvete poznatiji kao *lex talionis* ili *oko za oko, zub za zub*. Iz ovog metaforičkog naziva jasno se vidi da je zajednica nastojala da privatna osveta izgubi karakter nesrazmjernosti i da dobije karakter srazmjerne privatne osvete. Ta se srazmjernost ogledala u tome što je izvršilac krivičnog djela imao da pretrpi iste posljedice koje je nanio oštećenom.

1.1.3 Izmirenje naknadom pričinjene štete

Krvna osveta, međutim, nije odgovarala interesima zajednice, u uslovima kada, uslijed razvoja trgovine i privrede, društveni odnosi postaju raznovrsniji i složeniji. Proširivanjem društvenih zajednica i njihovom težnjom za stalnim nastanjivanjem, u većim naseobinama one gube plemenski karakter⁴. Javlja se novi oblik izmirenja oštećenog i izvršioca, i to u formi ekvivalentne naknade za učinjeno zlo, koja je bila utvrđena ili običajnim normama ili se zasnivala na ugovoru koji je postignut

³ Mladenović R., isto, str. 37.

⁴ Mladenović R., isto, str 38.

između oštećenog (oštećene) i njegove (njene) porodice na jednoj strani, i izvršioca i njegove porodice, na drugoj strani.

Od svih oblika reagovanja protiv kriminaliteta, koji su se javili u ovom periodu, ovaj se oblik najviše razvio i sačuvao⁵. Nije ni čudo, ako se zna da su nakon Srednjeg vijeka feudanci upravo u naknadi štete prepoznali idealan način da povećaju svoja bogatstva. To je trenutak kada se krivično djelo prestaje biti definirano kao akt protiv pojedinca, i postaje definirano kao akt protiv države. Najprije je porodica povrijeđenog mogla da bira između osвете i naknade štete, ali se u kasnijem razvoju, jačanjem i preovlađivanjem oblika državnosti nad plemenskim uređenjem, jačanjem države, uspijeva nametnuti pravna obaveza na mirenje, tako da ustanova naknade štete postaje, u tim novim uslovima, pravno regulisana ustanova. Sada je država, ne samo nameće kao obavezu, već reguliše njenu veličinu i stara se o naplati. To je posljednji stadijum naknade štete i istovremeno period njenog približavanja novčanoj kazni, koja u periodu javne državne reakcije protiv kriminaliteta, postaje javna novčana kazna⁶.

Iz svega navedenog možemo zaključiti da se period prvobitnih zajednica sa pravom može nazvati *zlatno doba oštećenog (žrtve krivičnog djela)*. To je bilo vrijeme kada su ljudi živjeli u malim zajednicama i bili sami sebi dovoljni, odnosno u rješavanju svakodnevnih problema oslanjali su se na članove svojih porodica. Žrtva je bila ta koja je, zajedno sa svojom porodicom rješavala sve probleme uključujući i društveno neprihvatljiva ponašanja koja su bila uperena protiv njih, a koja, danas, nazivamo krivičnim djelima.

1.2 Period državne reakcije na kriminalitet i implikacije na oštećenog

Kako se Srednji vijek približavao kraju, industrijska revolucija je stvorila potrebu za većim, urbaniziranim zajednicama. Ljudi su dobivali zaposlenja u novim industrijama, napuštali su ruralna područja i selili se u gradove. Smjestili su se u pretrpane kvartove okruženi strancima. Susjedima, koji nisu više poznavali ljude koji su živjeli "do njihovih vrata". Kako je rastao broj stanovnika, veze su postajale depersonaliziranije. Interpersonalne veze, koje su nekada povezivale ljude, su nestale⁷.

⁵ Mladenović R., isto, str 38.

⁶ Mladenović R., isto, str 38.

⁷ Doerner, W.G., Lab, S.P., *Victimology*, 2nd ed. Cincinnati, OH 1998, p.3. (prijevod M.A.)

Članove društvene zajednice su povezivale pravne norme, koje su regulirale konfliktne društvene odnose među njima. Krivična djela postala su društveno neprihvatljiva ponašanja usmjerena protiv pravila definiranih od strane države. To je imalo za posljedicu preokret u aktivnostima koje su slijedile nakon izvršenog krivičnog djela. Više nije postojala zabrinutost za oštećenog i posljedice koje je pretrpio on i njegova porodica. Sada su se državni organi orijentirali na počinioca.

Danas, žrtve krivičnih djela nisu ništa drugo osim svjedok u rukama države. One više ne odlučuju o tome kako će riješiti konfliktnu situaciju koja se dogodila. One moraju čekati društvo da djeluje. Razvoj formalnih službi za provođenje zakona, sudova, kazneno-popravnih sistema u posljednjih nekoliko vijekova, pokazao je interes za zaštitu države. U najvećem dijelu, krivično-pravni sistem je jednostavno zaboravio oštećenog i njegove najbolje interese⁸.

1.3 Aktualiziranje problema oštećenog u nauci

Teoretičari u oblasti krivičnog prava, širom svijeta, su se, u namjeri da što bolje razumiju i objasne kriminalitet, koncentrirali na izučavanje uzroka kriminaliteta kao i na izučavanje samih krivičnih djela (strukture i dinamike). Međutim, oštećeni se ponovo javlja kao objekt interesovanja tek četrdesetih godina XX stoljeća⁹. Zanimljivo je primjetiti da su teoretičari, krajem prve polovine XX stoljeća, pokazali interesovanje za izučavanje žrtve krivičnog djela ali ne zato što su saosjećali sa njom, nego zato što su u njoj pokušali da nađu odgovor na pitanje kauzaliteta kriminaliteta. Teoretičari se fokusiraju na izučavanje odnosa između počinioca i žrtve sa osnovnim ciljem da razumiju samo krivično djelo i da u tom odnosu nađu moguće uzroke izvršenja samog djela. Autori koji su znatan dio svoga vremena posvetili izučavanju odnosa žrtve i počinioca došli su i do izvjesnih tipologija žrtava.

1.3.1 Hans von Hentig

Iako je i prije Hans von Hentiga bilo autora koji su se u svojim radovima doticali problema oštećenog (Cesare Beccaria, Cesare Lombroso, Raffaele Garofalo, Gabriel Tarde), ipak se smatra da

⁸ Doerner, W.G., Lab, S.P., op.cit. p.3. (prijevod M.A.)

⁹ Doerner, W.G., Lab, S.P., op.cit., p.4. (prijevod M.A.)

je Hans von Hentig, zajedno sa Benjaminom Mendelsohnom, pionir u izučavanju žrtava. Kao kriminolog, von Hentig je proveo mnogo vremena nastojeći da otkrije šta izvršioca krivičnog djela čini izvršiocom krivičnog djela. Kako je bio fokusiran i na žrtve zločina, počeo se pitati i šta to žrtvu krivičnog djela čini žrtvom krivičnog djela. Ključni sastojak, prema von Hentigu bilo je jedinstvo počinioc-žrtva¹⁰.

Veoma lahko ćemo shvatiti ovakav stav Hans von Hentiga, ukoliko zamislimo primjer u kojem je žrtva krivičnog djela zapravo bila osoba koja je inicirala incident. Npr. osoba N.N. u kafiću provocira osobu M.M., neumjesno dobacuje i poziva na direktni obračun. Osoba M.M. taj obračun prihvata ali se obračun završava smrću osobe N.N.

Međutim, Hans von Hentig nije bio toliko naivan da vjeruje da je svaki doprinos žrtve krivičnom djelu bio aktivan. Mnogi doprinosi žrtve krivičnom djelu rezultiraju iz karakteristika ili socijalne pozicije koja je izvan kontrole individue¹¹. Kao rezultat takvog shvatanja Hans von Hentig klasificira žrtve u trinaest kateorija u zavisnosti od njihove sklonosti ka viktimizaciji.

Tabela 1. Tipologija žrtava po Von Hentigu¹²

Tip žrtve	Primjer
1. Mlada	Djeca i novorođenčad
2. Ženskog roda	Sve žene
3. Stara	Stare osobe
4. Mentalno zaostala i poremećena	Alkoholičari, narkomani, neuračunljivi, imbecili
5. Migranti	Stranci koji nisu upoznati sa kulturom
6. Manjine	Po osnovu rase
7. Koje sporo shvataju (glupe)	Imbecili
8. Depresivne	Osobe sa različitim psihološkim oboljenjima
9. Posesivne	Pohlepne, osobe željne brze koristi
10. Spremne na zabavu	Promiskuitetne osobe
11. Usamljene i slomljenih srca	Udovice, udovci
12. Oni koji nanose izuzetan bol ili patnju	Roditelj koji zlostavlja dijete
13. Blokirane, oslobođene ili borbene	Žrtve ucjene, iznude ili povjerljivih igara

Iz ove tipologije Hans von Hentiga se vidi da neke žrtve nisu ustanju da se odupru izvršiocu krivičnog djela zbog fizičkih, psihičkih ili socijalnih razloga. Npr., djeca, stare osobe ili žene nisu u stanju da se odupru viktimizaciji zbog toga što su, vrlo

¹⁰ Doerner, W.G., Lab, S.P., op.cit., p.4. (prijevod M.A.)

¹¹ Doerner, W.G., Lab, S.P., op.cit., p.4. (prijevod M.A.)

¹² Doerner, W.G., Lab, S.P., op.cit., p.5. (prijevod M.A.)

često, fizički mnogo slabije od izvršioca krivičnog djela. Mentalno zaostale i poremećene osobe ili depresivne osobe karakterizira takav psihički sklop koji im ne dalje dovoljno "alata" da se suprotstave izvršiocu krivičnog djela. I na kraju, pripadnost manjinskom narodu ili grupi migranata može kod počinioca stvoriti osjećaj nepripadnosti okruženju, što se dalje mož erefektirati na njegov (njen) neotpor izvršenju krivičnog djela. Posesivne ili osobe koje nanose izuzetnu bol su i same uključene u kriminalne aktivnosti ili u aktivnosti u kojima postoji velika vjerovatnoća da će biti viktimizirane.

1.3.2 Benjamin Mendelsohn

Neki autori smatraju Beniamina Mendelsohna "ocem" viktimologije. Najprije zbog toga što se on smatra utemeljiteljem termina, kao što su: viktimologija, viktimitet, viktimizacija ... Benjamin Mendelsohn, koji je inače bio advokat, je, kao i Hans von Hentig, bio zainteresiran za odnose koji su se odvijali između žrtve i počinioca. Ta njegova zainteresiranost rezultirala je sprovođenjem istraživanja u okviru kojeg su ispitanici bili žrtve (njegovi klijenti) i svjedoci izvršenja krivičnog djela. Upitnik, koji su ispitanici ispunjavali, se sastojao od 300¹³ pitanja. Za razliku od von Hentiga, koji je svoju klasifikaciju žrtava bazirao na osnovu vulnerabilnosti bazirane na fizičkim, psihičkim ili socijalnim razlozima, Mendelsohn je izvršio klasifikaciju žrtava na osnovu njihovog stepena krivnje za izvršeni zločin. Rezultat njegovih istraživanja bila je tipologija žrtava koja je obuhvatala 6 tipova žrtve koji su prikazani na Tabeli 2.

Tabela 2. Tipologija žrtava po Mendelsohnu

Tip žrtve sa obzirom na stepen krivnjeza izvršeno krivično djelo	Primjer
1. Potpuno nevina žrtva	Novorođenče
2. Žrtva sa malim stepenom krivnje	Nemarna žrtva
3. Žrtva kriva koliko i počinilac	Dvojno samoubistvo ¹⁴
4. Žrtva kriva više nego počinilac	Ubijeni u nužnoj odbrani
5. Žrtva izrazito svojom krivicom	Samoubica
6. Simulirajuća (izmišljena) žrtva	Prijavljuje da je žrtva razbojništva a, u stvari, je novac izgubio na kocki

¹³ Glenn. L., *Victim's Rights- A Reference Handbook*, Santa Barbara, California, 1997., p.122

¹⁴ Kriminalistički termin kojim se označava vrsta samoubistva koje podrazumijeva najmanje dvije žrtve. Takvo samoubistvo postoji ukoliko, npr. Momak u dogovoru sa svojom djevojkom najprije liši života nju a zatim I sam sebe. Opširnije o tome vidjeti Modly, D., *Objašnjenje trileme- ubojstvo, samoubojstvo, nesretan slučaj*, Zagreb 1994. str. 7-29.

1.3.3 Stephen Schafer

Interes za izučavanje žrtve i njenog udjela u izvršenom krivičnom djelu pokazao je i Sephen Schafer šezdesetih godina XX stoljeća. On također obraća pažnju na odnos žrtva-počinilaci svoju tipologiju žrtava zasniva na funkcionalnoj odgovornosti.

Tabela 3. Tipologija žrtava po Schaferu¹⁵

Tip žrtve	Objašnjenje
1. Žrtva bez odgovornosti	Situacije gdje je žrtva samo nesretna meta počinioca krivičnog djela.
2. Žrtva provokator (žrtva dijeli odgovornost)	Počinilac reaguje na radnju ili ponašanje žrtve.
3. Žrtva koja sama uzrokuje da bude žrtva (djelimična odgovornost)	Žrtva sama sebe dovede u situaciju da bude viktimizirana boraveći na opasnim mjestima u opasno vrijeme, neprikladno se oblačeći, govoreći ili radeći stvari koje ne bi trebala govoriti ili raditi.
4. Biološki slaba žrtva (žrtva bez odgovornosti)	Stari, mladi, nejak, i ostali koji su zbog svojih fizičkih karakteristika mete počinioca.
5. Sociološki slaba žrtva (žrtva bez odgovornosti)	Imigranti, manjine i ostali koji nisu adekvatno integrirani u društvo i zbog toga ih počinioci vide kao lahke mete.
6. Samoviktimizirajuća žrtva (totalno odgovorna žrtva)	Pojedinci koji su uključeni u takva krivična djela kao što su zloupotrebe droga, prostitucija, kockanje i druge aktivnosti u kojima su žrtva i kriminalna aktivnost u sadejstvu.
7. Politička žrtva (žrtva bez odgovornosti)	Pojedinci koji su viktimizirani zato što su suprotstavljeni onima koji imaju moć ili su žrtve zato da bi ostali u potčinjenom društvenom položaju.

Iz Tabele 3. jasno se vidi da tipologija koju daje Stephen Schafer predstavlja, na neki način kombinaciju tipologija koje daju Von Hentig i Mendelsohn.

Ono što možemo zaključiti iz njihovog poimanja žrtve i njenog doprinosa izvršenju krivičnog djela, jeste da oni žrtvu izučavaju sa osnovnim ciljem da objasne zašto se vrše krivična djela odnosno da objasne etiologiju kriminaliteta.

1.3.4 Marvin E. Wolfgang

Nakon što su mnogi teoretičari, koji su se bavili izučavanjem žrtve i njenog doprinosa izvršenju krivičnog djela, i njihove

¹⁵ Tabela preuzeta iz Doerner, W.G., Lab, S.P., op.cit., p.8. (prijevod M.A.)

tipologije, bili kritizirani jer njihovo učenje nije bilo potkrijepljeno empirijskim podacima, Marvin E. Wolfgang je pokušao da sprovede prvo istraživanje.

Koristeći se podacima koji se odnose na ubistva u Filadelfiji, Wolfgang je izvjestio da je 26% ubistava, koja su se desila u periodu od 1948. do 1952. godine uzrokovano od strane same žrtve¹⁶. U toj svojoj studiji Wolfgang je došao do zaključka da postoji određeni broj faktora koji su tipični za ubistva uzorkovana od strane žrtve, od kojih on naročito naglašava tri.

1. Obično su se žrtva i počinitelj poznavali (bračni partneri, momak i djevojka, prijatelji, porodica, ...);
2. Ubistvo je često bilo rezultat malog neslaganja koje je preraslo u situaciju izvan kontrole;
3. Alkohol je u mnogo slučajeva ubistva bio «najmanji zajednički sadržalac».

1.3.5 Menachem Amir

Slijedeći svoga profesora Marvina E Wolfganga, Menachem Amir, nekoliko godina kasnije, sproveo je istraživanje kojim je htio da otkrije koliko su žrtve silovanja doprinijele da budu silovane. Istraživanje je sproveo analizirajući policijske evidencije koje su se odnosile na krivična djela silovanja koja su se desila u Filadelfiji u periodu između 1958. i 1960. godine. Na osnovu prikupljenih podataka tvrdio je da je 19% slučajeva silovanja bilo uzrokovano od strane žrtve¹⁷. On također, kao i Wolfgang, navodi neke faktore za koje je utvrdio da su u vezi sa 'samoskrivljenom' viktimizacijom. U te faktore Amir ubraja: alkohol, nošenje izazovne odjeće, 'lošu' reputaciju, korištenje 'rizičnih' fraza, boravljenje na pogrešnom mjestu u pogrešno vrijeme.

1.4 Pokret za zaštitu oštećenog

Stajališta pomenutih naučnika, prema kojima je žrtva bila ta koja je uzrokovala izvršenje krivičnog djela, nisu ostala nezapažena. Svoje neslaganje sa takvim stavovima naučnika prvi su uzrazili praktičari, tj. ljudi koji su se sa kriminalitetom bavili sa praktične strane (sudije, advokati, tužioci). Oni su nastojali da prikažu žrtvu u potpuno drugačijem svjetlu, kao

¹⁶ Doerner, W.G., Lab, S.P., op.cit., p.9. (prijevod M.A.)

¹⁷ Doerner, W.G., Lab, S.P., op.cit., p.10. (prijevod M.A.)

nekoga ko zaslužuje pomoć svoje uže i šire društvene zajednice i cjelokupnog krivičnog sistema, čiji je pasivni učesnik.

Sveukupnost rezultata onih koji su kritizirali naučnike, koji su krivili žrtvu za izvršeno krivično djelo, i zalagali za bolji položaj žrtve u literaturi se naziva «Pokretom za zaštitu oštećenog». Stavovi protagonista pokreta za zaštitu oštećenog, u pogledu pitanja koji su to ključni faktori utjecali da društvo zauzme nešto povoljniji stav u odnosu prema oštećenom, se razlikuju. Faktori koji se, najčešće, pominju¹⁸ su sljedeći:

1. Uvođenje programa kompenzacije;
2. Pokret za zaštitu žena;
3. Pokret za zaštitu djece;
4. Porast stopa kriminaliteta;
5. Pravne reforme.

U daljnjem izlaganju pažnju ćemo obratiti na one faktore koje navodi većina autora.

1.4.1 Uvođenje programa kompenzacije¹⁹

Ideja da bi država trebala da izvrši finansijsku nadoknadu štete oštećenom potekla je od Margery Fry, reformiste kaznenog sistema u Engleskoj²⁰ 1957. godine, koja je, smatraju neki autori, bila pod utjecajem svojih veza sa Kvekerima²¹. Ona u svojoj knjizi Ruke Zakona (1951) kaže:

*“Zar nismo previše zanemarili običaje naših ranijih predaka po pitanju restitucije?... Vidjeli smo da u primitivnim zajednicama ova ideja ‘sređivanja’ učinjenog zla ima svoju veliku vrijednost. Pogledajmo još jednom u načine ranijeg čovjeka, koji možda još uvijek čuvaju nešto mudrosti za nas.”*²²

¹⁸ Vidjeti npr. Young, M., Victim Rights and Services: A Modern Saga, u Davis, Lurigo and Skogan, eds., Victims of Crime, 2nd Edition, Sage Publications: Thousand Oaks, CA, 1997, ili Doerner, W.G., Lab, S.P., Victimology, 2nd ed. Cincinnati, OH 1998, p. 16-20

¹⁹ Treba praviti razliku između *kompenzacije*, koja podrazumijeva naknadu štete oštećenom od strane države, i *restituciju*, koja podrazumijeva naknadu štete oštećenom od strane počinioca krivičnog djela.

²⁰ Young, M., op.cit., p.1 (prijevod M.A.)

²¹ Kvekeri (Quaker groups)-Društvo prijatelja koje je osnovao George Fox (1624-1691), bilo je religijskog karaktera i zalagalo se za reformu kazne zatvora

²² Glenn, L., op.cit., p. 116 (prijevod M.A.)

Iako je ideja potekla iz Engleske, ipak je kompenzacija bila pravno regulirana najprije na Novom Zelandu 1963., što je Engleska uradila već 1964.. Što se tiče Sjedinjenih Američkih Država, kompenzacija je uspostavljena najprije u Kaliforniji (California) 1965., zatim Nju Jorku (New York) 1966., Havaji (Hawaii) 1967. i Masačusets (Massachusetts) 1968.²³. Do 1979. kompenzacija je u Sjedinjenim Američkim Državama bila pravno regulirana u 32 zemlje²⁴, a 1984. federalna vlada Sjedinjenih Američkih Država pravno je regulirala kompenzaciju za izvršena krivična djela koja su propisana federalnim zakonima²⁵.

1.4.2 Pokret za zaštitu žena

Iako neki autori ne smatraju da je pokret za zaštitu žena značajnije utjecao na promjenu pozicije oštećenog u krivičnom sistemu²⁶, trebalo bi znati njegovu suštinu.

Pokret se javio sredinom 1960-tih godina, kao reakcija na stajališta naučnika koji su smatrali da je žrtva najvećim dijelom uzrokovala da bude silovana ili seksualno napadnuta (vidjeti posebno izlaganje pod tačkom 2.3.5.). Protagonisti ovog pokreta su kritizirali postupanje prema žrtvi kao da je ona počinilac, i, najkraće rečeno, zahtijevali su jednak tretman. Pored toga što su se zalagali za reformu krivičnog sistema, oni su se zalagali i za razvoj centara za krize nakon silovanja, skloništa za pretučene žene, savjetovanja za zlostavljane žene i njihovu djecu, kao i druge načine pomoći²⁷.

1.4.3 Pokret za zaštitu djece

Mnogi autori zastupaju stanovište da je zlostavljanje djece otkriveno krajem 1960-tih godina. Međutim, više se čini prihvatljivim da je društvo tada (1960-tih) odlučilo da definira zlostavljanje djece kao socijalni problem. Smatra se da je to period kada se zakonom postavljaju okvirne granice do kojih se može ići prilikom vaspitanja djece, bilo fizičkim, bilo psihičkim sredstvima. Svako prekoračenje, zakonom dozvoljenih sredstava 'vaspitanja', smatrano je zlostavljanjem djece.

²³ Doerner, W.G., Lab, S.P., op.cit., p.18

²⁴ Young, M., op.cit., p.1(prijevod M.A.)

²⁵ Doerner, W.G., Lab, S.P., op.cit., p. 18 (prijevod M.A.)

²⁶ Vidjeti Young, M., op.cit., p.2 (prijevod M.A.)

²⁷ Doerner, W.G., Lab, S.P., op.cit., p. 16 (prijevod M.A.)

Paralelno sa ovom reformom došlo je i do organiziranja roditelja, rodbine, prijatelja djece koja su bila žrtve krivičnih djela. Tako 1978. Charlotte and Robert Hurlinger, nakon ubistva njihove kćerke, osnivaju "Roditelji ubijene djece". Candy Lightner, nakon ubistva njene kćerke, 1980. organizira "Majke protiv vožnje u alkoholiziranom stanju". Betty Jane Spencer, nakon što je napadnuta u svom stanu gdje su ubijena njena četiri dječaka, osniva "Zaštitite nevine"²⁸.

1.4.4 Porast stopa kriminaliteta

Stopa kriminaliteta u Sjedinjenim Američkim Državama je permanentno rasla i u periodu od 1960 do 1980 gotovo se udvostručila²⁹. Obzirom da je porast kriminaliteta predstavljao ozbiljan politički problem uslijedila je i prva politička reakcija. Predsjednik Džonson (Johnson) je formirao komisiju koja je imala zadatak da ispita kriminalitet u Sjedinjenim Američkim Državama i krivični sistem Sjedinjenih Američkih Država. Formirana komisija je u svom izvještaju (1967) naročitu pažnju posvetila pitanju žrtava, njihovih prava, potreba i načina da se te potrebe zadovolje. Nakon što su još neke državne službe provele slična istraživanja, i došle do rezultata koji su pokazivali da su kriminalitet i strah od kriminaliteta u permanentnom porastu, došlo je do formiranja i implementiranja prvih programa za pomoć žrtvama (oštećenim) i svjedocima. Ti programi su najprije primjenjeni u uredima okružnih tužilaca (District Attorney-DA) i to 1974. u Bruklinu, Nju Jork (Brooklyn, New York) i Milvokiju, Viskonsin (Milwaukee, Wisconsin) te u još sedam ureda okružnih tužilaca³⁰. Nakon što su pokazali dobre rezultate došlo je do formiranja i implementiranja sličnih programa u okviru policijskih struktura. Tako su 1974. u Indijanapolisu, Indijana (Indianapolis, Indiana) i Fort Lauderdale, Florida (Ft. Lauderdale, Florida) primjenjeni prvi programi intervencije na krize, koje je u formi savjetovanja i pomoći, primjenjivala policija prema žrtvama krivičnih djela³¹.

1.4.5 Pravne reforme

Kroz prethodna izlaganja, kada smo govorili o faktorima koji su utjecali na promjenu pozicije oštećenog u krivičnom sistemu,

²⁸ Young, M., op.cit., p. 3, (prijevod M.A.)

²⁹ Doerner, W.G., Lab, S.P., op.cit., p. 17 (prijevod M.A.)

³⁰ Young, M., op.cit., p. 2, (prijevod M.A.)

³¹ Young, M., loc. cit., p. 3 (prijevod M.A.)

evidentan je bio i utjecaj pojedinih pokreta na izmjene krivičnih zakonodavstava pojedinih zemalja, koje su išle za tim da zaštite oštećenog i da mu pomognu. Tu treba spomenuti zakone koji štite žrtvu silovanja u toku krivične procedure, zakone koji su kreirani da zaštite zlostavljane i pretučene žene i njihovu djecu, zakonodavstvo koje zahtijeva da doktori i učitelji prijave slučajeve za koje sumnjaju da predstavljaju zlostavljanje djece, uputstva za informiranje žrtava o krivičnoj proceduri i pravnom sistemu, odredbe koje dozvoljavaju žrtvama da svojim izjavama utječu sud u fazi kažnjavanja ili saslušanja zbog uslovnog otpusta³².

Sva ova nastojanja, pored toga što su zaokupila pažnju na nacionalnom nivou pojedinih država, sve više su predstavljala i pitanje o kojem se počinje raspravljati i na međunarodnom planu. Nakon mnogobrojnih rasprava, pitanje prava oštećenog dobila su podršku i od Ujedinjenih Nacija (United Nations), koje 29. novembra donose Deklaraciju o osnovnim principima pravde za žrtve zločina i zloupotrebe moći.

2. UN Deklaracija o osnovnim principima pravde za žrtve zločina i zloupotrebe moći
(UN Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power)

29. novembra 1985. godine Generalna Skupština Ujedinjenih nacija usvojila je Deklaraciju o osnovnim principima pravde za žrtve zločina i zloupotrebe moći³³. Ova UN Deklaracija, primarno i određeno govori o društvenim odgovorima na potrebe žrtve, uzimajući u obzir različitosti pravnih sistema, društvenih struktura i stepena ekonomskog razvoja država članica³⁴.

Deklaracija se sastoji od dva dijela, prvog, koji se odnosi na žrtve zločina³⁵, i drugog, koji se odnosi na žrtve zloupotrebe moći. Za potrebe ovoga rada autor će se fokusirati na onaj dio Deklaracije koji se odnosi na žrtve zločina.

³² Doerner, W.G., Lab, S.P., op.cit., p. 18 (prijevod M.A.)

³³ G.A. 40/34, annex, 40 UN GAOR Supp. (No. 53) at 214, UN Doc. A/40/53 (1985), u daljem tekstu Deklaracija

³⁴ Lamborn, L.L., The United Nations Declaration On Victims: The Scope of Coverage, u Šeparović, Z.P., Ed, Victimology- International Action and Study of Victims, Zagreb, 1988., p. 173-179

³⁵ Vidjeti footnote no. 1

U prvih 17 članova Deklaracije sadržane su odredbe koje se odnose na:

1. Definiciju žrtve;
2. Pristup pravdi i pravednom tretmanu;
3. Restituciju;
4. Kompenzaciju;
5. Pomoć.

2.1. Definicija oštećenog (žrtve) (čl.1.-3.)

U članovima 1-3 Deklaracije definirano je ko se sve, i pod koji uslovim može i treba smatrati žrtvom zločina. Zanimljivo je primjetiti da se, prema čl.2. Deklaracije, pod žrtvom podrazumijevaju, ne samo oni čija su prava neposredno povrijeđena ili ugrožena aktivnostima (činjenjima ili nečinjenjima) koja su definirana kao krivična djela, nego i članovi porodice neposredne žrtve, kao i osobe koje su neposrednoj žrtvi pružale, ili pokušale da pruže, pomoć prilikom prevencije viktimizacije ili u toku same viktimizacije.

Čl. 3. Zabranjuje se diskriminacija, u primjeni odredaba Deklaracije, po bilo kom osnovu.

2.2. Pristup pravdi i pravedan tretman (čl. 4.-7.)

Sva prava, koja bi svaka žrtva trebala da ima u okviru krivično-pravnog sistema, mogla bi se sumirati na slijedeće:

- Pravo da ima pristup pravdi, tj. institucijama sistema krivičnog pravosuđa;
- Pravo da se sa njom postupa uz poštivanje njenog dostojanstva;
- Pravo na kompenzaciju, što podrazumijeva da budud obaviještene o tom pravu i da se uspostave mehanizmi koji će omogućiti brzu i adekvatnu kompenzaciju;
- Pravo da bude permanentno informirana u svim fazam krivičnog postupka;
- Pravo da bude saslušana o svim aspektima kada ona smatra da je to u njenom interesu;
- Pravo na pravnu pomoć u toku cjelokupne procedure;
- Pravo na zaštitu privatnosti, kao i pravo na zaštitu od zastrašivanja i osvete;
- Pravo na brzo suđenje;

- Pravo na korištenje neformalnih mehanizama (medijacije, posredništva) za razrješavanje konflikta, koji ima obilježje krivičnog djela, kada je to odgovarajuće rješenje za pomirenje i osiguranje naknade štete za žrtvu.

2.3. Restitucija (čl. 8.-11.)

U ovom dijelu Deklaracije propisano je da žrtva ima pravo na restituciju, tj. naknadu štete, od bilo koga ko je izvršio krivično djelo, ili je odgovoran za ponašanje izvršioca krivičnog djela, i time joj nanio određene gubitke (materijalne, fizičke ili (i) psihičke). Obzirom da, kao što smo već rekli, Deklaracija ima u vidu različitosti krivičnih sistema pojedinih zemalja, to je postojala potreba da se Deklaracijom preporuči vladama zemalja da izvrše prilagodbu krivično-pravne regulative i u svojim krivičnim zakonima predvide restituciju kao jednu od krivičnih sankcija.

2.4. Kompenzacija (čl. 12.-13.)

Deklaracija predviđa aktivnosti koje države članice treba da poduzmu sa ciljem da se udovolji potrebama žrtve, nastalim kao rezultat viktimizacije, ukoliko to nije u mogućnosti da učini počinitelj ili onaj ko je za njegovo ponašanje odgovoran. U tu svrhu Deklaracija predlaže da države formiraju fondove koji bi se koristili isključivo u svrhu kompenzacije gubitaka koje je pretrpila žrtva ili oni koji su od te žrtve bili neposredno ovisni.

2.5. Pomoć (čl. 14.-17.)

Posljednji dio Deklaracije, odnosno onog dijela Deklaracije koji se odnosi na žrtve zločina, daje završna uputstva koja se odnose na pomoć koja je žrtvi potrebna i na načine na koje se ta pomoć može odnosno treba pružiti. Naime, napominje se da su sve institucije društva (vladine i nevladine) dužne pružiti svaku vrstu pomoći (materijalnu, psihološku, socijalnu, medicinsku), koja je u konkretnom slučaju neophodna. Sve osobe, predstavnici institucija društva sa kojima su žrtve u kontaktu nakon viktimizacije, trebale bi obavijestiti žrtve o službama koje im u tom smislu mogu pomoći, a pripadnici tih službi bi trebali biti obučeni da prepoznaju potrebe žrtve koje su nastale kao rezultat viktimizacije.

Summary

Human rights is a subject that attracts attention of all lawyers of contemporary and democratic society. That subject is given attention on international as well as national plan. Of course that our country Bosnia and Herzegovina is not exception. Human rights are topic of all, people on the street in informal gatherings, politicians in promotional meetings, nongovernmental organisations, scientists...There is an ongoing discussion on rights of women, children, young, workers, pensioners, etc. We attempted to give discussion about person who suffered damages in criminal proceedings and his or her rights. Why? First of all, when we speak of human rights and application of European convention of human rights in criminal proceedings, academics have in mind one who committed violent acts and the need to protect his or her rights.

However, this work gives an overview of person who suffered damages in criminal proceeding through history, from the ancient communities up to the UN declaration of basic principles of justice for victims of crime and misuse of power.

LITERATURA:

Doerner, W.G., Lab, S.P., Victimology, 2nd ed. Cincinnati, OH 1998;

G.A. 40/34, annex, 40 UN GAOR Supp. (No. 53) at 214, UN Doc. A/40/53 (1985);

Glenn. L., Victim's Rights- A Reference Handbook, Santa Barbara, California, 1997;

Jung, H., The Criminal Process in the Federal Republic of Germany-An Overview in M. Delmas-Marty (ed.), The Criminal Process and Human Rights, Kluwer Academic Publishers, NL 1995;

Lamborn, L.L., The United Nations Declaration On Victims: The Scope of Coverage, u Šeparović, Z.P., Ed, Victimology-International Action and Study of Victims, Zagreb, 1988;

Mlađenović R., Osnovi penologije, Svjetlost Sarajevo, 2001;

Modly, D., Objašnjenje trileme- ubojstvo, samoubojstvo, nesretan slučaj, Zagreb 1994;

Schneider, H.J., The Position of the Victim in Criminal Law and Procedure, in Šeparović, Z. (ed.), *Victimology- International Action and Study of Victims*, Zagreb, 1988;

Spencer, J., Criminal Procedure in England- Summary of its Merits and Defects- The Outlines of the System, in M. Delmas-Marty (ed.), *The Criminal Process and Human Rights*, Kluwer Academic Publishers, NL 1995;

Young, M., Victim Rights and Services: A Modern Saga, u Davis, Lurigio and Skogan, eds., *Victims of Crime*, 2nd Edition, Sage Publications: Thousand Oaks, CA, 1997, ili Doerner, W.G., Lab, S.P., *Victimology*, 2nd ed. Cincinnati, OH 1998.

Elmedin MURATBEGOVIĆ¹

Maloljetnička delikvencija i socio-ekološki determinizam²

Juvenile Delinquency and Socio Ecological Determinism

Sažetak

U članku je obrađena problematika definisanja maloljetničke delinkvencije, historijski osvrt na tretman maloljetnika u drevnim civilizacijama do danas, neke specifičnosti u vezi sa utvrđivanjem starosne granice i tretmana maloljetnika uopšte, problematika tzv. ekološki determinirane pojave maloljetničke delinkvencije. Prikazana je nekolicina istraživanja u vidu ekoloških studija gradskih sredina sa početka XX stoljeća koje su imale za cilj ispitati stope maloljetničke delinkvencije i povezati ih sa ambijentom i životnom sredinom uopšte.

1. Maloljetnici i delinkvencija

Državne zajednice su već u najranijim fazama svog civilizacijskog razvitka gledale na djecu (mlade uopšte) kao na zalag budućnosti svog postojanja i osiguranje svoje egzistencije. Vrlo važno pitanje koje se postavlja u vezi samog definisanja pojma maloljetnika je zasigurno i sam pojam *uzrasta maloljetnika*. Većina teoretičara (Aleksić, Siegel, Senna) ističu činjenicu prema kojoj se u savremenim uslovima života bilježi sve veći raskorak između ubrzanog fizičkog i relativno zakasnjelog psihološkog sazrijevanja mladih. Ovo se naravno može objasniti prvenstveno *faktorima tehničke civilizacije* koji pomjeraju čak i granice *reflektivnog mišljenja* kod mladih. Ono

¹ Diplomirani kriminalist, asistent na Fakultetu kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu

² Članak predstavlja izvod iz seminarskog rada pod istim naslovom sa Postdiplomskog studija kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu iz naučne oblasti sociološke, psihološke i antropološke discipline;

je danas uveliko izraženo već u dobi od 12 godina i u potpunosti korespondira odraslom svijetu u pogledu stavova i opštih društvenih spoznaja. Pitat ćemo se zašto tako brzo? Informatičke tehnologije i ubrzan tempo života u uslovima predatorskog kapitalizma, potiče mlade da osvajaju granice spoznaje preko univerzalnih i u svijetu ekvivalentno dostupnih medija. Naravno radi se o mnoštvu faktora od kojih je u posljednje vrijeme najaktuelnija pojava interneta I tzv Cyberomanija koja je preplavila svijet maloljetnika u cijelome svijetu. Iako prosto definisan kao globalna baza podataka (bilbloteka), internet nesumnjivo ima veliki uticaj na psihofizički razvoj mladih danas. Nekadašnja deficitarnost u mogućnosti spoznaje kroz raznoraznu literaturu zamijenjena je novim, sofisticiranijim medijem koji granice spoznaje ne samo da širi nego je uveliko prebacuje na stranu djece i omladine kao 80%-tnih korisnika modernih svjetskih (elektronskih) medija. Ovakav razvoj nesumnjivo uzrokuje pomjeranje granica psihološkog sazrijevanja djece i dovodi do raskoraka između fizičkog i psihičkog uzrasta koje je definisala razvojna psihologija XX stoljeća. Upravo taj raskorak o kome smo govorili između psihičkog i fizičkog razvoja i raniji vremenski period sazrijevanja kod mladih uslovljeni su novim stilovima života. Danas sa sigurnošću možemo konstatovati da su ovi faktori uspjeli pomjeriti donju granicu adolescentnog razvoja sa 15 na 11-13 godina starosti. Već u ovom uzrastu primjetne su određene labilnosti u ponašanju mladih koje povezujemo sa nastupom perioda puberteta i naravno latentne opasnosti ranijeg ispoljavanja negativnog i devijantnog ponašanja. Stoga smo svejedoci svakodnevnih pojava ispoljavanja negativnih, asocijalnih, delinkventnih i kriminalnih ponašanja od strane maloljetnih lica u najrazličitijim formama. Nekadašnji delikti odraslih postali su svakodnevnica i za maloljenike. Nekadašnje podjele na tipične kategorije deliktata različitih uzrasta danas nemaju nikakvog smisla. Iako se u fenomenološkom smislu sve više briše vododjelnica između delikata odraslih i maloljetnika i u tom pogledu izjednačuje njihov modus operandi, u materijalnom i procesno pravnom smislu je neophodno odražati postojeće razlike. Posebno su uticajne determinante javljanja recidiva u maloljetničkom prestupništvu, koje su najčešće vezane uz nezaposlenost mladih, slom porodice, eroziju tradicionalnih i moralnih vrijednosti, slabljenje sistema društvene podrške i neprikladno učešće socijalnih službi u razrješavanju socijalnih problema te nedovoljna sposobnost odbrambenog sistema da odgovori novim izazovima. Problematika maloljetničke delinkvencije u velikoj mjeri je

izražena unutar zemlja u razvoju što potvrđuje i VIII kongres OUN za prevenciju kriminaliteta i tretman izvršioca održan 1990. godine u Havani³. Na ovom kongresu je konstatovano da su mladi kao populacijska skupina u stalnom porastu kao i rapidno povećanje stope prestupništva maloljetnika uopšte u svijetu. Ovaj porast generiran je mnoštvom uslova od kojih treba navesti one najznačajnije kao što su: siromaštvo, naglim porast stanovništva, neadekvatan standard domaćinstva, urbanizacija i industrijalizacija te migracijska kretanja.

Samo u SAD-ma statistike koje govore o preddelinkventnom i delinkventnom ponašanju maloljetnika su poražavajuće⁴. Svakih 12 sekundi maloljetnici bivaju izbačeni iz škole (380 000 godišnje); svakih 13 sekundi jedan maloljetnik je uhapšen (2,7 miliona godišnje); svakih 26 sekundi maloljetnik bježi od kuće (1,2 miliona godišnje); skoro svaki minut američke tinejđerke ostaju u drugom stanju; svakih 9 minuta maloljetnici se hapse zbog trgovine narkoticima; svakih 40 minuta maloljetnici se hapse zbog vožnje pod uticajem alkohola, svakih 53 minuta maloljetnici umiru od siromaštva i svakih 3 sata maloljetno lice biva ubijeno.

2. *Historijski osvrt*

Prestupničko ponašanje maloljetnika kao i politika njegovog suzbijanja kretali su se od sasvim neznatnog razlikovanja maloljetnih lica pred zakonom od punoljetnih učinilaca krivičnih djela do stvaranja posebnog *krivičnog statusa* za ovu starosnu kategoriju. Najstarija zakonodavstva staroga vijeka, još prije pojave rimskoga prava, spominju samo pojedine fragmente u pogledu tretmana maloljetnih delinkvenata.

Rano kinesko pravo razlikuje tri stadija "krivične maloljetnosti": učinioca ispod sedam godina koji je potpuno izuzet od kažnjavanja; učinilac od sedam do deset godina, praktično podređen carskom pomilovanju tj volji Cara; maloljetni učinilac krivičnog djela za koje nije predviđena smrtna kazna može biti kažnjen samo novčanom kaznom.⁵

Hamburabijev zakonik, koji je donesen u Babilonu u 18. stoljeću p.n.e. , pokazivao je neposrednu zainteresiranost

³ Siegel, Senna, *Juvenile Delinquency- Theory, Practice and Law*, WPC 1994

⁴ Children Defence Fund, *The State of America Children*, Washington 1992

⁵ A. Carić, *Problemi maloljetničkog sudstva*, Split 1971. (doktorska disertacija)

tadašnje države za razvoj mladih naraštaja. Potpuno patrijahalan odnos u porodici, praćen besprijeornom poslušnošću djece spram roditelja, nije ni u kom slučaju isključivao uplitanje tadašnje moćne babilonske države u taj odnos. Babilon nije ostavljao taj odnos na milost i nemilost "glavi porodice" već ga je stavio pod stalni sudski nadzor.

Atinsko pravo smatralo je odnose u porodici *stvarju svih*, što znači da je svakom članu zajednice bila dopuštena tužba za akt unutar pojedine porodice, naravno za koji se smatralo da vodi narušavanja opšteg morala i interesa Atine. Za poročnu djecu i mlade odgovarao je otac, čime je tadašnje društvo priznalo porodici ulogu primjene morala i vjere. Pretpostavljalo se da je otac taj koji djecu treba naučiti *pravilima ponašanja u zajednici*. Običajno gledano, on se mogao osloboditi te dužnosti na taj način što bi se odrekao poročnog člana porodice, čime bi ga izlagao ličnoj odgovornosti, tj stavljao bi ih pod ingerencije Atinskog krivičnog prava. Ovo pravo je bilo utoliko surovo i strogo, jer se primjenjivalo prema svima jednako, bez obzira na uzrast i dob. U staroj Grčkoj, krivična postupanja djece tretirana su kao "uzrokovana šteta" kao i samo kažnjavanje djece koje se tretiralo kao davanje zadovoljštine porodici oštećenog (žrtve) i nije imalo za cilj ispaštanje okrvljenog djeteta. Kod starih Grka se po prvi put susrećemo i sa pojmom *uračunljivosti maloljetnika*. Tako Aristotel uračunljivim smatra samo odrasle osobe, dok djecu, u ovom pogledu, izjednačava sa životinjama zbog njihovog nedovoljno razvijenog *psihickog aparata*.⁶

Krivičnopravno razlikovanje maloljetnika od ostalih starosnih kategorija susreće se već u najstarijim pisanim spomenicima *rimskog prava*, tj u zakoniku XII tablica iz polovine V stoljeća p.n.e. Ovim zakonom nije priznavana apsolutna neodgovornost maloljetnih lica, a granica punoljetstva bila je uslovljena spolnom zrelošću i sposobnošću za sklapanje braka. To je bilo činjenično pitanje i rješavalo se u svakom konkretnom slučaju. Postepeno, međutim, nedorasli maloljetnici počeli su se smatrati potpuno neodgovornim za izvršeno krivično djelo ali je i ovo shvatanje, koje se proširilo u posljednje doba Republike, bilo zamjenjeno novijim shvatanjem *tripartitnom podjelom* pojedinih kategorija maloljetnika. Rimsko pravo se smatra pionikom u pravnim naukama, obzirom na činjenicu da je prvo vodilo računa o tome da li je počinitelj krivičnog djela dijete ili

⁶ A. Carić, *Problemi maloljetničkog sudstva*, Split 1971.

odrasla osoba. Ova uloga pionira maloljetničkog statusa dobila je svoj puni epilog u činjenici uvođenja institucije punoljetnosti, čiji su temelji i danas prisutni u svim zakonima svijeta. Punoljetnim osobama smatrala su se lica s navršenih 25 godina. Ovaj status im je omogućavao samostalno istupanje u pravnom prometu. Kategorije ispod ove starosne granice su također našle svoje mjesto u ovom zakonu. Oni su nazivani MINOR-ima i bili su pod nadzorom (vlašću) PATER FAMILIASA. Minori su se dalje dijelili na INFANTES, djecu do sedme godine (radno nesposobna kategorija), INFANTIAE PROXIMI (djeca od sedam do deset godina), PUBERTATI PROXIMI (djeca od deset do četrnaest godina). Svakom od ovih stadija odgovarao je i određeni stepen krivične odgovornosti kako je to naj slikovitije prikazano u Justinijanovom kodeksu (529. god n.e.). Prema tom kodeksu kategorija INFANTES-a je apsolutno krivično neodgovorna i na njih se ne mogu kazniti; INFANTIAE PROXIMI - samo su izuzetno mogla biti kažnjena, što je zavisilo od njihove intelektualne sposobnosti (za ovu kategoriju maloljenih lica vrijedila je postavka krivične neodgovornosti); Za kategoriju PUBERTATI PROXIMI vrijedila je obrnuta postavka tj pretpostavljala se njihova krivična odgovornost. Osobe do 25 godina (*puberes minores viginti quinque annis*) mada su bile potpuno krivično sposobne, mogle su se blaže kazniti. *Patria potas*, kao čvrsta institucija očeve vlasti nad djecom, dozvoljavala je ocu da odlučuje o životu i smrti djece. Međutim i unutar ovih odnosa država se interesovala za sudbinu *mladih naraštaja* tako što je ocu naloženo da prije *presude* konsultuje *kućno vijeće* koje su činili muškarci iz kuće. Tek u 4. stoljeću p.n.e. smrtna kazna, koju je izricao *pater familias*, počela se smatrati ubistvom. Ako je osoba pod očinskom vlasti učinila neki prestup, otac je mogao podnijeti prijavu državnim organima ali ne i samostalno odlučivati.

Stari i srednji vijek su prožeti surovošću i kažnjavanju djece-počinitelja krivičnih djela, naravno bez priznavanja i klasifikacije dobne granice. Izuzetak je predstavljalo *Šerijatsko pravo* muslimanskog svijeta još od XIV stoljeća koje je omogućavalo da dijete do sedam godina starosti može biti proglašeno krivično neodgovornim, dok su se prema maloljetnicima starjim od sedam godina koji još nisu dosegli doba puberteta mogle primjeniti mjere preodgajanja. U krivičnom pravu srednjovjekovnih država za maloljetnike se primjenjivalo pravilo *malitia supplet aetatem* usljed čega njihovo starosno doba nije imalo većeg praktičnog značenja u regulisanju krivične odgovornosti i kažnjivosti maloljetnika. Punoljetstvo muškaraca određivano je fizičkom sposobnošću da nosi oružje.

Rano francusko pravo srednjeg vijeka u najvećem dijelu slijedi usvojenu podjelu iz rimskog prava na tri kategorije sa različitim krivičnopravnim posljedicama za svaku od njih.

Srednjovjekovno englesko pravo je također bilo pod velikim uticajem rimskog prava. Tako je prema Common Law-u (od XIII stoljeća) dijete do sedme godine života bilo potpuno neodgovorno s obzirom na nedostatak duševne sposobnosti za zločinačku namjeru. Od sedam do četrnaest godina (*puertia*) pretpostavljala se intelektualna nesposobnost zbog njegove nedozrelosti, ali se moglo i naknadno utvrđivati sposobnost za razlikovanje dobra i zla. Od četrnaeste do dvadesetprve godine (*pubertas*) posojala je oboriva pretpostavka da pojedinac posjeduje kriminalnu sposobnost.

Nordijsko pravo srednjeg vijeka sadrži mješavinu germanskog i rimskog prava. Dostizanje krivične punoljetnosti poklapalo se sa pretpostavljenim dostignućem u pogledu moralne i duševne sposobnosti razlikovanja *dobra i zla*. Ovaj princip *razbora* može se naći u danskom, švedskom i norveškom zakonodavstvu u pogledu postupanja s maloljetnim delinkventima. Sve do potkraj 19. stoljeća ne nailazimo na ozbiljnije pokušaje uređivanja posebnog položaja djeteta, odnosno maloljetnika u sistemu kaznjavanja (krivičnog prava).

U ovom periodu javljaju se tendencije preciznijeg zakonskog utvrđivanja donje i gornje starosne granice krivičnog maloljetstva. Osim toga javljaju se i prve promjene u politici suzbijanja maloljetničke delinkvencije. *Krivični zakonik Marije Terezije (1768 god)* predviđa ne samo tačno određenu gornju starosnu granicu maloljetstva sa četrnaest godina (ispod koje se ne može izreći smrtna kazna), negi i donju granicu sa sedam godina (ispod koje se ne mogu kazniti, osim kaznom šibanja ako shvataju djelo koje su učinili i ako pokazuju znakove opasne zlobe). Ako ne postoji zloba, maloljetniku od četrnaest do šesnaest godina kazna se može ublažiti. *Francuski krivični zakonik iz 1791 godine* odražava tendenciju podizanja gornje granice maloljetstva koja je u tom zakonu određena sa šesnaest godina, dok se donja granica ni ne predviđa. Kao osnovu za krivičnu odgovornost maloljetnika uzima se sposobnost za *razbor* (*discernement*). Maloljetnici za koje se utvrdi da su postupali sa razborom blaže se kažnjavaju.

Njemački Kazneni zakon iz 1871 godine uvjetuje krivičnu odgovornost maloljetnika od 12 do 18 godina i ponovno

uključivši element razbora kao vododjelnice između krivice i odgojnih mjera. Vidimo da usvajanjem discernement-a krajem XVIII stoljeća i određivanjem preciznih zakonskih granica maloljetstva, u XIX stoljeću dolazi do konačnog formiranja kategorije maloljetnika koja se već kvalitativno razlikuje od kategorije odraslih učinilaca krivičnih djela. Pomoću *razbora* maloljetnici se izuzimaju od primjene redovnih krivičnih sankcija, a ako se i izriču kazne onda su one najčešće reducirane kvalitativno ili kvantitativno. Istovremeno se javljaju i specifične sankcije kojima se teži preodgajanju i popravljaju maloljetnika i to onih maloljetnika koji su postupali bez *razbora*.

Tek novija duhovna, sociološka i kriminalno-politička shvatanja pod uticajem dostignuća bioloških i psihosocijalnih istraživanja o razvojnim karakteristikama djeteta, daju poticaj i alarmiraju društvo da posveti pažnju ovim kategorijama, kroz specijalne normativne i socijalne tretmane. Težište se s kažnjavanja i zastaršavanja premješta na prevenciju i resocijalizaciju, čime maloljetnici dobijaju posebno mjesto u krivičnom pravu. Kao svrha tretmana prema maloljetnicima umjesto striktnog kažnjavanja prvi put se spominje pojam odgoja i preodgoja. Pojavom *sociološke škole krivičnog prava*⁷ oslabila je tendencija retributivnog karaktera krivičnog prava, kao i individualizacija krivičnih sankcija kao osnovnog preduslova uspješne resocijalizacije delinkvenata i realizacije kriminalnopolitičkih i kriminalnopedagoških ciljeva. Obzirom da su maloljetnici, zbog činjenice da se u toj životnoj dobi ličnost tek formira, najpodnesniji za odgoj i preodgoj, pristupilo se izradi maloljetničkih odredbi krivičnog prava.⁸ Pobornici *sociološke škole krivičnog prava*, polazeći od iznesenih kriminalnopolitičkih premisa, iznosili i ideju socijalnopolitičkih mjera u zaštiti, odgoju i zbrinjavanju socijalno ugrožene djece i mladih kao potencijalnih izvora delinkvencije. Kao kriterij za označavanje granica maloljetstva može se uzeti formalni kriterij starosti (kalendarski posmatrano) ili materijalni kriterij stvarne zrelosti (prema dostignutom stepenu biološkog ili socijalnog razvoja ličnosti).

Prvom kriteriju se može prigovoriti da je fiksno određivanje dobnih granica vrlo često samo vremenski izraz određene

⁷ Liszt, Prinz, Van Hammel, Stoos ...

⁸ Il zasjedanje njemačke grupe međunarodnog kriminalističkog udruženja u Haleu 1891. i 1892. tužilac Appellius izdaje knjigu "O postupanju s maloljetnim zločincima i zapuštenom djecom"

ličnosti u datom momentu i stoga ne odražava pravo stanje stvari. Drugi kriterij je vrlo kompleksan zbog nemogućnosti preciznog određenja biološke i socijalne zrelosti i zbog toga je genarulo smatran vrlo nepouzdanim. Stoga je razumljivo da se danas daje prednost formalnom kriteriju zbog njegove jasnoće i preciznosti.

Hronološkim pregledom i konstatacijom prisutnosti problema društveno-nepriлагоđenog ponašanja mladih, počev od najranijih prava srednjeg vijeka, Rimskog prava pa sve do savremenih shvatanja, možemo zaključiti da je ova društvena pojava oduvijek privlačila pažnju društva. Na ovo nam ukazuju i ostaci materijalne kulture kao i svjedočanstva drevnih mislilaca.⁹ Savremena shvatanja maloljetničke delinkvencije obuhvataju širok dijapazon ponašanja, prema različitim autorima, iz kojih je sistematski moguće izdvojiti osnovna shvatanja maloljetničke delinkvencije u užem smislu (krivično pravna teorija) i shvatanja u širem smislu (teorije o devijantnosti).

Prema shvatanju maloljetničke delinkvencije u užem smislu ona obuhvata sve aktivnosti maloljetnika koje su inkriminirane po pozitivnim krivičnopravnim normama. Delinkventim se smatraju samo oni maloljetnici određenog uzrasta čija su asocijalna ponašanja propisana kao krivična djela. Dakle izdvajaju se društveno najopasnija ponašanja za koja se istovremeno kažnjavaju i odrasli. Pristalice ovog koncepta definiranja maloljetničke delinkvencije polaze od činjenice da između kriminaliteta odraslih i maloljetničke delinkvencije nema suštinske razlike u pogledu prirode djela, te se utoliko ne određuje zasebno pojam delinkvencije mladih unutar evropskih zakonodavstava.

Niti naš zakonodavac nije izuzetak u ovome slučaju. Tačnije, slijedeći evropsku tradiciju, on određenim odredbama uređuje materijalni i procesnopravni položaj maloljetnih izvršilaca krivičnih djela ne određujući posebno pojam delinkvencije u smislu njegovog stepenovanja spram konvencionalnog kriminaliteta, već samo precizirajući pravno postupanje sa maloljetnim učinocima krivičnih djela. Ovako izneseno određenje pojma maloljetničke delinkvencije predstavlja izrazito preciznu kvalifikaciju i onemogućava bilo kakvu arbitrarnost i subjektivizam u ocjenjivanju konkretnog ponašanja. Ono je

⁹ Ž. Jašović, Kriminologija maloljetničke delinkvencije, Naučna knjiga Beograd, 1991

funkcionalno i sa aspekta prakse sudova kao i organa gonjenja, kao i sa stanovišta kriminalne politike koja traži jasne i precizno formulisane probleme lišene difuznosti i relativnosti. Pomenuto shvatanje pojama delinkvencije je suviše usko i sa aspekta prevencije i resocijalizacije tako da dosljedna primjena ovih shvatanja ostavlja po strani prevenciju i resocijalizaciju ponašanja koja predstavljaju takoreći *predsoblje za delinkventno, tj kriminalno ponašanje*. Osim toga, izvjesna ponašanja koja nisu inkriminirana u Krivični zakon mogu, po svojim posljedicama, biti znatno teža za subjekte ponašanja nego li recimo slučajno izvršeno krivično djelo.¹⁰

Prema širem shvatanju delinkvencija, pored kršenja opštih krivičnopравnih normi, podrazumjeva i ponašanja koja su u sukobu sa drugim zakonskim propisima u konkretnom društvu. Vidimo da i ova grupa shvatanja polazi od zakonskih normi, s tim što pojam delinkvencije proširuje na kršenje i drugih pravniх propisa. Prvi put se ovako koncipirana definicija maloljetničke delinkvencije susreće u Zakonu o maloljetnim prekršiocima američke države Illinois iz 1899.godine.¹¹ U prvom članu ovog zakona maloljetni delinkvent je definisan kao *svako dijete ispod 16 godina koje je prkršilo bilo koji zakon države ili bilo koju gradsku ili mjesnu uredbu*.¹² Delinkventno ponašanje je u ovom slučaju prošireno na svako kršenje bilo kog zakona ili bilo koje lokalne uredbe. Ovakvo, šire shvatanje maloljetničke delinkvencije navodi na jedan širi preventivno-korektivni sistem, mada se za oba ova shvatanja (*šire i uže*) izriču velike primjedbe zbog *formalizma i pravne limitiranosti*.¹³

U okviru ovog koncepta izvršena je podjela socijalno neprilagođenih osoba na *DELINKVENTE* i *PREDELINKVENTE*. *Delinkventnim* se smatra svako ponašanje maloljetnika koje je inkriminirano po pozitivnim normama materijalnog krivičnog prava, dok se *preddelinkventnim* smatra ponašanje maloljetnika koji nije nizršio (la) krivično djelo u smislu zakonskih inkriminacija ali njegovo (njeno) ponašanje počinje da dobija atipičan karakter i može da odvede u delinkventnu sferu, ukoliko ne bude podvrgnut adekvatnim korekcionim tretmanima. Riječ je o licima koja imaju izvjesne probleme ali koja nisu razvila delinkventnu aktivnost. Stoga se o

¹⁰ Ibid, str 52

¹¹ Taj zakon nosi naziv: "Act to Regulate the Treatment and Control of Dependent Neglected and Delinquent Children"

¹² P.W. TAPPAN: Juvenile Delinquency, Appendix B str 555-557

¹³ H. Mannheim, Comparative Criminology, Vol I, London 1965 str 65

preddelinkvenciji ne govori kao o zakonskom fenomenu, već kao o ponašanju koje je na dobrom putu da to postane. Nosiocje preddelinkventne aktivnosti obično dijelimo na *socijalno neusklađene (društveno neprilagođene) i vaspitno zapuštene maloljetnike*.

Socijalna neusklađenost (društvena neprilagođenost) maloljetnika se u literaturi javlja u više formi i značenja, prema kojima društvena neprilagođenost predstavlja opšti pojam za sve oblike devijacija u ponašanju mladih kako bi se izbjeglo stigmatiziranje mladih dajući im *pridjev delinkventa*¹⁴ ili samo *devijacije* koje znače kršenje krivičnopravnih normi tj predznak ili prethodni stepen delinkvencije.¹⁵ Ovaj izraz je dosta relativnog karaktera s obzirom na antisocijalna i asocijalna ponašanja mladih koja se odvijaju u različitim društvenim zajednicama i grupama. Različitost tih uslova, ne samo na nivou globalnih društava, već i u okviru užih društvenih grupa, zajednica i institucija, ima za posljedicu i različito, manje ili više uspješno, odnosno neuspješno prilagođavanje pojedinaca.¹⁶ *Vaspitna zapuštenost* maloljetnika, kao izraz se nerijetko upotrebljava u tijesnoj vezi sa pojmom maloljetničke delinkvencije, pri čemu mu se daju brojna i vrlo iznijansirana značenja. Kao i u određivanju pojma društvene neprilagođenosti, tako se u definiranju ovog pojma mogu izdiferencirati tri osnovne grupe definicija.

Prvu grupu čine definicije koje pojmu *vaspitarne zapuštenosti*¹⁷ daju najšire značenje, podrazumjevajući pod tim pojmom sve oblike antidruštvenog ponašanja maloljetnika.¹⁸ U drugu grupu ulaze shvatanja koja ovom pojmu pripisuju samo ona ponašanja koja nisu delinkventna, u smislu propisanih inkriminalcija u krivičnom zakonu, već znače *prethodni stepen*

¹⁴ Skandinavске zemlje – vidi The Prevention of Juvenile Delinquency in Selected European Countries., OUN 1955

¹⁵ The Prevention of Juvenile Delinquency, "International Review of Criminal Policy", No 7-8, str 73.

¹⁶ Ž Jašović, Ibid str 38

¹⁷ Prema A. Skali,¹⁷ vaspitna zapuštenost maloljetnika ima tri stepena ili faze: vaspitnu ugroženost, vaspitnu zanemarenost, maloljetničko prestupništvo. Ajhorn (Aichorn) pod ovim pojmom ne podrazumjeva samo maloljetne kriminalce i asocijalne maloljetnike već i teško vaspitljivu i neurotičnu djecu i mlade

¹⁸ A. Todorović, Uslovi i uzroci maloljetničkog prestupništva u urbanim i ruralnim sredinama, institut za kriminološka i kriminalistička ispitivanja, Beograd 1971, str 9

delinkvencije, tj *preddelinkventno ponašanje*¹⁹. Po trećem shvatanju, vaspitna zapuštenost se shvata kao stanje u kojem se nalaze maloljetnici (*delinkventi, preddelinkventi*) i to društveno nezrela i neurotična djeca, djeca i maloljetnici lišeni normalnih uslova za razvoj, maloljetnici koji zbog : tjelesne mane, nemarnosti ili nehata svojih roditelja nemaju pravilno vaspitanje.²⁰

U skladu sa navedenim shvatanjima može se sumirati izložiti jedna okvirna definicija pojma maloljetničke delinkvencije koja bi predstavljala svako ponašanje pojedinca ili grupa mladih koje je društveno neprihvatljivo (*asocijalno i antisocijalno*) tj. kojim se krše društvene norma (pravne i moralne) konkretnog i globalnog društva i koje kao takvo (*eksponentno*) izaziva spontanu ili organiziranu akciju društva u cjelini, u namjeri da se zaštite sve društvene vrijednosti kao i sami akteri tog ponašanja.

3. Ekološki determinizam i maloljetnička delinkvencija

Etiološki gledano, sve društvene pojave determinirane su određenim činjenicama. Pitanja i dileme koje su stalno prisutne u nastojanjima da se pronikne u kriminalna, delinkventna ili u najšire shvaćena devijantna ponašanja, još i danas različito tumače, kroz različite teorijske hipoteze. Problematika determinizma ove pojave, koja se odnosi na utvrđivanje uzroka delinkvencije, predstavlja najznačajniji teorijski zadatak u cjelokupnom sistemu nauka o zločinu. Determinizam i indeterminizam su pojmovi kojima operišu filozofija, sociologija, pravne nauke, psihologija kao i ostale prirodne i društvene nauke.²¹ Razmatrajući problematiku delinkvencije, u njenom širem smislu, možemo zaključiti da cjelokupan kompleks uslova i uzroka determinira različite antidruštvene pojave, ispoljenih od onih najprostijih koje smo definirali kao moralne norme, do najtežih zločinačkih ponašanja. Determinante koje definišu kriminalno i delinkventno ponašanje, kako odraslih tako i maloljetnika, spadaju u tzv negativne društvene činioce i predstavljaju najnegativnije i najizraženije oblike ove pojave.

¹⁹ U sociološko-kriminološkoj literaturi ovakvo stanovište zauzeli su mnogi autori od kojih je vrijedno spomenuti H. Nunberga, koji vaspitnu zapuštenost posmatra kao obrazac ozbiljnog antisocijalnog ponašanja koje ne znači a priori kršenje zakona ali se nalazi u neposrednoj opasnosti da postane delinkventno

²⁰ Ž. Jašović, *Ibid* str 35

²¹ Andre Laland (Andre Lalande) definiše DETERMINIZAM kao skup nužnih uslova za određivanje datog fenomena, dok se determinizam u sociologiji shvata kao skup društvenih odnosa koji određuju ponašanje ličnosti.

Empirijska i teoretska istraživanja ovih *antisocijalnih i asocijalnih* ponašanja koja uslovljavaju i maloljetničku delinkvenciju, pretpostavljaju poznavanje baznih komponenti različitih društvenih grupa (porodica, nacija), njihov stadij razvoja, kao i konkretne društvene situacije u kojima se dešavaju ove pojave. Zbog toga je vrlo bitno proučavati upravo ove odnose na relaciji društvene strukture i kriminogenih faktora. Ispitavanja *negativnih društvenih činilaca* se na taj način stavlja u istu ravan sa ispitivanjem faktora koji nesumnjivo determiniraju kriminalne pojave, a koje u kriminološkoj literaturi srećemo kao *kriminogene faktore*. Međutim u objašnjenju delinkventnog ponašanja ispoljavaju se različita jednostrana razmišljanja o faktorima koji ga uslovljavaju.

U sociološko-kriminološkim disciplinama, deterministička teorija se manifestira u dva vida. Pojava se uvijek razmatra s aspekta jednog (*apsolutnog*) faktora koji je determinira ili se uzima mnoštvo faktora radi objašnjenja asocijalnih i antisocijalnih pojava. Treba imati u vidu činjenicu da se, pored globalnog društvenog determinizma, u različitim i specifičnim naučnim oblastima ispoljavaju i parcijalni determinizmi. U slučaju istraživanja maloljetničke delinkvencije kao i drugih sociopatoloških pojava, upravo ovi parcijalni determinizmi dobijaju na značaju. Prethodnim naučnim istraživanjem fenomena maloljetničke delinkvencije došlo se do spoznaje da se radi o fenomenu *urbanih oblasti*, čime je ova pojava ušla u domen *EKOLOŠKOG DETERMINIZMA*. Ovaj fenomen doprinjeo je svestranijem proučavanju maloljetničke delinkvencije u nekim specifičnim društvenim sredinama.

3.1. Ekološki prostori

Ispitivanje korelacije između stope kriminaliteta u različitim ekološkim prostorima i različitim zajednicama, privlačilo je veliku pažnju istraživača u XIX i početkom XX stoljeća. Ekološkim studijama uopšteno proučavamo društvene pojave u odnosu na određenu prostornu sredinu, objašnjavajući odnos između organizama i sredine u kojoj egzistiraju. Zahvaljujući ovoj činjenici, ekološki obrasci mogu da služe za izučavanje problema maloljetničke delinkvencije kao posebne društvene pojave. Da bismo ostali na kursu ekološkog determinizma, neophodno je analizirati i same *ekološke prostore* te njihov značaj u rasvjetljavanju delinkventnih ali i drugih društvenih pojava. Ekološka organizacija zajednice na određenom teritoriju

po *Emilu Dirkemu*, predstavlja organizaciju koja je u mnogo manjoj mjeri u relaciji sa brojem populacije nego li sa samom društvenom gustom učestalošću socijalnih kontakata.. Ovaj problem, po njemu, ima veoma važan značaj za izučavanje delinkventnih pojava u lokalnim zajednicama. Fizički posmatrano organizacija (*Dirkem*) nema *zapreminski karakter* jer se njome raspoređuju društveni elementi na određeni prostor date jedinice.

Na osnovu ovakvih postavki razvila se još davnih 20-tih godina XX stoljeća *konceptija koncentričnih zona*, specijalno obrađenih u okviru čikaškog univerziteta od strane dvojice sociologa *Roberta Parka* i *Ernesta Burgess-a*. Ova ekološka studija, prvenstveno se zasnivala na naučnim spoznajama o širenju bioloških ekosistema, kao i empirijskih podataka dobijenih kroz službenu statistiku zvaničnih organa u gradovima SAD-a, nakon čega se ova konceptija primjenjuje u analizi urbanih zajednica. Prema ovoj studiji, grad Čikago je podijeljen na pet zona (5 koncentričnih krugova)²² koje su se širile od centra ka periferiji. Inače ovakav način parcijalizacije dobija smisao upravo u činjenici da su se 20-tih godina XX stoljeća američki gradovi upravo i razvijali na ovaj način. Statistički podaci do kojih su došli pomenuti istraživači govore da za svaku od navedenih zona imamo različito *učešće* socijalno-patoloških pojava unutar svake od njih. Tako npr. *smrtnost djece*, *tuberkuloza* kao i *delinkvencija mladih* opadaju sa udaljavanjem od gradskog jezgra. Na ovaj način *čikaškom školom* je otvoren jedan sasvim novi pristup izučavanju socio-patoloških i kriminalnih pojava koji je nazivan **SOCIOLOŠKOM EKOLOGIJOM**. *Koncentrična šema* uslovlila pojavu mnogih stručnih radova na temu nalaženja statističko-homogenih urbanih prostora.

²² U centru grada, u kome se nalazi gradsko jezgro tj poslovni dio grada, živi mali broj ljudi jer dominiraju fabrike i poslovni objekti (zona 1- loop zone). Oko tok područja se nalazi stambena četvrt u koju prodiru poslovne zgrade, zbog čega se i naziva zonom tranzicije, unutar koje se nalaze jeftini i slabo održavani stanovi (zona 2- transitional zone). Slijedeća je zona "radničkih stanova" u kojoj ljudi žive u neposrednoj blizini fabrika i ustanova u kojima rade. Ova zona također nije idealna za stalni boravak ali se mnogi u nju nastanjuju jer su ostale zone preskupe za življenje (zona 3- working class zone). Slijedeće dvije zone "privatnih porodičnih kuća"(single families zone) i "ekskluzivna zona u predgrađu" (commuter zone) su najudaljenije od centra, sa najskupljom rentom i najboljim uslovima za život.

Proučavanje maloljetničke delinkvencije kao i drugih društvenih pojava u vezi sa ekologijom, iziskuju naučno istraživanje u dva pravca. Ove dvije relacije u najkraćem bi se mogle svesti na: maloljetničku delinkvenciju i lokalne zajednice (selo-grad) te maloljetničku delinkvenciju i strukturu zajednica (prostorno ekološka studija gradskih naselja)

Brojna su djela starijih ekologa krajem XIX i početkom XX stoljeća isticala važnost i svrsishodnost projekta organiziranja unutar zajednice. Savremena socio-ekološka istraživanja maloljetničke delinkvencije u gradovima veoma obilno koriste ekološke modele za utvrđivanje prostorne distribucije devijantnih pojava u jednoj lokalnoj zajednici. Ovakav pristup doveo je do određenih rezultata i saznanja da određene sredine, gradske četvrti, utiču na pojavu delinkvencije mladih. Razvijaju se određeni modeli i pojmovi za izučavanje pojava u odnosu na određene prostore, kao što su istraživanja velikih gradskih anglomeracija. Na taj način dolazi do primjene raznovrsnih metoda, od kojih bi trebalo napomenuti začetnike razvoja ove orijentacije u proučavanju delinkvencije u urbanim sredinama.

U Francuskoj se u prvoj polovini XIX stoljeća, pojavljuje tzv. *kartografska škola*²³. Za ovu školu smatra se da je dala činjeničnu osnovu za razvoj pozitivističkog učenja u kriminologiji uopšte. Dvije godine poslije publikovanja moderne nacionalne statistike kriminaliteta u Francuskoj 1827. godine, francuski advokat *Guerry* objavljuje ekološke mape pojedinih područja koje pokazuju direktnu ovisnost različitih socijalnih faktora i stope delinkvencije. U svom radu pod nazivom *Eseji o moralnoj statistici Francuske*, testira hipotezu raširenog vjerovanja da je *zločin povezan sa siromaštvom*. Rezultati istraživanja su pokazali da bogatiji regioni Francuske imaju veću stopu imovinskih krivičnih djela nego li siromašni dijelovi u kojima preovlađuju nasilnički delikti. Ovim rezultatima potkrijepljuje svoje zaključke da *siromaštvo samo po sebi ne izaziva kriminalitet* već da se radi o sklopu složenih faktora, u ovom slučaju *ambijentalne prirode*, koji uslovljavaju i u velikoj mjeri određuju delikt. Slična istraživanja obavi je i drugi predstavnik ove škole *Quetlet*, koji je također analizirao podatke o kriminalitetu u Francuskoj, Belgiji i Holandiji u vezi sa geografskom distribucijom, pozivajući se na statistiku iz 1927. godine. Posebnu pažnju je posvetio izučavanju kriminaliteta u Belgiji, gdje je utvrdio da su *najčešća ubistva i ranjavanja* u

²³Adolphe Quetlet i Andre Michel Guerry

južnim oblastima u kojima je niže obrazovanje i obratno, da su krađe brojnije na sjeveru u bogatim oblastima. Inače ovaj autor je dugo vremena smatran *prvim socijalnim kriminologom* zbog svog stava da *društvo priprema zločin, dok je krivac samo instrumen koji ga izvršava*. On upozorava na problematiku velikog jaza između bogastva i siromaštva na istom prostoru koji raspiruje strasti i izaziva iskušenje svake vrste. To je naročito izraženo kod pojedinaca koji su u *brzim ekonomskim promjenama* naglo osiromašili, dok njihova okolina i dalje živi u izobilju. Nasuprot tome u siromašnim provincijama ljudi se ne odlučuju na kriminalan akt sve dok mogu zadovoljiti svoje osnovne potrebe.

Krajem XIX i početkom XX stoljeća primjenjuju se specifične ankete kojima se indirektno analiziraju i geografske distribucije kriminaliteta. Slično istraživanje obavljeno je i u Velikoj Britaniji od strane eminentnog socio-kriminologa *Rawson-a*. Njegova istraživanja su razvila ekološki pristup objašnjenju distribucije kriminalnih ponašanja. On dijeli grofovije u Engleskoj i Velsu na četiri grupe: *agrikulturnu, industrijsku, rudarsku i metropolitisku* (oko Londona) i izvodi slijedeće zaključke, rukovodeći se popisom stanovništva iz 1831 godine. *Sakupljanje velike mase stanovništva u prenaseljenim gradovima dovodi do stvaranja novih uzroka koji stimuliraju vršenje zločina, delinkvencija preovlađuje u velikim gradovima, razlika između industrijskih i poljoprivrednih grofovija, u kojima se ne osjeća uticaj velikih gradova, nije velika, delinkvencija u rudarskim oblastima je ispod prosjeka, delinkvencija se najrijeđe javlja u planinskim oblastima;*

Vidimo da se radi o pokušaju apsolutnog determiniranja delinkvencije ekološkim odrednicama i pripadajućim faktorima. Međutim, dok su ekološka istraživanja uzroka delinkventnog ponašanja u prvoj polovini XIX vijeka zanemarivala socijalne i demografske činioce, studije s početka XX stoljeća ispitivale su ovaj fenomen i u vezi sa gustom i brojem stanovnika u gradovima.

3.2. *Strukturalna analiza zajednice (prostorno-ekološka studija gradskih naselja)*

Moderne ekološke teorije o maloljetničkoj delinkvenciji u velikim gradovima, poseban akcenat stavljaju na *delinkventna područja* unutar kojih djeluju različiti ekološki, socijalni i socio-

psihološki faktori. Ove grupe faktora u velikoj mjeri determiniraju kriminalna ponašanja maloljetnika. Upravo je američka, sociološko orjentirana, kriminologija dala veliki doprinos u izučavanju *delinkventnih područja*. Grupa naučnika, okupljenih na Univerzitetu u Chicago-u (Čikaška škola) predvođenih *Cliffordom Shaw-om i Hanry McKey-em*, koristeći se dostignućima i metodologijom *konceptije koncentričnih zona*, razvija teoriju *delinkventne sredine* (The Concept of Delinquent Area). Oni su se koristili iskustvima prethodnih istraživanja (*Park i Burges*) izrađenih kroz metode *konceptije koncentričnih zona*, koja su za svoj predmet imala ekološko-ekonomsku dimenziju uzročnosti devijantnih pojava. Prvobitni smisao ekološke konceptije i spoznaje o širenju bioloških ekosistema, zasnivale su se na standardnim postavkama konceptije rasta gradova i općenito urbanih sredina u SAD-u u toku 20-tih godina XX stoljeća. Studija je imala za cilja da dokaže kako se u toku procesa razvoja gradova stvaraju različite četvrti od kojih svaka ima karakterističan stil života. Na osnovu statističkih podataka iznesenih od strane zvaničnih organa gradova SAD-a, dvojica Čikaških sociologa *Robert Park i Ernest Burgess* došli su na ideju 1920 god da izrade prvu ekološku studiju grada Čikaga.

Koristeći se tim istraživanjima Shaw i McKey su na isti način podijelili grad Čikago na pet Koncentričnih zona, širokih po dvije milje, koje se koncentrično šire od centra ka periferiji grada. Na tom modelu pokušali su analizirati stopu delinkvencije maloljetnika od 10 do 16 godina. Fokuserajući se prvenstveno na period od 5 godina (1927-33), ova dvojica istraživača su uvidom u prethodna istraživanja i evidencije sudova za maloljetnike utvrdili da se slična situacija ponavlja u zadnjih 30 godina u gradu Čikago. Analizirajući podatke o maloljetničkoj delinkvenciji utvrdili su udio maloljetnika (10-16 godina) izražen u procentima u ukupnoj muškoj populaciji u prethodnih 30 godina.

Podaci sudova za maloljetnike u pomenutim periodima

ZONE	RAZLIKE	STANDARDNE GREŠKE I RAZLIKE	KRITIČNI RATIO
A. 1927-33			
1 i 4	7.3	.301	24.2
1 i 5	8.0	.302	26.5
2 i 4	4.2	.142	29.6
2 i 5	4.9	.142	34.5
B. 1917-23			
1 i 4	7.0	.293	23.9
1 i 5	7.3	.314	23.2
2 i 4	4.0	.162	24.7
2 i 5	4.3	.196	21.9
C. 1900-1906			
1 i 4	11.9	.371	32.1
1 i 5	10.7	.467	22.9
2 i 4	4.7	.241	19.5
2 i 5	3.5	.371	9.4

Služeći se naprijed navedenim statistikama sudova za maloljetnike, došli su do zaključka da se stopa delinkvencije (u datim vremenskim intervalima) smanjuje od zone 1 do zone 5. Centralna i tranziciona zona su najkritičnije oblasti, s tim što je jako primjetna ekspanzija maloljetničke delinkvencije u tranzicionoj zoni. Ovo se tumačilo činjenicom da se ova zona širi ekspanzijom centralne poslovne četvrti kao i stalnom smjenom stanovništva na ovom području (socijalna mobilnost).

Iz navedenih podataka jasno je da su postojale direktne zavisnosti između uslova u lokalnim zajednicama američkih gradova (na početku XX stoljeća) i različitih stopa zastupljenosti maloljetnika u ukupnoj kriminalnoj populaciji. Maloljetnička delinkvencija tako zasigurno ima svoje korjene u velikoj mjeri i u dinamičkom životu zajednice. Činjenica da su u Čikagu stope delinkvencije maloljetnika zadržale relativno konstantan iznos u oblastima koje graniče sa centrima trgovine i teške industrije, nezavisno od stope nataliteta i nacionalnog sastava populacije (Irci, Englezi, Italijani, Poljaci.), vrlo vjerno dokazuje da su faktori koji su produkovali delinkvenciju mladih ipak bili svojstveni zajednici. Dijelovi grada u kojima žive ljudi s niskim prihodima i gdje se delinkvencija razvija u formi društvene tradicije, neodvojive su od života lokalnog stanovništva. Delinkventna karijera je alternativa koja često postaje realna i privlačna dječaku jer nudi obećanja ekonomskog dobitka, prestiža i prijateljstva. Za razliku od siromašnih dijelova grada,

stambene jedinice višeg ekonomskog statusa, u kojima je prisustvo osoba tretiranih kao delinkventi, relativno nisko, u oštrom su kontrastu. Ovdje su norme i vrijednosti maloljetničkog društvenog svijeta konvencionalne i konformističke prirode. Tačnije, dječak koji odrasta u ovakoj situaciji nije suočen sa problemom izbora između konfliktnih sistema moralnih vrijednosti. Slučajevi delinkvencije su relativno malobrojni i sporadični, jer ukupan sistem konvencionalnih vrijednosti u zajednici dovoljno je raširen i snažan da kontroliše i djelotvorno organizira živote najvećeg dijela maloljetnika u ovim područjima. *Shaw i Mc Key* dolaze do zanimljivog zaključka koji se neminovno nameće nakon iznesenih rezultata. Radi se o tome da većina urbanih gradskih zajednica spontano upada između dva ekstremna stanja: *stanje kompetitivnog društva siromašnih četvrti i konvencionalno-konformističkih ponašanja bez influencije kompetitivnosti*. U oba ova tipa zajednica, sistem vrijednosti je konvencionalan, ali se načini sticanja statusa u društvu i uslovi u kojima se sve to odigrava uveliko razlikuju. Zajednice sa najvišim stopama maloljetničke delinkvencije nastanjuju oni segmenti populacije sa najnepovoljnijim pozicijama u raspodjeli društvenog dohodka. Mjesto stanovanja, je samo po sebi indikator inferiornog statusa u odnosu na *imućne prijatelje* kao i objektivna udaljenost od konvencionalnih načina napredovanja u društvenoj stratifikaciji (*obrazovanje, biznis, industrija*). Nasuprot tome, žitelji zajednice sa najnižom stopom delinkvencije zauzimaju relativno visok položaj u društvu. Mladima se nude adekvatni uslovi za sticanje materijalnih dobara, kao simbola uspjeha, što uveliko olakšava njihov napredak kroz *konvencionalnu karijeru*. Stoga se može reći da je postojanje snažnog sistema kriminalnih vrijednosti i odnosa u urbanim oblastima sa niskim iznosima zarade i neuslovnim stambenim jedinicama, proizvod kumulativnog procesa i činjenice da se radi o *tradiciji nepovoljnog položaja*. Na osnovu navedenih shvatanja, neophodno je unutar uzročno-posljedične veze uključiti, kako negativne činioce šire i uže društvene sredine (*komšiluk i porodicu*) tako i psihološki profil pojedinca, tačnije njegovu psihološku predispoziciju da prihvati određena devijantna ponašanja. Navedeni faktori u potpunosti nadopunjavaju ekološki determiniranu teoriju i daju joj potpuno opravdanje i naučni smisao.

4. Zaključak

Vidjeli smo da, u pogledu shvatanja delinkventnosti određenih prostora, postoje dijametralno suprotna stanovišta različitih autora. Nije teško zaključiti da se ne radi samo o stepenu delinkventnosti prostora, nego i o određenim shvatanjima determinizma i načina djelovanja različitih uslova i uzroka u pojedinim gradskim područjima (*npr grad Čikago*). Međutim, ako bismo u osvjetljavanju kauzalnosti ostali na spoljnim, negativnim uslovima i uzrocima socijalne prirode (*stan, porodica, komšiluk...*) onda bi također i naše objašnjenje nastanka delinkvencije mladih, u ekološkim prostorima, bilo nepotpuno. Višestruko određivanje faktora koji dovode do *devijantnog/delinkventnog/kriminalnog* ponašanja je tradicija koja je opšteprihvaćena i predstavlja sasvim novu sliku moderne kriminologije. Da li će se prestupništvo javiti u dato vrijeme i u određenoj sredini, u velikoj mjeri zavisi i od ličnosti, tj. zavisi od pojedinca da li će *psihološki biti spreman* za prestupničku aktivnost. Tačnije, prestupničko ponašanje kod maloljetnika se u pravilu javlja ako maloljetna osoba naiđe na dovoljno učestale negativne uticaje okoline ili kada dezorganizirani uticaji djeluju u dovoljno jakoj mjeri da pojačaju *DEVIJANTNI TREND* (preddelinkvenciju) i naravno kada su ovakvi uticaji u stanju prožeti i emocionalno zadovoljenje. Na osnovu svih navedenih elemenata, potvrđuje se neophodnost uključivanja u uzročno posljedičnu vezu, kako negativne činioce šire i uže socijalne sredine tako i lični obrazac pojedinca, njegovu/njenu psihološku spremnost da prihvati određena delinkventna ponašanja. Pri razmatranju raznovrsnih uslova i uzroka, koji svojim ukrštanjem predstavljaju kauzalni mehanizam i djeluju u određenim prostorima, potrebno je naglasiti da primarnost pripada objektivnim činiocima šire i uže socijalne sredine. Subjektivni činioci kao što su *latentno stanje, emocionalna poremećenost pojedinca, lični obrazac, psihološka spremnost za devijantno ponašanje*, također su determinirani objektivnim činiocima šire i uže socijalne sredine. Naravno, postoji sloboda u izboru ponašanja pojedinca ali se ona može odrediti kao relativna. To znači, da ukoliko je pojedinac više izložen uticaju negativnih činilaca šire i uže socijalne sredine (*porodice, komšiluka.*), utoliko ima manje mogućnosti da izabere pozitivne vrijednosti u svom ponašanju. Ovakva (negativno) objektivna situacija uslovljava dezorganizaciju ličnosti i rađa prestupništvo. Kao rezultat socioekoloških teorija o kriminalitetu uopšteno da se zaključiti da, u dezorganiziranoj društvenoj sredini u kojoj vlada bijeda, te u kojoj djeluju druge

sociopatološke pojave, pojedinac ima male šanse da izabere pozitivne vrijednosti. Nasuprot ovakvim sredinama, pojedinci iz stabilnih i zdravih sredina su u dosta povoljnijoj situaciji. Zbog svega navedenog da se zaključiti da su sve ekološke teorije došle do sličnih zaključaka koji bi se mogli svesti na to da *prestupništvo varira sa stepenom dezorganiziranosti određenih ekoloških prostora u određenim sredinama.*

Situacija u Bosni i Hercegovini, u pogledu maloljetničke delinkvencije, je u najmanju ruku vanredna. Veliki udio maloljetnika u krivičnim statistikama policije i sudova za maloljetnike zorno govore da je postratna situacija alarmantna. Velike migracije stanovništva iz ruralnih djelova BiH u veće gradove, izazvane agresijom i ratom, produkovale su velike socijalne probleme. Jedan od takvih je i prestupništvo mladih. Rač koji je opustošio Bosnu i Hercegovinu, njena politička podijeljenost na dva entiteta, (*a ponekad nažalost i tri realiteta*) kantonalno društveno ustrojstvo sa neriješenim statusom ratnih i postratnih migranata i povratnika, dodatni su opći faktori koji ograničavajuće djeluju na procese socijalne stabilizacije i integracije, posebno mladog stanovništva.

Napori međunarodne zajednice usmjerenih na razvoj demokratskih institucija i političke-sigurnosne kulture, nedovoljno se potvrđuju u sferi privrede, obrazovanja i socijalne zaštite. Uzimajući u obzir sve ove faktore može se reći da je potpuno ostavljen po strani problem mladih u BIH koji žive bez: *adekvatne socijalne brige i zaštite, nedovoljno kvalitetno se obrazuju za budućnost, imaju male mogućnosti rješavanja bilo kakvog a da ne govorimo o odgovarajućem zaposlenju, rješavanja stambenog pitanja.* Jednom rječju stvarnost i osjećaj besperspektivnosti danas nažalost nisu u raskoraku u Bosni i Hercegovini.

Za sada u BIH ne postoji adekvatan državni aparat koji bi mogao u cjelini preventivno djelovati kao ni dovoljno izgrađeni sistemi socijalne brige za maloljetna lica koja su počinila prestup i za koje je neophodno obezbjediti tretman ove vrste. Obzirom da su gradovi u BIH u zadnjih 20 tak godina urbanizaciju doživljavali bez neke sistematične urbanističke studije i da su obilovali *divljom gradnjom*, mišljenja sam da nije moguće uraditi neku ozbiljniju ekološku studiju u bosanskim urbanim ekonomskim centrima poput Sarajeva, Tuzle, Banja Luke, Mostara i Zenice u vezi sa maloljetničkim prestupništvom. Ovaj zaključak u velikoj mjeri proizilazi i iz

teške socioekonomske situacije koja je prouzrokovana ratom i koja u velikoj mjeri i danas potresa veliki procenat stanovnika Bosne i Hercegovine.

Summary

This article deals with problems in defining juvenile delinquency, and gives historical overview from ancient civilization up to today, some specific in relation to establishment of age limit and treatment of juvenile in general, problems of so called ecologically determinated notion of juvenile delinquency. Some research results are given, based on ecological studies of urban environment from the beginning of 20th century, that investigated rates of juvenile delinquency, related to types of living environment.

5. Literatura

- Mladen Singer, Ljiljana Mikšaj-Todorović, *Delinkvencija mladih*, Globus, Zagreb 1993;
- Ibrahim Bakić, *Sociologija*, Fakultet kriminalističkih nauka Sarajevo 1997;
- Žarko Jašović, *Kriminologija maloljetničke delinkvencije*, Naučna knjiga, Beograd 1991;
- Katja Filipčič, *Obravnavanje mladoletnih delinkventov*, Institut za Kriminologijo pri Pravni fakulteti V Ljubljani, 1998;
- Larry J Siegel, Joseph J. Senna, *Juvenile delinquency-Theory, Practice and Law*, West Publishing Company, 1994;
- Donald J Shoemaker, *Theories of delinquency, an examination of explanations of deviant Behavioral*, Oxford University Press 1984.
- Ira M Schwartz, *(In)Justice for Juveniles*, Lexington Books, Toronto 1989
- R Shelden, S Tracy, W Brown, *Youth Gangs in American Society*, ITPC Washington 1997;
- J Inciardi, R Horowitz, A Pottieger, *Street Kids, Drugs, Crime serious delinquency*, WBC California 1992

Lada SADIKOVIĆ¹

Vanredno stanje u slučaju Bosne i Hercegovine

State of Emergency in The Case of Bosnia and Herzegovina

Sažetak

Tokom dosadašnje analize derogacije određenih ljudskih prava moglo se ujeriti, da je od donošenja Evropske konvencije do danas u Evropi bilo mnogo slučajeva primjene člana 15 odnosno člana 4 Pakta UN-a i da su svi oni tretirani ne samo kao sudski, nego vrlo često i kao teorijski problem. Jedini slučaj primjene ustavnih odredbi o vanrednom stanju koji nažalost još uvijek nije ni spomenut a kamoli obrađen u evropskoj ili nacionalnoj literaturi jeste slučaj stanja u Republici Bosni i Hercegovini tokom rata 1992-1995. godine. Prijem Bosne i Hercegovine u Savjet Evrope aktuelizirao je obavezu Bosne i Hercegovine da svoj Ustav usaglasi u potpunosti sa Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava kao i da unese odredbe o ponašanju države i njenom odnosu prema ljudskim pravima u vanrednom stanju.

Podsjećamo, da je Ustav države BiH sadržavao odredbe o stanju nužde skoro trideset godina prije agresije SR Jugoslavije na BiH, kada je ta odredba bila i praktično primjenjena. Naime, u Ustavu SRBiH iz 1974. godine stoji:

"Predsjedništvo SRBiH u proširenom sastavu sa predsjednikom Skupštine SRBiH, podpredsjednicima Skupštine, predsjednicima vijeća, Predsjednikom Izvršnog vijeća i komandantom republičkog štaba narodne odbrane za vrijeme ratnog stanja rukovodi opštenarodnom odbranom na cijeloj teritoriji Republike. Predsjedništvo za vrijeme ratnog stanja ili u

¹ Diplomirani pravnik, asistent na Fakultetu kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu

slučaju neposredne ratne opasnosti, na prijedlog Izvršnog vijeća ili po svojoj inicijativi, donosi uredbe sa zakonskom snagom o pitanjima iz nadležnosti Skupštine ako ne postoji mogućnost da se sastanu nadležna vijeća, Predsjedništvo podnosi ove uredbe na potvrdu Skupštini čim ona bude u mogućnosti da se sastane. Uredbom sa zakonskom snagom mogu se, izuzetno ako to zahtijevaju interesi odbrane zemlje; obustaviti pojedine odredbe ovog ustava koje se odnose na pojedine slobode, prava i dužnosti čovjeka i građanina i prava samoupravnih organizacija i zajednica; mijenjati sastav i ovlaštenja izvršnih organa i organa uprave; obrazovati oblasti, okruzi, srezovi i druge društveno-političke zajednice i utvrđivati organizaciju njihovih organa."²

Taj član dopunjen je Amandmanom LXXIII koji glasi:

" 1. Članove Predsjedništva SRBiH biraju građani neposredno, opštim i tajnim glasanjem, u skladu sa zakonom. Predsjedništvo SRBiH za svoj rad odgovara građanima i Skupštini SRBiH. Članovi Predsjedništva SRBiH biraju se na četiri godine i mogu biti birani još jedanput uzastopno. Predsjedništvo SRBiH kome je prestao mandat ostaje na dužnosti do izbora novog Predsjedništva SRBiH. Predsjedništvo SRBiH sačinjava sedam članova. Za vrijeme ratnog stanja sastav Predsjedništva SRBiH se proširuje sa Predsjednikom Skupštine SRBiH, predsjednikom Vlade SRBiH i komandantom teritorijalne odbrane Republike. Predsjedništvo SRBiH proglašava ukazom zakone, najkasnije u roku od 15 dana.

2. Tačkom 1. ovog amandmana zamjenjuje se stav 1, 2, 3. i 4. tačke 4. i stav 1. tačke 5. Amandmana LI; Amandman LV i dopunjuje Amandman XLI na Ustav SR BiH."³

Na osnovu te ustavne odredbe Naime, država Bosna i Hercegovina je 8. aprila proglasila «stanje ratne opasnosti». To stanje se u potpunosti uklapa u spomenutu odredbu o "javnoj opasnosti koja na ozbiljan način ugrožava opstanak nacije" iz člana 15 Konvencije. «U skladu sa odredbama amandmana LI i LXXII na Ustav SRBiH, a na prijedlog Skupštine SR BiH, Predsjedništvo Republike BiH na sjednici od 8. aprila 1992. godine, donijelo je «Odluku o proglašenju neposredne ratne opasnosti»

² Ustav SR Bosne i Hercegovine, član 350

³ Ustav Socijalističke Republike BiH iz 1974. godine, član 350

I/Proglašava se da je na teritoriji BiH nastupila neposredna ratna opasnost.

II/Za vrijeme neposredne ratne opasnosti sastav Predsjedništva RBiH proširuje se sa predsjednikom Skupštine RBiH, predsjednikom Vlade RBiH i komandantom Teritorijalne odbrane Republike.

III/Predsjedništvo RBiH će za vrijeme neposredne opasnosti donositi uredbе sa zakonskom snagom i odluke o izboru ili imenovanju i razrješenja, koje će podnijeti na potvrdu Skupštini RBiH čim ona bude u mogućnosti da se sazove.»⁴

Kasnije, naravno, proglašeno je i «ratno stanje».⁵

⁴ "Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, Godina I, broj 1 od 9. aprila 1992. godine (Broj 01-011-301/92)

⁵ Polazeći od činjenice da je na RBiH izvršena agresija od strane Republike Srpske, Republike Crne Gore, Jugoslovenske armije i terorista Srpske demokratske stranke,

- Da je činjenica agresije utvrđena od strane Savjeta bezbjednosti UN, Rezolucijom broj 752 od 18. maja 1992. godine,
- Da se ta agresija nastavlja i nakon usvajanja pomenute Rezolucije Savjeta bezbjednosti,
- Da je agresija praćena brutalnim genocidom nad narodom BiH, kao posljedica čega je do sada ubijeno preko 40 hiljada ljudi, prisilno raseljeno oko milion i 400 hiljada stanovnika, a njih preko 60 hiljada odvedeno u koncentracione logore,
- Da agresor organizovano nastavlja da razara civilne, privredne, vjerske i druge objekte,
- Da je agresor okupirao oko 70 % teritorije države BiH i da odbija da obustavi agresiju,
- I polazeći od prava na odbranu koje je priznato po međunarodnim zakonima.

Predsjedništvo RBiH, na osnovu amandmana LI tačka 5. stav 3. na Ustav RBiH, na sjednici održanoj 20. juna 1992. godine, donijelo je «Odluku o proglašenju ratnog stanja»

1. Na teritoriji RBiH proglašava se ratno stanje,
2. Proglašavanje ratnog stanja ima za cilj da se, na osnovi prava građana na individualnu i kolektivnu samoodbranu, omogući efikasnije angažovanje svih ljudskih i materijalnih potencijala u domovini i inostranstvu radi njihovog stavljanja u funkciju oslobađanja RBiH od agresora, kao i radi uspostavljanja narušenog pravnog poredka i stvaranja uslova za povratak svih prognanih stanovnika BiH na njihova ognjišta.
3. Ovlašćuju se oružane snage BiH da preuzmu potrebne mjere na organizovanju opštenarodnog otpora radi ostvarivanja postavljenih ciljeva.
4. RBiH će se pridržavati odredaba međunarodnog prava i međunarodnih konvencija koje regulišu ponašanje država u ratnom stanju, te u skladu sa članom 51. Povelje UN, uvažavati odluke i inicijative Savjeta bezbjednosti koje on donese radi uspostavljanja i održavanja međunarodnog mira i sigurnosti. RBiH će zajedno sa Savjetom bezbjednosti UN, Evropskom zajednicom i drugim međunarodnim

Treba, naravno, naglasiti da je SR Bosna i Hercegovina ističući zahtjev za međunarodno priznanje prihvatila obavezu da će, uz ostalo, poštivati Pakt o građanskim i političkim pravima UN iz 1966. godine⁶, čiji Član 4 tog Pakta dopušta svakoj demokratskoj državi da proglasi derogaciju određenih ljudskih prava.⁷

Mora se, međutim, bar kao svojevrstan kuriozitet navesti da je u Bosni i Hercegovini, za vrijeme rata, bar određeno vrijeme, bila na snazi i Evropska Konvencija za zaštitu ljudskih prava. To je bio relativno kratki period od 14. decembra 1995. godine kada je u Parizu potpisan Okvirni mirovni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini do 22. decembra 1995. godine, kada je Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine donijelo odluku o ukidanju ratnog stanja.⁸

Ova odluka je donijeta dva dana nakon međunarodnog priznanja države BiH od strane Evropske zajednice. Zapravo, 6. aprila 1992. godine Evropska Zajednica je na svojoj sjednici održanoj u Luksemburgu priznala tada SR Bosnu i

institucijama nastaviti da traži za mirnim rješenjem sukoba u BiH putem pregovora koje će biti u skladu sa njenim dostojanstvom, nezavisnošću, integritetom i cjelovitošću. U tom pogledu ona ostaje otvorena svim relevantnim inicijativama. Službeni list R BiH od 20. juna 1992. godine, br 7, str. 234 (odluka br. 1201/92)

5. O ovoj odluci Predsjedništvo RBiH će obavijestiti Savjet bezbjednosti UN.
⁶Mišljenje br. 4 Arbitražne komisije Evropske zajednice: «Odlukom od 8. januara 1992. godine vlada SR BiH prihvata i obavezuje se da primjenjuje povelju UN, Završni akt iz Helsinkija, Parisku povelju, Univerzalnu Deklaraciju o pravima čovjeka, Međunarodni Pakt o građanskim i političkim pravima i sve druge međunarodne akte koji garantuju prava čovjeka i slobode i da poštuje ranije preuzete obaveze SFRJ na planu razoružavanja i kontrole naoružanja.»

⁷ Član 4 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima

1. U slučaju da izuzetna opća opasnost ugrozi opstanak nacije i da je to objavljeno službenim aktom, države članice ovog pakta mogu da preduzmu, u onom strogom obimu u kojem to stanje zahtijeva, mjere koje odstupaju od obaveza predviđenih ovim paktom, pod uvjetom da te mjere ne budu u nesaglasnosti sa ostalim obavezama koje im nameće međunarodno pravo i da nemaju za posljedicu diskriminaciju zasnovanu samo na rasi, boji, polu, vjeri ili socijalnom porijeklu.

2. Prethodna odredba ne dopušta nikakvo odstupanje od člana 6, 7, 8, (stavovi 1 i 2) 11, 15, 16, 18 ovog pakta.

3. Države članice ovog Pakta koje se koriste pravom odstupanja moraju odmah da preko Generalnog Sekretara Ujedinjenih Naroda, saopće ostalim državama članicama odredbe od kojih su odstupile, kao i razloge ovog odstupanja. One će istim putem ponovo obavijestiti o tome kada budu prestale sa ovim odstupanjima.

⁸ Službeni list Republike Bosne i Hercegovine od 22. decembra 1995. godine

Hercegovinu, koja će dva dana kasnije na osnovu odluke Predsjedništva SR BiH postati RBiH. U odluci o priznanju stoji da Evropska Zajednica kao cjelina i svaka članica Evropske Zajednice pojedinačno priznaju SR Bosnu i Hercegovinu kao nezavisnu i suverenu državu u međunarodno priznatim granicama. Istovremeno Evropska Zajednica je odlučila da to priznanje važi retroaktivno tj. od 6. marta 1992. godine, što se poklapa sa danom kada su oficijelno proglašeni rezultati referenduma "svih građana BiH bez ikakve razlike" – kako je to definirala Arbitražna komisija Evropske Zajednice – kojim se ogromna većina građana Bosne i Hercegovine izjasnila za nezavisnost SRBiH. Pravni osnov za proglašenje stanja neposredne ratne opasnosti jeste član 350 Ustava SR Bosne i Hercegovine i amandmana na taj Ustav.

Iz odredbe člana 350 Ustava SRBiH i amandmana na taj ustav iz 1990. godine vidljivo je da za vanredno stanje – u ovom slučaju ratno stanje ili stanje neposredne opasnosti – ustav predviđa, prije svega, transfer zakonodavne vlasti na izvršnu vlast.

Naime, prema spomenutoj ustavnoj odredbi predviđa se premještanje zakonodavne djelatnosti na Predsjedništvo SRBiH. Predsjedništvo će na prijedlog Izvršnog Vijeća ili po svojoj inicijativi donositi uredbe sa zakonskom snagom o pitanjima iz nadležnosti Skupštine. U pogledu toga, prof. Dr. Šemsudin Lejlić⁹ ističe da: «Važna promjena u radu Predsjedništva, u odnosu na predratno stanje, bila je u tome što je Predsjedništvo bilo uglavnom preuzelo zakonodavne funkcije Skupštine koja, iz već opisanih razloga, nije mogla da ih obavlja kontinuirano u toku ratnog stanja. Predsjedništvo je ove funkcije obavljalo na način da je donosilo zakonodavne akte pod nazivom «uredbe sa zakonskom snagom» na prijedlog Vlade. One su se primjenjivale odmah, uz naknadnu potvrdu Skupštine. Ovo rješenje je također propisano Ustavom, za vrijeme trajanja ratnog stanja.»

Ustav, dalje, dopušta derogaciju određenih ljudskih prava predviđenih u ustavnom tekstu. Predsjedništvu SR BiH dopušteno je da, u slučaju rata ili neposredne ratne opasnosti uredbama sa zakonskom snagom obustavi primjenu pojedine – dakle nikako svih - odredbi ovog ustava koje se odnose na pojedine slobode, prava i dužnosti čovjeka i građanina, što je

⁹ Prof. dr. Šemsudin Lejlić, Ustavno pravo, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo 2001. godine, str. 78

posve u skladu, ne samo s odredbama Pakta o građanskim i političkim pravima UN-a iz 1966. godine nego i člana 15 Evropske konvencije.

U svrhu ostvarivanja ciljeva koje nameće stanje neposredne opasnosti, dozvoljava se i mogućnost preuređenja izvršnih i upravnih organa, na nivou Republike BiH, ali i općina kao «osnovnih društveno političkih zajednica».

Na isti način dozvoljava se Predsjedništvu SRBiH da, u uvjetima vanrednog stanja, može mijenjati sastav i ovlaštenja izvršnih organa i organa uprave.

No, svakako je posebno interesantno da je data i mogućnost stvaranja novih institucija, ukoliko novonastala društvena situacija nametne tu potrebu. Ustav jasno naglašava da je, uz spomenuto mijenjanje sastava i ovlaštenja izvršnih organa i organa uprave – što se odnosi i na Republiku i na općine - Predsjedništvu je dozvoljeno da čak stvara i nove institucije, kao što su oblasti, okruzi, srezovi i druge društveno-političke zajednice i da određuje organizaciju tih organa.

Najzad, iz odredbi o funkciji Predsjedništva SR BiH u uvjetima vanrednog stanja, jasno je vidljivo da se radi o privremenoj suspenziji ljudskih prava. Naime, to proizlazi iz odredbe da će Predsjedništvo SRBiH uredbe sa zakonskom snagom o pitanjima iz nadležnosti Skupštine podnijeti na potvrdu Skupštini čim ona bude u mogućnosti da se sastane. Tako je zapravo na kraju rata donijeta i formalna odluka o prestanku ratnog stanja¹⁰, kao i odluka o potvrđivanju odluke o ukidanju ratnog stanja.¹¹

¹⁰ Službeni list R BiH od 28. decembra 1995. godine, Godina IV, br. 50, (br. 274/96)

Broj 550/Polazeći od odredaba Opšteg okvirnog sporazuma o miru u BiH od 14. decembra 1995. godine, Predsjedništvo R BiH, na prijedlog Ministarstva odbrane, na osnovu Amandmana LI tačka 5. stav 3. na Ustav R BiH, na sjednici održanoj od 22. decembra 1995. godine, donijelo je «Odluku o ukidanju ratnog stanja»

I/Na teritoriji R BiH ukida se ratno stanje, uvedeno Odlukom Predsjedništva R BiH od 20. juna 1992. godine («Službeni list R BiH», broj 7/92 7 13/94).

II/Odluka o proglašenju neposredne ratne opasnosti od 8. aprila 1992. godine («Službeni list R BiH», broj 1/92 i 13/94) ostaje na snazi.

III/Svi državni organi će bez odlaganja izvršiti pripreme i pristupiti sprovođenju Opšteg okvirnog sporazuma o miru u BiH.

IV/Ministarstvo odbrane će, u zajednici sa Generalštabom Armije R BiH i drugim državnim organima, preduzeti potrebne mjere u cilju sprovođenja ove odluke.

¹¹ Službeni list od 15. januara 1996. godine, Godina IV – broj 1

Odredbama Ustava Republike BiH predviđeno je da za vrijeme neposredne ratne opasnosti Predsjedništvo države zajedno sa predsjednikom skupštine, vlade i komandantom teritorijalne odbrane, preuzimaju kompletno odlučivanje koje je u normalnom stanju pripadalo skupštini i na ovaj način, preuzimajući kompetencije skupštine, umjesto zakona donosi uredbе sa zakonskom snagom. Tim uredbama moguće je, ako to zahtijevaju interesi odbrane zemlje obustaviti pojedine odredbe ovog ustava koje se odnose na pojedine slobode, prava i dužnosti čovjeka i građanina i prava samoupravnih organizacija i zajednica.

Već i letimična analiza ovih odredaba uvjerava nas da su odredbe za slučaj vanrednog stanja, kakve su predviđene u Ustavu RBiH iz 1974. godine, posve u skladu sa odredbama pakta o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine UN i Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Bitno je dakle da Ustav dopušta obustavljanje primjene određenih, ali ne i svih ljudskih prava, što je posve u skladu sa odredbama spomenutih međunarodnih dokumenata koji jasno izdvajaju ljudska prava koja ne podliježu derogaciji. Dalje, isključena je samovoljna interpretacija ove odredbe na taj način što je jasno naglašeno da se restrikcije u području ljudskih prava mogu izvršiti samo ako to zahtijevaju interesi odbrane zemlje.

Posebno je interesantno da ustavne odredbe o organizaciji države u slučaju vanrednog stanja jasno naglašavaju kontrolu svih akata koje donosi Predsjedništvo kao organa na kojeg su prenijete nadležnost Skupštine kao osnovnog zakonodavnog tijela.

Derogacija na ovaj način moguća je samo u situaciji ako ne postoje realne mogućnosti da se skupština sastane.

Broj 2/Na osnovu Amandmana LI tačka 5. stav 3. na Ustav RBiH, Skupština RBiH, na zajedničkoj sjednici održanoj 9. januara 1996. godine, donijela je «Odluku o potvrđivanju odluke o ukidanju ratnog stanja»

Član 1./Potvrđuje se Odluka o ukidanju ratnog stanja koju je Predsjedništvo Republike BiH donijelo na sjednici od 22. decembra 1995. godine na osnovu Amandmana LI tačka 5. stav 3. na Ustav RBiH u funkciji Skupštine Republike BiH («Službeni list RBiH», broj 50/95).

Najzad, vrlo je karakteristično i važno da je određena i kontrola djelovanja predsjedništva kao osnovnog organa političkog i zakonodavnog odlučivanja za vrijeme stanja neposredne ratne opasnosti ili ratnog stanja, na taj način što je izričito naglašeno da je predsjedništvo dužno da podnese sve uredbe koje je donijelo za vrijeme ratnog stanja skupštini «čim ona bude u mogućnosti da se sastane». Istovremeno, na ovaj način, jasno je naglašeno da je stanje neposredne ratne opasnosti ili ratnog stanja, posve privremeno stanje, koje traje koliko i opasnost koja je izazvala ovu transformaciju države na jasno ustavno predviđen način. Po prestanku vanrednog stanja, uredbe se daju na odobravanje skupštini, čime je jasno naglašen demokratski smisao i karakter vanrednog stanja prema ustavu iz 1974. godine. Na ovaj način, s pravom se može zaključiti da je ustav RBiH iz 1974. godine demokratski moderan ustav koji je na pravi i vrlo uspješan način riješio pitanje vanrednog stanja, njegovog ustavnog reguliranja i praktične primjene. Ovo delikatno pitanje riješeno je u duhu najboljih tradicija i riješen je ustavno pravne prakse najrazvijenijih i najdemokratskijih evropskih država.

Demokratska ustavna regulacija vanrednog stanja – pri čemu je posebno važno da je uloga organa odlučivanja povjerena predsjedništvu kao i organi koji su direktno birali svi građani – pomogla je da RBiH sačuva, uz sve drugo, ljudska prava i demokratski karakter države Bosne i Hercegovine, što je jasno potvrđeno Okvirnim sporazumom za mir potpisanim u Parizu 14. decembra 1995. godine.¹²

Odredbe člana 350 Ustava SR Bosne i Hercegovine iz 1974. godine i spomenutim amandmanima na taj Ustav imale su veliki historijski, ali i praktični značaj. Naime, obavezom da će poštovati pakt o građanskim i političkim pravima, SR Bosna i Hercegovina - ili Republika Bosna i Hercegovina je od 8. aprila 1992. godine, kada je donijeta odluka o neposrednoj i ratnoj opasnosti – mogla posve legalno i legitimno odstupati od obaveze

¹² «1. Republika Bosna i Hercegovina čije je zvanično ime od sada «Bosna i Hercegovina» nastavlja svoje pravno postojanje po međunarodnom pravu kao država, sa unutrašnjom strukturom modificiranom kako je ovdje određeno i sa postojećim međunarodno priznatim granicama. Ona ostaje država članica Ujedinjenih Nacija i može kao Bosna i Hercegovina zadržati ili se prijaviti za članstvo u organizacijama unutar UN sistema i drugih međunarodnih organizacija.

2. Bosna i Hercegovina je demokratska država, koja funkcioniše prema slovu zakona i sa slobodnim i demokratskim izborima.» Član I, stav 1 i 2 Aneksa 4, Daytonskog mirovnog sporazuma

poštivanja pojedinih ljudskih prava, na način na koji to spomenuti Pakt propisuje. Tako je recimo, Republika Bosna i Hercegovina mogla posve legalno uvesti određene oblike prisilnog rada u mjeri u kojoj su to zahtijevali interesi odbrane države od stranih, regularnih i brojnih domaćih paramilitarnih i paradržavnih tvorevina. Naravno, nikakva druga državna, ili paradržavna, vojna ili paramilitarna formacija – kakvih je sve bilo na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za vrijeme rata 1992-1995. nije bila legitimirana da izvrši bilo kakva ograničenja ljudskih prava.

Aktuelni Ustav BiH nema odredbe o vanrednom stanju. Međutim, interesantno je da Federacija BiH kao entitet države BiH ima ovlaštenje da donosi uredbe sa zakonskom snagom u slučaju opasnosti po zemlju prema članu 9:

«Vlada Federacije je ovlaštena donositi uredbe sa zakonskom snagom u slučaju opasnosti po zemlju kada Parlament Federacije nije u mogućnosti to učiniti. Svaka uredba imat će snagu zakona i ne može derogirati prava i slobode utvrđene ovim ustavom. Svaka uredba prestat će važiti najkasnije istekom tridesetog dana od njenog objavljivanja, s tim da će prestati važiti odmah po ukidanju odlukom Parlamenta ili na kraju desetog dana od njenog objavljivanja, ukoliko je Parlament Federacije u zasjedanju kada je uredba objavljena. Uredba objavljena dok Federacija upotrebljava oružane snage u skladu sa ovim ustavom ostat će na snazi do petog dana slijedeće sjednice Parlamenta Federacije, kada prestaje važiti, osim ako ne bude potvrđena ali ni u kom slučaju neće važiti duže od šest mjeseci. Po isteku roka važenje odredbe se ne može produžavati, uredba se ne može ponovo donositi niti djelomično mijenjati bez odluke Parlamenta Federacije i njegove saglasnosti.»¹³

Istraživanje primjene odredbi člana 350 Ustava Republike Bosne i Hercegovine i karaktera vanrednog stanja koje je nastalo tokom iredentističkog rata koji je vođen protiv Republike Bosne i Hercegovine (1992-1995.) ima nesumnjivo veliki značaj i za utvrđivanje ustavnopravnog i međunarodnopravnog karaktera države Bosne i Hercegovine tokom ovog perioda. Ove ustavne odredbe imaju veliki značaj za određivanje ustavnog i državnog kontinuiteta Bosne i

¹³ Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, član 9

Hercegovine i posebno njenog legitimiteta. Teritorijalna odbrana i Armija Bosne i Hercegovine bile su jedine legitimne, vojne i političke snage, koje su, tokom spomenutog rata, postojale unutar međunarodno priznatih granica Bosne i Hercegovine.

Država Bosna i Hercegovina bila je jedina ovlaštena da primjenjuje određene mjere koje znače derogaciju ljudskih prava saglasno odredbama Pakta o građanskim i političkim pravima Ujedinjenih nacija iz 1966. godine, i Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava (ograničenje slobode kretanja, obavezni rad, zabrana okupljanja itd.). Radi se o legitimnom pravu Republike Bosne i Hercegovine, koje moraju imati u vidu sve međunarodne, političke i sudske institucije, posebno svakako Tribunal za ratne zločine počinjene na prostoru bivše Jugoslavije u Hagu.

Aktuelna ustavna definicija Bosne i Hercegovine kao «demokratske i pravne države koja štiti ljudska prava» svakako nameće obavezu da se u Ustav Bosne i Hercegovine ponovno izričito unesu odredbe o ponašanju države u vanrednom stanju, što znači i njenom odnosu prema ljudskim pravima u tom stanju. U stvari, nedavni prijem Bosne i Hercegovine u Savjet Evrope nameće obavezu, da se Ustav Bosne i Hercegovine u potpunosti usaglasi sa Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava. To, naravno, nameće i potrebu postojanja ustavne odredbe o ponašanju države Bosne i Hercegovine u vrijeme rata ili neke druge javne opasnosti koja ugrožava opstanak bosanskohercegovačke nacije.

Summary

From the analysis of derogation human rights so far, it is clear that there were many cases in Europe of application of article 15. actually article 4 of the UN Pact, from the adoption of European Convention up to today, and that all of them have been treated not only as practical legal problems, but also as theoretical problems. The only case of application of constitutional acts on the state of emergency, that unfortunately has not been mentioned in European or national literature, is the case of the state of emergency in the Republic of Bosnia and Herzegovina during the war 1992/1995. Acceptance of BiH in the Council of Europe reviewed the obligation of BiH to adjust its Constitution with European convention for the protection of human rights and to enter articles about the behavior of the state and its relation towards human rights protection in the state of emergency.

Literatura

1. BEGIĆ I. K., Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma, Bosanska knjiga, Sarajevo 1997.
2. BENEDEK W., edited, Human Rights in Bosnia and Herzegovina after Dayton – From Theory to Practice, Martinus Nijhoff Publishers 1999.
3. BUERGENTHAL T., Međunarodna ljudska prava u sažetom obliku, Magistrat Sarajevo 1998.
4. DIMITRIJEVIĆ V., PAUNOVIĆ M. u saradnji sa Đerićem V., Ljudska prava, Beogradski centar za ljudska prava Dosije, Beograd 1997.
5. DONNELLY J., Međunarodna ljudska prava, Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1999.
6. FESTIĆ I., Otvorena pitanja ustavnosti u Bosni i Hercegovini, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, Sarajevo 1998.
7. FROWEIN J., PEUKERT W., Europäische Menschenrechtskonvention – EMRK – Kommentar, N.P. Engel Verlag, Kehl, Strasbourg, Arlington, 1996.
8. GOMIEN D., Kratki vodič kroz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, Savjet Evrope, Strasbourg 1998.
9. IBRAHIMAGIĆ O., Dayton Bosna u Evropi, Pravna suština Daytona, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 2001.
10. JOVIČIĆ M., O ustavu – teorijsko – komparativna studija, Savremena administracija Beograd, 1977.
11. KORHONEN O., GRAS J., International Governance in Post-Conflict Situations, Publication of Faculty of Law, University of Helsinki, 2001.
12. LEJLIĆ Š., Ustavno pravo, Fakultet kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2001.
13. LINDER W., Swiss Democracy, Possible Solutions to conflict in Multicultural Societies, St. martins Press 1994.
14. MACDONALD R., MATSCHER F., PETZOLD H., The European System for the Protection of Human Rights, London, 1993.
15. MELANDER G., ALFREDSSON G., The Raoul Wallenberg Compilation of Human Rights, martinus Nijhoff Publishers, 1997.
16. MERON T., Human Rights in Time of Peace and in Time of Armed Strife, Selected Problems, Oxford University Press, 1984.

17. PETRISCH W., Bosna i Hercegovina od Daytonu do Evrope, Svjetlost Sarajevo, 2002.
18. PETZOLD H. I ostali autori, Izvod iz sudske prakse Evropskog suda za ljudska prava 1-2, Savjet/Vijeće Evrope, Fond Otvoreno Društvo Bosne i Hercegovine, Colpi, Sarajevo 2001.
19. POBRIĆ N., Ustavno pravo, Slovo Mostar, 2000
20. SADIKOVIĆ Ć., Evropsko pravo ljudskih prava, Magistrat, Sarajevo 2001.
21. SADIKOVIĆ Ć., Ljudska prava bez zaštite, Bosanska knjiga, Sarajevo 1998.
22. SOKOL S., SMERDEL B., Ustavno pravo, Informator Zagreb 1998.
23. ŠARČEVIĆ E., Ustav i politika, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 1997.
24. VAN DYKE P., VAN HOOF G.J.H., HERINGA A.W., SCHOKKENBROEK J.G.C., VERMEULEN B.P., VIERING M.L.W.M., ZWAAK L.F., Teorija i praksa Evropske konvencije o ljudskim pravima, Muller, Sarajevo 2001.
25. Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1974.
26. Daytonski mirovni sporazum, Anex IV – Ustav Bosne i Hercegovine
27. Ustav Federacije Bosne i Hercegovine

Rusmir TANOVIĆ¹

Kaznenopravna zaštita informacijskih sustava

Criminal Law Protection of Information systems

Sažetak

U ovom izlaganju o veoma kompleksnoj problematici kompjuterskog kriminaliteta, moglo bi se istaći da kaznena zakonodavstva koja nemaju zakonsku regulativu kompjuterskih kaznenih djela, odnosno, kaznenih djela vezanih za zloupotrebe korištenja elektronskog računala, Interneta, u svom zakonskom reguliranju ove problematike, uputno bi bilo slijediti rješenja kaznenih zakonodavstava SR Njemačke i R Austrije te kombinirati njemački i austrijski pristup u konstrukciji novih inkriminacija. Sve to iz razloga, obzirom da su u spomenutim zakonodavstvima u potpunosti označeni zaštitni objekti inkriminacija, individualni i društveni interes utvrđen sa visokom preciznošću i visokom legislativnom preciznošću u definiranju inkriminacija, jer su spomenuta zakonodavstva u potpunosti penalizirala pojave zloupotreba nastalih korištenjem elektronskog računala.

Uvod

Primjena elektronskog računala danas veoma je rasprostranjena. Gotovo da nema područja ljudske djelatnosti na kojem elektronsko računalo u suvremenom razvijenom svijetu ne nalazi svoju primjenu, od gospodarstva, državne uprave, znanosti do osobnih i kućnih računala. Funkcioniranjem i primjenom elektronskog računala javio se i problem pravne regulative primjene elektronskog računala u različitim područjima ljudske djelatnosti.

¹ Diplomirani pravnik

Primjenom elektronskog računala, pojavile su se i opasnosti njegove zloupotrebe. Informatička revolucija od 20% početkom 80-tih godina donijela je sa sobom brojne oblike manipulacija sa elektronskim računalom.² Oblici manipulacija su brojni i raznovrsni, počev od manipulacija sa podacima prilikom njihova unosa u elektronsko računalo preko neovlaštenog pristupa računalu i korištenja pohranjivanjem podataka do njihovog mijenjanja ili brisanja onesposobljavanjem ili uništavanja cjelokupnog sustava, bilo u pogledu njegove materijalne osnove odnosno podrške (engl. *hardware*) kao što je samo računalo sa svojim ulaznim uređajima, kontrolnom jedinicom, aritmetičko-logičkom jedinicom i glavnom memorijom te izlaznim uređajima i sredstvima za komuniciranje na daljinu, bilo u pogledu nematerijalnih elemenata kao što su programi, metode, vezane uz organizaciju, upravljanje, obradu, korištenje rezultata obrade podataka (engl. *software*).³ U praksi je zabilježen čitav spektar napada na programsku podršku elektronskog računala.

Prema autoru J. Soyka, kaznena djela učinjena uz korištenje elektronskog računala ili kompjuterska kaznena djela najčešće se pojavljuju kao imovinski delikti i ne bi se razlikovali od ostalih imovinskih delikata izvršenih uz pomoć tehničkih uređaja, kada ih ne bi obilježavale neke nove, posebne okolnosti kao što su: elektronsko računalo može biti objekt kaznenog djela i sredstvo njegovog izvršenja. Kao objekt kaznenog djela ono se javlja kao tzv. gramatički objekt kod opisa nekih kaznenih djela izvršenih takvim manipulacijama sa strojnom ili programskom podrškom računala koje dovode do njegovog otuđenja, onesposobljavanja ili upropaštavanja. Kao sredstvo izvršenja kaznenih djela, računalo može poslužiti kao predmet sa kojim se počinitelj poslužio pri radnji izvršenja, bez kojega ona ne bi bila ostvariva; Način funkcioniranja elektronskog računala omogućava takav intelektualni angažman počinitelja, koji njegovom djelu pridaje attribute "savršenog zločina", kojeg obilježava pažljivo planiranje, radnja izvršenja koja ne ostavlja materijalne tragove, traje izuzetno kratko, i dovodi do perpetuiranja dislociranih posljedica na duži vremenski period; Manipulacije s elektronskim računalom, počinjene u svrhu pribavljanja protupravne imovinske koristi imaju novi

² S. Nora/ A. Minc: Die Informatisierung der Gesellschaft, Frankfurt/M - New York 1979. Informatička revolucija je pojam koji se može prikazati godišnjom stopom porasta broja centralnih i tzv. periternih jedinica-terminali vanjske memorije ispisivala i drugo.

³ V. Ferišaka: Osnove informatike, Informator, Zagreb, 1985.

kriminogeni i kriminalistički kvalitet u odnosu na tzv. "knjigovodstvene delikte" i ne mogu se izjednačavati.⁴

Pored manipulacija na elektronskim računalima ili s njima u cilju postizanja imovinske koristi, razvoj informatičke tehnologije donio je i mogućnost njihove upotrebe u cilju napada na druga individualna i kolektivna pravna dobra kao na tajnost podataka osobne naravi koji predstavljaju tzv. intimitet, odnosno privatnu sferu građana te na neka druga politička prava građana.⁵

Danas nema egzaktnih kriminoloških studija o kriminalitetu uz pomoć elektronskog računala.⁶ Tamna brojka kriminaliteta je visoka u toj oblasti a razlozi za to su po našem mišljenju poteškoće u otkrivanju i dokazivanju ovakvih kaznenih djela, ne prijavljivanje kaznenih dijela ili ne suradnja sa organima otkrivanja i gonjenja.⁷

I

Kompjuterski kriminalitet

"Kompjuterski kriminalitet predstavlja sva protupravna, nemoralna i nedopuštena ponašanja u svezi s automatskom obradom podataka ili njihovim prijenosom."⁸ Međutim, postoje i druge definicije kompjuterskog kriminaliteta. Kompjuterski kriminalitet označava sve slučajeve zloupotrebe elektronskog računala koji su pravno određeni kao kaznena djela.⁹

Pravni teoretičari u SAD koji se bave ovom tematikom, razlikuju: *computer abuse*, *computer crime* i *computer related*

⁴ J. Soyka: Computer Kriminalität, Fälle und Fakten, W.Heyne, München, 1986.

⁵ U. Sieber: Computer Kriminalitet und Strafrecht, Carl Heymanns Verlag, Köln, 1. Aufl., 1977. 2. Aufl. 1980.

⁶ Isto. U Sieber je proveo jedno od najopsežnijih europskih istraživanja sredinom 70-tih godina u kojem je na bazi 31. kaznenog postupka u SR Njemačkoj za kompjuterske delikte dao karakteristične osobine i svojstva osuđenih osoba za kompjuterske delikte.

⁷ O tomu opširnije u : A. Bequai , How to Prevent Computer Crime - A. Guide for Managers, J. Wiley and Sons, Chiechester, 1983. R. A. H. von zur Mühlen, Computer-Kriminalität, 1972., Magazin "Chip", (SR Njemačka), br. 3 1992., Tjednik Computerwoche (SR Njemačka) od 02. 12. 1983.

⁸ Definicija kompjuterskog kriminaliteta dana od međunarodne ekspertne grupe u okviru OECD-a 1983. godine. Computer-Related Crime: Analisis of Legal Policy in the OECD Area, Paris, 1984., DSTI/ICCP.

⁹ Ovu definiciju dao je njemački teoretičar R. von zur Mühlen-Computer Kriminalität, Gefahren und Abwehrmassnahmen, Neuwied und Berlin, 1972.

crime.¹⁰ *Computer abuse* obuhvaća namjerne zahvate u programsku podršku računala u cilju stjecanja kakve imovinske koristi. *Computer crime* obuhvaća sve ilegalne radnje sa računalima za progon čijih počinitelja je potrebno poznavanje tehnologije elektronskog računala. *Computer related crime* obuhvaća kriminalitet "bijelog okovratnika", gospodarski i imovinski kriminalitet kao i sve oblike napada na računalo kao sabotaze, uništavanje podataka do ugrožavanja i uništavanja ljudskog života i zdravlja putem računala.

Mišljenja smo da kod ovakvih i sličnih klasifikacija i njihove metodološke vrijednosti, kod pravih definicija pojam "kompjuterski kriminalitet" i njegove klasifikacije treba početi od onoga što takve zlouporabe tehnologije elektronskog računala čini kaznenim djelima.

Na međunarodnom planu, kaznenopravnu zaštitu od kompjuterskog kriminaliteta, poduzela je Organizacija za gospodarsku suradnju i razvoj OECD, koja je 1983. godine formirala odbor stručnjaka koji je dvije godine kasnije, zemljama članicama preporučio u izvještaju "*Computer-related Criminality: Analysis of Legal Policy in the OECD Area*", da razmotre opseg u kojem bi se umišljajne manipulacije s elektronskim računalima mogle kriminalizirati u unutrašnjem pravu, sugerirajući da to bude unošenje, mijenjanje ili brisanje podataka, programa, u namjeri da se ono iskoristi za: protupravni prijenos novca ili vrijednosti, krivotvorenje, oštećivanje ili upropaštavanje računala i njegovih vrijednosnih sustava, i drugo.

Vijeće Europe je na temelju izvještaja jednog ekspertnog komiteta, 13. 9. 1989. godine donijelo Preporuku br. R/89/9. Po njoj, zemlje članice ove međunarodne organizacije trebaju u donošenju novih propisa unutarnjeg kaznenog prava, slijediti minimalnu listu inkriminacija a mogu je proširiti i sa nekim inkriminacijama sa "opcijske liste". Na prvu su stavljene inkriminacije kompjuterske prijevare i krivotvorenja, oštećenje i upropaštavanje podataka i programa, kompjuterska sabotaza, neovlašten pristup podacima i programima, neovlašteno kopiranje programa ili tzv. topografije elektronskog

¹⁰ U pravnom sustavu SAD-a u kome postoji najveći broj inkriminacija kompjuterskog kriminaliteta, nema jedinstvene definicije pojma "kompjuterski delikt" - *computer crime*. O tomu vidjeti studiju Ministarstva pravosuđa SAD-a, "*Computer crime*", izdanje Bureau of Justice Statistics, US Department of Justice, Washington, 1979.

mikroprocesora-*chip*-a, a na drugu, neovlašteno mijenjanje programa, podataka, kompjuterska špijunaža te neovlašteno korištenje elektronskog računala tzv. krađa vremena.

Ujedinjeni Narodi su na VIII Kongresu UN o sprječavanju zločina i postupanju sa delinkventima održanom u Havani 1990. godine donijeli rezoluciju, Kongresnu rezoluciju koju je prihvatila u svom trećem odboru Opća skupština UN, svojom rezolucijom 45/121 od 14. 12. 1990. godine, koja od svih država članica UN traži da pojačaju napore u pravcu suzbijanja manipulacija sa elektronskim računalima "koje zaslužuju primjenu kaznene sankcije" te da razmotre primjenu različitih mjera u tom pravcu, među koje spada modernizacija kaznenog prava i postupka.

II

Kaznenopravna inkriminacija u svezi sa zloupotrebama elektronskog računala

Funkcioniranjem elektronskog računala odnosno njegovom primjenom u različitim područjima ljudske djelatnosti javlja se problem pravne regulative i kaznenopravne zaštite.

Teoretičari kaznenog prava i drugi koji se bave problematikom elektronskog računala, funkcioniranjem odnosno primjenom te odnosom kompjuterske tehnologije uopće sa kaznenim pravom i praksom te općenito pravnom regulativom, klasificirali su manipulacije s elektronskim računalom koje suvremeno kazneno pravo obuhvaća svojim inkriminacijama. Teoretičari Jaburek-Schmölzer¹¹ navode slijedeće oblike manipulacija sa podacima pohranjenim u memoriji računala: manipulacije pri unosu koje se odnose na unos lažnih podataka među prave, krivotvorenje postojećih, uklanjanje postojećih ili kombiniranje ovih načina; manipulacije pri ispisu koje se odnose na krivotvorenje različitih isprava koje su produkt ispisa elektronskog računala kao i neovlašteno distribuiranje dobivenih podataka i drugo.

Teoretičar Gliss¹² razlikuje 25 manipulacija na elektronskom računalu ili manipulacija s računalom prema konfiguraciji računala ili njegovim tehničkim karakteristikama, koje su

¹¹ Jaburek, W. - Schmölzer, G.: Computer - Kriminalität, A. Orae, Wien, 1985.

¹² H. Gliss: Computerkriminalität - Erscheinung sformen, Bedrohungspotential und Wachstumstrends, 1985.

najvažnije: manipulacije s unosom podataka - ulazne; manipulacije sa podacima koji su rezultat obrade u računaru - izlazne manipulacije, prekide i ponavljanja programskih postupaka; testiranje izvornih podataka; stimuliranje ispravne obrade podataka kroz pokusne programe; zaobilaženje kontrolnih mehanizama; izigravanje principa tajnosti i drugo. Ovakve i druge oblike manipulacije na elektronskom računaru uzimamo kao tehničke pojmove i svakako da se razlikuju od kaznenopravnog pojma radnje izvršenja nekog kompjuterskog delikta.

Kod najčešćih oblika manipulacija koje navode teoretičari Jaburek-Schmölzer, Gliss, treba razlikovati to, da li se one vrše zato da bi se neovlašteno utjecalo na normalan rad elektronskog računala ili zato da bi se pomoću njih računalo upotrijebilo u postizanju kakve kriminalne svrhe kao npr. računalo kao sredstvo manipulacije što u oba slučaja može predstavljati kažnjivo djelo.

Međutim, manipulacije na računalu mogu predstavljati dovršene kažnjive radnje tek onda kada je počinitelj prema svojoj zamisli o toj manipulaciji ostvario povredu zaštićenog dobra. Ali, manipulacije sa računalom mogu predstavljati dovršene kažnjive radnje već prije ostvarene povrede zaštićenog dobra jer nakon poduzimanja takve manipulacije do povrede dolazi daljnjom automatskom obradom podataka i nije potrebna počiniteljeva naknadna volja i djelatnost u pravcu kriminalnog iskorištavanja rezultata manipulacije, pa u tom smislu treba razlikovati: manipulacije na strojnoj podršci - *hardware*; manipulacije na programima - *software*.; manipulacije na podacima i informacijama. Elektronsko računalo se može pojaviti kao cilj i sredstvo manipulacija.

Elektronsko računalo kao cilj manipulacija javlja se kod onih nedopuštenih oblika interakcije sa njegovim korisnikom kod kojih ono sa svojom strojnom i programskom podrškom u kaznenopravnom smislu predstavlja gramatički objekt kriminalne radnje kao što su slučajevi napada na strojnu podršku računala - *hardware*, sa ciljem da se ono onespособi za redovnu funkciju i neovlašteno mijenjanje ili brisanje programa u cilju njegovog onespособljavanja što je razlika od cilja stjecanja imovinske koristi te neovlaštenog pristupa programu elektronskog računala da bi se neovlašteno došlo do podataka i informacija koje ono sadrži (to je tzv. kompjuterska špijunaža kao najčešći oblik industrijske špijunaže).

Elektronsko računalo kao sredstvo manipulacija javlja se kod onih nedopuštenih interakcijskih oblika između računala i korisnika koji služe ostvarenju neke kriminalne radnje i u kojima se računalo pojavljuje kao predmet s kojim je počinjena kriminalna radnja. Kod strojne - *hardwere* podrške računala, manipulacije mogu napadati razne interese a ne samo imovinske kao u svrhu industrijske špijunaže, zaokruživanja suma na bankovnim računima metodom tzv. "sjeckanja", "salama tehnike". U literaturi se različito klasificiraju manipulacije sa podacima pohranjenim u memoriji računala, ovisno da li za cilj imaju da se time netko dovede u zabludu ili u njoj održi ili u namjeri pribavljanja protupravne imovinske koristi.¹³

Ipak, kod nekih oblika manipulacija koje mogu dovesti do posljedica i koje nisu samo štetne u smislu pojma građansko pravne deliktne odgovornosti već predstavljaju takav oblik ponašanja da je opravdano postaviti pitanje o društvenoj opravdanosti njihove penalizacije, progona njihovih počinitelja po propisima pozitivnog prava. Time je opravdano da neke karakteristike manipulacija kaznenopravno zaštitimo.¹⁴

Neke od manipulacija na elektronskom računalu kod kojih se elektronsko računalo pojavljuje kao predmet s kojim je kriminalna radnja izvršena te kod kojih ne postoje zapreke za primjenu već postojećih inkriminacija u postojećim kaznenim zakonima kod kojih takva manipulacija predstavlja samo jedan novi način izvršenja nekog postojećeg kažnjivog djela, ostaju slučajevi manipulacija sa računalom u kojima specifičnosti tehnologije elektronskog računala daju tim manipulacijama poseban stupanj opasnosti ili predstavljaju takav način ponašanja koji se ne može obuhvatiti postojećih inkriminacijama kaznenog prava koje ne prati razvoj tehničkih znanosti, informatičke tehnologije.

Međutim, pri kriminalizaciji nekog ponašanja treba početi od temeljnih postavki među kojima teoretičari kaznenog prava ističu: da određeno dobro predstavlja fundamentalnu društvenu vrijednost koja iziskuje pravnu zaštitu te da napad na njega predstavlja ponašanje sa odgovarajućom količinom kaznenog

¹³ O tomu opširnije u: Jaburek, W. - Schmölzer, G.: *Computer - Kriminalität*, A. Orae, Wien, 1985., Zimmerli, E./Liebl, K.: *Computermisbrauch, Computersicherheit: Fälle - Abwehr - Aufdeckung*, Peter Hohl, Ingelheim, 1984., Wasik, M.: *Crime and the Computer*, Clarendon, Press, Oxford, 1991.

¹⁴ R. T. Nimmer: *The Law of Computert Technology*, New York, J. Wiley, 1985.

prava; okolnost da se kao kazneno djelo može predvidjeti neko ponašanje samo ako je to sa stanovišta društvene korisnosti neophodno tj. ako se zaštita temeljnih vrijednosti ne može ostvariti nekim drugim mjerama; inkriminiranjem nekog ponašanja da se može postići uspješna zaštita društva i čovjeka tj. da je konstrukcija kaznenopravne zaštite takva da se može ostvariti u praksi.

Kazneno pravnu zaštitu na planu informacijskih tehnologija treba usmjeriti na nesmetano korištenje podataka te njihov integritet, dostupnosti i pravilnost kao individualna i društvena pravna dobra. Isto tako, kaznenopravnu zaštitu treba ostvariti i na planu zaštite osobnih podataka građana, koja predstavlja zaštitu njihovog tzv. intimiteta, bilo kroz postojeće inkriminacije ili donošenjem novih.

Mišljenja smo da u svezi sa zloupotrebama elektronskih računala treba inkriminirati: neovlašteno korištenje sustava elektronskog računala bez mijenjanja podataka i programa kao što su neovlašteni pristup podacima i programima (*hacking*), prisluškivanje i kompjuterska špijunaža, neovlašteno korištenje usluga elektronskog računala, neovlašteno kopiranje i reprodukcija kompjuterskog programa; neovlašteno mijenjanje podataka i programa kao što su kompjuterska prijevarena, krivotvorenje isprava i ovjeravanje neistinitog sadržaja; neovlašteno uklanjanje ili upropaštavanje podataka programske i strojne podrške elektronskog računala, tzv. kompjuterska špijunaža.¹⁵

III

Usporednopravni prikaz kaznenih zakona u nekim zemljama o zloupotrebama elektronskog računala

Veći broj tehnološki razvijenih zemalja donio je nova ili dopunio već postojeća kaznena djela na području materijalnog kaznenog zakonodavstva i kaznenopravno zaštitio funkcioniranje i primjenu elektronskog računala u svezi sa zloupotrebama.

Zakonodavstvo Sjedinjenih Američkih Država

¹⁵ O prijedlozima mogućih rješenja inkriminacija u svezi sa zloupotrebama elektronskog računala u Federaciji BiH, vidjeti članak autora Tanović R., "Potreba krivičnopravne regulative, kompjuterski kriminalitet i neophodnost koncipiranja krivičnog djela kompjuterske zloupotrebe", Pravna misao 1-4/96, Sarajevo.

U SAD-u, prva Savezna država Florida, već je 1978. godine donijela inkriminacije protiv zlorabotrebena elektronskog računala. Ostale države su donijele zakon koji se odnosi na kompjuterske delikte i danas to nije učinila jedino država Vermont. Međutim, ti zakoni su različiti među državama. Na federalnom planu, Kongres je 1984. godine donio "Zakon o krivotvorenju ovlaštenja na pristup elektronskom računalu te prijevari i zlorabotrebi računala", a godine 1986., "Zakon o kompjuterskoj prijevari i zlorabotrebi". Ona zakona su sadržana u federalnoj zbirci propisa U. S. Code, Tit. 18, pogl. 30 i 47.

Zakon o krivotvorenju ovlaštenja na pristup elektronskom računalu te prijevari i zlorabotrebi računala iz 1984. godine, inkriminira samo neovlašteni pristup računalu i pribavljanje informacija te svjesno preinačavanje ili uništenje podataka. U ovom zakonu, kazneni okviri kreću se kod novčane kazne (koja se može izreći samostalno ili zajedno s kaznom zatvora), od 5.000 dolara (ili dvostrukog iznosa kriminalne koristi) do 100.000 dolara (za povratnike u slučaju kompjuterske špijunaže u korist strane države ili protiv odredbi Zakona o atomskoj energiji iz 1954. godine), kod kazne zatvora od godinu dana do dvadeset godina. Prijevara se inkriminira samo u svezi korištenja ili rasparčavanja krivotvorenih kreditnih kartica i identifikacijskih isprava za bankomate (U. S. Code, Tit. 18, Ch. 47, par. 1029) ukoliko je počinitelju donijela imovinsku korist veću od 1.000 dolara. U oba slučaja kažnjava se i pokušaj.

Zakonski propisi o intelektualnom vlasništvu-*Copyright Act* iz 1976. godine, noveliran 1980. godine,¹⁶ proširili su zaštitu i na kompjuterske programe. *Semiconductor Chip Protection Act* iz 1984. godine, zaštitio je tzv. topografiju mikroprocesora. Zakonski propisi o zaštiti osobnih podataka-*Privacy Act* iz 1974. godine (5 U. S. Code par. 552a), te drugi zakoni o zaštiti "privatnosti" jesu ustavnopravni pojmovi nastali u praksi Vrhovnog federalnog suda SAD-a koji su *Right to Financial Privacy Act* iz 1978.godine (12 U. S. Code par. 3401-3422) koji za kršenje nekih svojih odredbi ustanovljavaju kaznenu odgovornost, zatim *Computer Matching and Data Privacy Protection Act* iz 1988. godine (5 U. S. Code par. 552a), koji predstavlja stanovitu dopunu zakona iz 1974. godine. Regulira korištenje kompjuterske tehnike od strane federalnih organa te

¹⁶ O autorskom pravu SAD-a opširnije u Tanović R.: Osnove precedentnog prava Common Law, DD "Informator", Zagreb, 1998.

organa pojedinih država prilikom nadzora nad platnim prometom u kojem su pojedinci adresati određenih pošiljki.

Zakon o krivotvorenju ovlaštenja na pristup elektronskom računalu te prijeviri i zloupotrebi računala iz 1984. godine ograničio se na penalizaciju prijevara i slične djelatnosti u svezi s elektronskim računalima, manipulacijama sa kreditnim karticama odnosno informacijama, ustanovivši za te nove delikte federalnu jurisdikciju te povjerivši istragu za njih "tajnoj službi" ministarstva financija.

Zakon o kompjuterskoj prijeviri i zloupotrebi iz 1984. godine, proširio je federalnu zaštitu osobnih podataka na informacije u posjedu financijskih institucija, uveo tri nova kaznena djela: "Neovlašteni pristup računalu u namjeri izvršenja prijevara", "Zlonamjerno oštećenje prilikom neovlaštenog pristupa računalu" i "Neovlašteno odavanje kompjuterskih lozinki".¹⁷

Zakonodavstvo Velike Britanije

Engleska parlamentarna komisija za zakonodavne reforme-*law commission*, predložila je donošenje Zakona o sprječavanju kompjuterskih zloupotreba, tako da je Parlament, nakon dužih rasprava, 1990. godine, donio Zakon o zloupotrebama putem elektronskog računala-*Computer Misuse Act*, koji je stupio na snagu 28. 08. 1990. godine. Međutim, povod za donošenje toga zakona u Velikoj Britaniji je taj što je Dom lordova 1987. godine ukinuo osudu u jednom slučaju kompjuterskih *hackera* koji su izazvali pažnju javnosti već i stoga koristeći javnu mrežu za prijenos podataka "*Prestel*", upali u kompjuter vojvode od Edinburgha. Slučaj je zaključen kao *Gold and Schifree case* 1988., 2 WLR 984 HL.

Zakon u dijelu koji određuje inkriminacije, vrijedi i u Škotskoj. Zakon sadrži dvije inkriminacije neovlaštenog pristupa programima i podacima sadržanim u računalu te jednu inkriminaciju neovlaštenog preinačavanja sadržaja (engl. *content*) elektronskog računala. Dvije inkriminacije neovlaštenog pristupa programima i podacima sadržanim u računalu razlikuju se po tome što jedna penalizira već samu

¹⁷ O zakonodavstvu u SAD opširnije u: U. S. Code, Tit. 18, pogl. 30 i 47. , U. S. Code, Tit. 18, Ch. 47, par. 1029, 5 U. S. Code par. 552a, 12 U. S. Code par. 3401-3422, 5 U. S. Code par. 552a, M. Wasik: *Crime and the Computer*, Clarendon, Press., Oxford, 1991.

činjenicu neovlaštenog pristupa računalu a druga neovlašteni pristup kao pripremnu radnju za druge delikte. Za prvu inkriminaciju predviđa se kazna zatvora do šest mjeseci ili novčana kazna tzv. 5. razreda i kao tzv. sumarni delikt smatra se lakšim kaznenim djelom. Za drugu inkriminaciju, kao teže kazneno djelo koje se može suditi kao sumarno ali i kao tzv. optuživo, zapriječena je kazna do pet godina zatvora.

Inkriminacija neovlaštenog preinačavanja sadržaja elektronskog računala podrazumijeva neovlašteno preinačavanje kompjuterskog materijala za koje se kao kazna može izreći zatvor do pet godina, može se suditi ili kao sumarni ili kao optuživi akt. Sve tri inkriminacije vrše se sa direktnim umišljajem koji međutim, ne mora biti usmjeren na određenu strojnu ili programsku podršku odnosno podatke određenog računala ali mora obuhvaćati svijest o protupravnosti tj. da počinitelj nema pravno valjane osnove za pristup računalu.¹⁸

Zakonodavstvo SR Njemačke

U SR Njemačkoj je 01. 08.1986. godine stupio na snagu tzv. Drugi zakon za sprječavanje privrednog kriminaliteta,¹⁹ koji je kao nove inkriminacije u kaznenom zakonu SR Njemačke unio "kompjutersku špijunažu", "kompjutersku prijevaru", "krivotvorenje podataka od važnosti za dokazivanje", "preinačavanje ili brisanje podatka", "kompjutersku sabotažu".²⁰ Prilikom donošenja ovog zakona bilo je upozorenja da se u konstrukcijama inkriminacija zakon ne smije previše vezati za trenutačni stupanj tehničkog razvoja jer bi opisi bića kaznenih djela dobili samo privremeni karakter a praksu opteretili problemima pravilne interpretacije zakonske terminologije.²¹

¹⁸ O tomu opširnije u M. Wasik: *Crime and the Computer*, Clarendon, Press., Oxford, 1991.

¹⁹ Manfred Möhrenschrager: *Der Regierungsentwurf eines Zweiten Gesetzes zur Bekämpfung der Wirtschaftskriminalität*, Wistra, 6/82, 1/83 i 2/83.

²⁰ Strafgesetzbuch: par. 202a Ausspähen von Daten; par. 263a Computerbetreug; par. 269 Fälschung Beweiserheblicher Daten; par. 303a Datenveränderung; par. 303b Computersabotage. 32. Auflage, Beck-Texte in dtv 1998.

²¹ Sieber, U.: *Informationstechnologie und Strafrechtsreform zur Reichweite des künftigen Zweiten Gesetzes zur Bekämpfung der Wirtschaftskriminalität*, Carl Heymanns Verlag, Köln, et. al. 1985.

Sieber U.: *Computerkriminalität und Strafrecht*, Carl Heymanns, Verlag, Köln, et.. al. 1. Aufl. 1977, 2. Aufl. 1980.

Inkriminacija "kompjuterska sabotaza" par. 202a Kaznenog zakonika SR Njemačke, podrazumijeva slučaj kada se netko, posebnim uređajima priključi na komunikacijske linije koje povezuju sustave elektronskih računala i tako neovlašteno pribavio podatke. Oni se odnose ili samo na usmene konverzacije ili pak zaštićuju u uskom tehničkom smislu, telekomunikacijske uređaje kao uređaje za prijenos podataka, pod čiji se pojam onda ne može svrstati računalo kao uređaj za obradu podataka.²² Inkriminacija "neovlašteno korištenje sustava elektronskog računala bez mijenjanja podataka i programa", danas u zakonodavstvu većine zemalja pokazuje dva oblika.

Neke su zemlje, u osnovnom obliku inkriminirale "hacking" (neovlašteni pristup podacima i programima) kao radnju koja se sastoji u neovlaštenom pristupanju podataka pohranjenih na elektronskom računalu (Velika Britanija, Francuska, Švedska, Danska) odnosno, kao u SAD, u pristupanju podacima određene kategorije na određenim računarskim sustavima. Kvalificirani oblik "hackinga" predstavlja slučaj neovlaštenog pristupa elektronskom računalu radi neke kriminalne svrhe.

Drugi oblik je sadržan u odredbi par. 202a Kaznenog zakonika SR Njemačke, uvedene 1986. godine. Ona kažnjava zatvorom do tri godine ili novčanom kaznom onoga tko za sebe ili drugoga neovlašteno pribavi podatke koji mu nisu namijenjeni i koji su posebno zaštićeni protiv neovlaštenog pristupa.

Kod ove inkriminacije, kaznenopravna zaštita se ograničava na interes raspolaganja podacima onoga tko je na to pravno ovlašten, pri čemu nisu važna vlasničkopravna pitanja koja se tiču medija na kome su podaci zabilježeni kao ni interes zaštite tajnosti određenih podataka. Ovlaštenikov interes na raspolaganje podacima, koji po njegovoj volji u času manipulacije počinitelju ne stoje na raspolaganju, nisu mu namijenjeni, treba štiti od manipulacija kojima se zaobilazi zaštitni sistem.

Njemački teoretičari smatraju da obilježje bića ovog kaznenog djela "posebno zaštićeni podaci" predstavlja nužnu manifestaciju ovlaštenikovog interesa na očuvanje tajnosti, koja

²² O tomu opširnije u M. Wasik: *Crime and the Computer*, Clarendon, Press., Oxford, 1991.

legitimira ovu inkriminaciju.²³ Kao počinitelj ovoga kaznenog djela prema njemačkom kaznenom pravu može se pojaviti svaka osoba koja nema ovlaštenja na pristup podacima. Za objektivnu stranu kaznenog djela dovoljno je da je počinitelj sebi ili drugome pribavio podatke koji mu nisu namijenjeni.

Radnja "pribavljanja podataka" dovršena je onda kada se počinitelj upoznao sa njihovim sadržajem i ostvario faktičko pritežanje nositelja na kojem su registrirane (disketa i sl.) odnosno, pribavio algoritam čitanja kodiranih podataka.²⁴ Naime, kod određivanja kriminalne zone "hackera", koji neovlašteno pristupi nekom računarskom sustavu bez povezivanja njegovih datoteka sa podacima, ne potpada pod udar ovog propisa. Njemački teoretičari ističu da se djelo može pojaviti u idealnom stjecaju sa nekim drugim deliktima kao krađom (diska), odavanja tajne ili neovlaštenog korištenja autorsko pravno zaštićenog programa.²⁵

Inkriminacija "neovlašteno korištenje usluga elektronskog računala" u najvećem broju suvremenih zakonodavstava nije određena kao kazneno djelo. Izuzetak čine pojedine države SAD-a i Kanada, kao inkriminacija "krađa usluga" određena po propisima američkog modela kaznenog zakonika.²⁶ Novela kanadskog Kaznenog zakona iz 1985. godine kažnjava svakoga tko protupravno ili prijevarno pribavi, neposredno ili posredno neku uslugu elektronskog računala.²⁷ Ova inkriminacija u zakonodavstvu nekih zemalja podvodi se pod kazneno djelo "neovlaštene posluge s automatom" (par. 149. st. 2. austrijskog KZ), "oduzimanje električne energije" (par. 132. austrijskog KZ).

Međutim, poseban slučaj manipulacije s računalom predstavlja neovlašteno korištenje neke programske podrške, što se npr. u SAD kažnjava kao krađa. Naime, u SAD-a došlo se do zakonskog proširenja definicije krađe na elektronske impulse,

²³ Lenckner, Th.: Computerkriminalität und Vermögensdelikte, C. F. Müller, Karlsruhe, 1981.

Stree W.: Kommentar par. 303a, 303b, 303c, Strafgesetzbuch, u Lenckner /Cramer/Eser/Stree (urednici), Strafgesetzbuch, Kommentar begründet von A. Schönne U. H. Schröder 23. Aufl. C. H. Beck, München, 1988.

²⁴ Isto.

²⁵ H. Schmitz/D. Schmitz, ComputerKriminalität, Forkel Verlag, Wiesbaden, 1990.

²⁶ Tanović R.: Osnove precedentnog prava Common Law, (poglavlje Kazneno pravo u SAD-u), Informator, Zagreb, 1998.

²⁷ M. Wasik: Crime and the Computer, Clarendon, Press., Oxford, 1991.-Section 301.2 of the Criminal Code.

elektronski obrađivane podatke i informacije, programsku podršku za računala u obliku čitljivim za stroj ili osobu, usluge računala te druge taktilne ili netaktilne vrijedne predmete koji se odnose na sustav računala ili njegovu mrežu te njihove kopije.²⁸

Inkriminacija "neovlašteno korištenje usluga elektronskog računala" podrazumijeva nepostojanje ovlaštenja za korištenje računala i podsjeća na "hacking" ali se od njega razlikuje po tome što kod njih nema elemenata manipulacije sa fizičkom ili elektronskom zaštitom elektronskog računala te je usporediva sa krađom u njemačkom kaznenom zakoniku (par. 242-244a, 252-.an *Verwandten*, 247-*geringwertiger Sachen*, 248a-*von Leichen* 168), jer njezin počinitelj oduzima vlasniku računarskog sustava novčanu vrijednost vremenskog razdoblja u kojem je neovlašteno radio sa sustavom, koja se može još povećati ako je računalo bilo npr. u najmu, pa ga njegov najmoprimac kroz to razdoblje nije mogao koristiti a morao je platiti i najamninu.²⁹

Inkriminacija "neovlašteno kopiranje i reprodukcija kompjuterskog programa" je u većini zemalja podvedena pod odredbe Zakona o autorskom pravu. Zemlje *common law* tradicije tu su zaštitu ustanovile u okviru svog zakonodavstva o copyrightu (u SAD, federalni *Computer Software Protection Act* iz 1980., u Velikoj Britaniji *Copyrights, Designs and Patent Act* iz 1988).³⁰ Naime, neovlašteno kopiranje i reprodukcija kompjuterskih programa, predstavlja manipulaciju s računalom koja je danas jedna od najraširenijih. Zakoni o autorskom pravu mogu zaštititi kompjuterske programe ukoliko se postigne suglasnost oko pitanja

²⁸ Isto, fus nota 28 i 29.

²⁹ Strafgesetzbuch, 32, Auflage, Beck-Texte im dtv., 1998.

Naime, svakodnevni su slučajevi da pojedinci neovlašteno iskorištavaju pristup računalu da na njemu obavljaju svoje privatne poslove različite vrste počev od igre sa kartama, šahom, razne igrice, a radi dosade tijekom radnog vremena, preko korištenja računala u pojedinim institucijama preko granice vremena dodijeljenog pojedinim pripadnicima tih institucija pa do pisanja čitavih kompjuterskih programa namijenjenih kasnije komercijalnoj upotrebi ili prodaji trećim osobama. Ovakve manipulacije slične su "hackingu" ali su usporedive sa krađom jer njezin počinitelj oduzima vlasniku računarskog sustava novčanu vrijednost vremenskog razdoblja u kojem je neovlašteno radio sa sustavom.

³⁰ Tanović R.: Osnove precedentnog prava Common Law, (poglavlje Kazneno pravo u SAD-u) Informator, Zagreb, 1998. M. Wasik: *Crime and the Computer*, Clarendon, Press., Oxford, 1991.-Section 301.2 of the Criminal Code.

predstavlja li takav program autorsko djelo te predstavlja li njegovo kopiranje radnju neovlaštenog umnožavanja i korištenja.³¹

U Njemačkoj su novelom Zakona o autorskom pravu iz 1985. godine, kompjuterski programi svrstani u "govorna djela"-*sprachwerke*, koja, ukoliko po stanovištima judikature i teorije, predstavljaju umnu tj. "duhovnu tvorevinu" zbog toga što analiza njihovog "duhovno-estetskog sadržaja" provedena kroz ispitivanje sistemskih kvaliteta programa, postavljanja njegovog semantičkog i sintaktičkog algoritma i prevođenja logičkih u mašinske naredbe te kodiranja, pokazuje da se kod njega ne radi o matematskom algoritmu, nego o tvorevini koja sadrži "stvaralački stupanj originalnosti", individualiteta i načina rješavanja problema s kojima je programer bio suočen.³²

Time, svako njihovo korištenje bez izričite dozvole autora programa, odnosno nositelja autorskih prava na programu ostvareno u tehničkom smislu prilikom učitavanja nekog programa u centralnu procesorsku memoriju, predstavlja neovlašteno korištenje u smislu elemenata autorsko pravnih inkriminacija, naročito onda kada se programi neovlašteno kopiraju radi rasparčavanja u javnosti.

U Njemačkoj, nakon ovog noveliranja, iznova je pokrenuto noveliranje Zakona o autorskom pravu, u cilju ocjene "originalnosti" kompjuterskog programa kao autorskog djela. Po prijedlogu novih odredbi par. 69. Zakona o autorskom pravu, zaštićeni su kompjuterski programi "ako predstavljaju individualna djela u smislu da su rezultat vlastite duhovne kreacije svog autora" pri čemu se za tu ocjenu ne primjenjuju nikakvi drugi kao npr. estetski kriteriji.³³

Kazneno djelo prijevara - *betrug*, par. 263 njemačkog kaznenog zakonika,³⁴ predviđa kao element bića kaznenog djela dovođenje u zabludu druge osobe, što se ne može realizirati na nekom stroju, osim ako uz njegovo funkcioniranje nisu povezani subjektivni psihološki procesi njegovog operatera. U pravilu, toga nema nego počinitelj sam svojim pretraživanjem podataka u elektronskom računalu eliminira subjektivni

³¹ M. Wasik: *Crime and the Computer*, Clarendon, Press., Oxford, 1991.- Section 301.2 of the Criminal Code.

³² H. Schmitz/D. Schmitz, *Computerkriminalität*, Forkel Verlag, Wiesbaden, 1990.

³³ Isto.

³⁴ *Strafgesetzbuch*, 32, Auflage, 1998. Beck-Texte im dtv.

element klasičnog bića kaznenog djela prijevare na strani oštećenog vlasnika sredstva. Elektronsko računalo koje je "prevareno" postupa u skladu s programiranim pravilima o transferu sredstava na koja je vlasnik sredstava, povjeravajući ih toj instituciji, bio pristao.

Njemačko zakonodavstvo je taj problem 1986. godine, riješilo novom inkriminacijom "kompjuterska prijevarena" par. 263a *computerbetrug*,³⁵ koja glasi: "par. 263a kompjuterska prijevarena (1) Tko u namjeri da sebi ili drugom pribavi kakvu protupravnu imovinsku korist oštetiti imovinu neke osobe utjecajem na rezultat jednog postupka obrade podataka i to nepravilnim programiranjem, primjenom nepravilnih podataka, neovlaštenom upotrebom podataka ili nekim drugim neovlaštenim utjecajem na njezin tok, kaznit će se lišenjem slobode do pet godina ili novčanom kaznom."

Njemački teoretičari kaznenog prava komentirajući kazneno djelo "kompjuterska prijevarena" ističu da "nepravilno programiranje" znači takvu manipulaciju koja program mijenja na način koji ne odgovara volji i predstavi njegovog odvijanja na strani ovlaštene osobe.³⁶ Manipulacija "primjena nepravilnih podataka" znači unošenje u programsku obradu podataka koji netočno označavaju odnose i pojave u stvarnosti ili dovode do pogrešnog uvjerenja o potpunosti neke pojave ili odnosa. Manipulacija "neovlaštena upotreba podataka" je takva s kojom počinitelj neovlašteno pristupa sustavu elektronskog računala. Manipulacija "neovlašteno utjecanje na tok obrade podataka" odnosi se na sve manipulacije koje ne znače primjenu nepravilnih ili nepotpunih podataka nego manipulacije sa strojnom podrškom, čija se tehnika u zakonu ne može precizirati, što nadalje otvara pitanja primjene poznatog zahtjeva za jasnoćom i preciznošću zakonskih opisa kaznenog djela iz načela zakonitosti. Utjecanje na tok programa strojne obrade, postoji već onda kada ona odstupa od prethodno zamišljenog i utvrđenog rezultata. Utjecanje na postupak obrade podataka ujedno i isključuje primjenu ove inkriminacije na neke druge oblike manipulacija kao na neovlašteno korištenje usluga elektronskog računala jer kod neovlaštenog korištenja usluga nema promjena u programu ili podacima.

³⁵ Isto.

³⁶ H. Schmitz/D. Schmitz, *Computerkriminalität*, Forkel Verlag, Wiesbaden, 1990.

Inkriminacija "krivotvorenje podatka važnih za dokazivanje" određena je par. 269 njemačkog kaznenog zakonika,³⁷ koja glasi: "(1) Tko podatke važne za dokazivanje u pravnom prometu radi obmane tako pohrani ili preinači da bi oni, prilikom njihovog opažanja predstavljali lažnu ili krivotvorenu ispravu odnosno upotrijebi tako pohranjene ili preinačene podatke, kaznit će se lišenjem slobode do pet godina ili novčanom kaznom. (2) Kaznit će se i za pokušaj."

Inače, u zakonu SR Njemačke, isprava - *urkunden*, ima tri funkcije: dokaznu, garantivnu, perpetuirajuću.³⁸ Dokazna funkcija podrazumijeva ispravu koja je po sadržaju namijenjena ili podesna da bude dokaz u pravnom prometu. Garantivna funkcija podrazumijeva ispravu iz koje se vidi tko ju je izdao i to garantira njezinu vjerodostojnost. Perpetuirajuća funkcija podrazumijeva da isprava materijalizira misleni sadržaj neke izjave.

Inače, kod inkriminacije "krivotvorenje podataka važnih za dokazivanje", počinitelj djeluje s eventualnim umišljajem, pri čemu mora imati svijest o svim okolnostima tj. da se pohrana ili preinačenje podataka vrši kako bi se oni prilikom korištenja upotrijebili kao "prava isprava" tj. kako bi oni u pogledu njezine autentičnosti obmanuli nekog sudionika u pravnom prometu.

Odredbom par. 270 njemačkog kaznenog zakonika, "lažljivo utjecanje na obradu podataka" jednako je kao i "obmana u pravnom prometu"-par. 267, čime je zakonodavac želio "pokriti" slučajeve u kojima bi netko manipulirajući s elektronskim računalom, u njemu pohranio ili preinačio podatke bez posebne namjere da se oni učine dostupnima trećim osobama odnosno da se tako neka osoba dovede u zabludu oko njihove vjerodostojnosti.

Njemačko zakonodavstvo dopunilo je i neke odredbe o tzv. intelektualnim falsifikatima: par. 271-ovjeravanje neistinitog sadržaja, par. 272-upotreba neistinite službene isprave; par. 348-krivotvorenje službene isprave, i to tako što je u dispozicije tih propisa unio "podatke", njihovu "pohranu", te "datoteke" tj. pojmove iz automatske obrade podataka kao nove gramatičke objekte tih kaznenih djela.³⁹

³⁷ Strafgesetzbuch, 32. Auflage, 1998. Beck-Texte im dtv., par. 269.

³⁸ Strafgesetzbuch, 32. Auflage, 1998. Beck-Texte im dtv., par 133, 267, 274, 348.

³⁹ O komentaru na ove inkriminacije u njemačkom kaznenom zakonodavstvu opširnije u: Möhrenschrager, M.: Der Regierungsentwurf eines Zweiten

Inkriminacija "izmjena podataka" par. 303a kao i "kompjuterska sabotaza" par. 303b, uvedene su u njemačko kazneno zakonodavstvo 1986. godine, ⁴⁰ kao nove inkriminacije Drugim Zakonom o suzbijanju privrednog kriminaliteta.

Inkriminacija "izmjena podataka" par. 303a-*datenveränderung*, objekt zaštite je javni interes na neometanu i neškodljivu upotrebu podataka, dok je inkriminacija "kompjuterska sabotaza" par. 303b-*computersabotage*, interes privrednih subjekata i javnih vlasti na neometano funkcioniranje njihovih sustava automatske obrade podataka.

Inkriminacija "izmjena podataka" glasi: "(1) Tko protupravno podatke (par. 202.a 2), izbriše, ukloni, učini neupotrebljivim ili izmjeni, kaznit će se lišenjem slobode do dvije godine ili novčanom kaznom. (2) Kažnjiv je i pokušaj." Gonjenje se poduzima po prijedlogu, par. 303c.

Inkriminacija "kompjuterska sabotaza", glasi: "Tko neku obradu podataka koja je od bitne važnosti za jedan tuđi pogon, tuđe poduzeće ili državni organ omete time da izvrši djelo iz par. 303. 1. ili 2., uništi, ošteti, ukloni, izmjeni ili učini neupotrebljivim neki uređaj za obradu podataka ili neki nosioc podataka, kaznit će se lišenjem slobode do pet godina ili novčanom kaznom. (2) Kažnjiv je i pokušaj." Gonjenje se poduzima po prijedlogu, par. 303c.

Kao počinitelj inkriminacije "izmjena podataka" može se pojaviti svaka osoba koja neovlašteno manipulira sa podacima, da se sa iscrpnim opisom modaliteta radnje izvršenja djela pokriva široko područje manipulacija bez da se pri tome, nomotehnički propis i suviše veže na tehničke termine koji podliježu promjenama te da se u subjektivnom pogledu traži umišljaj ali i svijest da se radi o podacima koji su "tuđi", koji se ne odnose na počinitelja i njegove interese. Tako "brisanje" podataka znači njihov nepovratni gubitak u cijelosti i "uklanjanje" ili čini nedostupnim određenom krugu korisnika, dok "činjenje neupotrebljivim" znači onemogućavanje upotrebe prema njihovoj namjeri, "mijenjanje" znači remećenje

Gesetzes zur Bekämpfung der Wirtschaftskriminalität, Wistra, 6/82, 1/83, 2/83.

Möhrenschlager, M.: Das Zweite Gesetzes zur Bekämpfung der Wirtschaftskriminalität, (2.WIKG), Wistra, 4/86.

⁴⁰ Strafgesetzbuch, 32, Auflage, 1998. Beck-Texte im dtv., par. 303a, 303b.

njihovog informacijskog sadržaja. Posljedica radnje inkriminacije je da je došlo do promjene podataka.

Inkriminacija "kompjuterska sabotaza" uvedena je kao prvi delikt tzv. pogonske ili privredne sabotaze sa povećanim kaznenim okvirima u usporedbi sa inkriminacijom "izmjena podataka". Kao počinitelj ove inkriminacije može se pojaviti osoba koja pripada krugu namještenika nekog poduzeća ili službenika javnog organa kao i osoba koja ne pripada tome krugu, dok se element "obrada podataka", tumači u najširem smislu kao unos podataka, obrada, pohrana. Element "bitna važnost" te obrade za djelatnost nekog subjekta, treba shvatiti kao njegova egzistencijalna pretpostavka te da je zakonodavac predvidio dvije varijante radnje i to mijenjanje podataka i napad na sam uređaj za automatsku obradu podataka i njihove materijalne nosioce.

Posljedica radnje ove inkriminacije je u "ometanju" automatske obrade podataka tj. u takvom djelovanju ali ne i ugrožavanju na njezin tok koje se ne može otkloniti bez većih napora te utroška vremena i sredstava.

U subjektivnom pogledu djelo se može izvršiti s umišljajem a potrebna je i svijest o okolnosti da svojim napadom na obradu podataka, koja je od bitne važnosti za djelovanje nekog poduzeća ili državnog organa. ⁴¹

Zakonodavstvo Republike Austrije

U Republici Austriji je donesen 25. 11. 1987.godine Zakon o izmjeni kaznenog zakonika - *das Strafrechtsänderungesetz* koji je stupio na snagu 01. 03. 1988.godine. Nacrt zakona bio je prvobitno predvidio više novih inkriminacija ali su ozakonjene samo dvije "oštećenja podataka" - par. 126a KZ, i "prijevarna zloupotreba obrade podataka" - par. 148a KZ. ⁴²

⁴¹ Komentari inkriminacija, izmjena podataka i kompjuterska sabotaza, opširnije u H. Schmitz/D. Schmitz, *Computerkriminalität*, Forkel Verlag, Wiesbaden, 1990.

⁴² *Strafrechtsänderungesetz EDV & Recht*, 1988. O austrijskom zakonodavstvu u ovoj oblasti, opširnije u: Bericht des Justizausschusses über den Antrag der Abgeordneten Dr. Ofner und Genossen betreffend ein Strafrechtsänderungesetz 1987., Sonderdruck 359 der Beilagen zu den Stenographischen Protokollen des Nationalrates XVII, GP, 1988.

Međutim, u raspravi oko izmjene kaznenog zakonodavstva u Republici Austriji, nalazile su se još dvije inkriminacije: “neovlašteno pribavljanje pohranjenih podataka” i “neovlašteno preinačavanje ili brisanje podataka” (koje nije rezultiralo imovinskom štetom), a koje nisu prihvaćene. Inkriminacija “oštećenja podataka” - *Datenbeschädigung*, par. 126a KZ, glasi: “Tko drugoga ošteti na način da podatke koji se obrađuju ili prenose uz automatsku podršku i s kojima nije ovlašten samostalno ili bez drugih osoba raspolagati, mijenja, briše ili na drugi način učini neupotrebljivim ili nedostupnim, kaznit će se kaznom zatvora do šest mjeseci ili novčanom kaznom do 360 dnevnih globa”.

Spomenuta inkriminacija razlikuje se od njemačke “kompjuterska sabotaza”- par. 303b KZ (prethodno definirana i komentirana), time što je u spomenutoj inkriminaciji austrijskog kaznenog zakonika zauzeto jedno kriminalno političko stanovište po kojem objekt kaznenopravne zaštite treba ostati samo sigurnost i integritet podataka u automatskoj obradi dok se konstrukcija inkriminacije usko oslanja na delikt oštećenja tuđe stvari u opisu radnje u kaznenom okviru (par. 125 “oštećenja stvari” austrijskog KZ glasi: “Tko neku tuđu stvar uništi, ošteti, poremeti sastavne dijelove ili učini neupotrebljivom, kaznit će se lišenjem slobode do šest mjeseci ili novčanom kaznom do 360 dnevnih globa”.) i kao posljedicu ustanovljava neposrednu štetu sa podacima. Time se razlikuje od njemačkog zakonodavstva koji u par. 303a Njemačkog KZ uopće ne spominje pojam oštećenja, pretpostavljajući da je već sadržan u opisanim modalitetima radnje izvršenja djela. Od delikta “oštećenja tuđe stvari” - par. 124 KZ, razlikuje se nova inkriminacija u austrijskom KZ po zaštitnom objektu (podaci osobnog i neosobnog karaktera te programi, par. 126a. st. 2.) te modalitetima radnje dok joj subjektivna strana ostaje ista.

Inkriminacija “prijevarna zloupotreba obrade podataka” - par. 148a KZ glasi: “Tko u namjeri da sebi ili drugome pribavi protupravnu imovinsku korist, nekoga u imovini ošteti utjecanjem na rezultat neke obrade podataka s automatskom podrškom i to programiranjem, unošenjem, izmjenama ili brisanjem podataka (par. 126a. st. 2. KZ) ili nekim drugim utjecanjem na tok postupka obrade podataka, kaznit će se zatvorom do šest mjeseci ili novčanom kaznom do 360 dnevnih globa. (2) Ukoliko je djelo vršeno obrtimice ili pričinjena šteta prelazi iznos od 250.000 šilinga, počinitelj će se kazniti lišenjem

slobode do tri godine, a ako je iznos štete veći od 50.000 šilinga, lišenjem slobode do deset godina.”

Uspoređujući ovo kazneno djelo sa kaznenim djelom “kompjuterska prijevара”- par. 263a. njemačkog KZ (prethodno definirano i komentirano) nalazi se da je suština ove inkriminacije u njemačkom kaznenom zakoniku u naznaci kako utjecanje na tok obrade podataka, predstavlja ostvarenje počiniteljeve namjere da neovlaštenim uplitanjem u automatsku obradu podataka pribavi sebi ili drugom protupravnu imovinsku korist.

U zakonodavstvu Republike Austrije, “Zakon o zaštiti osobnih podataka” iz 1978. godine ⁴³ sadrži dvije inkriminacije: “narušavanje tajnosti podataka”, *Gehemnisbruch* - par. 48 i “neovlašteni zahvati u prometu podacima”, *Unbefugte Eingriffe im Datenverkehr* - par. 49.

Inkriminacija “narušavanje tajnosti podataka” - par. 48 glasi: “Tko protupravno objavi ili upotrijebi podatke koji su mu povjereni ili do kojih je došao na temelju profesionalnog bavljenja obradom podataka i čije bi objavljivanje ili upotreba mogla povrijediti neki opravdani interes osobe na koji se odnose, kaznit će se zatvorom do jedne godine dana (ukoliko se za djelo po nekom drugom propisu ne može izreći stroža kazna).”

Inkriminacija “neovlašteni zahvati u prometu podacima” - par. 49 glasi. “Tko drugome u njegovim pravima namjerno pričinu štetu time što sebi protupravno pribavi podatke iz automatske obrade, kaznit će se zatvorom do jedne godine dana.” ⁴⁴

Summary

At the end of his short report about a very complex problem of computer delinquency, we can point out that the penal law which does not have the legislative regulations concerning the computer

⁴³ Das neue Computer-Strafrecht, EDV & Recht, 1988., Datenschutzgesetz, BGB, 1978., Bundesgesetz vom 18. 10. 1978., BGB, 1978.

⁴⁴ Kienapfel, D.: Grundriss des Österreichischen Strafrechts, BTII, 2. Aufl., Delikte gegen Vermögenswerte, Manz, Wien, 1988. Foregger, E. / Serini, E. / Kodek, G.: Die Österreichischen Strafprozessordnung, Kurzkomentar, 4. Aufl. Manz, Wien, 1989.

O austrijskom kaznenom zakonodavstvu vidjeti u Strafsrechtliche Probleme der Gegenwart B cl. 25 1998., Bundesministerium Für Justiz, Wien, Fernmeldegesetz 1997. Telekommunikationsgesetz BG bl. N° 100, 1997.

criminal acts, better say, concerning the criminal acts in connection with the illegal use of computers, internet, and in our legislature, it would be advisable to follow the practice of the criminal jurisdiction of the Socialist Republic of Germany and Austria, and to try to combine the German and the Austrian approach in construction of the new incriminations, for the reason that, in the above mentioned legislations, the protective objects of incrimination are completely denoted; the individual and social interests are determined with a high level of legislative accuracy in the definition of incrimination. The mentioned legislatures have completely penalized occurrence of the abuses by means of the application of computers.

KORIŠTENA LITERATURA

- A.Bequai, How to Prevent Computer Crime - A. Guide for Managers, J. Wiley and Sons, Chiechester, 1983.
- Bericht des Justizausschusses über den Antrag der Abgeordneten dr. Ofner und Genossen betreffend ein Strafrechtsänderungesetz 1987., Sonderdruck 359 der Beilagen zu den Stenographischen Protokollen des Nationalrates XVII, GP, 1987.
- Bundesgesetz von 18. 10. 1978., BGB, 1978.
- Computer-Related Crime: Analysis of Legal Policy in the OECD Area, Paris, 1984., DSTI/ICCP.
- "Computer crime", Bureau of Justice Statistics, US Department of Justice, Washington, 1979.
- Donn B. Parker/Susan Nykum/s. Stephen Oura, Computer Abuse Stanford Research Institute, Menlo Park, 1973.
- Dokumenti UN-Rezulucija UN 45/121, UN Manual on Computer - Relad Crime, 1990.
- Das neue Computer-Strafrecht, EDV & Recht, 1988.
- Foregger, E. / Serini, E. / Kodek, G.: Die Österreichischen Strafprozessordnung, Kurzkomentar, 4. Aufl. Manz, Wien, 1989.
- G. Schmölder: Strafsrechtliche Probleme der Gegenwart B. cl. 25, 1998.
- H. Gliss, Computerkriminalität-Erscheinungs sformen, Bedrohungspotentiäl und Wachstumstrends, 1985.
- H. Schmitz/D. Schmitz, ComputerKriminalität , Forkel Verlag, Wiesbaden, 1990.
- H. Sonoda, Das Neue Computerstrafrecht in Japan, Wistra, 1988.

Izveštaj Europskog komiteta za probleme kriminaliteta "Computer-related crime" R (89)9 Council of Europe, Strasbourg, 1990.

J. Soyka: Computer Kriminalität, Fälle und Fakten, W.Heyne, München, 1986.

J. C. Lin: Computer Crime, Security and Privacy: Aselected, Bibliography, Monticello, 1979.

Jaburek, W. - Schmölzer, G.: Computer - Kriminalität, A. Orae, Wien, 1985.

Kienapfel, D.: Grundriss des Österreichischen Strafrechts, BTII, 2. Aufl., Delikte gegen Vermögenswerte, Manz, Wien, 1988.

Lenckner, Th.: Computerkriminalität und Vermögensdelikte, C. F. Müller, Karlsruhe, 1981.

M. Wasik: Crime and the Computer, Clarendon, Press., Oxford, 1991.-Section 301.2 of the Criminal Code.

Möhrenschlager, M.: Der Regierungsentwurf eines Zweiten Gesetzes zur Bekämpfung der Wirtschaftskriminalität, Wistra, 6/82, 1/83, 2/83.

Möhrenschlager, M.: Das Zweite Gesetzes zur Bekämpfung der Wirtschaftskriminalität, (2.WIKG), Wistra, 4/86.

M. Möhrenschlager: Der Regierungsentwurf eines Zweiten Gesetzes zur Bekämpfung der Wirtschaftskriminalität, Wistra, 6/82, 1/83 i 2/83.

Strafgesetzbuch, 32. Auflage, Beck-Texte in dtv 1998.

R. T. Nimmer: The Law of Computer Technology, New York, J. Wiley, 1985.

R. von zur Mühlen: Computer-Kriminalität. Gefahren und Abwehrmassnahmen, Neuwied und Berlin, 1979.

R. A. H. von zur Mühlen, Computer-Kriminalität, 1972., Magazin "Chip", (SR Njemačka), br. 3. 1992.

S. Nora / A. Minc: Die Informatisierung der Gesellschaft, Frankfurt/M - New York 1979.

Sieber, U.: Informationstechnologie und Strafrechtsreform zur Reichweite des künftigen Zweiten Gesetzes zur Bekämpfung der Wirtschaftskriminalität, Carl Heymanns Verlag, Köln, et. al. 1985.

Sieber, U: Informationsrecht und Recht der Informationstechnik, Neue juristische Wochenschrift 41, 1989.Tanović R., "Potreba krivičnopravne regulative, kompjuterski kriminalitet i neophodnost koncipiranja krivičnog djela kompjuterske zloupotrebe", Pravna misao 1-4/96, Sarajevo, 1996.

Tanović R.: Osnove precedentnog prava Common Law, DD "Informator", Zagreb, 1998.

U. S. Code, Tit. 18, pogl. 30 i 47. , U. S. Code, Tit. 18, Ch. 47, par. 1029, 5 U. S. Code par. 552a, 12 U. S. Code par. 3401-3422, 5 U. S. Code par. 552a, M. Wasik: Crime and the Computer, Clarendon, Press., Oxford, 1991.

V. Ferišaka: Osnove informatike , Informator, Zagreb, 1985.

Wasik, M.: Crime and the Computer, Clarendon, Press, Oxford, 1991.

Zimmerli, E./Liebl, K.: Computermisbrauch, Computersicherheit: Fälle - Abwehr - Aufdeckung, Peter Hohl, Ingelheim, 1984.,

Ž. Horvatić: Novo hrvatsko kazneno pravo, Organizator, Zagreb, 1997.

Osvrti i prikazi

Jasmin AHIC¹

Terorizam iznutra

Inside Terrorism (1998)

Bruce Hoffman

Dr. Bruce Hoffman je profesor *Međunarodnih odnosa* na Univerzitetu St' Andrews u Škotskoj, šef je katedre za Međunarodne odnose i direktor Centra za studije terorizma i političkog nasilja. Doktorirao je na Oksfordu, a u svome dvadesetgodišnjem bavljenju fenomenom terorizma napisao je više zapaženih radova. **"Inside Terrorism"** knjiga koja je objavljena u Velikoj Britaniji u aprilu 1998. godine, a u vrlo kratkom periodu i S.A.D u izdavaštvu *University of Columbia*, a u sljedećim godinama u Evropi dok je na području bivše Jugoslavije prevedena i objavljena 2000.g. u Beogradu (Narodna knjiga -Alfa), odnosno Zagrebu (Naklada).

Zaintrigiran paradoksom, da teroristi nisu divljački fanatici ili pobjesnele ubice već promišljeni pojedinci za koje je terorizam racionalan izbor, odlučio je da napiše ovo sveobuhvatno historijsko-teorijsko naučno djelo koje se može preporučiti svima koji se bave ovim ekstremnim vidom političkog nasilja.

"Inside Terrorism" se sastoji od sedam poglavlja koja u sebi sadrže odjeljke koji detaljno analiziraju istorijsko porijeklo i problematiku koja se vezuje za metod izvršavanja terorističkih akata, a takođe ukazuju na stavove koji se žele nametnuti određenim sistemom zastrašivanja.

U prvom poglavlju koje nosi naziv *Određivanje terorizma*, pored problema fiksiranja i definiranja pojma terorizam autor analizira i polazi od prvobitnog značenja riječi iz vremena

¹ Mr.sci, asistent na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu

francuske revolucije, koje je tad označavalo grubo korištenje instrumenata vlasti u korist opstanka i učvršćavanja nove, revolucionarne države. U modernom smislu, terorizam, znači sasvim nešto suprotno: *revolucionarne ili antivladine aktivnosti koje poduzimaju nedržavni ili podnacionalni entiteti koji metodom zastrašivanja destabiliziraju zvaničnu vlast*. Pojam terorizma u posljednjoj dekadi je još više zakompliciran kada u upotrebu ulaze i termini kao što su *narkoterorizam* ili tkz. *fenomen sive oblasti*. Posebno je interesantan drugi pojam sa kojim se počelo označavati stanje prijetnji stabilnosti nacionalnih država od strane nedržavnih faktora i nevladinih organizacija, pri čemu se nasilje širi na velika prostranstva ili gradska područja u kojima vlast iz ruku legitimne uprave, prelazi na polu-političke, odnosno polu-kriminalne.

Zašto je terorizam tako teško definirati? Zbog mjenjanja značenja riječi tokom vremena, kako bi se prilagodilo političkom jeziku svakog narednog perioda. U XIX i XX stoljeću anarhisti su se bez ikakvog paravana nazivali teroristima, dok moderni teroristi se najčešće kriju iza termina "borci za slobodu", "oslobodilačka vojska", "oslobodilačka organizacija" (samo značenje i veza je upitna). Ovaj dio rada je važan zbog toga što autor daje neke osnovne definicije koje koriste ključne organizacije koje se bave borbom protiv ovog modernog terorizma (NATO, FBI, CIA), kao i dosada najjasniju razliku između termina *teror* i *terorizam* (akte *unutrašnjeg* političkog nasilja koji sprovode vlade protiv sopstvenog naroda nazivamo terorom- to jest -vladanje silom i zastrašivanjem onih koji su već na vlasti, dok pod "terorizmom" podrazumjevamo nasilje od strane nedržavnih elemenata).

Razlikovanje kao put ka definiciji? Tu se posebna pažnja posvećuje razlikovanju gerilaca, običnih kriminalaca i ubica u odnosu na teroriste. Te dr. Hoffman ukazuje da teroristi po pravilu ne rade otvoreno, izbjegavaju sukobe sa vojnim snagama, rijetko vrše direktnu kontrolu nad stanovništvom i teritorijem, ciljevi su im neizbježno politički, a sam je terorista prije svega altruista "on vjeruje da služi dobrom idealu čiji je cilj postizanje većeg dobra za širu zajednicu". Terorizam je:

- neizbježno politički motiviran;
- nasilan ili prijeti nasiljem;
- usmjeren ka dalekosežnim psihološkim posljedicama van neposredne žrtve ili mete;

- vođen od strane neke oragnizacije koja ima prepoznatljivu strukturu rukovođenja (bez oznaka, činova ali sa hijerarhijom);
- da drži podnacionalna grupa ili nedržavna cjelina.

Naslov drugog poglavlja je *Postkolonijalna era: Etnonacionalistički / separatistički terorizam*. Terorizam motivisan etnonacionalističkim i separatističkim aspiracijama sa svojim javljanjem u Otomanskom i Habzburškom carstvu doživio je svoj ponovni uspon poslije završetka II svjetskog rata, dok *antikolonijalna borba 50-tih godina* objašnjava sličnost strategije organizacija FLN (Front za nacionalno oslobođenje Alžira) i EOKA (Nacionalne organizacije kiparskih boraca pod rukovodstvo generala Grivasa), koje su preuzele terorističku metodologiju Irguna, što je na kraju donijelo nezavisnost kako Alžiru, tako i Kipru. Posebno je objašnjena politička vještina Britanaca, koji su ucjenama i pritiscima (uz stalnu prijetnju podjele ostrva zbog djelovanja turskih separatista do koje je kasnije zaista i došlo) ipak uspjeli, sa dvije strateške baze na ostrvu, da zadrže ključne pozicije na Kipru. Antikolonijalni terorizam ključan je u shvatanju evoluciji terorizma jer se tu i začelo i razvilo shvatanje o važnosti šireg publiciteta terorističkih akcija.

Treće poglavlje je posvećeno *Internacionalizaciji terorizma*, prije svega podsjećanjem na 22. juli 1968.g. kao na događaj koji označava početak ere modernog međunarodnog terorizma. Tog dana su trojica palestinskih terorista otela avioin na letu iz Rima za Tel Aviv i uspjeli da natjeraju Izrael na direktne pregovore, što je vlada ranije apsolutno odbijala, radi oslobađanja palestinskih terorista koji su se nalazili u izraelskim zatvorima. To je bio početak nove taktike terorista, kada oni počinju da izvode svoje akcije na širim područjima čak i onim koji nemaju direktne veze sa razlozima njihove borbe. A takođe se pojavljuje medijski bum koji će strukturalno promjeniti fenomen modernog terorizma.

Odjeljak *PLO i internacionalizacija terorizma*, objašnjava da je prvi arapsko-izraelski rat 1949.godine uveo novi faktor u političko stanje na Bliskom istoku: državu Izrael i palestinske izbjeglice koje su protjerane u susjedne države. Suecka kriza 1956. i rat 1967. zajedno sa otmicom i ubistvom jedanaest izraelskih sportista na Olimpijskim igrama u Minhenu 1972. godine predstavljaju eskalaciju sukoba i problema, ali i promjenu u percepciji terorizma. Uz osudu cijelog svijeta,

palestinski problem je izašao na vidjelo i dobio novu dimenziju u kojoj sve veći broj zemalja počinje sa stvaranjem antiterorističkih jedinica.

Uz odjeljak *Palestinci kao mentori : Uspon ljevičarskog terorizma* , dolazi i konstatacija da je PLO jedinstven pokret u istoriji, ne samo kao prva *internacionalna teroristička organizacija*, koja se do kraja držala međunarodne orijentacije, nego i kao jedna od prvih grupa koja je držala da je jedan od prioriteta ciljeva akumulacija kapitala i bogatstava.

Posebno zanimljivo četvrto poglavlje : *Religija i terorizam*, obrađuje borbu jevrejskih zelota protiv rimske okupacije Palestine od 66 do 73. godine n.e. Slična ritualna ubistva u čast boginje Kali, jevrejske terorističke organizacije prije sticanja nezavisnosti Izraela, katolička IRA, borci za slobodu Alstera, razne muslimanske terorističke organizacije, Američke hrišćanske patriote itd. A *Suštinske karakteristike vjerskog terorizma* su nasilja izvršena kao akt svete tajne ili božije dužnosti (a oni koji su izvan božije dužnosti su "djeca satane"). U *Zaključku* se ističe da je vrlo moguće da će početak novog milenija podstaći vjerski terorizam.

Terorizam, mediji i javno mnijenje . Sve terorističke organizacije imaju zajedničku crtu - ni jedna ne preuzima akcije nasumice i nerazumno, naprotiv svaka želi da doživi sve veći publicitet. Uzimajući da teroristi žele da zastraše i time vladaju većina ih igra pred publikom, tako da praćenja uživo postaju "izopačeni" dio šou biznisa. *Terorizam i transformacija izveštavanja*, kao i *Uzrok i posljedica* povezuje medije i terorizam a najčešće se to formulira kao da su mediji ti koji olakšavaju posao teroristima, odnosno bez namjere su postali "pojačalo" terorističke kampanje za publicitet.

U posljednjem odjeljku petog poglavlja, *Akcija i reakcija : Uticaj na putovanja i na vladino donošenje odluka* autor smatra da je jedna od posljedica nesrazmjernog praćenja terorističkih akcija putem medija (posebno u SAD) poremećaj u shvatanju opasnosti od terorizma. Naime, uticaj medija na donošenje političkih odluka je nazvan "sindromom CNN", a neki političari su ga negativno okarakterisali kao loše po vladu jer se ispostavlja da vlada mora imati odgovor za sve što se desi, prije nego li ima vremena za procjenu i vrednovanje događaja (John Major). Ono što predstavlja negativnu karakteristiku u modernom vremenu digitalne komunikacije jest da primamljive

i jezgrovite fraze u većini slučajeva imaju veću vrijednost od iscrpne analize i često se smatraju dobrim novinarstvom.

Šesto poglavlje ima izuzetan značaj zbog toga što zaokružuje jednu cjelinu koja je definirana na teorijskom planu ali praktičnom nije. Zbog toga *Moderni teroristički misaoni sklop: Taktika, ciljevi, tehnologija* povezuje i *ideološke i operativne imperativne* i tako da sve terorističke grupe traže mete koje su, prema njima, zahvalne i primjenjuju taktiku koja služi njihovim političkim ciljevima. Dok *Organizaciona dinamika terorističkih grupa* je konstatacija: da svi teroristi rade i žive u budućnosti. Oni žive za vrijeme koje će doći i koje će im donijeti potpuni trijumf. A ono što će dovesti do željenog cilja je *Tehnološko usavršavanje*.

U zaključku ovog poglavlja prof. Hoffman ističe da je terorizam prisutan gdje se politika i nasilje ukrštavaju u nadi da će podijeliti moć. I da je zbog toga terorizam planska primjena nasilja koja ima pet ciljeva: *Pažnju, Nagradu, Priznanje, Vlast, Upravu*.

U posljednjem sedmom poglavlju *Terorizam danas i sutra*, autor ističe nekoliko trendova terorizma koji se prepliću, i koji ishod kao i dalje usmjerenje i borbu protiv ovog fenomena čine izuzetno neizvjesnom.

U odjeljku *Pojava modernog terorizma koji ima podršku neke države*, autor pravi čini mi se izvrsno historijsko poređenje koje se odnosi na ukljanjanje državnih neprijatelja i "srpsko vojno mješanje u podsticanju antihabzburških nemira u Bosni". Trajni fenomen otpočinje sa navođenjem država koje su od SAD označile kao sponzore terorizma, a *budućnost je: korištenje oružja za masovno uništavanje od strane terorista* koje danas i predstavljaju najveću opasnost. *Promjene u karakteristikama međunarodnog terorizma* (metodika, tehnika, taktika), inovacije kao što su otmice brodova ili aviona, trovanja narandži koje je Izrael izvezio u Evropu u cilju sabotaže izraelskih kompanija i privrede.

Posljednji odjeljak *Spremnost vjerskog terorizma da koristi oružje za masovno uništenje* donosi realna upozorenja koja su se, do jedne određene mjere dešavanjima od 11. septembra 2001. godine, i obistinila. Upravo zbog toga, ovo izuzetno "iskustveno-naučno" djelo treba da posluži, ne samo studentima Fakulteta kriminalističkih nauka Sarajevo kao obavezna literatura u

izučavanju predmeta "**Terorizam**", nego i svim ostalim stručnjacima i svima onima koji će se danas kao i budućnosti boriti protiv ovog **velikog zla modernog svijeta** . Ono što se treba naglasiti je i to da ova knjiga otvara put ka boljem razumjevanju terorizma , ali i ukazuje na neophodnost mnogo šireg shvatanja i interdisciplinarnog pristupa u borbi protiv ovog fenomena.

Edina BEĆIREVIĆ¹

TAJNA IMPERIJA – KGB u Rusiji danas

SECRET EMPIRE – The KGB in Russia Today
J. Michal Waller, 1994 Westview Press Inc

Autor H. Michael Waller, prihvatio je mnogo izazova odlučivši se da napiše ovu studiju. "Da bismo saznali šta se zaista desilo sa KGB-om nakon sovjetskog kolapsa, neophodno je da se prvo osvrnemo na ulogu KGB-a prije kraha Sovjetskog Saveza i utjecaja ove organizacije na sovjetsku političku kulturu. Tomovi personalnih i literarnih zapisa te veliki broj novinarskih studija su ponudili značajna saznanja o KGB strukturi i akcijama u vrijeme komunizma. Akademskih studija je, međutim, veoma malo."

U borbi sa metodološkim preprekama na koje nailazi svaki ozbiljan istraživač pri pokušaju da pronikne u tajne obavještajnih službi i dođe do relevantnih zaključaka na osnovu informacija koje je teško sa sigurnošću provjeriti, Waller je relativno uspješno odgovorio na niz postavljenih pitanja: Šta se desilo sa bivšim Komitetom za državnu sigurnost ili Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti, koji je u liberalnom svijetu godinama bio metafora mraka, straha, konspiracije...? Da li je KGB zaista ukinut nakon državnog udara 1991, koji je označio kraj Sovjetskog Saveza? Da li je to bio kraj institucijama represije u Rusiji? Koja je bila –ili još jeste– politička moć KGB-a? Šta se desilo sa KGB liderima, oficirima, agentima i informatorima? Kakva je uloga ruskih obavještajnih institucija danas? Kako su se promijenile? Koji je njihov potencijalni efekat na druge zemlje? I posljednje i najvažnije pitanje koje Waller

¹ Diplomirani žurnalista, asistent na Fakultetu kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu

postavlja je, da li se ove tajne službe u Rusiji danas kontroliraju, i ko ih kontrolira?

Analizirajući personalne odnose i strukturalne promjene u "reformiranom" KGB-u, Weller, koji uz historijsku retrospektivu, posmatra period od 1992-1994, zaključuje da do 1994. suštinske promjene u načinu rada nasljednika KGB struktura zapravo nije ni bilo, te da je KGB praktično jedina institucija koju je perestrojka zaobišla. On kaže da odluka da se očuva KGB nije zavisila samo od KGB-a, već da ju je podržalo kompletno sovjetsko rukovodstvo, koje je zavisilo od zaštite državne sigurnosti.

"Preuzimajući metod rada koji je započeo šef KGB-a, Chebrikov, Ministarstvo za sigurnost (MB), Federalna kontraobavještajna služba (FSK), i vanjski obavještajni servis (SVR) nastavljaju u istom stilu komunikaciju sa javnošću od 1992-1994. godine. Svaka služba je tvrdila da je raščistila sa prošlošću, ali nijedna nije javno prezrela niti osudila praksu KGB-a i kršenja ljudskih prava.", kaže Weller.

Jedna od metoda koja je primjenjivana u promjeni imagea bila je da se ističe korisna uloga koju KGB igra u novoj, demokratskoj Rusiji i svijetu, a da se pri tom ne objašnjava kako je to tih promjena zapravo došlo. Nove službe su isticale da je njihov servis pod civilnom kontrolom i nadzorom. Mediji su u građenju novog imagea ruskih službi sigurnosti odigrali važnu ulogu, ističući ih kao faktor stabilnosti koji je odbacio stare navike. U poređenju sa službama sigurnosti na Zapadu, ruske službe sigurnosti su predstavljane kao otvorene i kooperativne za međunarodnu saradnju, a pri tom se krivio Zapad što je odbijao ponuđeno partnerstvo i saradnju na ovom polju.

Detaljno istraživanje koje je proveo Weller navelo ga je da zaključi da istinskog raskida sa prošlošću zapravo nije ni bilo. O otvorenosti i promjeni unutar ruskih službi sigurnosti Weller nije našao dokaze. Nasuprot tome, sve one koji su bili spremni na kritiku prošlosti KGB-a, novi KGB je denuncirao i ušutkao.

Weller tvrdi da su metode rada nasljednika KGB-a mnogo sofisticiranije, što ih, posebno na međunarodnom polju, čini još opasnijim nego što je to bio stari KGB. On upozorava da SVR-ova vještina da utječe na zapadnu javnost a posebno političke elite ne smije biti zanemarena, te da ono što Rusija predstavlja

kao promjene-smanjenje broja zaposlenih, promjenu unturašnje strukture, ne predstavlja suštinske promjene, i zaključuje: "Ako uzmemo u obzir proces promjene imagea, i metode koje su se koristile od 1992-1994, možemo sa sigurnošću tvrditi da su ruske obavještajne službe tek nasljednice sovjetskog KGB-a."

Dakle, na napade pojedinih hrabrih partijskih zvaničnika u televizijskom forumu, KGB je odgovorio tek najavom promjene imagea. I dok su KGB stručnjaci za odnose s javnošću govorili o zaštiti ljudskih prava, operativci su i u periodu perestrojke nastavili sa političkim pritiscima i starim metodama u ime Partije. Te su metode uključivale toleranciju i zaštitu masovne korupcije unutar nomenklature, repesiju legitimnih aktivnosti na slobodnom tržištu, održavanje unutrašnje mreže informatora, a nastavljeno je i sa progonima disidenata i kontrolom religiozne i društvene sfere, penetracijom u novi politički sistem, nelegalnim prisluškivanjem političkih oponenta i uništavanjem dokaza o tim istim ilegalnim aktivnostima. "KGB je također implementirao ono što je Helsinki Watch nazvao Gorbačevom doktrinom- da koristi silu u obračunu s nacionalnim nemirima u Kazahstanu, na Kavkazu i u Baltičkim državama. Sovjetsko rukovodstvo također je koristilo KGB da bi nastavilo 'perestrojka- stil' operacije protiv SAD-a i drugih industrijalizovanih država. Provodili su špijunažu bez civilne kontrole i nadzora; vodili su tajni rat protiv SAD-a i njegovih saveznika u formi podmetanja, dezinformacija i finansiranja anti-zapadnih i pro-sovjetskih grupa i pokreta širom svijeta.", tvrdi Weller.

No Weller ipak, na KGB nasljednike ne gleda kao na homogenu masu koja je dijelila strast za KGB prošlošću i perfidnim metodama rada. Prema Welleru, period do 1992-1994 godine karakterizirale su i velike podjele unutar KGB-a. On kaže, da još od staljinističkih čistki KGB nije bio tako podjeljen, zahvaljujući grupi KGB oficira koji su imali još ljudskog digniteta da prepoznaju kako uloga KGB-a u kočenju demokratskih reformi, igra negativnu ulogu na rusko društvo u cjelini. Weller priznaje da bi samo najveći skeptik mogao tvrditi da je Ruska Federacija u ovom periodu prošla kroz značajne reforme. "No, reforme su u oblasti unutarnje sigurnosti ipak beznačajne", tvrdi. I naravno, favorizirajući zapadni stil demokracije i način organizacije službi sigurnosti u demokratskom svijetu, on zaključuje: "Sad kad je Ruska Federacija napravila tranziciju od komunizma i često javno

ponavlja svoje namjere da usvoji zapadni demokratski sistem, Rusija promjene ne smije provoditi ugledajući se na komunizam, već tako što će se porediti sa principima zapadne demokracije. I ovdje Rusija pada na ispit.

Almir MALJEVIĆ¹

**Komparativni sistemi krivičnog pravosuđa
(tematski prikaz)**

**Comparative Criminal justice Systems (a
topical approach)
Philip L. Reichel 1999**

Djelo Komparativni sistemi krivičnog pravosuđa obrađuje materiju koja, u savremenim uslovima života svih i rada onih koji su na bilo koji način vezani za pravosuđe, zaokuplja izuzetnu pažnju. Krivično pravo, krivično procesno pravo, sudovi, policija, kazneno-popravne i odgojne institucije, maloljetnička delinkvencija, predstavljaju grupe pitanja kojima autor posvećuje glavninu ovoga rada.

Strukturno, knjiga je podijeljena u 10 poglavlja. Svako poglavlje počinje šematskim prikazom ključnih tema o kojima se raspravlja u okviru poglavlja, ključnih pojmova koji se koriste za objašnjavanje navedenih tema i popisom zemalja čiji su sistemi ili dijelovi sistema prikazani u konkretnom poglavlju. Na taj način autor vizualno sumira informacije o kojima će biti govora u okviru tog poglavlja i olakšava čitaocu da shvati i memoriše ono što mu se prezentira. Autor se u ovom radu dotiče, u manjem ili većem dijelu, krivičnih sistema 22 zemlje i to : Saudijska Arabija, Venecuela, USA, Kina, Engleska, Francuska, Meksiko, Rimsko carstvo, Rusija, Kanada, Njemačka, Italija, Japan, Nigerija, Španija, Australija, Poljska, Kuba, Fidži, Indonezija, Novi Zeland i Jugoslavija.

U prvom poglavlju autor nastoji da ukaže na osnovne razloge za izučavanje različitih sistema krivičnog pravosuđa. On smatra da

¹ Diplomirani kriminalist, asistent na fakultetu kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu

izučavanjem i upoznavanjem krivičnih sistema drugih zemalja, nacionalni krivično pravni sistem može spoznati sve svoje nedostatke i prednosti, i u tom smislu poduzeti aktivnosti da se svi ti nedostaci otklone i sistem poboljša. Vidljivo je da autor, u eksplikaciji ove problematike, koristi tri osnovne pristupa: historijski, politički, deskriptivni. *Historijskim pristupom* autor nastoji da čitaocu približi sliku o prošlosti, da prezentira krivični sistem u sadašnjosti i time da čitaocu mogućnost da stečena saznanja koristi za kreiranje nekog novog, boljeg krivično-pravnog sistema u budućnosti. *Političkim pristupom* čitalac spoznaje neke aspekte utjecaja politike na pravnu tradiciju nacionalnog krivično-pravnog sistema države. *Deskriptivni pristup* predstavlja jednu specifičnu karakteristiku ovog djela. Naime, autor koristi tematski pristup u objašnjavanju specifičnosti pojedinih krivično-pravnih sistema nekih država i ne upuštajući se u njihovu dubinsku analizu. Time ovo djelo dobiva na značaju, jer ovakav pristup autoru daje mogućnost da se dotakne krivično-pravnih sistema većeg broja zemalja (22), i naglasi njihove najmarkantnije karakteristike. Da bi objasnio kako jedan krivično-pravni sistem funkcionira, autor koristi dvije strategije: strategiju funkcije (procedure) i strategiju institucija (učesnika). Prvom strategijom pokušava dati odgovor na pitanje kako krivično-pravni sistem funkcionira, tj. koje su specifičnosti procedure. Drugom strategijom akcenat se stavlja na institucije (učesnike) koji tu proceduru provode.

Svako poglavlje sadrži posebni dio "impact", u okviru kojega autor nastoji da temi, o kojoj se raspravlja u okviru konkretnog poglavlja, posveti naročitu pažnju. On to radi tako što postavlja niz pitanja na koja bismo, u budućnosti, morali dati odgovore. On time podstiče mentalnu gimnastiku čitaoca ali i daje neke preporuke u smislu kako poboljšati, krivično pravni sistem SAD-a.

U drugom poglavlju autor pristupa kriminalitetu kao općeprisutnom problemu širom svijeta. Imajući tu činjenicu u vidu, on zaključuje da je potrebno poduzeti niz akcija na nacionalnom i internacionalnom planu u borbi protiv ovog fenomena, ali i ukazuje na probleme koji se na tom putu nalaze. Primarni problem u efikasnom suprotstavljanju problemu kriminaliteta autor vidi u nemogućnosti praćenja trendova njegovih različitih pojavnih oblika, a koji su uzrokovani nejedinstvenim statističkim podacima. Naime, kako to autor ispravno primjećuje, nacionalna zakonodavstva različitih zemalja različito nazivaju činjenično iste pojave a to se, nužno, reflektira na statističke pokazatelje.

U okviru ovog poglavlja autor ukazuje na zabrinutost OUN-a koja je naročito došla do izražaja 80-tih godina XX vijeka, a odnosila se na transnacionalni kriminalitet, koji je tada bio poznatiji kao prekogranični kriminalitet. Autor svoje izlaganje ograničava na pet grupa ovih krivičnih djela i to: a) međunarodni organizovani kriminalitet, b) međunarodni terorizam, c) ekonomski kriminalitet, d) krivična djela protiv kulturnog naslijeđa, e) ekološki kriminalitet, uglavnom, iznoseći neke statističke podatke vezane za dinamiku obima izvršenja navedenih krivičnih djela. Iako je iz strukture rada vidljivo da se autor ne bavi kriminološkim temama, on u ovom dijelu rada pravi izuzetak i, *exempli causa*, navodi religiju, socioekonomski status i situacione faktore, kao faktore koje bi se trebalo imati u vidu kada se raspravlja o komparativnim analizama trendova kriminaliteta na međunarodnom nivou.

Treće poglavlje nosi naziv "Američka perspektiva krivičnog prava". Nakon prikaza različitih pristupa problemu kriminaliteta i pokušaja da se čitaocu približi širina i složenost problema kriminaliteta, autor prezentira sistem krivičnog prava SAD-a. Ovdje treba istaći da autor, iako Amerikanac, čitaocima prezentira sistem krivičnog prava SAD-a samo kao osnovu, tjerajući tako čitaoca da sam izvede zaključke o tome da li, i u kojoj mjeri, taj sistem treba mijenjati. Time autor u vrlo "umotanoj" formi izlaže američki krivično-pravni sistem kritici šire čitalačke javnosti. On ilustrira osnovne (esencijalne) elemente dva osnovna dijela krivičnog prava: materijalnog i procesnog. Dosljedan svom deskriptivnom pristupu autor se, za potrebe ovog djela, u eksplikaciji materijalnog krivičnog prava, zadovoljava akcentiranjem generalnih karakteristika i osnovnih principa materijalnog krivičnog prava. Pod generalnom karakteristikama autor podrazumijeva političnost, određenost, jedinstvenost i sankciju. *Političnost* kao karakteristika ukazuje da se samo ona djela koja su protivna normama zakonodavnog tijela (političkog tijela) mogu smatrati krivičnim djelima. *Određenost* podrazumijeva da građani treba unaprijed da znaju koja to djela (činjenja ili nečinjenja) predstavljaju krivična djela i da zakonodavac ne ostavlja nedoumice u pogledu toga, tj. da prilikom opisa bića krivičnih djela izbjegava generalne klauzule i bude što konkretniji. *Jedinstvenost* (jednaka primjena) je karakteristika prema kojoj se materijalno krivično pravo primjenjuje na sve građane jednako bez obzira na rasu, vjeru, spol, dob, ... *Krivična sankcija* je četvrta karakteristika koja je specifična samo za odredbe krivičnog prava.

Kada govori o glavnim principima krivičnog materijalnog prava, autor zapravo, izlaže osnovne elemente pojma krivičnog djela čime želi da ukaže na principe koji moraju biti ispunjeni da bi jedno djelo čovjeka bilo krivično djelo. Ti principi su: a) nedozvoljeno ponasanje (*actus reus*), b) namjera (*mens rea*), c) konkurencija, istovremenost (*concurrency*), d) posljedica, šteta (*harm*), e) uzročnost (*causation*), f) kazna (*penalty*), g) zakonitost (*legality*).

Prije izlaganja krivično-procesnog modela, autor nas podsjeća na ustavnu osnovu krivičnog procesnog prava, pri čemu naglašava potrebu poznavanja 4, 5, 6 i 8 amandmana na američki ustav, jer imaju neposredni utjecaj na krivičnu proceduru, ne umanjujući time posredni utjecaj, i potrebu poznavanja, i ostalih amandmana.

Kada govori o krivičnom procesnom pravu, autor naglašava da se i ovaj dio krivičnog prava sastoji od dva modela koja, za razliku od karakteristika i principa krivičnog materijalnog prava, nisu jednako zastupljena. Zapravo, radi se o modelima koji imaju istie ciljeve-slobodu i sigurnost, ali koji, prilikom ostvarenja tih ciljeva primjenjuju različite, često oprečne procedure.

Osnovna karakteristika *Crime Control modela* je u tome što on smatra da je sloboda toliko važna (najvažnija) da je potrebno poduzeti sve da bi se ona očuvala (spriječio kriminalitet). Ovaj model naglašava potrebu za efikasnošću (brzom procedurom, brzim završetkom), te zahtijeva veliki broj hapšenja i osuda, pri čemu treba težiti da se iz procedure, na njenom samom početku, isključe svi oni za koje je vjerovatno da nisu krivi.

Due Proces model je model koji u borbu protiv kriminaliteta ulazi sa nešto drugačijim konceptom vrijednosti. Ovaj model, također, smatra slobodu vrlo važnom, ali njenu zaštitu vidi u ograničenju ovlasti organa pravosuđa da u nju zadiru. U okviru ovog modela traži se utvrđivanje zakonske krivnje, a ne faktičke. To znači da je akcenat stavljen na zakonitost rada organa pravosuđa, što često utječe na efikasnost postupka.

U četvrtom poglavlju autor nastoji utvrditi kriterije na osnovu kojih bi bilo moguće izvršiti klasifikaciju pravnih sistema koji se javljaju širom svijeta. Uvažavajući notornu činjenicu da svaka država ima svoj pravni sistem kao i činjenicu da nikada pravni sistem jedne zemlje nije prosti duplikat pravnog sistema neke

druge zemlje, on nastoji da utvrdi neke njihove zajedničke karakteristike i na osnovu tih karakteristika izvrši klasifikaciju. Ne ulazeći u detalje on pažnju posvećuje kulturološkoj dimenziji pojedinih pravnih sistema, te karakteristikama materijalnog i procesnog prava. Na osnovu različitosti u pogledu ovih elemenata autor spoznaje da je sve pravne sisteme moguće klasificirati u jednu od četiri pravne tradicije, i to: Običajna pravna tradicija (Common Legal Tradition), Civilna pravna tradicija (Civil Legal Tradition), Socijalistička pravna tradicija (Socialist Legal Tradition) i Islamska pravna tradicija (Islamic Legal Tradition).

Običajna pravna tradicija (Common Legal Tradition) ima svoju osnovu u društveno-ekonomskim odnosima u feudalizmu, sadrži u sebi osnovne principe običajnog prava i princip pravednosti.

Civilna pravna tradicija (Civil Legal Tradition), koju autor izlaže kao najstariju, ima svojekorijene u rimskom i kanonskom pravu, a poseban akcenat stavlja na kodifikaciju.

Socijalistička pravna tradicija (Socialist Legal Tradition) primarno je kreirana u Sovjetskom savezu, gleda na pravo kao na vještačku tvorevinu a svoju konačnu formu dobija kroz marksističko-lenjinističku filozofiju.

Islamska pravna tradicija (Islamic Legal Tradition) ima svoj izvor u šerijatskom pravu i običaju oslanjanja na izjave svjedoka pod zakletvom, koji su karakteristični za arapski svijet.

Iako u ovom poglavlju ističe da se pravni sistemi mogu klasificirati sa obzirom na historijsko-kulturološke, materijalnopravne i procesnopravne komponente, autor u ovom poglavlju nastoji rasvijetliti samo prvu, dok ostalim dvjema komponentama posebnu pažnju posvećuje u narednom, petom poglavlju.

U okviru petog poglavlja, koje je naslovio Materijalno pravo i procesno pravo u četiri pravne tradicije, autor nastoji ukazati na specifičnosti pravnih sistema pojedinih zemalja sa obzirom na ove dvije komponente.

Analizom materijalnog prava pojedinih država on spoznaje da se sistemi razlikuju sa obzirom na subjekta koji definira koja se to

ponašanja smatraju krivičnim djelima i koji definira krivične sankcije za takva ponašanja. U običajno-pravnoj tradiciji to rade sudije, u civilno-pravnoj zakonodavci, u socijalističko-pravnoj mnogobrojne državne službe a u islamsko-pravnoj Bog.

U pogledu procesnog prava autor analizira sam postupak suđenja ali i sistem nadzora ustavnosi i zakonitosti (Judicial Review). S obzirom na karakteristike procesa suđenja autor ukazuje da se sistemi mogu razlikovati tri, nauči krivičnog procesnog prava već dobro poznata, tipa krivičnog postupka: akuzatorski (običajno-pravna tradicija), inkvizitorski (civilno-pravna i socijalističko-pravna tradicija i mješoviti (islamsko-pravna tradicija).

Kada je predmet analize sistem nadzora ustavnosti i zakonitosti sudskih odluka, autor konstatuje da nije moguće izvršiti klasifikaciju sistema u okviru navedenih pravnih tradicija. Naime, on uočava tri sistema nadzora ustavnosti i zakonitosti sudskih odluka: decentralizirani, centralizirani (koncentrisani) i mješoviti. Osnovna karakteristika decentraliziranog sistema je da postupak nadzora mogu vršiti svi sudovi u državi (npr. USA, Argentina...), dok kod centraliziranog sistema postoji poseban, i jedini, državni organ (npr. Jugoslavija, Kipar, Austrija, Italija...). Naravno, manji broj država, kombinirajući prednosti jednog i drugog sistema, uvodi mješoviti sistem nadzora u okviru kojeg neke sudske odluke mogu prispitivati svi sudovi u državi a neke samo jedan konkretni sud (npr. Portugal, Brazil, Venecuela...)

Šesto poglavlje nastoji da rasvijetli tri primarna pitanja koja se tiču policijskog posla: organizacijsku strukturu, protivpravno ponašanje policajaca i saradnju policijskih struktura na globalnom planu.

Koristeći se shemom Davida H. Bayley-a autor nastoji čitaocu približiti policijsku strukturu uopšte. On uzima u obzir dva osnovna kriterija: koncept nadzora i komandovanja (centralizirani ili decentralizirani) i broj policijskih jedinica koje treba nadzirati (u jednom ministarstvu, u više ministarstava-koordinirani, u više ministarstava-nekoordinirani), te na bazi ovih kriterija nudi klasifikaciju u šest tipova policijskih struktura.

Jednostruki centralizirani sistem (Single Centralized), koji imaju npr. Irska, Israel, Poljska, Saudijska Arabija, a detaljnije izlaže policijsku strukturu Nigerije.

Jednostruki decentralizirani sistem (single Decentralized) ima jedino Japan i autor mu, naravno, posvećuje pažnju u ovom radu.

Višestruki koordinirani centralizirani sistem (Multiple Coordinated Centralized) imaju Austrija, Engleska i Vels a autor detaljnije izlaže francuski.

Višestruki koordinirani decentralizirani sistem (Multiple Coordinated Decentralized) imaju Australija, Kanada, Indija, a za detaljnije izlaganje autor je odabrao njemački.

Višestruki nekoordinirani centralizirani sistem (Multiple Uncoordinated Centralized) imaju Belgija, Italija, Švicarska a autor posebnu pažnju posvećuje policijskom sistemu Španije.

Višestruki nekoordinirani decentralizirani sistem (Multiple Uncoordinated Decentralized) imaju Mexico i SAD. Naravno da autor izlaže onaj sistem koji više poznaje, a to je u svakom slučaju policijski sistem SAD-a.

Kada govori o protivpravnom ponašanju pripadnika policijskih snaga, autor ne ulazi u dublje promišljanje problema, nego samo navodi da se ta ponašanja mogu kretati od primanja poklona, besplatnih obroka, pa sve do prekoračenja ovlaštenja, korupcije i uključenosti u druge radnje koje imaju obilježja krivičnih djela. Konstatirajući da se ta protivpravna ponašanja mogu razlikovati kako od države do države, tako i u različitim vremenskim intervalima ili periodima autor završava raspravu sa nekoliko otvorenih pitanja nastojeći tako potaći čitaoca na dodatni napor u promišljanju ovog problema. Ključno pitanje koje autor postavlja je «Da li je policijski posao privlačan za tačno određene tipove ličnosti?»

Svjestan činjenice da kriminal «ne poznaje granice», autor u okviru ovog poglavlja nastoji ukratko upoznati čitaoca sa dvije organizacijske strukture koje imaju za cilj borbu protiv kriminaliteta na međunarodnom nivou: Interpolom i Šengenskom grupom (Schengen Group).

Osmo poglavlje autor koristi da bi čitaocu približio sudske sisteme iz međunarodne perspektive. On sudovima pristupa sa aspekta institucija, tj. učesnika u sudskom postupku na način da, najprije, pažnju posvećuje obrazovanju, koje svaki bitni učesnik sudskog postupka, mora imati, misleći pri tome na

odvjetnike odbrane, tužioce i sudije. Slijedeći ovu logiku, autor nastoji da utvrdi i moguće načine na koji se ti subjekti uključuju u sudski postupak i da objasni njihove uloge u postupku. On naglašava da u različitim pravnim sistemima procesom suđenja rukovode, odnosno za presuđenje neke krivične stvari su nadležni, profesionalni suci (Saudijska Arabija), dok se u nekim drugim zemljama (Engleska) u toj ulozi pojavljuju suci porotnici, kao osobe bez pravnog obrazovanja koje je neophodno da bi neko bio profesionalni sudac. I naravno, autor ukazuje na činjenicu da postoje i zemlje u kojima egzistira mješoviti sistem, koji podrazumijeva kombinovano tijelo nadležno za presuđenje krivične stvari, koje se sastoji od profesionalnih sudaca i sudaca porotnika(civila), te kao primjer navodi sudski proces u Njemačkoj.

Pokušaj autora da u ovom djelu izvrši klasifikaciju sudskih sistema sa obzirom na njihove strukturalne, organizacijske karakteristike autor cijeni nemogućim, te se u ovom dijelu rada opredijelio da izloži osnovne karakteristike sudske organizacije nekoliko zemalja, navodeći ih samo kao primjere mnogostrukih različitosti (Francuska, Engleska, Nigerija, Kina, SAD, Saudijska Arabija).

Svjestan problema prevelikog broja osuđenih na zatvorske kazne u Sjedinjenim Američkim Državama, koji ima permanentnu stopu porasta (od 27 zemalja, za koje autor prezentira stopu osoba osuđenih na zatvorsku kaznu/100 000 stanovnika, samo Rusija ima veću stopu od SAD-a), autor u osmom poglavlju nastoji da sagleda stanje ovog problema na međunarodnoj razini, cijeneći da bi na taj način mogao doći do nekih rješenja i time pomoći poboljšanju situacije u svojoj zemlji. Za nešto detaljniju analizu autor je odabrao tri zemlje, od kojih jedna ima vrlo visoku stopu zatvorenih osoba (Poljska), jedna vrlo nisku stopu (Japan) i Australiju koja ima srednje visoku stopu zatvorenih osoba. Njegova analiza pokazuje da bi rješenje za Poljsku moglo biti u promjeni institucionalne strukture, te da bi sudovi u toj zemlji morali malo više koristiti mogućnosti izricanja sankcija koje se izdržavaju van kazneno-popravnih institucija. S druge strane, autor smatra da bi stopa zatvorenih osoba u Japanu bila mnogo veća kada bi sudovi izricali više zatvorskih kazni. On time želi reći da Japan nema osjetno manju stopu kriminaliteta nego neke druge zemlje, nego da sudovi u toj zemlji mnogo češće izriču sankcije koje se izdržavaju van kazneno-popravnih institucija.

Što se tiče problema SAD-a autor smatra da sudovi jednostavno moraju naći načina da smanje broj osoba u zatvoru, te sa izvjesnom dozom ironije predlaže da to mogu uraditi bilo smanjenjem broja onih kojima izriču tu sankciju, bilo povećanjem broja onih koje otpuštaju iz zatvora.

U devetom poglavlju autor se fokusira na jedan, izuzetno bitan, segment pravosudnog sistema- sudski sistem za maloljetnike. On konstatuje da je problem kriminaliteta koji vrše maloljetnici prisutan u svim državama te da se na osnovu istraživanja provedenih širom svijeta mogu utvrditi i osnovne karakteristike maloljetnih prijestupnika i krivičnih djela koja oni(e) vrše. On tu prije svega naglašava da postoje razlike u pogledu stope kriminaliteta izvršene od strane maloljetnih muškaraca ili djevojaka (2 do 4 puta češće vrše muškarci), zatim da muškarci 1,5 do 2 puta više vrše imovinske delikte, da vrsta izvršenog krivičnog djela u korelaciji sa starosnom dobi maloljetnika (14-15 vandalizam, 16-17 imovinski delikti, 18-20 nasilni kriminalitet), da je stopa kriminaliteta u korelaciji sa odnosom maloljetnika sa roditeljima, itd. Također autor naglašava da postoje razlike u poledu minimalne starosne dobi neophodne da bi se mogla zasnovati krivična odgovornost (Singapur i Nigerija 7, Engleska 10, Kanada i Jamajka 12, Italija, Japan i Rumunija 14, Norveška 15, Argentina, Kuba i Portugal 16).

Kada govori o reakciji na kriminalitet maloljetnika autor naglašava da uvijek postoje dvije oprečne tendencije: tendencija da se učini ono što je najbolje za maloljetnika i tendencija da se zaštiti društvo. Činjenica je da ove dvije tendencije ne bi trebale da se međusobno isključuju ali, kako kaže autor, teško je dati istu važnost objema u isto vrijeme. U zavisnosti od toga koju tendenciju smatraju važnijom, širom svijeta postoje različiti modeli reagovanja na kriminalitet maloljetnika, a autor daje njihovu klasifikaciju u četiri grupe: model za dobrobit (Welfare Model) koji postoji u Australiji i Novom Zelandu, legalistički (Legalistic) u Jugoslaviji i Italiji, korporacijski (Corporatist) U Engleskoj i Velsu, učesnički (Participatory) u Kini i Kubi. Prvi model akcentira potrebu da se vodi računa o dobrobiti maloljetnika, te da bi reakcija na njihovo ponašanje trebala biti više neformalna. Legalistički model prihvata tu filozofiju ali smatra da se prava djeteta moraju zaštititi u okviru tradicionalnog sudskog sistema. Ovako oprečni stavovi učinili su da neke zemlje pokušaju kombinirati njihove pozitivne strane i tako je nastao korporacijski model, koji daje mogućnost da, u zavisnosti od težine krivičnog djela, prema

maloljetniku bude primjenjen formalni ili neformalni postupak. Posljednji model fokusira potrebu edukacije maloljetnika.

U posljednjem, desetom poglavlju, autor djelomično odstupa od metodologije koju je koristio u izlaganju tema koje prezentira u ovoj knjizi. Za razliku od prvih devet poglavlja gdje je koristio tematski pristup, nastojeći time da pojedine segmente krivično-pravnog sistema prezentira podacima iz što više zemalja, u ovom poglavlju autor u centar svoga promišljanja uzima samo jednu zemlju-Japan. On to, kako i sam kaže, čini iz dva razloga. Prvo, Japan ima izuzetno nisku stopu zatvorenih osoba. Drugo, Japan je maksimalno iskoristio ideje koje postoje širom svijeta, a koje se odnose na krivično-pravni sistem, i prilagodio ih svojim kulturološkim osobenostima.

To je, prema mišljenju autora, ključni cilj koji ima komparativno izučavanje krivično-pravnih sistema.

Djelo koje smo analizirali na prethodnim stranicama zasigurno zaslužuje pozitivnu ocjenu. Uvjeti globalizacije na svim terenima društvenog života nisu zaobišli ni kriminalitet. Internacionalizacija kriminalnih aktivnosti već danas ima za posljedicu neposredno susretanje više pravnih sistema prilikom rješavanja složenih krivičnih slučajeva sa elementom inostranosti. Autor je to znalački prepoznao i ponudio čitlačkoj javnosti djelo koje na jednom mjestu sadrži najosnovnije elemente krivičnih sistema velikog broja zemalja, neophodne za njihovo što bolje razumijevanje. Cijeneći da ovo djelo predstavlja izuzetan doprinos nauci krivičnog prava, koji ćemo moći cijeliti tek za nekoliko godina, preporučujemo ovo djelo svima koji su u neposrednom kontaktu sa problemom kriminaliteta, pri čemu prije svega mislimo na pravnike i kriminaliste, postdiplomce na pravnim fakultetima i na Fakultetu kriminalističkih nauka, ali i drugima i koji bi se u svom svakodnevnom životu vrlo lahko mogli susresti sa krivično pravnim sistemom neke druge zemlje.

Lada SADIKOVIĆ¹

**Docent Dr. Mirsad D. Abazović: «Državna
bezbjednost: Uvod i temeljni pojmovi»
Fakultet kriminalističkih nauka 2002. godine**

**State Security – Introduction and Basic
Notions**

Fakultet kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu svoju već sada relativno obimnu izdavačku djelatnost značajno je obogatio izdavanjem djela «Državna bezbjednost: Uvod i temeljni pojmovi» autora Dr. Mirsada D. Abazovića. Knjiga ove naravi predstavlja nesumnjivo veliki doprinos, pomoć i podršku sigurnosnoj praksi u Bosni i Hercegovini. Radi se zapravo o glosariju o materiji iz domena sigurnosti koji ima izuzetno veliki značaj za uspješno funkcioniranje čitavog niza državnih institucija, pa i države u cjelini. Spomenuto djelo ima posebno veliki značaj danas kada se i praktično pristupilo izgradnji institucija države Bosne i Hercegovine i reformi državnog sustava općenito. Tu, u prvom redu, treba imati u vidu proširenje kompetencija Savjeta ministara BiH, uvođenje Državnog suda BiH i čitavog niza drugih institucija koje sve zajedno čine napor da se u Bosni i Hercegovini uvede princip vladavine prava ili pravne države.

Posebno uočljiva karakteristika ove knjige jeste da glosariju iz oblasti sigurnosti predhode tri ogleda koji čine idejnu osnovu tog ukupnog rada. Naime, vidljivo je da su nastanak Bosne i Hercegovine kao nezavisne države usljed procesa disolucije SFRJ, kojeg prati agresija, nekvalitetno funkcioniranje države BiH u skladu sa međunarodnim pravom i Poveljom UN, nedefiniran vojnoodbrambeni i civilnosigurnosni kompleks, kao

¹ Diplomirani pravnik, asistent na Fakultetu kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu

i nacionalna i vjerska segregacija i diskriminacija, svakako inspirirali autora da predhodno teorijski obradi neka važna područja iz ove oblasti. To se prije svega odnosi na pitanje organizacije i uspostavljanja sigurnosnog sistema i jedinstvene sigurnosne politike, fenomen terorizma i Bosne i Hercegovine kako na unutrašnjem tako i na međunarodnom planu i fenomen postratne detraumatizacije kao jedno od najvažnijih pitanja funkcioniranja svake države koja se suočava sa posljedicama rata. U sklopu navedenih ogleđa autor dalje ističe, da je neophodno sigurnosni sistem kao i obavještajni i kontraobavještajni rad konfigurirati i instalirati na nivou i u okviru države Bosne i Hercegovine, kako bi se, na taj način, osigurala njegova funkcionalnost i opća demokratska kontrola. Autor nije zanemario enormnu važnost stvarne demokratije i apsolutne primjene načela zakonitosti, na unutarnjem i na međunarodnom planu, čime bi se terorizam sveo samo na teorijski problem. Najzad, autor s posebnom pažnjom prilazi i fenomenu postratne detraumatizacije. U periodu rata u Bosni i Hercegovini (1992-1995. godine) na bosanskohercegovačko društvo je izvršen udar, pri čemu je ono razbijeno u ekonomskom, kulturalnom, religijskom, tradicijskom, normativnom i običajnom smislu. Posljedice tog brutalnog čina su svakako destrukcija obitelji, promjena sveukupnoga kulturalnog habitusa, dezorijentiranost u egzistencijalnom, obrazovnom, običajnom, kao i informativnom smislu. Rješenje postavljenog problema autor iznosi u nekoliko segmenata i to: reintegraciji bosanskohercegovačkog društva, poštivanju i sprovedbi zakona u svim oblastima, ekonomskoj reintegraciji BiH, razvojem demokratije i poštivanja ljudskih prava i sloboda, stvaranju uljuđenog sigurnosno-odbrambenog sistema na teritoriju cijele BiH, izjednačavanje normativno-pravne regulacije na cijelom teritoriju BiH, usklađivanje sistema obrazovanja sa praksom zemalja razvijene demokratije kao i kažnjavanje ratnih zločinaca. Bosna i Hercegovina izgrađena na ovim osnovama pružila bi mogućnost reafirmacije tj. humane reidentifikacije bosanskohercegovačkog građanina.

Spomenuti pogledi, ideje i principi koje je izložio autor u uvodnom dijelu imaju veliki značaj za demokratski razvoj sigurnosti i državne bezbjednosti Bosne i Hercegovine. Ovi principi su takođe isto tako važni i za adekvatnu interpretaciju čitavog niza temeljnih pojmova koje je autor izložio u glosariju, pri čemu je najvažniji doprinos autor dao izlažući temeljne odrednice državne bezbjednosti i sigurnosti, što je svakako rezultat dugotrajnog istraživanja u oblasti sigurnosnih nauka.

Idejno-teorijska obrada ovih važnih tema iz oblasti države, ima veliki značaj za zaštitu ljudskih prava i uopće demokratski razvoj naše države. Jasno definiranje ovih vrlo važnih i ujedno vrlo delikatnih organa države osnova su za uspješnu zaštitu demokratskog sistema Bosne i Hercegovine, pa prema tome i ljudskih prava koje taj sistem sadrži. Istovremeno, detaljnije razjašnjavanje ovih pojmova podrška je nastojanju da državni organi u svom redovnom funkcioniranju ostanu u granicama svojih ovlaštenja. To je i nastojanje da se svedu na najmanju moguću mjeru izvjesne zloupotrebe ovlaštenja koja se mogu takođe javiti baš u ovom domenu državne organizacije. Suvišno je isticati da zloupotrebe ovlaštenja u oblasti sigurnosti u svakom državnom i demokratskom sistemu imaju redovito vrlo ozbiljne posljedice za razvoj demokratije i zaštite ljudskih prava.

Na ovaj način praktično se pokazuje da se tematika sigurnosti i bezbjednosti ne može odvojiti od pitanja ljudskih prava i sloboda. U ovom smislu posebno je bitan međusobni odnos ljudskih prava i sloboda i rada državne službe bezbjednosti. Pitanje koje se pri tome postavlja odnosi se na mogućnost države da garantira zaštitu općeprihvaćenih prava i sloboda. Autor, međutim, ističe i potrebu da ta ista prava u određenim situacijama budu suspendirana ukoliko se radi o sprječavanju one djelatnosti pojedinaca ili grupa koja su usmjerena na ugrožavanje demokratske države i osnovnih ljudskih prava i sloboda u toj državi, kao što se to desilo tokom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu (1992-1995. godine).

Poglavlje koje, po svojoj aktuelnosti, treba posebno izdvojiti, svakako je obavještajna djelatnost i službe. Autor prvenstveno određuje pojam i suštinu obavještajnih službi, te kroz nastanak obavještajnih djelatnosti, pojavu posebnih, stalnih državnih organa sa obavještajnom funkcijom te nastankom moderne obavještajne službe pravi presjek razvoja i uloge obavještajne službe. Pri tome iznosi interesatnu činjenicu da je sve u vezi sa radom obavještajnih službi bilo uglavnom obavijeno velom tajanstvenosti, te je očuvano vrlo malo vjerodostojnih dokumenata o obavještajnoj aktivnosti. Obavještajna služba u modernom smislu javlja se kao stalni specijalizirani organ države sa obavještajnom funkcijom. Njena djelatnost postaje sve obimnija, a njeni metodi raznovrsniji. Domet obavještajne službe se širi na ekonomske i druge oblasti, pri čemu je primjetno usavršavanje metoda i sredstava. Potrebno je takođe istaći i raznovrsne podjele na obavještajnu i

kontraobavještajnu službu kao i civilnu i vojnu, ali je veoma teško odrediti dokle seže jedna, a odakle počinje druga.

Najzad, autor je posebno uspješno u širokom dijapazonu glosarija obradio temeljne pojmove vezane za sigurnost i državnu bezbjednost. Ono što bi bilo interesatno spomenuti je raznovrsnost pratećih pojmova spomenute tematike. Uz spomenute pojmove koji se direktno odnose na tematiku državne bezbjednosti, posebno su aktuelni pojmovi novijeg perioda iz kojih izdvajamo ekologiju, ekološki rat, Haški tribunal, Međunarodni krivični sud, Međunarodni sud pravde, te Pakt o stabilnosti za jugoistočnu Evropu. Svakako da posebno istaknuto mjesto zauzimaju i Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda sa protokolima, Haške konvencije i protokoli te Ženevske konvencije i protokoli.

Iz svega ovoga može se zaključiti da knjiga «Državna bezbjednost: Uvod i temeljni pojmovi» autora dr. Mirsada D. Abazović-a predstavlja ozbiljan naučni i stručni napor da se sistematski izloži materija sigurnosti i državne bezbjednosti, pri čemu posebnu vrijednost predstavlja idejni i teorijski elaborat za tu materiju koji je dat u uvodnom dijelu ove knjige. Uz precizno izlaganje materije obavještajne djelatnosti i službe, autor je ukazao i na brojne šire aspekte sigurnosti i državne bezbjednosti u našim specifičnim društvenopolitičkim okolnostima. To bi moglo poslužiti kao osnova i za unošenje dodatnih ovlaštenja i institucija Bosne i Hercegovine u nastojanju – kako se to ističe i u Ustavu Bosne i Hercegovine – da se očuva suverenitet, teritorijalni integritet, politička nezavisnost i međunarodni subjektivitet Bosne i Hercegovine.

Na kraju, sa sigurnošću može se ustvrditi da će ova knjiga upotpuniti relativno veliku prazninu koja još uvijek postoji u našoj literaturi iz oblasti sigurnosti. Ta knjiga je dragocjena pomoć svim državnim djelatnicima u ovoj oblasti, ali i neophodni priručnik studentima i nastavnicima Fakulteta kriminalističkih nauka kao jedine akademske institucije iz ove oblasti u jugoistočnoj Evropi.

Prijevodi

Giannis PANOUSSIS (Danis PANUSIS)¹

Prenatrpanost zatvora (u Evropi) i ideološko oslobađanje

Prenatrpanost zatvora ili prenaseljenost krivičnih ustanova, danas čini jedan od najsloženijih i najtežih problema za rješavanje s obzirom na moralne, krivične, ustavne i kriminogene reperkusije.² Prenatrpanost zatvora je vezana za mnogobrojne parametre socijalnog, krivičnog ili kriminalno-političkog parametra od kojih su najvažniji:

- a) konzervatizam javnog mišljenja;
- b) oskudnost sredstava lokalne ekonomije;
- c) otpori prema primjeni alternativnih kazni;
- d) poteškoće u modernizaciji i proširenju raspoloživog zatvorskog prostora;
- e) povećanje kriminaliteta;
- f) generalno povećanje zatvorenika ;
- g) nedovoljna koordinacija među raznim nadležnim organima ;
- h) opšti socijalni osjećaj.³

¹ Profesor kriminologije, Odjel za komunikacije i mas medije Univerziteta Kapodistrije (Koparski) u Ateni

² K. Spinelli, *LE PROBLEME DE LA SURPOPULATION DES PRISONS GRECQUES* (PROBLEM PRENATRSPANOSTI GRČKIH ZATVORA) u *DETENUS ET DROITS DE L'HOMME* (ZATVORENICI I LJUDSKA PRAVA), *Fondacija Marangopoulos za ljudska prava Sakoulas*, Atina, 1996 str. 65 i dalje i S. Evans Skovron, J. Scott, F. Cullen, *PRISONS CROWDING: PUBLIC ATTITUDES TOWARD STRATEGIES OF POPULATION CONTROL* (PRENATRSPANOST ZATVORA – JAVNI STAVOVI PREMA STRATEGIJAMA KONTROLE ZATVORENIKA), *Journal of Research in Crime and Delinquency* (Časopis za istraživanje zločina i delikvancije), tom. 25, br. 2, Maj 1988. str. 150.

³ V.W. Welsch, H. Pontell, M. Leone, P. Kinkade, *JAIL OVERCROWDING: AN ANALYSIS OF POLICY MAKERS PERCEPTIONS* (PRENATRSPANOST ZATVORA – ANALIZA PREDODŽBI DONOSIOCA ODLUKA, u *tromjesečniku Pravosuđe*, tom. 7, br. 2, juni 1990. str. 341.

Tačno je, danas, da politika « **get tough** » (biti oštar) u odnosu na slabu podršku širenju mjere uslovnog puštanja na slobodu, kao i progresivnom smanjenju kazni⁴ ostavljaju samo malo mjesta za primjenu novih ili alternativnih mjera.⁵ Osim toga, problemi investiranja u nagodbu koja gravitiraju zatvoru, kao i nezaposlenosti, društvenom isključenju i siromaštvu – ne zaboravljajući pritisak koji vrše mediji u smislu sigurnosti i nagomilane represije – negativno utiču na predstavljanje problema prenatrpanosti zatvora.⁶ Uprkos tvrdnji prema kojoj je povećanje broja kažnjenika u zatvorima neproporcionalno u odnosu na demografsko povećanje opšte populacije⁷ – premda bi izgradnja novih zatvora (javnih ili privatnih⁸) još više iskomplikovala stvarni problem (jer bi to potstaklo sudove da primijene još širu političku represiju) – smanjenje broja zatvorenika čini se da ide u ćorsokak.

Fenomen prenatrpanosti zatvora je vezan za nespobnost sistema da kontroliše kaznu lišavanja slobode kao mjeru kažnjavanja uz povećanje finansijskih troškova, smanjenje kvaliteta života (higijene, slobodnog vremena)⁹, a isto tako i nesigurnosti osoblja u zatvoru i građana, pošto bježanje (često opasnih zatvorenika) postaje sve učestalije.¹⁰ Isti fenomen ima posljedice na psihologiju zatvorenika i na odnose između zatvorenika i čuvara¹¹, čije pogoršanje završava često aktom nasilja¹², mučenjima ili nehumanim postupanjem¹³.

⁴ S. Evans Skovron, J. Scott, F. Cullen, nav.dj., str. 166.

⁵ U vezi s tim, *SUPERVISED DETENTION PROGRAM* (PROGRAM ZATVARANJA POD SUPERVIZIJOM u R. Koehler, Ch. Lindner, *ALTERNATIVE INCARCERATION: AN INEVITABLE RESPONSE TO INSTITUTIONAL OVERCROWDING*, (ALTERNATIVNO ZATVARANJE – NEIZBJEŽAN ODGOVOR NA INSTITUCIONALNU PRENATRPANOST u *FEDERAL PROBATION*, (USLOVNO PUŠTANJE NA SLOBODU), septembar 1992. str. 16 i dalje.

⁶ Vidi P.Finn, *PRISON OVERCROWDING: THE RESPONSE OF PROBATION AND PAROLE* (PRENATRPANOST U ZATVORIMA – ODGOVOR NA USLOVNO PUŠTANJE NA SLOBODU u *CRIME AND DELIQUENCY* (KRIMINAL I DELIKVENCija), tom 30, br. 1, jan. 1984. str. 142.

⁷ J. Favard, *DES PRISONS* (ZATVORI), Gallimard, 1987. str. 87.

⁸ Privatizacija zatvora bi dovela do povećanja broja zatvorenika / odnosno klijenata jer samo na taj način, tu bi bila «korist» za privatni sektor; u tu svrhu, vidi A.Kuhn, *PUNITIVITE, POLITIQUE CRIMINELLE ET SURPEUPLEMENT CARCERAL* (KAŽNJIVOST, POLITIKA KRIMINALA I PRENATRPANOST ZATVORA, Haupt, 1993. str.43.

⁹ S. Evans Skovron, J. Scott, F. Cullen, nav.dj., str. 151.

¹⁰ R. Koehler, Ch. Lindner, nav.dj. str. 12.

¹¹ P.Paulus, *PRISON CROWDING: A PSYCHOLOGICAL PERSPECTIVE* (PRENATRPANOST ZATVORA – PSIHOLOŠKA PERSPEKTIVA), New York, 1988, str. 16, 18, 21.

¹² K. Spinelli, nav. dj. str. 71.

Sadašnje stanje problema pokazuje da je politika država koje su pozvane da zacrtaju strategiju ove materije tegobna. Takođe konstatujemo da se, s jedne strane, nadležni organi alternativno opredjeljuju za strateško smanjenje trajanja kazni, smanjenja broja novih zatvorenika i za povećanje broja zatvorenika koji napuštaju zatvor¹⁴. S druge strane, inicijative za povećanje raspoloživog zatvorskog prostora preuređenjem već postojećih ustanova ili izgradnjom novih zatvora, kao i za regrutovanje osoblja¹⁵ nisu rijetke. Ipak, porast kriminaliteta, efikasnost policije i strogost sudova svode problem na njegovu početnu dimenziju¹⁶.

Pravna država - demokratska država - mora imati za cilj zaštitu društva i ponovno uključivanje delikvenata u društvo. Ipak, posljedice neutralizacije¹⁷, za koju ostaju tako čvrsto vezani represivni mehanizmi našeg krivičnog sistema i sistema « zatvaranja » - na psihološkom i komunikacijskom nivou¹⁸ - od kojih zatvorenici trpe, do te mjere su negativne da neki smatraju da su modernizacija i humanizam¹⁹ tog mehaničkog upravljanja izolovanim i izolacijom nemogući, jer je struktura kaznenih institucija bila zamišljena, a takva je i ostala, da funkcioniše kao azil.²⁰ Uvođenje politike kažnjavanja koju odmah prihvataju slobodni ljudi i zatvorenici vodila bi do eliminacije struktura moći i eksploatacije²¹, te bi se zbog toga takva intervencija pokazala nemogućom.

¹³ R. Morgan, *TORTURES ET TRAITEMENT INHUMAINS OU DEGRADANT* SMUČENJA, NEHUMANO PONAŠANJE ILI PONIŽAVANJA U EVROPI – NEKOLIKO PODATAKA, NEKOLIKO PITANJA u Cl. Faugeron, A. Chauvenet, Ph. Ccombessie, *APPROCHES DE LA PRISON* (PRISTUPI ZATVORU) *De Boeck*, 1996. str. 334, 343.

¹⁴ S. Evans Skovron, J. Scott, F. Cullen, nav.dj., str. 153.

¹⁵ J.Favard, nav. dj. str. 68. i K Spinelli, nav.dj. str. 74.

¹⁶ U vezi sa statističkim podacima vidi VIJEĆE EVROPE B.I.P. br. 19-20 1994, 1995. str. 36, 43, 46, 52, 72, 75, 79, 86. K. Spinelli, nav,dj. str. 71. *Observatoire International des Prisons*, Izvještaj 1997. str. 104 i E. Nikolaou , *FLASH SUR LES CELLULES DE L' EUROPE* (PREGLED ĆELIJA U EVROPI), *Ependitis*, 17 08 97.

¹⁷ A. Kuhn , nav.dj. str. 96 i dalje.

¹⁸ Cl.Montandon, B. Krettaz, *PAROLES DE GARDIENS, PAROLES DE DETENUS* (ZADATA RIJEČ ČUVARA, ZADATA RIJEČ ZATVORENIKA – USLOVNO PUŠTANJE ZATVORENIKA) *Masson* 1981. str. 111.

¹⁹ D. Salas, *VINGT ANS APRES, LE GRAND SILENCE* (DVADESET GODINA POSLIJE, VELIKA ŠUTNJA), *Esprit*, 1995. str. 107.

²⁰ J.P. Jean, *L' INFLATION CARCERALE* (POVEĆANJE BROJA ZATVORENIKA), *Esprit*, 1995. str. 119-120.

²¹ Za grčki Krivični zakon vidi Th. Papatheodoroc, *CODE PENITENTIAIRE HELLENIQUE* (GRČKI KRIVIČNI ZAKON - TEKST I KOMENTAR). Knjizara Biti i znati, *La Rochelle*. 1997.

U ovoj materiji nema magičnih rješenja. Sve moguće i zamislive mjere su isprobane, a da međutim, nisu postigle svoje ciljeve²² : od arhitekture zatvora²³ i zaštite životnog prostora zatvorenika²⁴ do upotrebe tehnika « skladišta » i upravljanja tokovima²⁵. Ipak povećanje dugoročnih i srednjoročnih kazni i konstantno kažnjavanje društvenog ponašanja i političke aktivnosti, ne dozvoljavaju nikakav optimizam u pogledu smanjenja prenatrpanosti zatvora²⁶.

Pošto nedostatak raspoloživih mjesta u ovim ustanovama ne dozvoljava ni razvoj ličnosti zatvorenika, ni slobodnu komunikaciju između njih, nego naprotiv, dovodi do njihovog ponosa²⁷, teško je naći optimalno rješenje²⁸ za kontradiktorne zahtjeve. Problem postaje utoliko teži što neko mjeri efikasnost krivičnog sistema kroz porast broja pritvorenih, osuđenih i zatvorenih lica²⁹. Kako bismo bolje razumjeli pitanje prenatrpanosti zatvora, moramo ga analizirati na tri nivoa : 1) Prije svega, na nivou nefunkcionisanja institucija za preventivno djelovanje koje konačno ne izbjegavaju puštanje u rad sudske mašinerije 2) Potom, na nivou nedovoljnosti lepeze alternativnih sankcija (T.I.G., elektronskog nadzora, itd.). 3) Konačno, na nivou neadekvatne podjele zatvorenika u ustanovama gdje postoji izražen deficit razvoja.

Danas je potrebno prihvatiti s jedne strane mogućnost za lokalno društvo da rukovodi primarnim protuzakonitostima³⁰, a s druge strane, proširenje politike « zadržavajući počinioc u

²² P.Finn, nav. dj. str.150.

²³ D.Welzez Lang, L. Mathieu, M. Fauve, *SEXUALITE ET VIOLENCES EN PRISON* (SEKS I NASILJE U ZATVORU), Aléas 1996. str. 45 i dalje.

²⁴ Za kriterije podjele zatvorenika vidi P. Paulus, nav.dj. str.3-5.

²⁵ A.Kuhn, nav.dj. str. 22 i 42, K. Spinelli, nav.dj. str.69 i dalje.

²⁶ Vidi *L' EXPOSE DES MOTIFS, DU PROJET DE REFORME DU CODE PENITENTIAIRE*, (IZLAGANJE MOTIVA, PROJEKTA REFORME KRIVIČNOG ZAKONA, *Kronika*, br.2, 1991, str. 16 i dalje, kao i IZVJEŠTAJ PARLAMENTARNE KOMISIJE O STANJU U GRČKIM ZATVORIMA, u St. Alexiadis, Y.Panoussis, *CODE PENITENTIAIRE* (KRIVIČNI ZAKON), *Sakkoulas, Kriminološka zbirka*, 1996. str. 426.

²⁷ Vidi Y.Panoussis, *LA REFORME PENITENTIAIRE EN GRECE* (REFORMA KAZNI U GRČKOJ), *Sakkoulas*, 1989, str. 18.

²⁸ R. Ronsenfeld, K. Kempf, *THE SCOPE AND PURPOSES OF CORRECTIONS : EXPLORING ALTERNATIVE RESPONSES TO CROWDING* (OBIM I SVRHE POPRAVNIH MJERA - ISTRAŽIVANJE ALTERNATIVNIH ODGOVORA NA PRENATRPANOST u *CRIME AND DELIQUENCY* (KRIMINAL I DELIKVENCija), tom 37, br. 4, oktobar 1991. str. 481.

²⁹ Isto, str. 484.

³⁰ Y.Panoussis, *SOCIETE LOCAL ET CRIME* (LOKALNO DRUŠTVO I KRIMINAL), *Sakkoulas*, 1993. str. 25-44.

zajednici»³¹ putem prelaznih kazni. To se mora vršiti progresivno, tako da prekid izolacije zatvora ne izazove štetnu prenatrpanost drugih nezatvorskih ustanova.³² Potrebno je upotrijebiti rješenja i novu praksu, kao što su sankcije koje se primjenjuju u zajednici, kućni pritvori³³, itd. Ovakva praksa može da ima pozitivne efekte na probleme zatvorske prenatrpanosti³⁴ ukoliko su takve prirode da mogu izbjeći javnu stigmatizaciju zatvorenika i olakšati njihovu resocijalizaciju³⁵.

Korist, a ne trajanje kazne, čini osnov problema pitanja kažnjavanja.³⁶ U tom okviru, mi moramo ponovno sagledati kako preuređenje kažnjeničkih ustanova³⁷ tako i uspostavljanje «malih specijalnih ustanova kažnjenika» (kapaciteta najviše 100 osoba) i izgradnju zatvorskih jedinica savremene koncepcije. Evropska zatvorska politika³⁸ bi mogla omogućiti da se udaljimo od nekih anahronih praksi.

Pošto ukidanje kratkih zatvorskih kazni često donosi rizik favoriziranja prestupnika «s bijelim okovratnikom», dok primjena alternativnih kazni povlači kod žrtve osjećaj prerusene opuštenosti³⁹, potrebno je uspostaviti procese pomirenja prestupnika sa žrtvom i društvom kako bi se izbjegle ekstremne reakcije⁴⁰. Prenatrpanost zatvora nas potstiče da razmišljamo o

³¹ R.Ronsenfeld, K. Kempf, nav.dj., str. 489.

³² R. Koehler, Ch. Lindner, nav.dj., str. 13 i R. Ronsenfeld, K. Kempf, nav.dj., str. 493. «Rješenje problema prenatrpanosti u kazneno popravnim institucijama neće se naći, ukratko, u reformama kojima se prestupnici jednostavno prebacuju iz natrpanih zatvora u natrane alternative zatvorima».

³³ R. Ronsenfeld, K. Kempf, nav.dj. str. 500.

³⁴ N. Courakis, *PROPOSITIONS POUR L' HUMANISATION DU SYSTEME CARCERAL* (PRIJEDLOZI ZA HUMANIZACIJU ZATVORSKOG SISTEMA, u *POLITIQUE CRIMINELLE* (KAZNENA POLITIKA) (pod vođstvom N. Courakisa), Sakkoulas, 1994, str. 409.

³⁵ O polu-slobodi i podjeli kazne vidi St. Alexiadis, *SCIENCE PENITENTIARE* (NAUKA O KAZNI), Sakkoulas, Solun, 1997. str. 265.

³⁶ J.P. Jean, nav.dj., str.127.

³⁷ Prijedlozi N. Courakisa su, ustvari jako interesantni, N. COURAKIS, nav. djelo str. 416-418.

³⁸ Th. Papatheodorou, *LA PERCEPTION DES TEXTES PENITENTIAIRES EUROPEENS PAR LES DROITS FRANCAIS ET GREC* (OPAŽANJA O EVROPSKIM TEKSTOVIMA O KAZNAMA KROZ FRANCUSKO I GRČKO PRAVO - ZA EVROPSKU POLITIKU U ZATVORIMA, Sakkoulas, Kriminološka zbirka, tom 6, 1995.

³⁹ A.Kuhn, nav.djelo, str.111

⁴⁰A. Magganas, *LES DEUX FACES DU CONTROLE SOCIAL : REPRESSION ET MEASURES ALTERNATIVES* (DVA LICA DRUŠTVENE KONTROLE - REPRESIJA I ALTERNATIVNE MJERE) u *POLITIQUE CRIMINELLE ET*

novom shvatanju sadašnje situacije iz ugla mjera slobode pod nadzorom, a ne više u smislu lišavanja slobode.

Ne znam da li ideja reforme našeg kaznenog sistema koja se bazira na čovjeku-prestupniku - delikventu, a ne na njegovom djelu može da izgleda kao utopija, ali ja sam, nasuprot tome, siguran da kontinuirana prenatrpanost zatvora ne predstavlja tehnički problem, nego pokazuje ideološku prazninu, kulturnu nelagodnost (od strane političara, tehnokrata, penologa, kao i uznemirenih građana).

Činjenica da prihvatamo da zatvorenik može da se kreće slobodno, kao i činjenica da prihvatimo pravo značenje «humanih uslova zatvaranja» ne čini materiju nauke o kažnjavanju, nego krucijalna pitanja nove civilizacije 2001. koja će potvrditi ili redefinisati tvrdo jezgro prava čovjeka (zatvorenika ili onog koji to nije).

Odabrao: prof. mr. sci. Muharem Kreso

Prevela: Fuada Mešak, profesor

Bibliografija

Beba E. RAŠIDović¹

**Bibliografija diplomskih radova odbranih na
Fakultetu kriminalističkih nauka u periodu od
oktobra 1997. do kraja 2002. godine
(I dio)**

351.75

ADEMOVIĆ, Edis

Narušavanje javnog reda i mira u većem obimu na javnim skupovima : diplomski rad / Edis Ademović ; mentor Vladimir Obradović. – Sarajevo : [E. Ademović], 1999. – 50 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

351.74

AHATOVIĆ, Jasmina

Policija u sistemu sigurnosti : diplomski rad / Jasmina Ahatović ; mentor Ramo Masleša. : Sarajevo : [J. Ahatović], 1999. – 67 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

656.1.08 Zenica

ALIĆ, Aldina

Stanje bezbjednosti saobraćaja grada Zenice sa prijedlogom poboljšanja : diplomski rad / Aldina Alić ; mentor Ivan Jelić. – Sarajevo : [A. Alić], 2000. – 38 l. : ilustr. ; 30 cm

¹ Univerzitetski diplomirani bibliotekar

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

176.5 : 326.1

ALIŠAHOVIĆ, Alen

Trgovina ljudima : diplomski rad / Alen Ališahović ; mentor Ibrahim Bakić. – Sarajevo : [A. Ališahović], 2000. – 39 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

(614.8 : 656.1) : 531.77

ALUKIĆ, Almir

Dobivanje relevantnih podataka za analizu prometnih nezgoda ispitivanjem zapisa tahografskog uređaja : diplomski rad / Almir Alukić ; mentor Duško Modly. – Sarajevo : [A. Alukić], 2002. – 38 l. : ilustr. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

336.2

AVDIĆ, Edin

Međunarodno mišljenje, ocjena i prijedlozi o poreskom sistemu FBiH : diplomski rad / Edin Avdić ; mentor Šemsudin Lejlić. – Sarajevo : [E. Avdić], 1999. – 34 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, sarajevo

343.359 : (339.562 : 663.974)

AVDIĆ, Vehid

Carinski prekršaji nad visokotarifnom robom cigareta : diplomski rad / Avdić Vehid ; mentor Šemsudin Lejlić ; saradnik mentora Mersida Sućeska. – Sarajevo : [V. Avdić], 2001. – 38 l. , [18] l. pril. : ilustr. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.3/.7 : 343.85

AŽDAJIĆ, Erol

Sprečavanje transnacionalnog organizovanog kriminala u oblasti pranja novca u BiH : diplomski rad / Aždajić Erol ; mentor Asim Šaković. – Sarajevo : [E. Aždajić], 2001. – 52 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

178.8

BAHTANOVIĆ, Almedin

Društveni aspekt zloupotrebe droga sa osvrtom na kanabis : diplomski rad / Bahtanović Almedin ; mentor Ibrahim Bakić. – Sarajevo : [A. Bahtanović], 2001. – 56 l. : graf. prikazi ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

657.1 : 368.8

BAJREKTAREVIĆ, Aladin

Računovodstvena zaštita imovine preduzeća : diplomski rad / Bajrektarević Aladin ; mentor Jozo Sović. – Sarajevo : [A. Bajrektarević], 2002. – 45 l. : graf. prikazi ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.1/.152 : 340.63

BAŠIĆ, Almir

Postupak za primjenu mjera sigurnosti obavezno psihijatrijsko liječenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi i obavezno psihijatrijsko liječenje na slobodi, te postupak

izvršenja ovih mjera sigurnosti : diplomski rad / Bašić Almir ; mentor Hajrija Sijerčić-Čolić. – Sarajevo : [A. Bašić], 2000. – 74 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.132

BAŠIĆ, Amel

Pretraga prostorija, vozila i prostora : diplomski rad / Amel Bašić ; mentor Duško Modly. – Sarajevo : [A. Bašić], 2002. – 56 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.352 : 35

BAŠIĆ, Lejla

Sprječavanje korupcije u javnoj administraciji : diplomski rad / Lejla Bašić ; mentor Asim Šaković. – Sarajevo : [L. Bašić], 2002. – 49 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

614.841

BAŠOVIĆ, Kemal

Analiza požara-paljevina i njihovih uzroka na području Kantona Sarajevo u periodu 1995.-1998. : diplomski rad / Kemal Bašović ; mentor Ivan Jelić. – Sarajevo : [K. Bašović], 1999. – 46 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.6 : 343.915"1989/1998"

BEČIREVIĆ, Almir

Krvni delikti od strane maloljetnika od 1989. do 1998. godine : diplomski rad / Bečirević Almir ; mentor Alija Ramljak. – Sarajevo : [A. Bečirević], 2000. – 70 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.359 : (339.562 : 633.73)

BEĆIĆ, Emina

Moguće zloupotrebe carinske procedure pri uvozu kafe u Distrikt Brčko : diplomski rad / Bečić Emina ; mentor Šemsudin Lejlić ; saradnik mentora Mersida Sućeska. – Sarajevo : [E. Bečić], 2002. – 58 l. : ilustr. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.359 : 339.562

BEĆIĆ, Miralem

Zloupotreba primjene carinske tarife pri uvozu robe : diplomski rad / Bečić Miralem ; mentor Šemsudin Lejlić ; saradnik mentora Mersida sućeska. – Sarajevo : [M. Bečić], 2002. – 58 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.61

BEGIĆ, Hazir

Privilegovana ubojstva u Tuzlanskom kantonu od 1991.-1995. godine : diplomski rad / Hazir Begić ; mentor Duško Modly. – Sarajevo : [H. Begić], 2001. – 43 l. : graf. prikazi ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

355.02

BEGIĆ, Jasmin

Geostrateški položaj Bosne i Hercegovine i sigurnosno okruženje : diplomski rad / Jasmin Begić ; mentor Mirsad D. Abazović. – Sarajevo : [J. Begić], 2002. – 51 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.614 : 572

BEGIĆ, Nermin

Odabrani bioantropološki parametri u grupi samoubistava na području Kantona Sarajevo : diplomski rad / Nermin Begić ; mentor Ljubomir Berberović. – Sarajevo : [N. Begić], 2001. – 22 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.359

BEGOVIĆ, Senid

Oblici utaje carina putem nepravilnog obračuna carinske osnovice : diplomski rad / Begović Senid ; mentor Asim Šaković ; saradnik mentora Mersida Sućeska. – Sarajevo : [S. Begović], 2000. – 62 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

351.74

BERBEROVIĆ, Azra

Policija i lokalne zajednice : diplomski rad / Azra Berberović ; mentor Ramo masleša. – Sarajevo : [A. Berberović], 1999. – 43 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.37

BERBIĆ Sanel

Ekonomski kriminalitet odgovornih lica u pravnom licu :
prevencija i suzbijanje : diplomski rad / Sanel Berbić ; mentor
Asim Šaković. – Sarajevo : [S. Berbić], 2000. – 39 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.541 : 343.988

BERILO, Adnan

Viktimološki aspekti silovanja : diplomski rad / Berilo
adnan ; mentor Alija ramljak. – Sarajevo : [A. Berilo], 1999. – 40
l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.359

BEŠLIĆ, Adnan

Carinski prekršaji kojima se povređuju carinski propisi o
carinskim povlasticama : diplomski rad / Adnan Bešlić ; mentor
Meho Bašić. – Sarajevo : [A. Bešlić], 1999. – 55 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

351.741 : 35.076

BIHORAC, Merkez

Upotreba fizičke sile i gumene palice : diplomski rad /
Merkez Bihorac ; mentor Ramo Masleša. – Sarajevo : [M.
Bihorac], 2000. – 50 l. : iluustr. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

(343.98 : 351.74) : 343.61

BOJANIĆ, Nebojša

Uloga racije kod krivičnih djela ubistava : diplomski rad / Nebojša Bojanić ; mentor Duško Modly. – Sarajevo : [N. Bojanić], 1999. – 52 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.3/.7 : 343.352

BRKIĆ, Ismar

Korupcija u organizovanom kriminalu : diplomski rad / Ismar Brkić ; mentor Asim Šaković.- Sarajevo : [I. Brkić], 2000. – 67 l. : ilustr. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.53

BRKIĆ, Muris

Krivotvorenje znakova za obilježavanje robe, mjera i utega : diplomski rad / Muris Brkić ; mentor Asim Šaković. – Sarajevo : [M. Brkić], 2001. – 81 l. : ilustr. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

321 : 179.8

BUDIMLIĆ, Muhamed

Političko nasilje u totalitarnim sistemima : diplomski rad / Muhamed Budimlić ; mentor Ibrahim Bakić. – Sarajevo : [M. Budimlić], 1998. – 48 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.985 : 343.57

BUREK, Ramiz

Tajna skrovišta kod ilegalne trgovine drogama : diplomski rad / Burek Ramiz ; mentor Duško Modly. – Sarajevo : [R. Burek], 2001. – 51 l. : ilustr. u boji ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.6 : 615.9

BUTKOVIĆ, Midhat

Trovanje (trilema: ubistvo, samoubistvo, nesretni slučaj) : diplomski rad / Butković Midhat ; mentor Duško Modly. – Sarajevo : [M. Butković], 2000. – 60 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.985

BUZA, Medin

Taktika vođenja saradnika u kriminalističkoj obradi : diplomski rad / Medin Buza ; mentor Duško Modly. – Sarajevo : [M. Buza], 2002. – 37 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.98 : 343.51

BUZUK, Ivica

Metodika otkrivanja i dokazivanja krivičnih djela krivotvorenje novca : diplomski rad / Ivica Buzuk ; mentor Duško Modly. – Sarajevo : [I. Buzuk], 2000. – 62 l. : ilustr. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.533

CERIĆ, Amir

Planiranje, organizovanje i provođenje prevencije privrednog kriminaliteta : diplomski rad / Amir Cerić ; mentor Asim Šaković. – Sarajevo : [A. Cerić], 1999. – 53 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.359

CERNICA, Edin

Krijumčarenje visokotarifnih roba preko carinskih linija kao vid izbjegavanja carine i carinskih dažbina : diplomski rad / Cernica Edin ; mentor Šemsudin Lejlić ; saradnik mentora Mersida sućeska. – sarajevo : [E. Cernica], 2000. – 50 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

336.126.55

CRNALIĆ, Tajana

Sistem eksterne finansijske kontrole : diplomski rad / Crnalić Tajana ; mentor Asim Šaković. – Sarajevo : [T. Crnalić], 2002. – 49 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.98-051 : 17.022.1

CRNKIĆ, Hasan

Pozicija i značaj kriminaliteta u novom sistemu vrijednosti : diplomski rad / Crnkić Hasan ; mentor Muslija Muhović. – Sarajevo : [H. Crnkić], 2001. – 44 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

159.947.5 : 343.541

CVRČAK, Mehmed

Motivi seksualnog nasilja u Zeničko-dobojskom kantonu u periodu 1996.-2000. god. : diplomski rad / Cvrčak Mehmed ; mentor Mujo Hasković. – Sarajevo : [M. Cvrčak], 2001. – 50 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.147 : 343.76

ČAMDŽIJA, Rijad

Uviđaj kod krivičnih djela protiv opće sigurnosti s posebnim osvrtom na djela izazvana požarom na području Bosansko-podrinjskog kantona u periodu 1996.-2000. godina : diplomski rad / Rijad Čamdžija ; mentor Duško Modly. – Sarajevo : [R. Čamdžija], 2002. – 44 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.346 : 178.1

ČATAKOVIĆ, Aladin

Ugrožavanje javnog prometa usljed omamljenosti na području opštine Cazin u peridu 1998.-2001. godine : diplomski rad / Čataković Aladin ; mentor Alija Ramljak. – Sarajevo : [A. Čataković], 2002. – 30 l. : graf. prikazi ; 30 cm

Dipl. rad, fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.1 : 343.126

ČEVRA, Haris

Mjere osiguranja prisutnosti okrivljenog i uspješno vođenje krivičnog postupka s posebnim osvrtom na pritvor : diplomski rad / Čevra Haris ; mentor Hajrija Sijerčić-Čolić. – Sarajevo : [H. Čevra], 2000. – 56 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

351.78 : 621.38

ČOBAN, Adis

Elektronski sistemi osiguranja i zaštite : diplomski rad / Adis Čoban ; mentor Ibrahim Bakić ; saradnik mentora Muhamed Sarajlić. – Sarajevo : [A. Čoban], 2001. – 76 l. : ilustr. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.711 : 343.147

ČOKO, Nermin

Najčešće pogreške policije pri vršenju uviđaja kod teških krađa provaljivanjem : diplomski rad / Nermin Čoko ; mentor Duško Modly. – Sarajevo : [N. Čoko], 2001. – 52 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.98 : 343.711

ČORIĆ, Amir

Teške krađe u stanove na način lomljenja uloška cilindrične brave : diplomski rad / Čorić Amir ; mentor Duško Modly. – Sarajevo : [A. Čorić], 2001. – 67 l. : ilustr. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

336.223 : 343.351

ĆOSIĆ, Elvir

Porez na promet : diplomski rad / Ćosić Elvir ; mentori Šemsudin Lejlić i Amra Festić. – Sarajevo : [E. Ćosić], 2002. – 43 l. : graf. prikazi ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.359

ĆUPRIJA, Mevsud

Greške i propusti carinskih službenika u toku carinske procedure : diplomski rad / Mevsud Ćuprija ; mentor Šemsudin Lejlić ; saradnik mentora Mersida Sućeska. – Sarajevo : [M. Ćuprija], 2002. - 48 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

336.71 : 657.633

DERONJIĆ, Adila

Sistem interne kontrole u bankama : diplomski rad / Adila Deronjić ; mentor Asim Šaković. – Sarajevo : [A. Deronjić], 2002. – 87 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.359

DILBEROVIĆ, Nedžad

Korisne malverzacije kod uvoza robe : diplomski rad / Dilberović Nedžad ; mentor Meho Bašić. – Sarajevo : [N. Dilberović], 1999. – 46 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.359

DIZDAREVIĆ, Sabahudin

Izbjegavanje plaćanja carine : diplomski rad / Dizdarević Sabahudin ; mentor Meho Bašić. – Sarajevo : [S. Dizdarević], 1997. – 80 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

351.741 : 551.515.9

DLAKIĆ, Adnan

Rukovođenje policijskim snagama na sprječavanju i otkrivanju krivičnih djela u složenim sigurnosnim prilikama izazvanim elementarnim nepogodama : diplomski rad / Adnan Dlakić ; mentor Ramo Masleša. – Sarajevo : [A. Dlakić], 2001. – 51 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.983 : (347.94 : 621.315.612)

DRLJEVIĆ, Muhamed

Tragovi stakla kao dokazi : diplomski rad / Muhamed Drljević ; mentor Duško Modly. – Sarajevo : [M. Drljević], 2002. – 42 l. : ilustr. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.61Kanton Sarajevo"1990/1997"

DUDO, Damir

Ubistva i pokušaji ubistava na području Kantona Sarajevo u periodu od 1990. do 1997. godine : diplomski rad / Dudo Damir ; mentor Alija Ramljak. – Sarajevo : [D. Dudo], 1998. – 45 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.541 : 343.98

DUDO, Emir

Krivično djelo silovanja – uloga osiguranja mjesta događaja : diplomski rad / Emir Dudo ; mentor Duško Modly. – Sarajevo : [E. Dudo], 1998. – 47 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

65.012.3 : 35.078.7

DURAKOVIĆ, Adnan

Menadžment u kriznim situacijama : diplomski rad / Duraković Adnan ; mentor Ibrahim Bakić. – Sarajevo : [A. Duraković], 88 l. : ilustr. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.98 : 343.61

DURAKOVIĆ, Idriz

Metodika istraživanja ubojstva na mah : diplomski rad / Duraković Idriz ; mentor Duško modly. – Sarajevo : [I. Duraković], 2000. – 41 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.98 : 343.545

DURAKOVIĆ, Mirsad

Kriminalističko-taktičke radnje u otkrivanju i razrješavanju krivičnog djela "posredovanje u vršenju prostitucije" : diplomski rad / Mirsad Duraković ; mentor Duško Modly. – Sarajevo : [M. Duraković], 2001. – 53 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.352 : 356.251

DUVNJAK, Jesenka

Kriminalističko-obavještajna strategija u otkrivanju i sprječavanju korupcije : diplomski rad / Duvnjak Jesenka ; mentor Ramo Masleša. – Sarajevo : [J. Duvnjak], 2001. – 53 l. : ilustr. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

336.224 : 343.351

DŽAFIĆ, Dženeta

Akciza : diplomski rad / Džafić Dženeta ; mentor Šemsudin Lejlić ; saradnik mentora Amra Festić. – Sarajevo : [Dž. Džafić], 2002. – 49 l. : graf. prikazi ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.61 + 343.614

DŽAFOVIĆ, Mirsudin

Ubistvo i samoubistvo nožem : diplomski rad / Mirsudin Džafović ; mentor Duško Modly. – Sarajevo : [M. Džafović], 2000. – 52 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.985 : 159.9.072.42

DŽAKA, Nijaz

Funkcije kriminalističkog intervjua u kriminalističkoj profesiji : diplomski rad / Nijaz Džaka ; mentor Duško modly. – Sarajevo : [N. Džaka], 2001. – 60 l. : ilustr. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.98

DŽINO, Amer

Tragovi obuće u kriminalističkoj praksi : diplomski rad / Džino Amer ; mentor Ivan Jelić. – sarajevo : [A. Džino], 1998. – 36 l. : ilustr. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

(343.98 : 343.147) : 343.9

DŽOMBA, Jasmin

Specifičnosti kriminalističke obrade kod silovanja kada je žrtva žena : diplomski rad / Džomba Jasmin ; mentor Duško Modly. – Sarajevo : [J. Džomba], 2001. – 55 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.359

ĐEDOVIĆ, Amer

Carinske povlastice za pravna lica – MUP : diplomski rad / Amer Đedović ; mentor Šemsudin Lejlić ; saradnik mentora Mersida Sućeska. – Sarajevo : [A. Đedović], 2000. – 43 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.359

FAKO, Amel

Zloupotreba carinske osnovice : diplomski rad / Fako Amel ; mentor Šemsudin Lejlić ; saradnik mentora Mersida Sućeska. – Sarajevo : [A. Fako], 2002. – 58 l. : graf. prikazi ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.985 : 343.541

FAZLAGIĆ, Damir

Žena žrtva silovanja kao izvor informacija : diplomski rad / Fazlagić Damir , mentor Duško Modly. – Sarajevo : [D. Fazlagić], 2000. – 51 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

356.231 : 336.075

FIŠEK, Elvedin

Uloga i značaj obavještajne djelatnosti u radu carinske službe : diplomski rad / Fišek Elvedin ; mentor Ramo Masleša. – Sarajevo : [E. Fišek], 2001. – 52 l. : ilustr. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.98-051 : 171

FRANCA, Senad

Dužnosti i vrijednosti kriminaliste s posebnim akcentom na etičke vrijednosti : diplomski rad / Senad Franca ; mentor Muslija Muhović. – Sarajevo : [S. Franca], 1999. – 36 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

17-343.98-051 : 343.352

FRAŠTO, Sanela

Dužnosti i etički kodeksi kriminaliste u suzbijanju mita i korupcije : diplomski rad / Sanela Frašto ; mentor Muslija Muhović. – Sarajevo : [S. Frašto], 2001. – 53 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.915

FRLJAK, Mesud

Vidovi maloljetničke delinkvencije u Kantonu Sarajevo u postratnom periodu : diplomski rad / Frljak Mesud ; mentor Vahid Kljajić. – Sarajevo : [M. Frljak], 1998. – 32 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

17 : 343.9

GAGULA, Safet

Značaj moralne svijesti u kriminalističkoj profesiji : diplomski rad / Gagula Safet ; mentor Muslija Muhović. - Sarajevo : [S. Gagula], 2002. - 30 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.982 : 612.118

GLIBANOVIĆ, Edis

Krvne grupe kao metoda identifikacije : diplomski rad / Glibanović Edis ; mentor Ivan Jelić. - Sarajevo : [E. Glibanović], 2001. - 30 l. : graf. prikazi ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.61 Unsko-sanski kanton "1996/2000"

GRAHOVIĆ, Mumo

Motivi i načini izvršenja ubistava na Unsko-sanskom kantonu u periodu od 1996. do 2000. godine : diplomski rad / Grahović Mumo ; mentor Alija Ramljak. - Sarajevo : [M. Grahović], 2001. - 48 l. : graf. prikazi ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.37 : 336.76

GRIZOVIĆ, Haris

Zloupotrebe sa vrijednosnim papirima : diplomski rad / Haris Grizović ; mentor Jozo Sović. - Sarajevo : [H. Grizović], 2001. - 53 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.359 : 339.562-032.32

GUDIĆ, Hašim

Oblici kriminaliteta u uvozu nafte i sprječavanje ovih vidova kriminaliteta : diplomski rad / Hašim Gudić ; mentor Meho Bašić. – Sarajevo : [H. Gudić], 2000. – 31 l. : tabele ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

351.746 : 356.251

HADŽAJLIJA, Jusuf

Organizacija i uloga obavještajnog sektora u radu granične policije : diplomski rad / Hadžajlija Jusuf ; mentor Ramo Masleša. – Sarajevo : [J. Hadžajlija], 2001. – 64 l. : tabele ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

336.223 + 343.359

HADŽIĆ, Damir

Porez na promet proizvoda i usluga u poreskom sistemu Federacije BiH : diplomski rad / Hadžić Damir ; mentor Šemsudin Lejlić. – Sarajevo : [D. Hadžić], 2001. – 34 l. ; 30 cm

Dipl. rad, fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

316.624 + 316.48

HADŽIĆ, Nevres

Društvene devijantnosti i konflikti : diplomski rad / Hadžić Nevres ; mentor Hidajet Repovac. – Sarajevo : [N. Hadžić], 2002. – 37 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.98 : 343.61

HAFIZOVIĆ, Nurudin

Metodika otkrivanja i dokazivanja krivičnog djela ubistva izazvanog hladnim oružjem na području Kantona Sarajevo u periodu 1998.-2000. god. : diplomski rad / Nurudin Hafizović ; mentor Duško Modly. – Sarajevo : [N. Hafizović], 54 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.346 : 311.17

HAJDARBAŠIĆ, Sabina

Statistička analiza izvršenih krivičnih djela iz oblasti bezbjednosti javnog saobraćaja u periodu 1995.-1997. godina u Kantonu Sarajevo : diplomski rad / Hajdarbašić Sabina ; mentor Duško Modly. – Sarajevo : [S. Hajdarbašić], 1998. – 33 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.37 : 347.72.037

HALILOVIĆ, Elvira

Modeli zaštite od kriminala u preduzeću : diplomski rad / Elvira Halilović ; mentor Asim Šaković. – Sarajevo : [E. Halilović], 1999. – 46 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.533

HALVADŽIJA, Moamer

Strategija sprječavanja krivotvorenja proizvoda : diplomski rad / Halvadžija Moamer ; mentor Asim Šaković. – Sarajevo : [M. Halvadžija], 2000. – 48 l. : ilustr. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.614

HAMUSTAFIĆ, Zikrija

Samoubistva u Tuzlanskom kantonu 1988.-1997. uz komparativni osvrt na Kanton Sarajevo i Republiku srpsku : diplomski rad / Zikrija Hamustafić ; mentor Alija Ramljak. – Sarajevo : [Z. Hamustafić], 23 l. : graf. prikazi ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.143

HARAČIĆ, Nedžad

Uloga svjedoka u dokazivanju činjenica i njegov položaj u krivičnom postupku : diplomski rad / Nedžad Haračić ; mentor Hajrija Sijerčić-Čolić. – Sarajevo : [N. Haračić], 2001. – 75 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.37

HERIĆ, Adin

Prevenција i sprječavanje finansijskih prevara počinjenih od strane preduzeća : diplomski rad / Herić Adin ; mentor Asiom Šaković. – Sarajevo : [A. Herić], 2000. – 36 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.352

HODŽIĆ, Mahir

Korupcija i njeno suzbijanje – uloga Svjetske banke i Međunarodnog monetarnog fonda : diplomski rad / Mahir Hodžić. – Sarajevo : [M. Hodžić], 2001. – 30 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

351.74 : 343.5

HUREMAGIĆ, Ramiz

Policija i pranje novca : diplomski rad / Ramiz Huremagić ; mentor Ramo masleša. – Sarajevo : [R. Huremagić], 1999. – 60 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

351.74 : 343.352

HUSEINSPAHIĆ, Azra

Uticaj korupcije u policiji na njeno zakonito postupanje i ugled u društvu : diplomski rad / Azra Huseinspahić ; mentor Ramo Masleša. – Sarajevo : [A. Huseinspahić], 2000. – 53 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.351 : 336.2

HUSKIĆ, Sabahudin

Porezne utaje od strane fiktivnih firmi : diplomski rad / Sabahudin Huskić ; mentor Asim Šaković. – Sarajevo [S. Huskić], 2002. – 40 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

316.48

HUŠIĆ, Jasmin

Sukobi socijalnih grupa : diplomski rad / Jasmin Hušić ; mentor Hidajet Repovac. – Sarajevo : [J. Hušić], 2002. – 65 l. : ilustr. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.712 : 343.132

IMAMOVIĆ, Mirel

Mjere prve intervencije i prvog zahvata OUP-a kod istraživanja razbojništava : diplomski rad / Imamović Mirel ; mentor Duško Modly. – Sarajevo : [M. Imamović], 2000. – 50 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.98 : (343.61 + 351.776.7)

ISKRIĆ, Muharem

Načini prikriivanja ubistva i ubojice i identifikacija leša : diplomski rad / Iskrić muharem ; mentor Duško Modly. – Sarajevo : [M. Iskrić], 2001. – 46 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.346 : 178.1

JAHIĆ, Damir

Uticaj alkohola na ugrožavanje javnog prometa usljed omamljenosti na području Tuzlanskog kantona u 2000. godini : diplomski rad / Jahić Damir ; mentor Alija Ramljak. – Sarajevo : [D. Jahić], 2001. – 31 l. : graf. prikazi ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.352

JAHIĆ, Edin

Korupcija u privredi : diplomski rad / Edin Jahić ; mentor Marko Beroš. – Sarajevo : [E. Jahić], 1999. – 41 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.614

JASAREVIĆ, Alija

Samoubistvo vješanjem : diplomski rad / Alija Jašarević ; mentor Duško Modly. – Sarajevo : [A. Jašarević], 1998. – 90 l. : ilustr. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.851 : (343.359 : 336.2)

JEŽ, Nermina

Metodologija sprječavanja izbjegavanja plaćanja poreza : diplomski rad / Jež Nermina ; mentor Asim Šaković. – Sarajevo : [N. Jež], 2001. – 42 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

316.624 : 178.1

JUGO, Merzuk

Sociološke karakteristike fenomena alkoholizma u periodu 1996.-1998. godina na području Sarajevskog kantona : diplomski rad / Jugo Merzuk ; mentor Ibrahim Bakić. – Sarajevo : [M. Jugo], 2000. - 28 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

341.34 : 343.712.5 : 351.749

KABAŠ, Latif

Rješavanje talačke situacije u avionima akcijom antiterorističkih snaga policije : diplomski rad / Latif Kabaš ;

mentor Duško Modly. - Sarajevo : [L. Kabaš], 2002. - 35 l. : ilustr. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.712

KADIĆ, Harun

Otkrivanje i razjašnjavanje uličnih razbojništava : diplomski rad / Harun Kadić ; mentor Duško Modly. - Sarajevo : [H. Kadić], 2000. - 50 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.97

KADRIĆ, Adnan

Socijalni faktori koji utiču na povrat kod krivičnih djela : diplomski rad / Adnan Kadrić , mentor Mujo Hasković. - Sarajevo : [A. Kadrić], 2002. - 43 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.346

KADRIĆ, Amir

Elementi prevencije u saobraćaju : diplomski rad / Amir Kadrić ; mentor Ramo Masleša. - Sarajevo : [A. Kadrić], 1998. - 48 l. : ilustr. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.346.5

KADRIĆ, Bakir

Kriminološko-viktimološki aspekt alkohola u deliktima cestovnog prometa : diplomski rad / Bakir Kadrić ; mentor Alija Ramljak. - Sarajevo : [B. Kadrić], 2000. - 60 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.985 : 343.541

KAPO, Kenan

Specifičnosti pretresanja prostorija i lica kod silovanja : diplomski rad / Kenan Kapo ; mentor Duško Modly. - Sarajevo : [K. Kapo], 2000. - 64 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.132

KARASALIHović, Hajrudin

Istražna radnja pretresanja stana i osoba : diplomski rad / Hajrudin Karasalihović ; mentor Hajrija Sijerčić-Čolić. - Sarajevo : [H. Karasalihović], 2002. - 33 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.614.000.316

KARIĆ, Edin

Najčešći socijalni faktori koji dovode do samoubistava : diplomski rad / Karić Edin ; mentor Ibrahim Bakić. - Sarajevo : [E. Karić], 2001. - 35 l. : graf. prikazi ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.985 : 351.751.3

KARIĆ, Enes

Taktika izvršenja pretresa stana i drugih prostorija radi pronalaska opojnih droga : diplomski rad / Enes Karić ; mentor Duško Modly. – Sarajevo : [E. Karić], 2000. – 65 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.712 : 343.147

KAROVIĆ, Midhat

Karakteristike uviđaja kod razbojništava na području općine Zenica : diplomski rad / Karović Midhat ; mentor Duško Modly. – Sarajevo : [M. Karović], 59 l. : ilustr. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.614.000.316

KAROVIĆ, Sadmir

Sociološke karakteristike fenomena samoubistvo u periodu 1996.-1998. godine na području Sarajevskog kantona : diplomski rad / Karović Sadmir ; mentor Ibrahim Bakić. – Sarajevo : [S. Karović], 2000. – 32 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.982

KATANA, Ismet

Daktiloskopija u Bosni i Hercegovini od sinjaletičke obrade do traga kao dokaza : diplomski rad / Ismet Katana ; mentor Ivan Jelić. – Sarajevo : [I. Katana], 1999. – 69 l. : ilustr. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

355.244.1 : 341.31(497.6)

KATICA, Admir

Psihološko-propagandne pripreme za agresiju na Bosnu i Hercegovinu : diplomski rad / Katica dmir , mentor Ismet Dizdarević. – Sarajevo : [A. Katica], 1999. – 48 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.711

KAVAZOVIĆ, Muamer

Oblici teških krađa automobila (krivičnopravni i kriminalistički aspekti) : diplomski rad / Muamer Kavazović ; mentor Duško Modly. – Sarajevo : [M. Kavazović], 1998. – 42 l. ; 30 cm

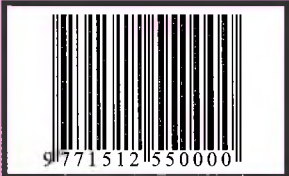
Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

343.713 : 343.132

KILIĆ, Adis

Metodika otkrivanja i suzbijanja organiziranih oblika iznude s primjenom posebnih istražnih mjera : diplomski rad / Adis Kilić ; mentor Duško Modly. – Sarajevo : [A. Kilić], 2001. – 35 l. ; 30 cm

Dipl. rad, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

ISSN1512-5505